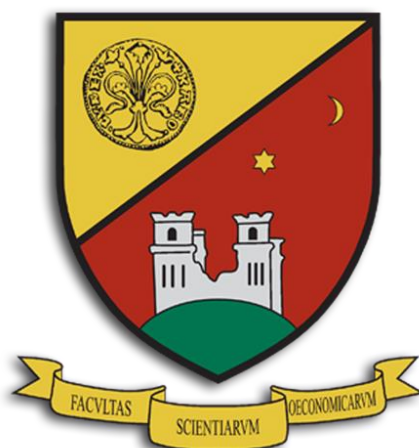

TANULMÁNYOK ÉS KÖSZÖNTŐK SIKOS T. TAMÁS TISZTELETÉRE

**A Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Karának
Jubileumi tanulmánykötete**

**Tanulmányok és köszöntők
Prof. Dr. Sikos T. Tamás
70. születésnapja tiszteletére**

**A Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Karának
Jubileumi tanulmánykötete**

Miskolc, 2023.

Szerkesztők:

Veresné Somosi Mariann, Lipták Katalin, Varga Krisztina

Szerzők:

Dr. Antalík Imrich, Bakó Tamás, Prof. Dr. Balaton Károly,
Dr. Bartha Zoltán, Prof. Dr. Berde Csaba, Dr. Berényi László,
Prof. Dr. Dajnoki Krisztina, Dr. Domokos László, Faludi Tamás,
Dr. Hédi Csaba, Prof. Dr. Kocziszky György, Kovács Andor,
Dr. Kovács András, Dr. Kovács Csaba József,
Prof. Dr. Kovács Levente, Prof. Dr. Kovács Zoltán, Dr. Kunos István,
Lates Viktor, Dr. Lipták Katalin, Metszősy Gabriella,
Mihalik-Kucsma Daniella, Dr. Musinszki Zoltán,
Dr. Nagy Andrea Magda, Dr. Nagy Szabolcs, Dr. Nagy Zoltán,
Nagyné Dr. Molnár Melinda, Prof. Dr. Pál Tibor, Dr. Papp Vanda,
Prof. Dr. Piskóti István, Dr. Szendi Dóra, Dr. Szép Tekla,
Dr. Tiner Tibor, Prof. Dr. Tóth Géza, Varga József,
Dr. Varga Krisztina, Várkonyiné Dr. Juhász Mária, Dr. Várnai Ibolya,
Veresné Prof. Dr. Somosi Mariann

Felelős kiadó:

Veresné Somosi Mariann

ISBN 978-963-358-298-5

Miskolc, 2023.

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

<i>Veresné Somosi Mariann</i>	7
Bevezető köszöntő	
<i>Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly</i>	8
A rendszerinnovációk és a fenntartható rendszerinnovációk sajátosságai	
<i>Antalík Imrich</i>	14
A Komáromi járás főbb demográfiai mutatóinak alakulása a 21. század hajnalán	
<i>Bartha Zoltán</i>	20
Birtoklási hatás játékszetonok esetén	
<i>Berényi László</i>	26
A fenntarthatósági célok hallgatói rangsorolása	
<i>Dajnoki Krisztina – Varga József</i>	33
A Debreceni Egyetem Gazdász tudományi Kar Emberi erőforrás tanácsadó mesterszakán végzetek pályakövetése	
<i>Domokos László</i>	42
Gondolatok a megőrizve meghaladás vezetés szemléletéről, avagy hogyan tudunk jövőképes közösségek építő részesei lenni	
<i>Faludi Tamás</i>	49
A XXI. századi ellátási láncok kihívásai	
<i>Kocziszky György</i>	56
Adalékok a lokális gazdasági válságok természetrajzához	
<i>Kovács András - Várnai Ibolya – Papp Vanda</i>	61
Piac-terek régen és ma – A kiskereskedelmi tranzakciók terei és helyei	
<i>Kovács Csaba József</i>	67
Az online bevásárlás tényérése a COVID-19 válság idején	
<i>Kovács Levente</i>	73
Ahol bank van, ott jövő van!	
Ahol jövő van, ott bank is van!?	
<i>Kovács Zoltán – Nagy Andrea Magda– Kovács Andor</i>	81
Sikos T. Tamás tudományos munkássága az MTMT adatbázisa alapján	
<i>Lates Viktor –Varga Krisztina</i>	99
Hallgatói teljesítményértékelés lehetőségei a Miskolci Egyetem Gazdász tudományi Karán	
<i>Lipták Katalin</i>	105
Az Edelényi járás gazdasági-társadalmi helyzetének értékelése	
<i>Metszősy Gabriella</i>	114
Társadalmi tanulás, mint a társadalmi innováció egyik fő sikertényezője	

<i>Mihalik-Kucsma Daniella</i>	120
Stratégia szerepe a közszférában	
<i>Musinszki Zoltán</i>	126
A fokozatszerzés publikációs elvárásai, avagy könnyű vagy nehéz a Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskolában fokozatot szerezni?	
<i>Nagy Szabolcs</i>	135
A kiskereskedelem globális trendjei	
<i>Nagyné Molnár Melinda</i>	142
Változó falvaink, avagy honnan hová?	
<i>Nagy Zoltán</i>	149
Néhány gondolat a reziliencia fogalmáról, értelmezéséről a városok kapcsán	
<i>Pál Tibor</i>	157
A hagyományos beszámolási modellek és az ESG	
<i>Piskóti István</i>	165
Kisvárosok új szerepei, teendői a településrendszerben	
<i>Szendi Dóra</i>	182
A gazdasági teljesítmény és az innováció összefüggései a V4+2 országokban	
<i>Szép Tekla</i>	191
Az energiaátmenet előrehaladásának értékelése az Európai Unióban	
<i>Tiner Tibor</i>	198
Angolszász távközlésföldrajzi kutatások a 20. században – kereskedelemföldrajzi eredményekkel	
<i>Tóth Géza</i>	206
Az emberi fejlettség töréspontjai – az országhatárok elválasztó szerepe	
<i>Várkonyiné Juhász Mária</i>	210
A fogyasztók értéke	

KÖSZÖNTÉSEK

<i>Bakó Tamás</i>	217
Sikos T. Tamás, a kutyabarát	
<i>Berde Csaba</i>	218
Debreceni köszöntő és jókívánságok	
<i>Hédi Csaba</i>	219
Prof. Dr. Sikos T. Tamás 70. születésnapjára	
<i>Kunos István</i>	220
Köszöntő	

TANULMÁNYOK

BEVEZETŐ KÖSZÖNTŐ

„A kor több egy számmal. Az egy életstílus.”

(Leila Sales)

Ezzel a kötettel folytatjuk azon hagyományunkat – más felsőoktatási intézmények gyakorlatához hasonlóan -, hogy tanulmánykötetel üdvözljük a kiemelkedő tevékenységet végző, születésnapjukat ünneplő munkatársainkat. Most is ilyen alkalomhoz érkeztünk, amikor Sikos T. Tamás Professzor Urat köszöntjük 70. születésnapja alkalmából. Arra kértük egyetemi és társegyetemi kollégáinkat, hogy tanulmányukkal vagy személyes hangvétellük köszöntővel közösen tegyék emlékezetessé ezt a napot. A beérkezett írások arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a pályatársak nagyra becsülik az ünnepelelt életpályáját.

Professzor Úr a marketingföldrajz hazai megalapítója, a kiskereskedelem térbeli kérdéseinek elemzője, a regionális kutatások módszertana, a falu és város problematika országosan elismert kutatója, kiemelkedő alakja. Elkötelezett kutató és oktató, aki közel 40 éves kutatói és oktatói pályafutása során számos kimagasló tudású fiatalot nevelt és mentorált, így hozzájárulva az elmúlt évtizedek regionalista és közgazdász generációjának holisztikus és jövőorientált gondolkodásához. Munkássága során először a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézetében dolgozott, majd a felsőoktatásban végigjárta az oktatói ranglétrát. Tevékenysége vezető oktatóként, dékántként, doktori iskola vezetőként sikeresen támogatta az oktatói, kutatói utánpótlás nevelését. Kutatási tevékenységének eredményességét fémjelzi, hogy számos kutatási projektben dolgozott, mind a hazai, mind a nemzetközi vonatkozásokat illetően.

Jelentős mértékben hozzájárult a hazai regionalizmussal foglalkozó kutatók közösségének építéséhez, és támogatta fiatal kutatók nemzetközi láthatóságának fejlesztését. Egyetemi és tudományos testületekben viselt tagságai bizonyítják a tehetség gondozásban vállalt jószolgálatát.

Professzor Úr életútja során az oktatás és a kutatás elkötelezettjeként kiváló munkát végzett mind a hallgatók értelmiségi pályára való nevelésében, mind szakmai tudásuk, készségeik fejlesztésében, valamint a hivatásuk melletti elkötelezettség kialakításában.

A Sikos T. Tamás 70. születésnapjára összeállított tanulmánykötet szerzőinek szándéka, hogy köszöntse a munkatársat és barátot.

Tisztelt Professzor Úr, Kedves Tamás!

Isten éltesen sokáig jó erőben és egészségben, s kívánok Neked további sikereket mind a szakmai, mind a magánéletedben! Nagyon örülök, hogy ismerhetlek, s bízom abban, hogy munkáddal még sokáig támogatod a Miskolci Egyetemet, s ezen belül a Gazdaságtudományi Kar fejlődését.

Veresné Somosi Mariann

AZ INNOVÁCIÓS RENSZEREK ÉS A FENNTARTHATÓ RENDSZERINNOVÁCIÓK SAJÁTOSSÁGAI

Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly
Miskolci Egyetem

Az innováció rendszerszemléletű megközelítése az 1980-as években jelent meg annak a felismerésnek a következtében, hogy az új termék vagy technológia nem elszigetelten működő szervezetek tevékenységének eredménye, hanem különböző szereplők együttműködése során jön létre. Ezek a szereplők lehetnek vállalatok, kutatóintézetek, egyetemek, a közsféra szervezetei vagy bármilyen szervezet, ami részt vesz valamilyen formában az innováció folyamatában. Az az intézményi környezet, amelyben a szereplők együttműködése megvalósul, definitív az innováció szempontjából, ide tartoznak a formális (törvények, szabályozások) és az informális (szokások, normák) intézmények.

Az innovációs rendszerekkel foglalkozó rendkívül kiterjedt, multidiszciplináris jellegű szakirodalmak alapján megállapítható, hogy ez egy rugalmas megközelítés, ami okán nem jellemzője a gazdasági elméletektől elvárt koherencia és tudományos szigor (Weber- Truffer, 2017). Célszerű azonban a különböző innovációs rendszerek tipologizálását végrehajtani, mely segíti a vizsgálatuk módszertani megközelítését. Az innovációs rendszerek négy típusának rövid bemutatását tartalmazza az 1.táblázat (Varga-Csajkás, 2020).

1. táblázat: Az innovációs rendszerek rendszerezése

INNOVÁCIÓS RENDSZER TÍPUSA	JELLEMZŐK
<i>NIR</i> <i>Nemzeti innovációs rendszer</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Elsőként jelent meg a szakirodalomban. • „A közösségi és magánszektor azon intézmények hálózata, amelyek tevékenysége és interakciói kezdeményezik, átveszik, módosítják és terjesztik az új technológiát, nemzeti innovációs rendszerként írható le.” (Freeman, 1987) • Minden termék és folyamatinnováció részét képezi, ami új a vállalat, a nemzet vagy a világ számára. Intézményi szereplők halmaza, amely együttesen befolyásolja az innovatív teljesítményt. (Nelson, 1993) • Lindwall az interaktív tanulást helyezi a középpontba, aminek meghatározza a tágabb és szűkebb értelmezését. (Lindwall, 1992)
<i>RIR</i> <i>Regionális innovációs rendszer</i>	<ul style="list-style-type: none"> • A gazdasági tevékenység térbeli tömörülésének figyelembevételével jött létre. • Az ágensek közötti gazdasági és társadalmi interakciók, melyek a közösségi és magánszektoron átívelően teremtik meg és terjesztik az innovációt a régió belül. • Jellemzői: <ul style="list-style-type: none"> *térbeli koncentráció *nyílt régió *tudás létrehozás és terjesztése *tudás alkalmazása, kiaknázása.

	(Asheim et al, 2016)
SIR Szektorális innovációs rendszer	<ul style="list-style-type: none"> • Az iparágak sajátosságaihoz kapcsolódóan alakult ki. • Az iparágak többdimenziós, integrált és dinamikus megközelítésű vizsgálata jellemzi. (Malerba, 2002) <p>Jellemzői:</p> <ul style="list-style-type: none"> *az innovációinteraktív folyamat *különböző szereplők az érintettek *interdiszciplináris megközelítés jellemzi *a tanulás innovációban betöltött központi szerepét hangsúlyozza.
TIR Technológiai innovációs rendszer	<ul style="list-style-type: none"> • Az egyes technológiákat a fókuszba állító megközelítés. • „A technológiai rendszer ágensek hálózatként definiálhatók, amelyek meghatározott gazdasági/iparági területen adott intézményi és infrastrukturális keretek között interakcióba lépnek egymással és érintettek az adott technológia létrehozásában, terjesztésében és hasznosításában.”(Carlsson-Stankiewicz, 1991) <p>Jellemzői:</p> <ul style="list-style-type: none"> *fókuszban a technológia hasznosítása *vizsgálati módszerének sajátossága a folyamatszemplélet *hangsúly a kulcsfolyamatokra helyeződik a rendszer szereplőivel és intézményi környezetével szemben. (Bergek et al, 2008)

Forrás: saját szerkesztés (Varga-Csajkás (1) alapján)

Az innovációs rendszerek vizsgálatánál kiemelten fontos kérdés az innovációs rendszerek teljesítményének számszerűsíthetősége. A módszerek döntő többsége a regionális és nemzeti innovációk mérhetőségét szolgálja, ami abból fakad, hogy összehasonlítható adatok elsősorban területi egységekre érhetőek el. A módszerek egy lehetséges tipológiája (Varga-Csajkás, 2020):

- a) az innovációs rendszerek teljesítménye, hatékonysága számszerűsíthető, illetve összemérhető;
- b) statisztikai modellek, amelyek az innovációs rendszer teljesítményére ható tényezők szerepét vizsgálják, határozzák meg;
- c) az innovációs rendszerek komplexitását vizsgáló szimulációs módszerek.

A leggyakrabban használt módszerek összefoglalását tartalmazza a 2. táblázat.

2. táblázat: Az innovációs rendszerek teljesítményét számszerűsítő releváns módszertan

TELJESÍTMÉNYMÉRŐ MÓDSZEREK	
Kompozit indikátorok	<p>Valós értékű mérőszámok, amelyek egyedi indikátorok halmazából számítható, valamilyen összesítő módszer segítségével. (Grupp- Schubert, 2010)</p> <p>A módszer korlátja, hogy nincs egyértelmű elmélet, ami az indikátorok kiválasztását és súlyozását megalapozná. (pl. Európai Innovációs Eredménytábla, Globális Innovációs Index,..)</p>
Sztocasztikus határfelület elemzés	<p>Termelési függvény becslésével határozzák meg, hogy mennyi lenne az adott inputokkal elérhető maximális output. Az innovációs rendszerek hatékonysága esetén egy tudástermelési függvény segítségével létrehozott határoló görbe reprezentálja a maximális tudáskibocsátást. Ez alapján a megfigyelt tudáskibocsátás és a lehetséges maximális kibocsátás hányadosa a hatékonyság. (Griliches,1979)</p>
Burkolófelület elemzés	<p>A gazdasági-társadalmi egységek hatékonyságának mérésére az operáció kutatás eszköztárát alkalmazza. A vizsgált társadalmi-gazdasági egységeket döntéshozó egységeknek nevezik, amelyek több input felhasználásával egy vagy több outputot hoznak létre. Lineáris programozási módszerek segítségével az adatokból kiindulva előállítják a hatékony pontok felületét, s a vizsgált pontok hatékonyságát ehhez a felülethez viszonyítva jellemzik. (Fülöp-Temesi, 2001) Relatív hatékonyságot számol.</p>
TELJESÍTMÉNYT MAGYARÁZÓ MODELLEK	
Regresszió elemzés	<p>A korrelációs kapcsolatok feltárása az innovációs rendszer teljesítménye és az azt meghatározó tényezők között.</p>
Nemzeti innovációs kapacitás meghatározás	<p>A vizsgált ország potenciálját fejezi ki abban a tekintetben, hogy mennyire képes piaci szempontból releváns innovációk előállítására. Termelési függvényből indul ki egyedi magyarázó változókkal. (Furman et al 2002)</p>
Strukturális egyenlet modell	<p>Többváltozós statisztikai módszer, amely, amely összefüggések feltárására alkalmas (mérhető és látens változók közötti kapcsolatok beazonosíthatók). (Kalapouti et al, 2017)</p>
Kvalitatív összehasonlító elemzés	<p>A kvalitatív összehasonlító elemzésekben ötvözik az egyedi és változó orientált módszereket. (Ragin, 1987) Az elemzés arra keresi a választ, hogy a feltételek milyen kombinációi mellett valósul meg az adott kimenet.</p>
SZIMULÁCIÓS MÓDSZEREK	
Rendszerdinamikai elemzés	<p>Komplex dinamikus rendszerek vizsgálatára alkalmas. (Uriona-Grobbelaar, 2019) Képes nem egyensúlyi</p>

	folyamatok modellezésére, valamint a rendszer elemei közötti visszacsatolási hurkok megragadására. Okozati láncdiagram, folyamatdiagram használatán keresztül jellemzi az állomány és a folyamat jellegű változók közötti számszerű kapcsolatot.
Ágens-alapú modellezés	Ágens alapú szimuláció segítségével mikroszintű interakciókból felépülő emergens folyamatként ábrázolja az innovációt.

Forrás: saját szerkesztés (Varga-Csajkás (2) alapján)

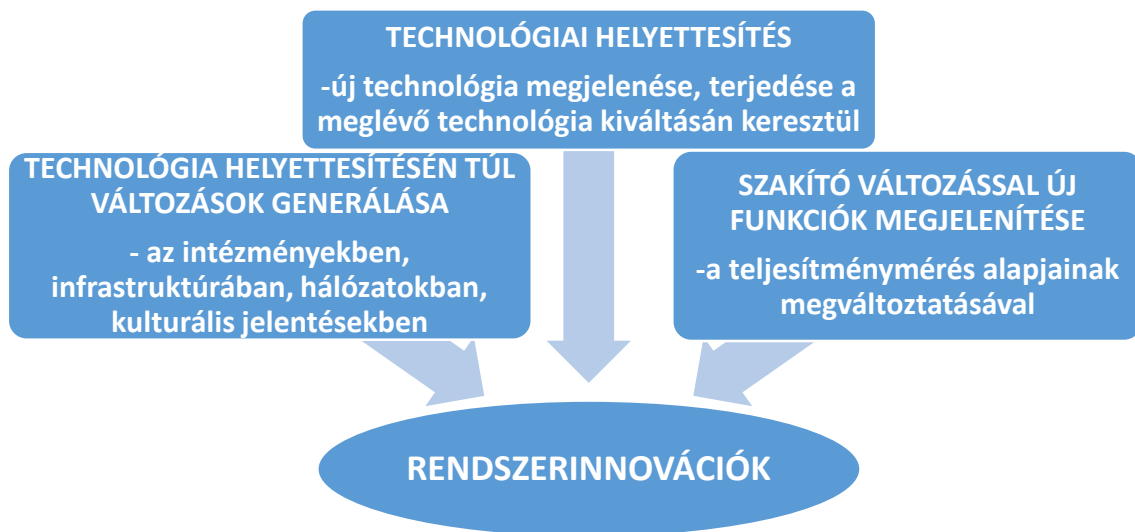
Ez a módszertani összefoglaló kiinduló alapként szolgálhat és támpontot nyújthat az innovációs rendszerek egy speciális esetének a társadalmi innovációs rendszerek mérési módszereinek lehetséges megoldásaira, illetve speciális jellemzőinek meghatározásához. Kérdésként vetődik fel, hogy az egyes bemutatott módszertanok a sajátos jellemzőkkel bíró társadalmi innovációs rendszerek tekintetében feltételek nélkül alkalmazhatók, illetve milyen peremfeltételek, változók, diagramok, folyamatok mentén értelmezhetők. Első vizsgálataink eredménye alapján megállapítható, hogy a különböző módszertani megközelítések alkalmasak, vagy azzá tehetők a társadalmi innovációs rendszerek elemzésére.

Az elmúlt évtizedekben mind az elméleti, mind az empirikus kutatásokat tekintve növekvő figyelmet kapott a fenntartható fejlődés és a műszaki/technológiai, társadalmi innovációk kapcsolatának vizsgálata. A továbbiakban az innováció rendszerszemléletű megközelítései közül a fenntartható rendszerinnovációk megkülönböztető jellemzőire és fontosságára fókuszálunk. A rendszerinnováció a különböző innovációk kombinált összessége, mely új vagy meglévő termékek/szolgáltatások nyújtását teszi lehetővé oly módon, hogy új logikát, alapelveket és gyakorlatot hív életre (Berkhout 2002).

Geels (2004) a rendszerinnovációk három megközelítését értelmezi, melyet 1. ábra szemléltet.

A fenntarthatóság és a rendszerinnovációk kapcsolatának vizsgálati fókuszja, hogy hogyan lehet egy teljes termelési és fogyasztási rendszert környezeti, társadalmi és gazdasági szempontból fenntarthatóvá tenni. A fenntartható rendszerinnovációs, megközelítés tehát azt hangsúlyozza, hogy a fenntartható fejlődés céljainak elérését komplex, rosszul strukturált, állandó problémák gátolják, melyek csökkentésére, megszüntetésére nincsenek egyszerű, teljeskörű megoldások.

Szükségessé válik a termelési/szolgáltatási folyamatok, a technológiák, az intézményrendszer és a politikák megújítása. A rendszerinnováció tehát magába foglalja egyrészt a „kemény” technológiai innovációkat, másrészt a „puha” szervezeti, intézményi innovációkat egyaránt, azaz a fenntarthatósági elérési pályák szerves egységét tervezi meg.

1. ábra: A rendszerinnovációk megközelítései
 Forrás: saját szerkesztés (Geels alapján)

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az elmúlt 30 esztendőben széles körben elterjedt az a szemlélet, mely szerint az innováció nem elszigetelt szervezetek teljesítményének eredménye, hanem különböző szereplők interakcióival meghatározott intézményi környezetben realizálódik. Az innovációs rendszer koncepcióval szemben támasztott kihívások kezelése teszi lehetővé, hogy releváns elemzési keretként funkcionáljon az innovációkutatás szempontjai szerint, integrálva a műszaki/technológiai és társadalmi innovációt egyaránt.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aigner, D. - Lovell, C.K. - Schmidt, P. : Formulation and estimation of stochastic frontier production function models. *Journal of Econometrics* 6. 1977.
- Asheim, B.T., -Grillitsch, M.- Trippel, M.: Regional innovation systems: past– present – future. In Handbook on the geographies of innovation. 2016.
- Bergek, A., - Jacobsson, S., - Carlsson, B.,- Lindmark, S. - Rickne, A. : Analyzing the functional dynamics of technological innovation systems: A scheme of analysis. *Research Policy* 37. 2008.
- Berkhout. F.: Technological regimes, path dependency and the environment. *Global Environmental Change* 12, 1,pp1-4. 2002.
- Carlsson, B. - Stankiewicz, R.: On the nature, function and composition of technological systems. *Journal of Evolutionary Economics*, 1991.
- Freeman, C. : Technology policy and economic performance, Pinter: London. 1987.
- Furman, J. L.- Porter, M. E. - Stern, S. : The determinants of national innovative capacity.” *Research Policy*, 31. 2002.
- Fülöp J. - Temesi J.: A Data Envelopment Analysis (DEA) alkalmazása ipari parkok hatékonyságának vizsgálatára. *Sigma*, 32. 2001.
- Geels. F. W.: From sectoral systems of innovation to social-technical systems. *Research Policy* 33. pp 897-920. 2004.
- Griliches, Z.:Issues in assessing the contribution of research and development to productivity growth. *The Bell Journal of Economics*. 1979.
- Grupp, H. - Schubert, T. : Review and new evidence on composite innovation indicators for evaluating national performance. *Research Policy*, 39(1) 2010.
- Kalapouti, K. -Petridis, K. - Malesios, C. - Dey, P.K. : Measuring efficiency of innovation using combined Data Envelopment Analysis and Structural Equation Modeling: empirical study in EU regions. *Annals of Operations Research*. 2017.
- Lundvall, B.Å. (Ed.): National systems of innovation: Toward a theory of innovation and interactive learning, Pinter: London. 1992.
- Malerba, F. : Sectoral systems of innovation and production. *Research Policy*, 31. 2002.
- Nelson, R.R. : National innovation systems: A comparative study. Oxford University Press: New York. 1993.
- Ragin, C.: The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative methods. Berkeley: University of California. 1987.
- Uriona, M. - Grobbelaar S. S. : Innovation System Policy Analysis through System Dynamics Modelling: A Systematic Review. *Science and Public Policy*. 2019.
- Varga-Csajkás, A. (1): Az innovációs rendszerek irodalmának áttekintése. *Marketing&Menedzsment*. 54. különszám. 2020.
- Varga-Csajkás, A. (2): Az innovációs rendszerek mérési módszereinek feltérképezése és összefoglalása. *Marketing&Menedzsment*. 54. különszám. 2020.
- Weber, K.M.- Truffer, B. : Moving innovation systems research to the next level: towards an integrative agenda. *Oxford Review of Economic Policy*, 33. 2017.

A KOMÁROMI JÁRÁS FŐBB DEMOGRÁFIAI MUTATÓINAK ALAKULÁSA A 21. SZÁZAD HAJNALÁN

Antalík Imrich
Selye János Egyetem

Jelen tanulmány célja a Komáromi járás főbb demográfiai jellemzői alakulásának és trendjeinek áttekintése. A tanulmány legfőképp az utolsó bő tíz esztendő folyamataira fókuszál és leginkább a 2011-2022 közti változásokat mutatja be egy negyed évszázados keretbe illesztve, visszavisszaulva a múltba és utalva a folyamatokat potenciálisan meghatározó okokra is. A Komáromi járás, mint közigazgatási egység gazdasági – társadalmi helyzetének alakulásáról a népszámlálási adatok és a népmozgalmi adatok biztosítanak információt. A tanulmányban ebből az okból kifolyólag a Szlovák Statisztikai Hivatal által kezelt adatokra épít elsősorban. A főbb mutatók közül a lakosság száma, a nemzetiségi és felekezeti összetétel, az életkor és a családi állapot, iskolai végzettség mutatók mellett a népmozgalmi folyamatok (születések, halálozások, házasságkötések, válás, migráció) kerülnek prezentálásra.

A lakosság számának alakulása

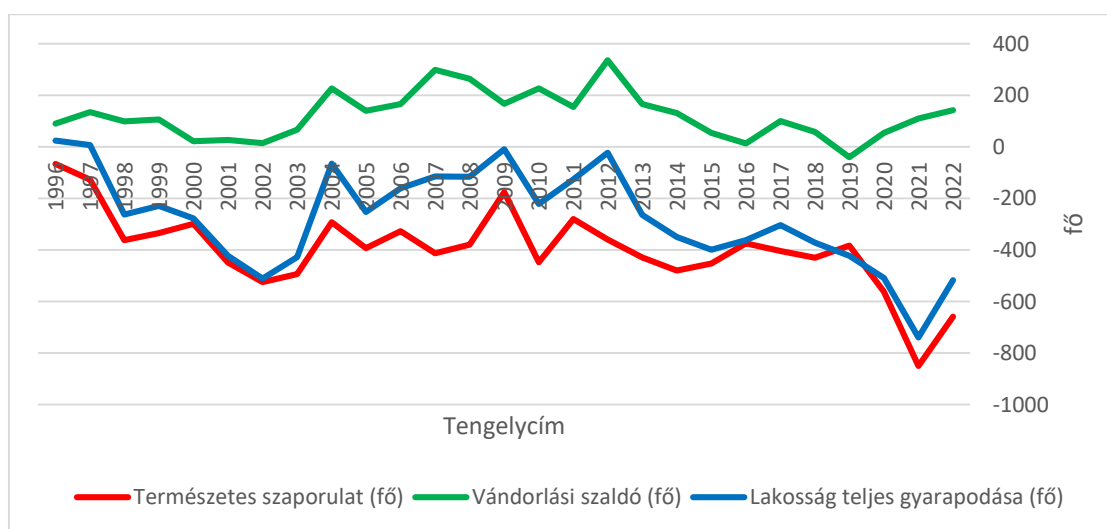
A Komáromi járás, a Nyitrai kerület része, Szlovákia 79 járása közül a legnagyobb kiterjedésű járások közé tartozik (területe 1100,14 km²). Lakosainak a száma 99695 (2022. évi adat). Az elmúlt évtizedekben Szlovákia közigazgatási beosztása több alkalommal is megváltozott, de a Komáromi járás területe az 1960. évi területi átrendezés óta nem változott.

1. táblázat: A Komáromi járás lakosságszámának alakulása az 1961-2022 közt

Év	1961	1970	1980	1991	2001	2011	2022
Lakosok száma	105151	106698	110369	109279	108556	103995	99695

Forrás: saját szerkesztés népszámlálási adatok alapján

A járás lakosainak a száma az 1960-as és az 1970-es években folyamatosan emelkedett 1980-ban érte el a maximumot attól kezdve folyamatosan csökken és a 2022-es esztendőben 100 ezer lakos alá csökkent. (1. táblázat).

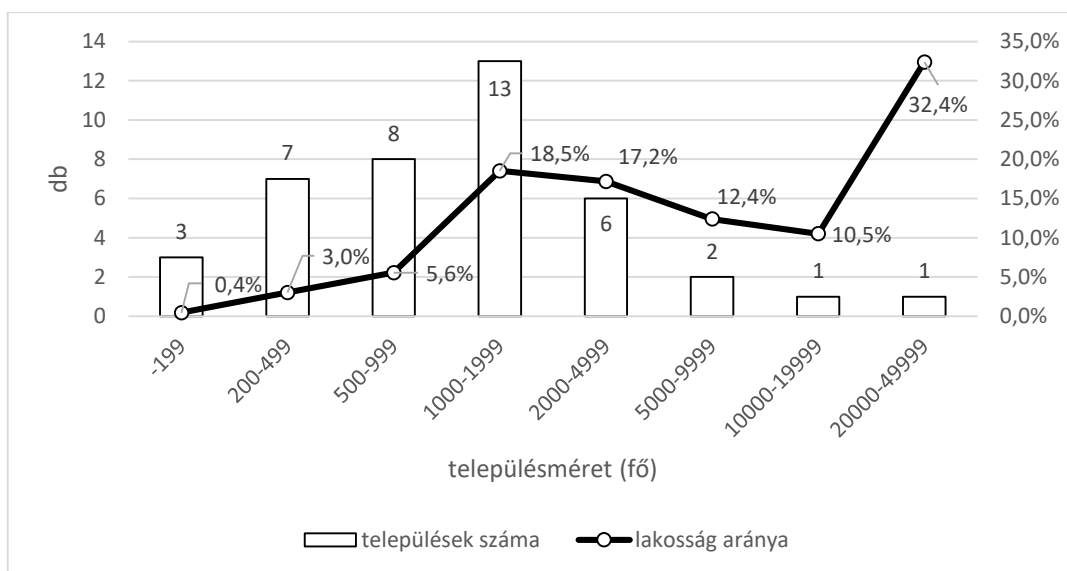

1.ábra: A lakosság természetes szaporulata, a vándorlási szaldó és a lakosság teljes gyarapodása a Komáromi járásban (1996-2022, fő)

Forrás: saját szerkesztés

A lakosság számának csökkenése mögött elsősorban az áll, hogy a halálozások száma meghaladja a születések számát, a természetes szaporulat az utóbbi negyed évszázadban folyamatosan negatív értékeket mutat a járás esetében. A szlovákiai járások közül termékenységi mutatói a kedvezőtlenebbek közé tartozik. Ez megmutatkozik a járás lakosainak számbeli alakulásában is. Megfigyelhető, hogy a vándorlási szaldó a járás viszonylatában pozitív, mértéke azonban nem képes ellensúlyozni a természetes szaporulat negatív értékét.0 Megfigyelhetőek a 2020-2021-es időszak igencsak kiugró negatív értékei a természetes szaporulat értékében. A koronavírus járvány és annak következményei súlyosan érintette a járás lakosságát is, melyet ez a mutató is tükröz. Az utóbbi tíz esztendőben a járás lakossága 4%-al csökkent.

A járáshoz korábban 3 város és 38 község tartozott, de ez 2020-tól megváltozott, Naszvad település városi rangot kapott, így napjainkban a járáshoz már 4 város és 37 község tartozik. A legnagyobb város, és egyben járási székhely Komárom (Komárno) 2022-ben 32287 lakossal, Gúta (Kolárovo) 10470 lakossal, Ógyalla (Hurbanovo) 7312 és Naszvad (Nesvady) 5037 lakossal. A járás lakosságának 55,2%-a lakik városokban. Ez az arány Naszvad várossá minősítésének köszönhetően javult fel 2020-ban, korábban a szlovákiai átlagérték alatti városi lakosság arányt mutatott a járás.

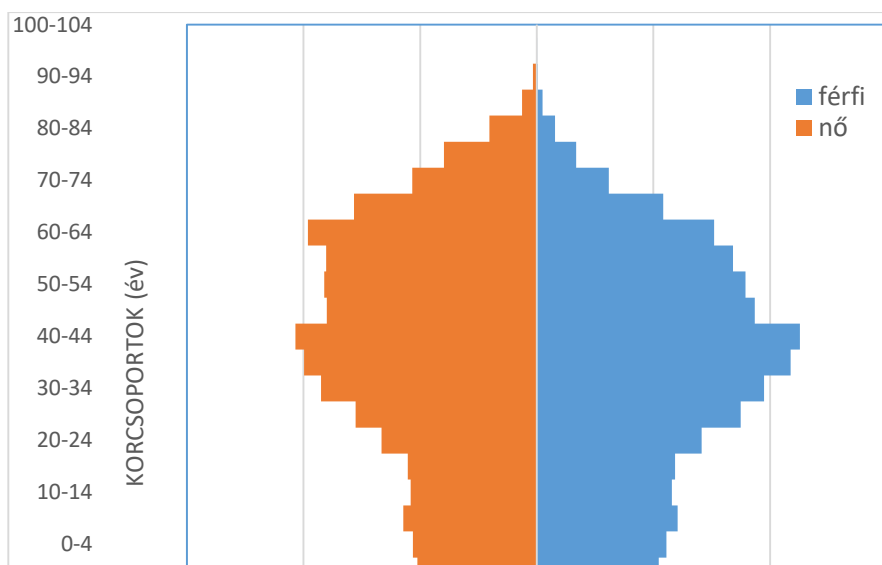
2.ábra: A Komáromi járás helységeinek száma és lakosainak aránya a települések nagyságcsoportjai alapján (2022)

Forrás: saját szerkesztés

Még árnyaltabb képet kapunk a járás helységeinek összetételéről, ha megvizsgáljuk a települések megoszlását a lakosság nagyságcsoportjai szerint is. A Komáromi járás helységei közül legszámosabbak a közepes illetve kisebb lélekszámú falvak. A járáson belül az 1000 – 1999 fős települések száma a legnagyobb (13). Az 500-999 fős helységek száma kettővel kisebb. Az 5000 főnél nagyobb lélekszámú 4 helységből már mind a 4 rendelkezik városi jogállással. A járási székhelyen, Komáromban, mely egyben a legnagyobb népességű város a járásban él a járás lakosságának hozzávetőlegesen 1/3-a, a második legszámosabb nagyságcsoportot a 1000-1999 lakosú községek alkotják. Itt él a régió lakosságának közel 18,5%-a. A Komáromi járás Szlovákia alacsonyabb és csökkenő népsűrűségű járásai közé tartozik. 1996-ban a járásban 1km²-re 99 lakos jutott, 2022-ben 90,8 volt. A járás a Nyitrai kerület átlagértékétől (105,9 fő/km²). Ezzel szemben az országos népsűrűség némileg növekedett: 1996-ban 109,59, 2022-ben 111,78 lakos jutott egy négyzetkilométerre.

A lakosság korcsoportok szerinti összetétele

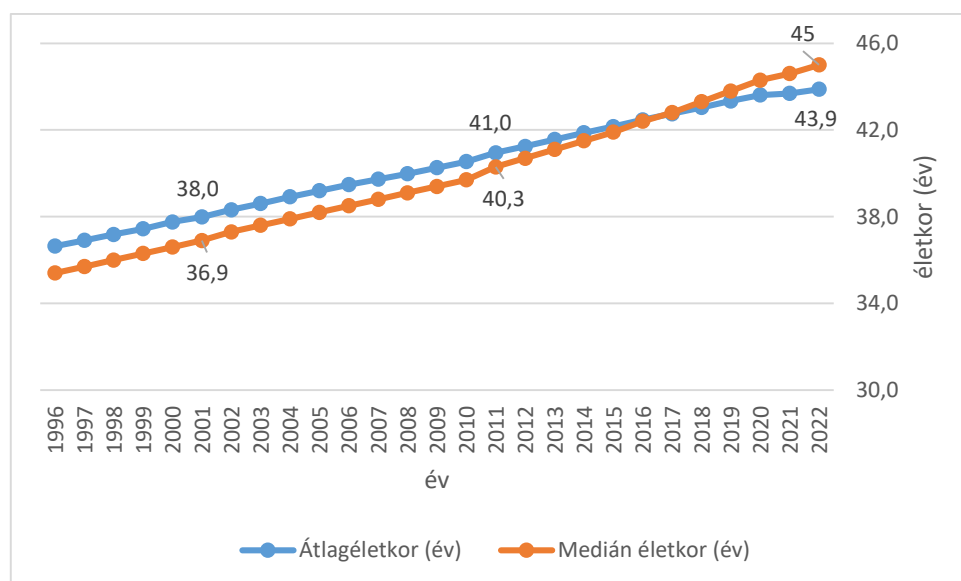
A 3. ábrán a Komáromi járás kirajzolódó korfája, egy urna formájú korfa rajzolódik ki a 2022-es esztendő adatai alapján. Az urna forma a fogyó/csökkenő és elöregedő lakosságról tesz tanúbizonyságot.

3.ábra: A Komáromi járás lakosságának korfája (2022)

Forrás: saját szerkesztés

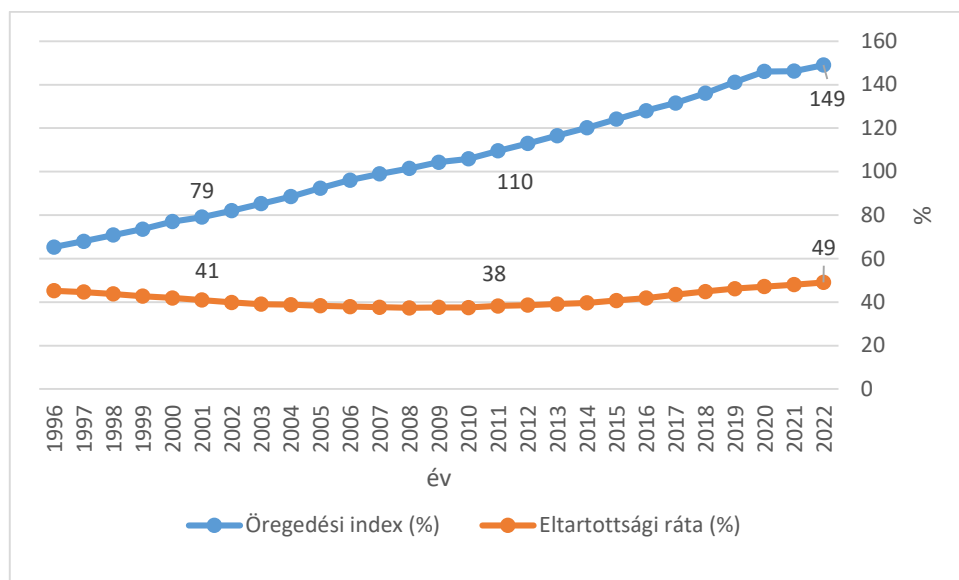
A Komáromi járásban is – hasonlóan az országos trendekhez - a lakosság tehát fokozatosan elöregedik. A Nyitrai kerület járásai közül a Komáromi járásban az egyik legmagasabb az átlagéletkor (43,8 év) és a medián életkor (45 év) a 2022-es esztendőben. A medián életkor az átlagéletkor értékét már meghaladja. Mindkét érték a szlovákiai átlagérték felett helyezkedik el. Szlovákiában az átlagéletkor 41,6 év, míg a medián életkor 42,2 év. Sajnos ezek a folyamatok a szlovákiai magyarok lakta térségben fokozottan jelentkeznek. A további, lakosságot életkor szerint jellemző mutatószámok is a lakosság gyors ütemű elöregedését mutatják, ez társadalmi-gazdasági téren jelentkező nehézségek fokozódását vetíti előre.

4.ábra: Az átlagos életkor és a medián életkor alakulása a Komáromi járásban (1996-2022, év)

Forrás: saját szerkesztés

A járás lakosságának gyors ütemben való elöregedését mutatják az öregedési index értékek és az eltartottsági ráta értékek gyors ütemű emelkedései is. Az öregedési index értéke a szlovákiai átlagértéket jelentősen meghaladja a 2022-es évben. A Komáromi járásban a produktív kor utáni lakosság aránya a produktív kor előtti lakossághoz viszonyítva 149%, míg a szlovákiai átlagérték 110%. Az eltartottsági ráta a produktív kor előtti és utáni lakosság produktív korban lévő lakossághoz viszonyított arányát szemlélteti, s azt mutatja, hogy ma már 2 produktív korban lévő lakosra közel egy produktív koron kívüli lakos jut. Az utóbbi 10 évben nagyot emelkedett az index értéke, s a mutatók trendjének alakulása további romlást vetít előre.

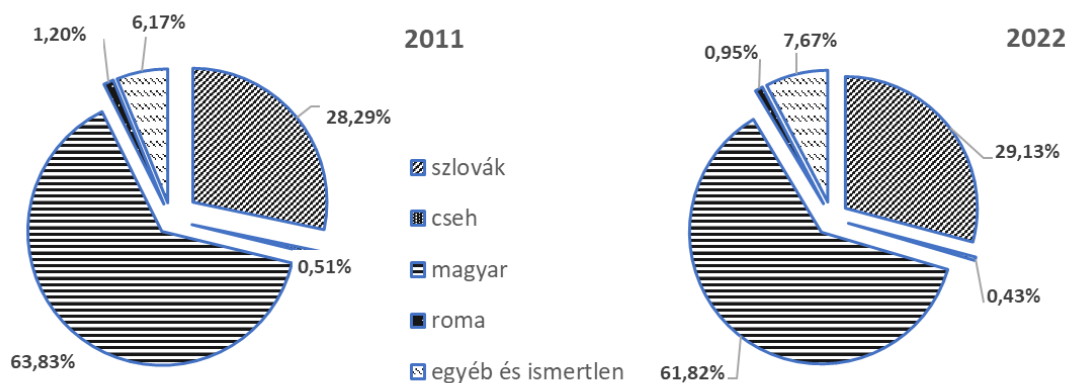

5.ábra: Az öregedési index és az eltartottsági ráta alakulása a Komáromi járásban (1996-2022, %)

Forrás: saját szerkesztés

A lakosság nemzetiségi összetétele

A Komáromi járás a két szlovákiai magyarlakta járás egyike, amelyben a magyar lakosság többséget alkot (a másik a Dunaszerdahelyi járás). 2022-ben a lakosság nemzetiség szerinti megoszlása a korábbiakhoz hasonló arányokat mutatott, de folytatódtak azok a folyamatok, melyek már korábban is megfigyelhetőek voltak. Némileg csökkent a magyarok aránya és növekedett a szlovákság aránya. A magukat románok vallók aránya 1% körül mozog.

6.ábra: A Komáromi járás lakosságának nemzetiségi összetétele (2011, 2022)

Forrás: saját szerkesztés

A 2011. évi népszámlálás adatai alapján a járás lakosságának közel 2/3-át magyar nemzetiségűek tették ki (63,8%), a szlovákok aránya 28,3%, a romák 1,2%-ot, míg a lakosság 0,51%-a cseh. A megkérdezettek 6,1%-a a népszámlálás során nem tüntette fel nemzeti hovatartozását. Amennyiben összevetnénk a 2011. évi és az azt megelőző 2001. évi népszámlálás regisztrált adatait, azt láthatjuk, hogy a magyarok aránya 69,1%-ról 63,8%-ra csökkent, a szlovák lakosság aránya viszont kis mértékben emelkedett 27,7%-ról 28,3%-ra. A 2022 és a 2011. évi adatok összehasonlítását a korábbi időszakok helyzetképeivel nehezíti, hogy az ismeretlen nemzetiségűek aránya a Komáromi járásban 6-7% a járásban. Ők főképp magyarok és szlovákok, akik nem jelölték nemzetiségüket.

A nominális átlagbér alakulása

A bemutatni kívánt mutatók sorába egy nem a demográfiai mutatókhoz tartozó mutatószámot is bemutatok annak érzékeltetésére, részben mi áll a lakosság csökkenésének hátterében. A város több főváros vonzáskörzetében fekszik, melyek 2 óras távolságban helyezkednek el. Ezek a települések főképp a fővárosok – Pozsony, Budapest, Bécs – és a regionális központok – pl. Győr és Nyitra. A megszerezhető jövedelmek, a munkalehetőség elérhetősége, ill. a nagyobb településeken elérhető szolgáltatások hatalmas szívóerőt jelentenek. Ehhez kapcsolódik a kedvező fekvése és a kedvező infrastrukturális feltételek (elsősorban az autópálya, vasúti fővonal közelsége). A Komárom járásban elérhető nominális bruttó átlagkereset mindösszesen 1116 EUR volt, ami összevetésben a Pozsonyi kerülettel (1767 EUR) egy nagymértékű különbséget mutat, s megállapítható, hogy annak körülbelül a 60%-án áll. A szlovákiai átlaghoz mérten is alacsony a nominális átlagbér értéke, annak kb. 80%-án áll a Komáromi járásban mért nominális átlagkereset érték 2022-ben. Amennyiben a mutatószám esetében a járások sorrendjét mutató országos listára tekintünk, Komárom a 65. helyen szerepel a rendsorban Szlovákia 79 járásából.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a Komáromi járás bemutatott, főbb mutatószámai negatív jövőképet vetítenek előre. A lakosságszám csökken, alacsony a természetes szaporulat, melyet a pozitív vándorlási szaldó sem képes ellensúlyozni. A vándorlási szaldó esetében a migrációs folyamatok mélyebb elemzése/megértése szükségeltetik. A 2020-21-es koronavírus járvány súlyosan érintette a járás lakosságát, ráerősítve a negatív folyamatokra. Csökken a népsűrűség és az átlagos településméret is. A Komáromi járás esetében nagy problémát jelent a lakosság elöregedése, amely fokozódó társadalmi-gazdasági problémákat vetít előre. A szlovákiai átlagértékekhez mérten is magas az elöregedési index értéke, ill. negatív képet vetít előre a kirajzolódó urna formájú korfa is. Az átlagos és a medián életkor is gyors tempóban növekszik, s a kerületi és a szlovákiai átlagértéktől is jelentősen elmarad. A járás nemzetiségi összetételét tekintve a számottevő változás a magyarság csökkenő és a szlovák lakosság növekvő arányában figyelhető meg. Demográfiai szempontból/okokból a Komáromi járás hatalmas társadalmi-gazdasági téren jelentkező kihívásokkal néz szembe az elkövetkező évtized(ek)ben.

Irodalomjegyzék

Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala DATACube adatbázisa. Interneten elérhető: datacube.statistics.sk

Népszámlálási adatok:

2021-es népszámlálási adatok. Interneten elérhető: <https://www.scitanie.sk/>

2011-es népszámlálási adatok. Interneten elérhető: <https://census2011.statistics.sk/>
Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I.
Sčítání lidu, domů a bytů v v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961
Díl I. Demografické charakteristiky obyvatelstva. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a
statistiky 1965
Statistický lexikon obcí ČSSR 1982 (1984). Praha: SEVT
Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov k 1.12.1970 za obce a ich časti (é.n.) kézirat
Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov k 1.11.1980 (é.n.) kézirat

BIRTOKLÁSI HATÁS JÁTÉKZSETONOK ESETÉN

Bartha Zoltán
Miskolci Egyetem

A tanulmányban azt vizsgálom, hogy az Erepublik nevű internetes játék szereplői mennyit hajlandóak áldozni játékpénzükből (WTP) egy olyan zsetonért, aminek valós pénzben mérhető értéke van, ill. mennyi játékpénzért hajlandóak megválni tőle (WTA). Megállapítom, hogy jelentős birtoklási hatás figyelhető meg, az átlagos WTA 4,6-szorosa az átlagos WTP-nek. Ez az eredmény meglepő, mert a zseton közvetlenül átváltható valós pénzre. A tranzakciós költségek, a kiugró tulajdonságok, ill. a mentális nyilvántartás szolgálhat magyarázatként a meglepő eredményre.

Bevezető

A racionális döntéshozó várható hasznosságának maximalizálására törekszik, aminek matematikai leírását Neumann és Morgenstern dolgozta ki 1944-ben megjelent könyvében (Von Neumann és Morgenstern, 2007), és a fogyasztói magatartást máig ezzel a hasznossági függvénnyel magyarázzák a bevezető közgazdasági kurzusokon. Empirikus bizonyítékok igazolják, hogy a várható hasznosság maximalizálására épülő elméleti magyarázat téves vagy legalábbis hiányos. Kockázatos döntéseknél jobb közelítést ad a pszichológusok által kidolgozott, a viselkedési közgazdaságtan területéhez sorolható kilátásemélet (Kahneman és Tversky, 1979), ami a várható hasznosság helyett a várható nyereségek és veszteségek pszichológiai értékelésére fókuszál. A hasznosságelmélet normatív volta miatt ragadhatott meg a közgazdaságban, hiszen minden szituációt ugyanazzal az egyszerű elvvel magyaráz. Ezzel szemben a kilátásemélet hiába áll közelebb az empirikus megfigyelésekhez, mivel különböző döntési helyzetekben más és más változóknak tulajdonít kulcsszerepet, ma is aktív kutatási terület, viszont szerteágazó, töredezett volta miatt az oktatási anyagokba való kanonizálódása nehézkes.

Jelen tanulmány a kilátásemélet egy kiterjesztésének, a birtoklási hatásnak az empirikus tesztelését mutatja be sajátos környezetben. Egy böngészőben játszható játékban, amely valóságsszimulátornak hívja magát, mert a játékosok minden nap választhatnak olyan cselekedetek közül, amivel (játék) jövedelmet szereznek, és olyan döntéseket hoznak, amivel elköltik a megszerzett jövedelmüket, azt kérdeztem véletlenszerűen kiválasztott résztvevőktől, hogy a szimulációban megszerzett speciális zsetonjaikat milyen áron hajlandóak megvásárolni, ill. értékesíteni. Ebben a környezetben több dolgot figyelhettem meg:

1. Ellenőrizhető, hogy vajon ugyanakkora értéket tulajdonítanak-e a zsetonoknak eladói és vevői pozícióban, azaz megfigyelhető-e a birtoklási hatás.
2. Tesztelhető, hogy befolyásolja-e az elvárt árról szóló döntést a zsetonok valós értékkel való felruházása.
3. Végül tapasztalatok szerezhetők a könnyen szerzett pénz elköltésének körülményeiről, amivel a bank pénze effektus és a mentális nyilvántartás jelensége tesztelhető.

Összefoglalva a fenti pontokat, tanulmányom azt mutatja meg, hogy mennyivel tér el egymástól a speciális zsetonok elvárt és fizetendő ára akkor, ha a szereplők egyrészt tisztában vannak vele, hogy mennyiért tudnák beváltani hivatalosan azokat, másrészt a zsetonok kvázi nyereségmentes foghatók fel, tehát megszerzésük minimális időráfordítás mellett más valós erőforrások befektetését nem igényelte. A következő fejezetben bemutatom a kilátásemélet néhány kulcsfogalmának elméleti hátterét, majd rátérek az adatok bemutatására és elemzésére, végül az eredményeimet összevetem az eddig ismert megfigyelésekkel.

Irodalmi áttekintés

Kockázatos környezetben, amikor egy döntésnek többféle lehetséges kimenete van (de az egyes kimenetek valószínűsége és hasznossága ismert), a várható hasznosságot az egyes kimenetek hasznának valószínűséggel súlyozott összege adja: $EU = \sum_{i=1}^n p_i * x_i$ (Von Neumann és Morgenstern, 2007). Egy döntést akkor érdemes meghozni, ha a már meglévő eszközeinkkel elérhető hasznossághoz képest magasabb hasznossági szintre kerülünk ($U(w + p_1 * x_1; \dots; w + p_n * x_n) > U(w)$). A döntéshozókról azt feltételezzük, hogy kockázatkerülők, tehát egy meghatározott x hasznosságú biztos döntést mindig előnyben részesítenek egy hasonló hasznosságú kockázatos döntéssel szemben. Ez utóbbi feltételezésből adódik a hasznosságú függvény vagyonszerzés szerinti konkáv alakja, vagyis az, hogy a pénzgyarapodásnak csökkenő hasznossága van.

A kilátásméletet leíró cikkükben a szerzők először ismertetik a hagyományos hasznossági felfogást, majd egy sor kísérleti eredményt vezetnek elő, amelyek demonstrálják, hogy a döntéshozók a valóságban nem követik a haszonmaximalizálás elméleti modelljét (Kahneman és Tversky, 1979). Az eltérést Kahneman és Tversky azzal magyarázza, hogy kockázatos döntéseknél fontos a referenciapont szerepe (mit tekint az egyén kiindulási, vagy normál helyzetnek, amihez képest egy-egy döntés következményei elmozdulást jelentenek), és a kockázatok – várható hasznok érzékelésénél meghatározó a keretezés szerepe (az egyes döntési alternatívák vonzereje, választásának gyakorisága nem a várható haszon matematikailag kalkulált mértékétől, hanem az alternatíva csomagolásától, meghatározott módon való keretezésétől függ). Vizsgált témánk továbbviteléhez főleg a referenciapont fontos. Ha a pillanatnyi referenciapontnak kitüntetett szerepe van a döntésben, az elmozdulás iránya meglepően nagy befolyást gyakorol a döntési alternatívák értékelésére. Negatív elmozdulást (veszteség) intenzívebben érzékel a döntéshozó (veszteségek esetén a értékfüggvény konkáv és meredek), mint pozitív elmozdulást (nyereség esetén az értékfüggvény konkáv, mint a Neumann-Morgenstern modellben, és laposabb) (Kahneman és Tversky, 1979, p. 279). Megjelenik a tükrözési hatás (reflection effect) is: nyereség esetén kockázatkerülés, veszteségnél viszont kockázatkeresés figyelhető meg (erről és még egyéb sajátos döntési anomáliákról magyarul bővebben ír Hámori, 2003).

Thaler rámutatott, hogy a kilátásmélet keretrendszere mindenféle, akár biztos döntések modellezésére is felhasználható (Thaler, 1980). Így jelent meg az irodalomban a veszteségkerülés (loss aversion) fogalma, ami szoros kapcsolatban áll a kilátásmélet veszteség-nyereség kategorizálásával. Amennyiben az egyén eredeti (referenciaként kezelt) vagyoni helyzetét w jelöli, minden referenciaponttól való Δx elmozdulás esetén igaz, hogy $u'(w - \Delta x) > u'(w + \Delta x)$. Ez a reláció azt jelzi, hogy matematikailag egységnyinek tekintett elmozdulást az egyén nagyobb hasznosságváltozásnak él meg, ha az veszteségként keletkezik, mint ha nyereségként lépne fel. Megfordítva az állítást, amennyiben már rendelkezünk egy bizonyos vagyonelemmel, akkor annak az elvesztése nagyobb mértékben csökkenti a szubjektív hasznosságérzékelésünket, mint amennyi hasznosság növekedést jelentene a vagyonelem megszerzése. Amikor egy eszköz szubjektív értéke megnövekszik annak hatására, hogy a birtokunkba kerül, birtoklási hatásról (endowment effect) beszélünk (Thaler, 1980, p. 44).

A birtoklási hatás megmagyarázza, miért szokták a döntéshozók notóriusan alulértékelni az alternatívaköltségeket. E jelenség abban is megjelenik, hogy az összeg, amit egy meghatározott eszközért hajlandóak kifizetni (willingness to pay, WTP) szignifikánsan eltér attól az összegtől, amit az adott eszközért cserébe elvárnának (willingness to accept, WTA). A WTA ár magasabb, mint a WTP, amit bögrés, golyóstollas, csokis kísérletek garmadája igazolja. Ezek közül talán a legismertebb a Cornell-bögrés kísérletsorozat, amit a Cornell Egyetemen, Richard Thaler akkori munkahelyén végeztek közgazdaságtan tanuló hallgatók részvételével (Kahneman, Knetsch és Thaler, 1990). 44 hallgatót véletlenszerűen két csoportra osztottak; 22-en kaptak

egy-egy bögrét, amin rajta maradt az árcetli, így látható volt, hogy a boltban 6 dollárt ér. Ezek után mindenkinek formanyomtatványon nyilatkoznia kellett; a bögrével rendelkezők arról, hogy legalább mekkora árat kérnek a bögréért (WTA), a csoport másik fele arról, hogy legfeljebb mennyit hajlandó adni a bögréért (WTP). A nyomtatványokból felrajzolható a keresleti és kínálati függvény, a kettő metszete pedig megadja az egyensúlyi árat, ill. a gazdát cserélő bögrék számát. Amennyiben a két csoport tagjait véletlenszerűen választják ki, és döntéseiket a hasznomaximalizálás vezérli, a keresleti és kínálati függvény egymás tükörképe kéne legyen, így félúton találkoznak, tehát a gazdát cserélő bögrék száma a csoportok létszámának felével kell egyenlő legyen (Willig, 1976).

Azt találták, hogy a WTP érték (2,75 dollár volt a válaszok mediánja) csak körülbelül fele a WTA értéknek (5,25 dollár), a lebonyolítható cserék száma pedig 4, a szimmetrikus helyzetben várható 11-el szemben (Kahneman, Knetsch és Thaler, 1990, p. 1332). A szerzők jelzik, hogy a WTP-WTA értékek közötti eltérés csak bizonyos piaci helyzetekben áll fenn, nevezetesen akkor, amikor végső fogyasztásra vásárolnak a fogyasztók. Ezt azzal támasztják alá, hogy kezdeti kísérleteikben, ahol a hallgatók olyan zsetonokat cserélhettek a bögréhez hasonló módon, amelyeknél a szervezők előre jelezték, hogy a csere lebonyolítása után azonnal beváltható egy fix összegre, nem volt szignifikáns eltérés a WTP-WTA árakban, és a szimmetriamodell elvárásainak megfelelő csere történt. Viszonteladási céllal történő vásárlásokkor tehát nem mutatkozik meg a birtoklási hatás, továbbá a tranzakciós költségek sem rettentik vissza a cserében résztvevőket attól, hogy ajánlatot tegyenek.

A birtoklási hatás demonstrációs kísérletei máig tartanak, hiszen mindig található egy újabb motívum, ami bizonyos körülmények között irányíthatja a döntéseket (egy magyar nyelvű összefoglaló a témáról: Bélyácz and Kovács, 2018). Kritikaként elhangzott, hogy a résztvevők döntéseit befolyásolhatta az, hogy vevői vagy eladói szerepet osztottak rájuk. Mindenki olcsón szeretne venni és drágán eladni, de a birtoklási hatás akkor is megmutatkozik, ha a szerepeket semlegesen fogalmazzák meg (Franciosi *et al.*, 1996). Előfordulhat, hogy a veszteségkerülés mértéke növekszik a jószág birtoklásának időtartamával (Strahilevitz és Loewenstein, 1998), a birtokolt javak az identitás részévé válnak, ami növeli a kötődést (Chatterjee, Irmak és Rose, 2013), ill. a döntéshozó hajlamos lehet arra, hogy a javaknak csak a kiugró tulajdonságai alapján értékeljen, ami birtokolt jószág esetén egy kiugróan pozitív tulajdonság lesz (Bordalo, Gennaioli és Shleifer, 2012).

Thaler és Johnson (1990) a tükrözési hatással párhuzamba állítható, de azzal részben ellentétes viselkedést figyelt meg a szerencsejátékok esetén. Ezek közül az egyik az ún. bank pénze hatás (house money affect), ami azt eredményezi, hogy ha a játékosnak jó napja van, és már sok nyereményt halmozott fel, akkor sokkal szívesebben vállal akár meglepően magas kockázatot is. Ennek magyarázatát az ún. mentális nyilvántartásban találják meg, ami egy olyan modell, amely rámutat, hogy a pénzt nem homogén jószágként értékelik az emberek, ehelyett a rendelkezésükre álló pénzeszközöket különböző kategóriákba sorolják – mentális nyilvántartást alkalmaznak (Thaler, 1985). A mentális nyilvántartás, különböző pénzkategóriák léte magyarázza, hogy a döntések gyakran nem racionálisak, vagyis az egyén nem az egyéni hasznosságát maximalizálja a döntéseivel.

Adatok és eredmények

A birtoklási hatást az Erepublik nevezetű, böngészőben játszható játék egy akciójának felhasználásával teszteltem. Az Erepublikot néhány ezer játékos játssza aktívan. Ők minden nap legalább egyszer bejelentkeznek a játék honlapjára, ott különböző lépésekkel növelik a játékon belüli e-jövedelmüket (amit játékpénzben mér az oldal), majd ezt az e-jövedelmet játékbeli céljaik elérésére fordítják. A játék ún. pay-to-win üzleti modellt alkalmaz, bevételei tehát abból származnak, hogy a „türelmetlen” játékosok valós pénzt váltanak át játékpénzre. Az

árfolyam több mozgó tényezőtől függ, ami akár egyedileg is változhat, de 1 valós forintért hozzávetőlegesen 20 játékpénz vásárolható. Megjegyzendő, hogy a játékpénz nem konvertibilis, tehát valós pénz hivatalosan átváltható játékpénzre, de játékpénzt csak a játékosok közötti feketepiaci megoldásokkal lehet valós pénzre váltani, ennek megfelelően a játékpénz eladási árfolyama lényegesen gyengébb, a vételinek akár a 10-20-szorosa is lehet.

Bizonyos akciók során (évente egyszer) az üzemeltetők lehetővé teszik, hogy játékon belüli erőforrások felhasználásával konvertibilis fizetőeszközhöz jussanak a játékosok. Az átváltásnak meglehetősen magas a tranzakciós költsége: az e-jövedelmet napi 5-100 percnyi időbefektetést igénylő aktivitásra kell fordítani, ami alapján virtuális zsetonokat kap a játékos, majd ezeket a zsetonokat egy ingyenesen megnyitható valós bitcoin tárcába lehet utalni, ahonnan a tárcát üzemeltető cég szabályai szerint az továbbutalható, ill. valós pénzre váltható. Minden lépésnek van időkölsége, a bitcoin váltásnak-utalásnak pedig pénzjutaléka is.

Nagyobb aktivitás esetén egy nap kb. 500 satoshi (1 bitcoin = 100.000.000 satoshi) szereshető, ami kevesebb mint 50 forint (ez természetesen a mindekori bitcoin árfolyamtól függ), vagyis egy kéthetes akció során 500-1000 forint érhető el egy játékosnak, ami jelentős összegnek nem nevezhető. Arra is lehetőség van, hogy a virtuális zsetonokat a feketepiacon megvásárolja egy játékos, aki játékpénzt fizet, és cserébe a bitcoin tárcájára utalják a satoshi-zsetonokat. Felmérésemben erről a lehetőségről kérdeztem a játékosokat: minden válaszadónak nyilatkoznia kellett arról, hogy hány játékpénzért lenne hajlandó megválni 500 satshtól (WTA), és hány játékpénzt adna 500 satshtiért (WTP). A lehetséges válaszok mindkét esetben 0-ról indultak, 1.000 egységgel növekedtek, és a legmagasabb opció a 25.000 játékpénznél is több lehetőség volt. Összehasonlításként: 500 satshtinak megfelelő valós pénzért a hivatalos árfolyamon számolva kevesebb mint 1.000 játékpénz kapható, a feketepiaci árfolyamon viszont akár 15.000 is. 32 választ kaptam, ezeket az 1. táblázat tartalmazza. Azoknál, akik a 25.000-nél is több opciót választották, 25.001 szerepel a megfelelő oszlopban.

1. táblázat: A WTP és WTA értékek 500 satshtinak megfelelő virtuális zseton esetében, Erepublik játékpénzben kifejezve

Játékos	WTP	WTA	WTA-WTP	Játékos	WTP	WTA	WTA-WTP
1	0	10000	10000	17	1000	17000	16000
2	15000	15000	0	18	0	0	0
3	18000	0	-18000	19	10000	10000	0
4	0	25000	25000	20	0	25001	25001
5	0	12000	12000	21	0	18000	18000
6	0	10000	10000	22	5000	25000	20000
7	0	10000	10000	23	5000	25001	20001
8	1000	1000	0	24	0	20000	20000
9	20000	25000	5000	25	20000	25001	5001
10	0	18000	18000	26	0	20000	20000
11	0	1000	1000	27	10000	25001	15001
12	6000	8000	2000	28	25000	1000	-24000
13	0	20000	20000	29	0	20000	20000
14	0	10000	10000	30	0	20000	20000
15	4000	15000	11000	31	0	25000	25000
16	0	25001	25001	32	13000	25001	12001

Forrás: saját adatgyűjtés

Az 1. táblázatból világosan látható, hogy szignifikáns eltérés van a között, hogy mennyi játékpénzt hajlandóak 500 satshtiért feláldozni a játékosok (WTP), és mennyiért hajlandóak lemondani 500 satshtiról (WTA). A kettő közötti eltérést a t-próba is megerősíti. Két választ

leszámítva mindegyiknél teljesül, hogy a $WTA \geq WTP$; mivel azt, hogy a WTP messze meghaladja a WTA-t sem a hagyományos haszonmaximalizálási, sem a kilátásméleti érvekkel nem lehet magyarázni, azt a két esetet, ahol ez előfordul (3. és 28. válaszadó), kizártam a további vizsgálatokból.

A WTP értékek átlaga 3.667, mediánja 0 (hiszen a válaszadók több mint fele semennyi játékpénzt nem lenne hajlandó feláldozni a 40-50 forintnyi satoshiért). A WTA átlaga 16.834 (bár ez meglehetősen magas, mert a „több mint 25.000” válasz valós értékét nem ismerjük), mediánja 19.000. A WTA és WTP átlag aránya 4,6, átlagosan tehát majdnem ötször többet kérnének a játékosok az 500 satoshiért, mint amennyiért hajlandóak lennének megvenni azt.

Azt nem kérdeztem meg a játékosoktól, hogy az adott áron hány satoshit lennének hajlandóak elcserélni (mert az eladható és megvásárolható mennyiség is lényegesen meghaladta a kérdésben szereplő 500 egységet). E hiányosság miatt sajnos nem lehet a keresleti és kínálati függvényeket felírni. Ha azt feltételezzük, hogy minden válaszadó csak 500 satoshit tud venni vagy eladni, akkor a piaci egyensúly a 10.000-es árnál alakulna ki, és a létrejött tranzakciók száma 6 lenne, ami lényegesen kevesebb, mint a 30 résztvevő és szimmetrikus értékelés esetén várható 15.

Értékelés

Az eredmények azt mutatják, hogy az Erepublik játékosok körében erős birtoklási hatás mutatható ki, a WTA átlagosan 4,6-szor magasabb, mint a WTP. Ez az eredmény azért meglepő, mert viszonteladási lehetőségnél nem kellene birtoklási hatásnak jelentkeznie (Kahneman, Knetsch és Thaler, 1990), hiszen a satoshi zsetonok bitcoin tárcára utalhatók, ahol 40-50 forintért beválthatók. A vételi és ajánlati árak a hivatalos átváltási ár körül kellene sűrűsödjenek. Ráadásul a zsetont frissen szerezték a játékosok, kötődés már e miatt sem alakulhatott ki bennük. Nyilvánosan nem volt látható, kinek mennyi zsetonja van, és nem is voltak tartósak ezek a zsetonok, az akció időszakában lehetett őket felhasználni, különben elvesztek. A magas WTA-WTP-rés több jelenséggel is magyarázható.

Az eltérés adódhat felmérési hibából. Mivel a kérdőív konkrétan megkérdi, hogy mennyiért adnának vagy vennének 500 satoshi zsetont a játékosok, ezzel automatikusan eladói-vevői szerepbe helyezi őket, és a beidegződések alapján (olcsón venni, drágán eladni) a szerepek megfelelően viselkednek, annak megfelelő választ adnak a kérdésre. Megfigyelhető volt korábbi kísérleteknél, hogy amennyiben a kérdéseket másképp fogalmazzák meg, a WTA-WTP-rés szűkül (Franciosi *et al.*, 1996), ennek ellenére nem valószínű, hogy teljesen megszűnne pusztán ezen ok miatt. További torzító hatást jelenthetett az, hogy sok válaszadó számára ismert lehetett, néhány játékos jelentősebb összegeket fizet a zsetonokért, így az eladási árat automatikusan ezekhez a magas ajánlatokhoz igazították. A magas ajánlatokat olyanok tették, akik szerettek volna kiszállni a játékból, és ezt úgy akarták elérni, hogy megszabadulnak a felhalmozott játékpénzüktől.

Magyarázhatják az eltérést a tranzakciós költségek is. Bár 500 satoshi zseton végül 40-50 forintra váltható át, de jelentősebb áldozatok útján lehet csak hozzájutni. Előfordulhat, hogy a magas tranzakciós költségek miatt a játékosok többsége nem kezeli úgy a satoshi zsetont, mint ami valós pénzre automatikusan átváltható, és ezért jelenik meg a birtoklási hatás. A kriptovaluták egyik kiugró tulajdonsága, hogy nagy áringadozások jellemzik, így elterjedt az a narratíva, hogy egy megfelelő hullámot elcsípve nagyon sokat lehet keresni velük. Egy további lehetséges magyarázat tehát a kimagasló WTA értékre az, hogy a zsetonok birtokosait ez a kiugró tulajdonság (Bordalo, Gennaioli és Shleifer, 2012) vezérelte az értékelésben, és nem a pillanatnyi piaci értékből indultak ki, hanem egy sokkal magasabb képzeletbeli árfolyamból.

Felhozhatjuk végül magyarázatként a mentális nyilvántartást is. Bár kalkulálható árfolyam, amivel a játékpénz kiprovalutában, ill. valós pénzben kifejezett értékét kapjuk, a játékosok nem

kezelik azonos kategóriaként a különböző formában lévő pénzeket. A játékban szerzett jövedelmeiket a játékpénz kategóriába sorolják, és arra kívánják átváltani, az pedig nem érdekli őket, hogy mindez mennyit érne valós pénzben kifejezve.

Irodalomjegyzék

- Bélyácz, I. and Kovács, K. (2018) 'A birtoklási hatás megnyilvánulásának háttere és következményei - A kilátásmélet alkalmazása fogyasztási döntésekre', *Közgazdasági Szemle*, 65(április), pp. 382–401.
- Bordalo, P., Gennaioli, N. and Shleifer, A. (2012) 'Salience in Experimental Tests of the Endowment Effect', *American Economic Review*, 102(3), pp. 47–52. Available at: <https://doi.org/10.1257/aer.102.3.47>.
- Chatterjee, P., Irmak, C. and Rose, R.L. (2013) 'The Endowment Effect as Self-Enhancement in Response to Threat', *Journal of Consumer Research*, 40(3), pp. 460–476. Available at: <https://doi.org/10.1086/671344>.
- Franciosi, R. *et al.* (1996) 'Experimental tests of the endowment effect', *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 30(2), pp. 213–226.
- Hámori, B. (2003) 'Kísérletek és kilátások - Daniel Kahneman', *Közgazdasági Szemle*, 50(szeptember), pp. 779–799.
- Kahneman, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R.H. (1990) 'Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem', *Journal of Political Economy*, 98(6), pp. 1325–1348.
- Kahneman, D. and Tversky, A. (1979) 'Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk', *Econometrica*, 47(2), pp. 263–292.
- Strahilevitz, M.A. and Loewenstein, G. (1998) 'The Effect of Ownership History on the Valuation of Objects', *Journal of Consumer Research*, 25(3), pp. 276–289. Available at: <https://doi.org/10.1086/209539>.
- Thaler, R. (1980) 'Towards a positive theory of consumer choice', *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 1(1), pp. 39–60.
- Thaler, R. (1985) 'Mental Accounting and Consumer Choice', *Marketing Science*, 4(3), pp. 199–214.
- Thaler, R.H. and Johnson, E.T. (1990) 'Gambling with the House Money and Trying to Break Even: The Effects of Prior Outcomes on Risky Choice', *Management Science*, 36(6), pp. 643–660.
- Von Neumann, J. and Morgenstern, O. (2007) *Theory of games and economic behavior*. 60th anniversary ed. Princeton, N.J.; Woodstock: Princeton University Press (Princeton classic editions).
- Willig, R.D. (1976) 'Consumer's Surplus Without Apology', *The American Economic Review*, 66(4), pp. 589–597.

A FENNTARTHATÓSÁGI CÉLOK HALLGATÓI RANGSOROLÁSA

Berényi László
Miskolci Egyetem

Bevezetés

Ha számszerű adatok térben és idő bőségesen állnak rendelkezésre, a gazdasági és társadalmi jelenségek, valamint okaik nagy pontossággal leírhatók és elemzésükhöz gazdag eszköztár áll rendelkezésünkre. A kutatási kérdésekhez ilyenkor statisztikai módszerekkel jó vizsgálható hipotézisek rendelkezhetők, a vizsgálatok pedig – figyelembe véve a társadalomtudományi folyamatok dinamikájából adódó korlátokat (lásd Babbie, 2020) – reprodukálhatók, kiterjeszthetők. Vannak azonban olyan, rosszul strukturált helyzetek, amikor nagyvonalúbban kell eljárni. A kvalitatív megközelítés kiegészítést adhat az eredmények árnyaltabb megítéléséhez, azonban ettől gyakrabban feladata a kvantitatív vizsgálatok módszerek előkészítése és a kutatási hipotézisek kijelölése. Ennek egyik régi, de különböző korszakokban újra felfedezett támogatója a Q-módszertan.

Jelen tanulmányban az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Fenntarthatósági Fejlődési Céljai (FFC) állnak a vizsgálatok középpontjában. Az ENSZ által a világunk átalakítására kitűzött 17 cél (1. ábra), 169 részletes cél és 248 indikátor átfogó módon fedi le a globális problémákat és ad keretet a megoldásokhoz (UN, 2015). Egy-egy probléma több fenntarthatósági célhoz is kötődik, vagyis egy cél elérése különböző kiindulópontokból elérhető, a fejlesztési programok egymást erősíthetik. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a célok csoportosítására 5 pillért (5Ps) határoztak meg, ezek közül három (emberek, bolygó és jólét) a Brundtland-jelentés pilléreivel hozhatók fedésbe, kettő (béke és partnerség) pedig a közös érdekek érvényesítését emeli ki (UN, 2015).

1. ábra: Fenntartható fejlődési célok

(https://sdgcompass.org/wp-content/uploads/2016/10/SDG_Compass_Guide_Hungarian.pdf)

Végső soron szükségtelennek tűnik versenyt hirdetni abban, hogy mely célok fontosabbak másoknál, mivel a fenntartható célok és a megoldandó problémák nem lehetnek egymással versengők. Azonban a megoldására rendelkezésre álló korlátozott idő és erőforrások megkövetelik a hatékony megoldások megtalálását és a preferenciák kialakítását. Ez véleményem szerint érdekessé és szükségessé teszi az FFC-k relatív fontosságának vizsgálatát. Az emberek által egy fontosabbnak tartott cél mentén elindulva a fejlesztési

programok elfogadottsága javítható. Az FFC-kel kapcsolatos preferenciák alapvető mintáinak megismerése tehát segíti döntéshozóknak a prioritások meghatározását.

A tanulmány a fenntartható fejlődési célok megítélését vizsgálja felsőoktatási hallgatók körében Magyarországon, a vélemények jellemző mintázatainak meghatározásában a Q-módszertan segítségével.

Módszertan

A fenntartható fejlődési célok összefüggéseiben tükröződő fenntarthatósági problémák összetettsége miatt különleges módszertant kerestem. A Likert-skálás értékelés (Babbie, 2020) többek között a társadalmi elvárások (Asch, 1958) hatására torz eredményeket adhat: amíg egy téma a kérdés szintjén jelenik meg, mindenki fontosnak tartja azt, ez azonban nem jelent tényleges elkötelezettséget is. A 17 tétel közvetlen rangsorolása nehézkes, a páros összehasonlítás alkalmazása pedig túlságosan terjedelmes, 136 elemű kérdőívet igényelne (Guilford, 1928). Ráadásul ekkora elemszámnál az egyértelmű preferenciasorrenddel rendelkezők aránya alacsony lehet. A Q-módszertan megoldást kínál nagyszámú állítás rangsorolására és a vélemények tipikus mintázatainak feltárására. William Stephenson fizikus és pszichológus fejlesztette ki az 1930-as években (Stephenson, 1935). Népszerűsége túlmutat a pszichológián és általában az orvostudományokon; többféleképpen alkalmazható a vásárlói magatartás vagy menedzsment területén is. A Q-módszertan a vizsgálat kvalitatív és kvantitatív szempontjait ötvözi. A válaszadók úgy fejezik ki véleményüket, hogy egy állításkészletet a leginkább egyetértőtől a leginkább nem egyetértőig sorba rendeznek.

Meg kell jegyezni, hogy a hagyományos (ún. R) és a Q megközelítés eltérő típusú felmérést igényel, ugyanaz az adathalmaz nem adható át az eljárások között (Watts és Stenner, 2012) még akkor sem, ha hasonló célokat szolgálnak: egy témával kapcsolatos nézetek vagy vélemények csoportjainak megtalálása. Az R-módszertanban szokásos módszer a kérdés faktorelemzéssel történő dimenziócsökkentése, majd klaszterelemzés lefuttatása a csoportok megállapítására. Ez az eljárás a válaszok eltérésein alapul, míg a Q-módszertan a korrelációs mátrixot használja és csoportosítja az állításokat. Az adatgyűjtési módszer explicitté teszi a válaszadó relatív véleményét minden egyes állításról az összes többi állításhoz viszonyítva, és holisztikus sorrendet mutat be, integrált kompromisszumokkal (Zabala és Pascual, 2016). A Q-módszertan alkalmazásával kapcsolatban elfogadva, hogy bármely témában csak korlátozott számú különböző nézőpont létezik, így a témában meglévő vélemények széles skáláját tartalmazó Q-minták feltárják ezeket a nézőpontokat Brown (1980). A módszertan nem igényel reprezentatív mintát, sőt a válaszok normális eloszlása is biztosított a piramis mentén (Stephenson, 1953). Ennek következtében nincs szükség nagy mintákra.

A hagyományos módszer előre kinyomtatott kártyákat használ az állításokkal és egy üres mintát az értékeléshez. A válaszadókat arra kéri, hogy rendezzék el a kártyákat egy piramis mentén. Ezt követően a kutató rögzíti a válaszadók által adott sorrendeket és összeállítja az adatmátrixot. Online felületen mindez idő- és erőforrástakarékosan megoldható, az adatbázis létrehozása automatizálható. A Q-módszertanban az elemzés fő lépései (lásd Watts és Stenner (2012), Brown (1993), Lee (2017)) a korrelációk kiszámítása, a faktorok számának meghatározása, faktorok meghatározása, majd a véleményminták és a megkülönböztető állítások leírása.

A kutatás az Easy-htmlq 2.0.3 verziójának támogatásával, az adatgyűjtés a hallgatók önkéntes, online részvételén alapult. A statisztikai elemzéseket a Ken-Q Analysis Desktop Edition (KADE) szoftverrel készítettem el. A faktorok kialakításánál a könyök-módszerrel határoztam meg azok számát, majd főkomponens-elemzést használtam Varimax rotációval.

Vizsgálati minta

Az adatgyűjtés Magyarországra korlátozódik, a válaszadásra felkértek a Miskolci Egyetem gazdasági szakokon tanuló hallgatói voltak. Az elemzéshez 123 válasz áll rendelkezésre (1. táblázat).

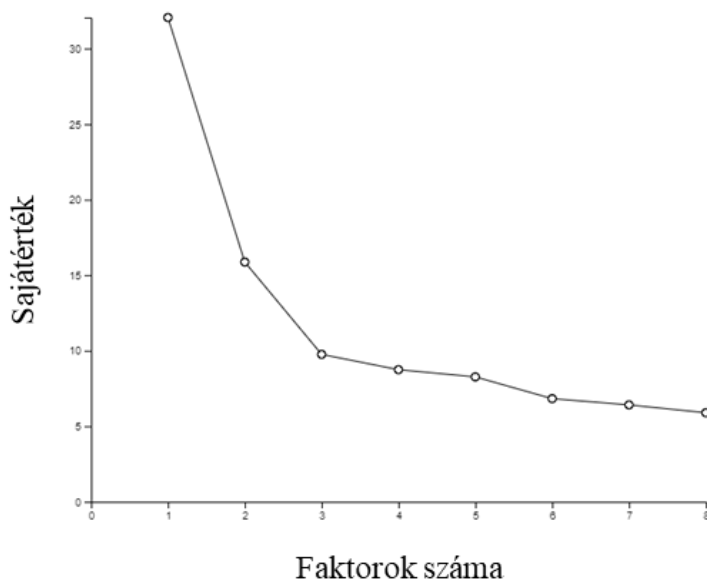
1. táblázat: Vizsgálati minta

Csoportképző ismerv		Elemzés	Részarány a mintában (%)
Nem	nő	80	65%
	férfi	43	35%
Tanulmányok szintje	alapképzés	109	88,6%
	mesterképzés	14	11,4%
Hallgató aktuális féléve	első félévben	62	50,4%
	nem az első félévben	61	49,6%
Munkatapasztalat	nincs munkatapasztalat	66	53,7%
	van munkatapasztalat	40	32,5%
	csak gyakornoki tapasztalat	17	13,8%

Forrás: Saját szerkesztés

Eredmények

A statisztikai elemzés 8 faktort jelölt meg, mindegyik 1 fölötti egyenértékkel, de könyök-teszt 3 faktor kialakítását javasolta (2. ábra). A magyarázott variancia alapján (2. táblázat) a vizsgálatok folytatása szükséges, az eredmények pilotként értelmezendők.

2. ábra: Könyökkritérium-teszt

Forrás: KADE elemzés alapján

2. táblázat: Faktorok jellemzői

	1. faktor	2. faktor	3. faktor
Sajátérték	32,05736	15,87014	9,758227
Magyarázott szórás (%)	26	13	8
Teljes magyarázott szórás (%)	26	39	47
magyarázott szórás VARIMAX rotáció után (%)	21	12	14
Elemszám	48 (39%)	32 (26%)	43 (35%)
Szignifikánsnak megjelölt elemek a faktoron belül	81,3%	56,3%	62,8%
Korreláció az 1. faktorról	1	0,434	0,413
Korreláció a 2. faktorról	0,434	1	0,111
Korreláció a 3. faktorról	0,413	0,111	1

Forrás: KADE elemzés alapján

A három faktorban az FFC-k relatív sorrendjét a 3. és 4. ábrák foglalják össze.

3. ábra: FFC-k relatív sorrendje faktoronként

Forrás: Saját szerkesztés

A vizsgálatok különböző, egymással versengő mintákat mutat az FFC-k relatív fontosságának értékelésében. Önmagában a 17 cél sorrendje kevésbé látványos eredményt kínál (3. ábra), de az 5P modell kapcsolódó elemeivel lefedve a célokat, az emberekhez, bolygóhoz és jóléthez kapcsolódó preferenciák eltérő sorrendje rajzolódik ki (4. ábra).

4. ábra: Relatív sorrenden az 5Ps mentén

Forrás: Saját szerkesztés

A három faktor főbb jellemzői:

- Az 1. faktorba a globális gondolkodású diákok tartoznak, akik érzékenyek a globális problémákra. A Brundtland-jelentés (WCED, 1987) által meghatározott környezeti (bolygó), társadalmi (emberek) és gazdasági (jólét) fenntarthatósági pillérek közül az 1. faktor a bolygó-központú FFC-et tartja a legfontosabbnak, majd az embereket. A jólétet a kevésbé fontos célok között értékeli. A lista élén az éghajlatváltozással és a vízzel kapcsolatos célok állnak. Meg kell jegyezni, ezek a témák Magyarország esetében kevésbé kritikusak. A kiváló vízminőséggel kapcsolatban előfordulhatnak helyi különbségek esetleg problémák (Deseo és Deak, 2000; Nagy-Kovács és társai, 2019; Asadi és társai, 2020), de a tiszta víz hiánya nem jellemző, a vízhez való hozzáférés biztosított (Deseo és Deak, 2000). Ráadásul a vízi források alulreprezentáltak az étrendben (Vig, 2009; Temesi és társai, 2020; Embke és társai, 2022), és a vízi szállítás (Kövesdi és Albert, 2012; Kátai-Urbán és Kiss, 2014) nem számottevő a szárazföldi megoldásokhoz viszonyítva. Az 1. faktor alulértékeli a gazdasági szempontokat.
- Az úttörő diákok a 2. faktorban vannak, akiknek nincs egyértelmű preferenciasorrendjük az FFC-k 5P-je szerint. A 2. faktor vegyes mintázatot mutat. Az emberekkel kapcsolatos célok közül a nemek közötti egyenlőség a legkevésbé fontos elemként szerepel.
- Az emberközpontú diákok a 3. faktorban vannak, ők az emberek igényeit helyezik előtérbe. A 3. faktor az embereket hangsúlyozza a bolygóval szemben. A bolygó, az emberek, a jólét relatív fontossági sorrendje ember, jólét, bolygóra változott. Az egészség, a szegénység és az éhezés a fenntarthatóság leglényegesebb területeinek számítanak e faktorok szerint.

A fenti eredményeken túl a célok elérésért folytatott partnerség viszonylag hátul foglal helyet az FFC-k rangsorában. Az 1. és a 3. faktor az utolsó helyre sorolta, és az SDG-k 64,7%-át fontosabbnak értékelték, mint a 2. tényezőben a célokért való partnerséget. Hasonlóképpen, a békét egyik faktorban sem tartják a rangsor viszonylag fontos részének. Jobb relatív pozíciót

találni az oktatásról. Az oktatás szerepe a fenntarthatóság egyéni és vállalati megközelítésének javításában népszerű kutatási téma; Foster (2001) rámutatott a kapcsolat összetettségére. A minőségi oktatás minden tényezőnél a középmezőnyben helyezkedik el, és nem jelentős megkülönböztető állítás.

A vizsgálat egy érdekes eredménye, hogy a nemek tekintetében szignifikáns különbség mutatkozik a faktorok között (keresztábra-elemzés, Khi-négyzet=6,293, $d_f=2$, sig.=0,043). A női hallgatók alulreprezentáltak a 2. faktorban (8. ábra). Az eredmények összhangban vannak azzal a korábbi megállapítással, hogy a nők érzékenyebben a környezeti és társadalmi problémákra, mint a férfiak (Deutsch és Berényi, 2018).

Következtetések

A világ hosszú utat tett meg az 1972-ben Stockholmban meghatározott alapelvektől a 21. századi fenntartható fejlődési célokig (Schechter, 2005). A százas nagyságrendben megfogalmazott alapelvek és akcióterületek finomítása évtizedekig tartott, parciális eredményekkel és számos vitával. Az FFC-k a gordiuszi csomót éppen úgy vágják át, hogy nem csupán csoportosítják a kapcsolódó témákat, hanem kiemelik összefüggéseiket és átjárhatóvá teszik azokat. Így ezek a célok képesek átfogó keretet kínálni az egyének, a vállalatok és a politikai döntéshozók számára. Az eredmények megerősítik a fenti megközelítés szükségességét. Az intézkedések szélesebb társadalmi elfogadottsághoz az egyéni gondolkodás különbözőségeit rugalmasan kell kezelni.

A felmérés pilot kutatásnak tekinthető a mintavételből adódó korlátai és átfogó jellege miatt. Az elemzéssel részletesebben foglalkozik Berényi (2023). Az általánosításhoz további, szélesebb körű adatgyűjtés szükséges. Az elemzési eredmények azt sugallják, hogy az éghajlatváltozás és a víz a legfontosabb hívószavak a környezetvédelmi intézkedésekhez, míg az egészség, az éhezés és a szegénység a társadalmi intézkedésekhez. A partnerség és a béke egyik csoportnál (faktornál) sem szerepelt a legkedveltebb elemek között.

Az együttműködést személy szerint az FFC-k kulcselemének tartom, mivel a környezeti, társadalmi és gazdasági érdekek háromszögében a koordinációt biztosíthatja, ám a válaszadók ezt nem ismerték el. Hasonló volt a megítélése a minőségi oktatásnak, ami a célzott fenntarthatósági oktatási programok kidolgozásának lehetőségét jelzi.

A faktorösszetételek és a megkülönböztető kijelentések nagy aránya megerősítést ad a kutatási kérdésre, az egymással versengő véleménymintázatokra vonatkozóan. A globális problémák relatív megítélésében nincs általános egyetértés. Az FFC-ket az ENSZ 5P-jével lefedve láthatóvá válnak a különbségek. A globális gondolkodók, akik a bolygóval kapcsolatos problémákat fontosabbnak tartják, és az emberközpontúak mellett, akik az alapvető emberi szükségletek kielégítését helyezik előtérbe, van egy útkereső csoport. Függetlenül a faktorbesorolástól, a válaszadók körében a viszonylag fontos célok között nem szerepelnek a gazdasági jóléti célok vagy a nemek közötti egyenlőség.

A válaszadók motivációinak megértése felhasználható egyrészt a szakpolitikai elvárások megfogalmazásához és az egyéni attitűdök kialakításához, másrészt a faktorhoz tartozás csoportosító tényezőként használható egy szélesebb körű felmérés során.

Irodalomjegyzék

Asadi, E., Isazadeh, M., Samadianfard, S., Firuz Ramli, M., Mosavi, A., Nabipour, N., Shamshirband, S., Hajnal, E. és Chau, K.W. (2020). Groundwater Quality Assessment for Sustainable Drinking and Irrigation, *Sustainability*, Vol. 12, No. 1, paper 177.

- Asch, S. (1958). *Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments*. In: Maccoby, E.E. és Hartley, E.L. (szerk.). *Readings in Social Psychology*, 3. kiadás, Holt, Rinehart & Winston, New York, pp. 174-183.
- Babbie, E. (2020). *The Practice of Social Research*, 15. kiadás, Cengage, Boston.
- Brown, S. R. (1993). A Primer on Q methodology. *Operant Subjectivity*, Vol. 16, No. 3-4, pp. 91-138.
- Berényi, L. (2023). Relative Importance of Sustainable Development Goals by Q-Sort Evaluation, *Sustainability*, Vol. 12, No. 3, paper 2256.
- Brown, S.R. (1980). *Political subjectivity: Applications of Q methodology in political science*, Yale University Press, New Haven.
- Deseo, E. és Deak, J. (2000). Nitrate Problem in Hungary. In *Groundwater 2000. Proceedings of the International Conference on Groundwater Research*, Copenhagen, Denmark, 6-8 June 2000, CRC Press, New York.
- Deutsch, N. és Berényi, L. (2018). Personal Approach to Sustainability of Future Decision Makers: a Hungarian Case, *Environment, Development and Sustainability*, Vol. 20, No. 1, pp. 271-303.
- Embke, H.S., Nyboer, E.A., Robertson, A.M. és társaik. (2022). Global Dataset of Species-specific Inland Recreational Fisheries Harvest for Consumption. *Scientific Data*, Vol. 9, paper 488.
- Foster, J. (2001). Education as Sustainability, *Environmental Education Research*, Vol. 7, pp. 153-165.
- Guilford, J.P. (1928). The Method of Paired Comparisons as a Psychometric Method, *Psychological Review*, Vol. 35, No. 6, pp. 494-506.
- Kátai-Urbán, L. Kiss, E. (2014). Inspection of the Transportation of Dangerous Goods by Inland Waterways in Hungary, *AARMS*, Vol. 13, No. 2, pp. 261-266.
- Kövesdi, I. és Albert, G. (2012). The Public Balance of Transport in Hungary 2004-2010, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 48, pp. 2778-2788.
- Lee, B. (2017). The Fundamentals of Q Methodology, *Journal of Research Methodology*, Vol. 2, No. 2, pp. 57-95
- Nagy-Kovács, Zs., Davidesz, J., Márton-Czihat, K., Till, G., Felit, E. és Grischek, T. (2019). Water Quality Changes during Riverbank Filtration in Budapest, Hungary. *Water*, Vol. 11, No. 2, paper 302.
- Schechter, M.G. (2005). *United Nations Global Conferences*, Routledge, New York.
- Stephenson W. (1953). *The study of behavior: Q-technique and its methodology*. University of Chicago Press, Chicago.
- Stephenson, W. (1935). Correlating Persons Instead of Tests, *Character and Personality*, Vol. 4, No. 1, pp. 17-24.
- Temesi, Á., Birch, D., Plasek, B., Eren, B.A. és Lakner, Z. (2020). Perceived Risk of Fish Consumption in a Low Fish Consumption Country, *Foods*, Vol. 9, No. 9, paper 1284.
- UN. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*; United Nations, New York.
- Vig, J. (2009). Fish Consumption Decreases, whereas Meat Consumption Increases, Dementia Risk, *Nature Reviews Endocrinology*, Vol. 5, No. 10, paper 528.
- Watts, S. és Stenner, P. (2012). *Doing Q Methodological Research: Theory, Method & Interpretation*, SAGE Publications, London.
- WCED. (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*, UN-Dokument A/42/427, Oxford University Press, Oxford.
- Zabala, A. és Pascual, U. (2016). Bootstrapping Q Methodology to Improve the Understanding of Human Perspectives, *PLoS ONE*, Vol. 11, e0148087.

A DEBRECENI EGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR EMBERI ERŐFORRÁS TANÁCSADÓ MESTERSZAKÁN VÉGZETTEK PÁLYAKÖVETÉSE

Dajnoki Krisztina – Varga József
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar

A folyamatosan változó makro- és mikrokörnyezeti tényezők hatására a szervezeteknek versenyképességük megőrzése érdekében rugalmasan alkalmazkodniuk kell a megváltozott feltételekhez. Nincs ez másként a felsőoktatásban sem, ahol a munkaerőpiaci igények, a megváltozott preferenciák folyamatos nyomon követése, illetve a képzés minőségbiztosítása érdekében elengedhetetlen. Jelen tanulmány a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar emberi erőforrás tanácsadó mesterszakán végzett hallgatók pályakövetésének részeredményeit ismerteti (Varga, 2022). A kérdőíves kutatás során arra kerestünk választ, hogy a végzett hallgatók melyik szektorban helyezkedtek el, illetve a munkahely megválasztásában mely tényezők játszottak elsődleges szerepet. Az eredmények alapján a válaszadók a munkahely megválasztásakor elsősorban a verseny (magán, üzleti) szektort preferálják. A szektorválasztásban leginkább a munkahely biztonsága, a munkahelyi környezet, a versenyképes fizetés és a családi szempontok dominálnak, míg a munkahely kiválasztásánál elsősorban a munka-magánélet egyensúly, a munkahelyi légkör, a változatos munka és a kihívás játszik meghatározó szerepet.

1. Bevezetés

A szervezetek eredményességét alapvetően meghatározza az alkalmazott humán erőforrás minősége. A munkavállalók hatással vannak a szervezet rövid és hosszú távú sikerességére, illetve jelentős szerepet töltenek be a vállalati misszió kialakításában, a szervezet filozófiájában és stratégiai céljainak megvalósításaiban, ezért nem mindegy, hogy milyen képességgel, készséggel, szaktudással, tapasztalattal rendelkeznek. A társadalomban végbement változások hatására felértékelődött az emberi tényezők jelentősége. A munkaerőpiacon megjelenő igények szükségessé tették az olyan szakemberek képzését, akik segítik az egyéneket pályaválasztásában, karrierfejlődésben, a gazdasági, társadalomtudományi, felnőttképzési, munkaerőpiaci, pszichológiai ismeretek révén interdiszciplináris szemléletük segítségével és szakmai tudásukkal segítsék az egyéneket, a vezetőket és a szervezetet is (D'nettó, 2011). A makrokörnyezeti, illetve munkaerőpiaci kihívások a felsőoktatásra is hatással vannak, így kérdésként merül fel, hogy a megjelenő új igényekre az oktatás hogyan tud rugalmasan, korszerűen reagálni, illetve a képez-e, tud-e annyi szakembert kibocsátani, amennyire a munkaerőpiacnak szüksége van?

A kutatás célja a 2009 és 2022 közötti időszakban a Debreceni Egyetemen oklevelet szerzett emberi erőforrás tanácsadók utókövetése, melynek fókuszában a jelenlegi munkahelyük, az elhelyezkedési lehetőségeik, illetve a tanulmányi időszakokra vonatkozó megítélés áll. A kutatási célok megvalósítása érdekében a primer kutatást végeztünk, melynek keretében kérdőív módszerrel mértük fel a végzett hallgatók véleményét, illetve interjúk segítségével kaptunk választ a részletező kérdésekre.

Jelen tanulmány keretében a kutatás részeredményeit ismertetjük. Arra keresünk választ, hogy melyik szektorban volt jellemző a végzett hallgatók elhelyezkedése és mi állt a munkahelyválasztásuk hátterében?

2. Szakirodalmi áttekintés

Az oktatás egy olyan megtérülendő befektetés, ami az egyénnek, a gazdaságnak és a társadalomnak is haszonnal párosul. (Polónyi, 2016). A munkaerőpiac állandó változásai hatására folyamatosan meg kell újítani a tudásunkat, készségeinket és kompetenciáinkat (Pogatsnik, 2019). A gazdasági, társadalmi és a politikai változások következményeként, a munkaerőpiac egyre speciálisabb feltételeket követel, a belépő munkavállalóktól, ami ugyanakkor hatással van az adott társadalmi csoport viselkedésmintájára. Akiknek lehetőségük van egy magasabb iskolai végzettség megszerzésére, élnek vele, mert ez egyfajta státuszszerezést is jelent. Másrészt olyan kulcskompetenciákra tesznek szert, ezáltal, mellyel rugalmasabb, könnyebb, nagyobb az elhelyezkedési esélyük a munka világában (Dahrendorf, 1994).

A felsőfokú végzettséggel rendelkező száma az évek múlásával exponenciálisan növekszik. A nők megoszlása nagyon kiemelkedő. 1970-ben 2,4%-ot képviseltek a 20 éves és annál idősebb népességben, ez 2016-ra megváltozott olyannyira, hogy megelőzi a férfi diplomások arányát. (Bojer et al., 2017) A Központi Statisztikai Hivatal (2021) adatai alapján szoros összefüggés van az iskola és a foglalkoztatottság között, hisz a képzettséggel párhuzamosan nő a foglalkoztatási ráta. Még a 2021-es főiskolai vagy alapképzés foglalkoztatási rátája (77,5%) sem éri el az egyetem vagy mesterképzéssel rendelkezők 2013-as foglalkoztatási rátáját. Összességében elmondható, hogy a foglalkoztatási ráta az idő múlásával folyamatosan nő, viszont változó ütemben és a legtöbbet foglalkoztattak a főiskolával vagy alapképzéssel, illetve az egyetem vagy mesterképzéssel rendelkezők köréből kerülnek ki.

A felsőoktatásra nehéz feladat járul, mert egyrészt meg kell felelni a felsőoktatást érintő változásoknak, másrészt nemzetközi szinten is garantálni kell a minőségi, színvonalas oktatást, mely hatására a magyar hallgatók és a külföldi hallgatók számára is vonzó lehet (Duga, 2019). A gazdasági és társadalmi gyors fejlődésének köszönhetően a versenyképesség miatt nagy jelentőséggel bír az emberi erőforrások minősége (azok tudása képessége, fejleszthetősége). Az országok számára stratégiai fontosságúvá vált az oktatási és képzési rendszerek tökéletesítése. A fejlődések következményeként az élethosszig tartó tanulás és mobilitás alapvető prioritást élvez a foglalkoztathatóságban (Kengyel, 2012). A tömeges felsőoktatás korszakában folyamatosan változnak a felsőoktatás feltételei, szelekciója, tanterve, oktatási formái, módszerei és vizsgaformái. (Fehérvári – Szemerszki, 2019). Ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények képesek legyenek a folyamatosan változó munkaerőpiaci igényeknek megfelelni visszacsatolásra van szükség. A korábban végzett hallgatókat elhelyezkedését, bérét nyomon kell követni (Gebei – Vincze, 2020).

A fejlett országokban, nagy múltra tekint vissza a tanácsadás, mint szakma. Magyarország ennek fontossága később jelenik meg gazdasági és a társadalmi változásoknak köszönhetően. Ezek a folyamatok egyéni és szervezeti szinten is megjelennek, mely maga a tanácsadó képzésére és a szakma fejlődésére is nagy hatást gyakorol. Az emberi erőforrás tanácsadó mesterszak 2008-ban indult Közép-Európában elsőként. A humánszervező egyetemi szak és a munkavállalási tanácsadó alapszak összefonódásából alakult ki, a bolognai rendszerre való átváltás folyamataként. Kezdetben az emberi erőforrás tanácsadó képzés, mint mesterképzés négy egyetemen indult: Debreceni Tudományegyetem, Nyugat-magyarországi Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szent István Egyetem. Az alábbi négy egyetemen korábban is oktattak humánmenedzsmentet. Az egyetemek között szakmai együttműködés jött létre. (Sztretytkó, 2019).

Magyarországon 2022-ben emberi erőforrás képzést alapképzésen, majd ezt követően emberi erőforrás tanácsadó mesterképzésben is lehetőség továbbtanulni. Alapképzésben 12 egyetem indít képzést levelező és nappali, esti vagy távoktatási munkarendben, állami ösztöndíjjal

támogatott és önköltséges finanszírozási formában. Emberi erőforrás tanácsadó mesterképzést jelenleg 9 intézmény hirdet, melyek az alábbiak:

- Budapesti Metropolitan Egyetem Üzleti, Kommunikációs és Turisztikai Kar (Jogelőd: Metropolitan Egyetem, 2018-tól, Budapest)
- Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar (2008-tól, Debrecen)
- Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar (2016-tól, Budapest, Szombathely)
- Kodolányi János Egyetem
- Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdasági és Társadalomtudományi Képzések Központ (Jogelőd: Szent István Egyetem, 2008-tól, Budapest, Gödöllő)
- Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar (2022-től, Miskolc)
- Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (2008-tól, Pécs)
- Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar
- Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar (jogelőd: Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2008-tól, Győr)

Az emberi erőforrás tanácsadó képzés tartalma magába foglalja mindazokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, amely hozzásegíti a szakembereket ahhoz, hogy a változó munkakörnyezetben jól tájékozódjanak, és erre vonatkozó ismereteiket képesek legyenek átadni a hozzájuk fordulóknak (Suhajda – Kenderfi, 2019). Az emberi erőforrás tanácsadó mesterszak elvégzését követően, a képzés több állás betöltésére is ad jogosultságot. Elhelyezkedhetnek humán erőforrás-szakemberként nemzetközi cégeknél, hazai vállalatok/vállalkozások osztályain. De alapíthatnak önálló tanácsadó céget vállalkozási vagy nonprofit szervezeti formában illetve elhelyezkedhetnek alkalmazottként tanácsadó, fejedelmek cégeknél, munkaügyi központoknál (Poór et al., 2012). A végzeteknek alkalmasnak kellene lenniük az emberi erőforrással kapcsolatos tanácsadási és gazdálkodási feladatok teljesítésére. A mesterképzést elvégző szakemberek a végzést követően képesek a korszerű humán erőforrás kihívásainak, változásainak megfelelni (Móré, 2012). A humán erőforrás szakemberek értékteremtő munkát is végeznek, amennyiben az általuk kidolgozott programjuk, módszereik a szervezet számára hasznosnak, hatékonyak bizonyulnak (Ulrich – Brockbank, 2005).

3. Anyag és módszer

A felsőoktatási intézményeknek a versenyképesség megőrzése, javításuk érdekében folyamatos ellenőrzésre, visszajelzésre van szükségük, hogy minél jobban megfeleljenek a globális mértéket öltő változásoknak, az expanzióknak, a felsőoktatás tömegessé válásnak és a változó munkaerőpiaci igényeknek. (Timár, 2017). Az adatszolgáltatásnak különböző szintjei vannak ilyen például a Diplomás Pályakövetési Rendszer (DPR) vagy a Felsőoktatási Információs Rendszer (FIR).

A DE GTK emberi erőforrás tanácsadó szak minőségbiztosítása érdekében több alkalommal készült primer kutatás (Hutóczki, 2012; Ádámku, 2013; Varga, 2022, Hasulyó, 2023), hogy biztosítsuk a végzett hallgatók pályakövetését.

A primer kutatást kérdőíves vizsgálatra és interjúkra alapoztuk. Jelen tanulmány keretében a saját összeállítású kérdőívre alapozott kutatás részeredményeit (Varga, 2022) ismertetjük. A végzett hallgatók elérhetőségeinek gyűjtése folyamatos, a kérdőívet tartalmazó online felület linkjét e-mailen juttattuk el a végzett hallgatóknak, többszöri emlékeztetővel. A válaszadás anonim és önkéntes volt. A vizsgálat alapsokaságát a Debreceni Egyetemen a debreceni és a hajdúböszörményi képzési helyen végzett mesterszakos hallgatók alkották, akik 2009 és 2022 között szereztek abszolutóriumot. Az adatbázis alapján 395 hallgatónak küldtük ki a kérdőívet. A válaszadási hajlandóság relatíve alacsony volt. A megfelelő szűrés és szelektálás után jelen tanulmány 142 db kérdőív adatainak elemzését tükrözi. A kérdőív három nagyobb témakört

foglalt magába. A demográfiai adatok mellett megjelentek a munkahellyel, munkával kapcsolatos kérdések, illetve a tanulmányokra, jövőbeni kilátásokra, vonatkozó kérdések is. A kérdőív nyitott és zárt kérdéseket tartalmazott, illetve 5 fokozatú Likert-skálát.

4. Eredmények és azok értékelése

Az eredmények bemutatása során a demográfiai adatok mellett a munkával, munkahellyel kapcsolatos kérdések eredményeit ismertetjük, különös tekintettel arra, hogy melyik szektorban volt jellemző a végzett hallgatók elhelyezkedése és mi állt a döntésük hátterében?

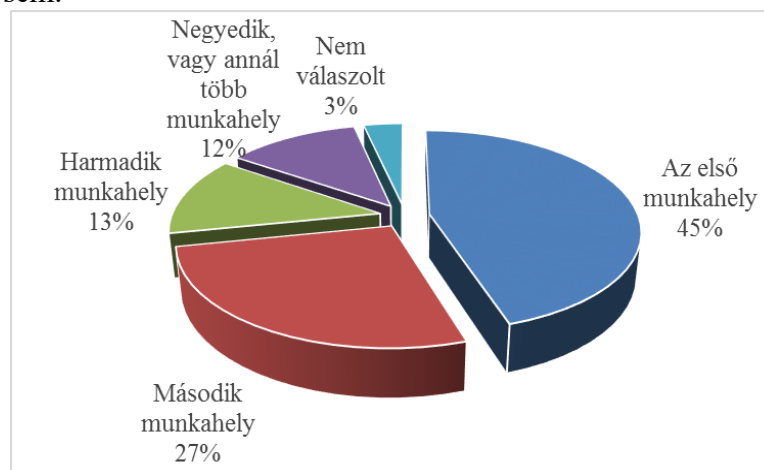
A válaszadási hajlandóság relatíve alacsony volt, a megkeresettek 36%-a (n=142) válaszolt a kérdőívre. Közülük 122 fő (85,9%) nő és 20 fő (14,1%) férfi volt. A korcsoport szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a válaszadók háromnegyedét a 30 év fölötti korosztály alkotta (107 fő; 75,9%), melyből a legtöbben (61 fő; 43,3%) a 31-35 év közötti korosztályt képviselik. Megvizsgáltuk, hogy a mesterképzés előtt, milyen tanulmányokat folytatott, hol szerezte meg az alaplómáját a válaszadó. Az eredmények változatosak voltak, ugyanakkor megállapítható, hogy a legtöbben Andragógia, Pedagógia, Kommunikáció és médiatudomány, Turizmus és vendéglátás, illetve Szociológia szakon végeztek. A válaszadók között közel azonos arányban vannak jelen a nappali (71 fő) és a levelező (71 fő) tagozaton végzettek.

Ahhoz, hogy a végzett hallgatók elhelyezkedésére vonatkozóan megállapításokat tegyünk, fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a képzés időtartama alatt rendelkezett-e munkahellyel a válaszadó. Az eredmények alapján 90 fő úgy kezdte meg a képzést, hogy rendelkezett munkahellyel. Közülük 72 fő (80%) beosztottként kezdte meg a képzést, 5 fő egyéni vállalkozó volt, 2 fő cégvezető, 7 fő középvezető, és 4 fő csoportvezetőként dolgozott.

A vizsgálat arra is kiterjedt, hogy azok a válaszadók, akik nem rendelkeztek állandó munkahellyel (52 fő) a képzés időtartama alatt, az oklevél megszerzését követően mennyi időn belül tudtak elhelyezkedni a munka világában. Megállapítottuk, hogy a válaszadók közül 28 fő 1 hónapon belül, 18 fő 2-3 hónapon belül el tudott helyezkedni a végzettségével.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a végzett hallgatók között milyen mértékű az elvándorlás. Az eredmények alapján a válaszadók 93,7% arányban Magyarországon helyezkedtek el (133 fő), mindössze 4 fő választott külföldi munkalehetőséget, 5 fő pedig nem dolgozott a megkérdezés időszakában.

A megkérdezettek többsége 108 fő (76,1%) teljes munkaidőben dolgozik. Továbbá 18 fő (12,7%) jelenleg inaktív (egészségügyi ok, GYES/GYED) státuszban van. 6 fő (4,2%) saját vállalkozását irányítja. Részmunkaidőben 5 fő (3,5%) dolgozik, míg 5 fő (3,5%) jelenleg munkanélküli, alkalmi vagy szerződéses munkát illetve képzésben nappali tagozaton nem tanul egyik válaszadó sem.

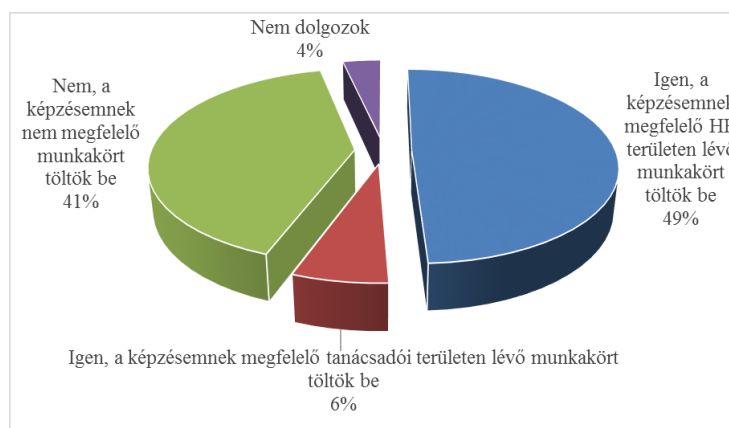
1. ábra: Az oklevél megszerzését követő munkahelyek száma

Forrás: Saját vizsgálat (n=142)

Megvizsgáltuk, hogy az oklevéllel rendelkező emberi erőforrás tanácsadó szakemberek a végzést követően hányadik munkahelyen vannak (1. ábra). A válaszadók legnagyobb arányban (45%; 64 fő) az első munkahelyén dolgozik. Ezt követi azok száma, akik a második munkahelyükön vannak (38 fő), majd a harmadik munkahelyet betöltők (18 fő). 17 fő már a negyedik, vagy annál több munkahelyén van.

A részletező vizsgálatok arra is kiterjedtek, hogy akik az első munkahelyükön vannak (64 fő), vajon hányadik munkakört töltik be. A válaszadók közül 25 fő ugyanabban a munkakörben van, mint az oklevél megszerzésekor, míg 22 fő azóta a második, 8 fő a harmadik, míg 5 fő már a negyedik munkakörét tölti be.

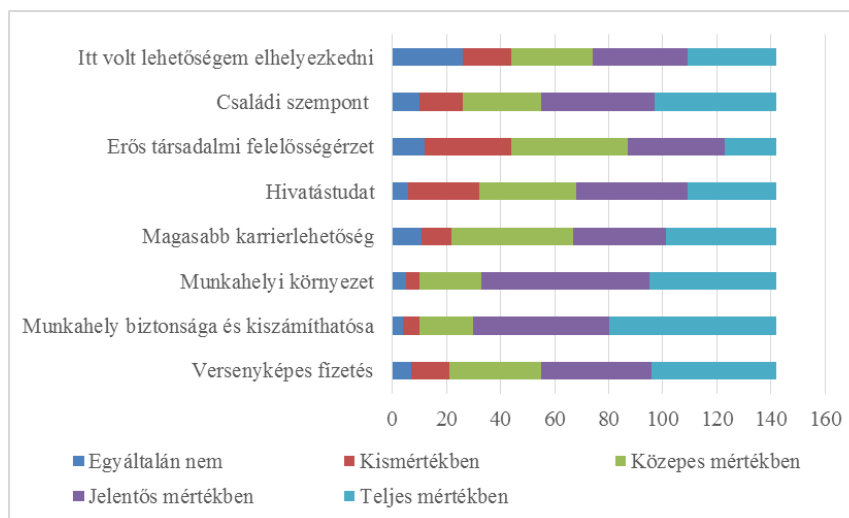
A vizsgálatok során választ keresünk arra is, hogy a válaszadó képzésének megfelelő, illeszkedő munkakört tölt-e be (2. ábra). A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy 70 fő (49,3%) HR területen lévő munkakörben dolgozik, míg 9 fő (6,3%) tanácsadói területen helyezkedett el. A végzettek közül 58 fő (40,8%) nem a képzésének megfelelő munkakört tölt be, illetve 5 fő (3,5%) nem dolgozott a megkérdezés időszakában.

2. ábra: A munkakörök megoszlása a képzéshez való illeszkedés szerint

Forrás: Saját vizsgálat (n=142)

A vizsgálatok a szektorokra is kiterjedtek. A végzett hallgatók legnagyobb számban (84 fő; 59,2%) a piaci, verseny (magán, üzleti) szektorban helyezkedtek el. A kormányzati (közösségi, állami) szektorban 46 fő (32,4%) dolgozik, míg a nonprofit (civil, egyesület, köztisztület, alapítvány, közalapítvány, közhasznú társaság) szférában 7 fő (4,9%) tölt be valamilyen munkakört.

3. ábra: A szektor választást befolyásoló tényezők jelentőségének minősítése

Forrás: Saját vizsgálat (n=142)

Megvizsgáltuk, hogy a szektor megválasztásánál az egyes tényezők milyen mértékben játszottak szerepet (3. ábra). Megállapítható, hogy a szektor megválasztásánál a munkahely biztonsága és a munkahelyi környezet a legmeghatározóbb tényező. A munkahely biztonságát a válaszadók több, mint háromnegyede (112 fő; 78%) tartotta jelentős vagy teljes mértékben fontosnak, illetve hasonló arányt mutat a munkahelyi környezet is (109 fő; 77%). A versenyképes fizetést és a családi szempontokat azonos arányban a válaszadók 61%-a (87 fő) tartotta jelentős vagy teljes mértékben fontosnak a szektor megválasztásánál. A magasabb pozíció betöltése, a szervezeti karrierlehetőség a válaszadók több, mint felénél (75 fő, 53%) játszott szerepet a szektorválasztásban. Az egyén személyisége szorosan összefügg a hivatástudattal, az érdeklődésével, tapasztalattal, elköteleződéssel és a pályaválasztásával is. Folyamatosan változásnak van kitéve a szakmai önkép is, ami hatással van a munkavégzésre, a motivációra is. A hivatástudat a kérdőívet kitöltők több mint felénél (74 fő; 52%) bizonyult meghatározó tényezőnek jelentős és teljes mértékben.

A szektorválasztást az erős társadalmi felelősségérzet összességében inkább közepes mértékben befolyásolja, míg az „Itt volt lehetőségem elhelyezkedni” kijelentést 68 fő (48%) jelölte meg teljes és jelentős mértékben meghatározó tényezőnek.

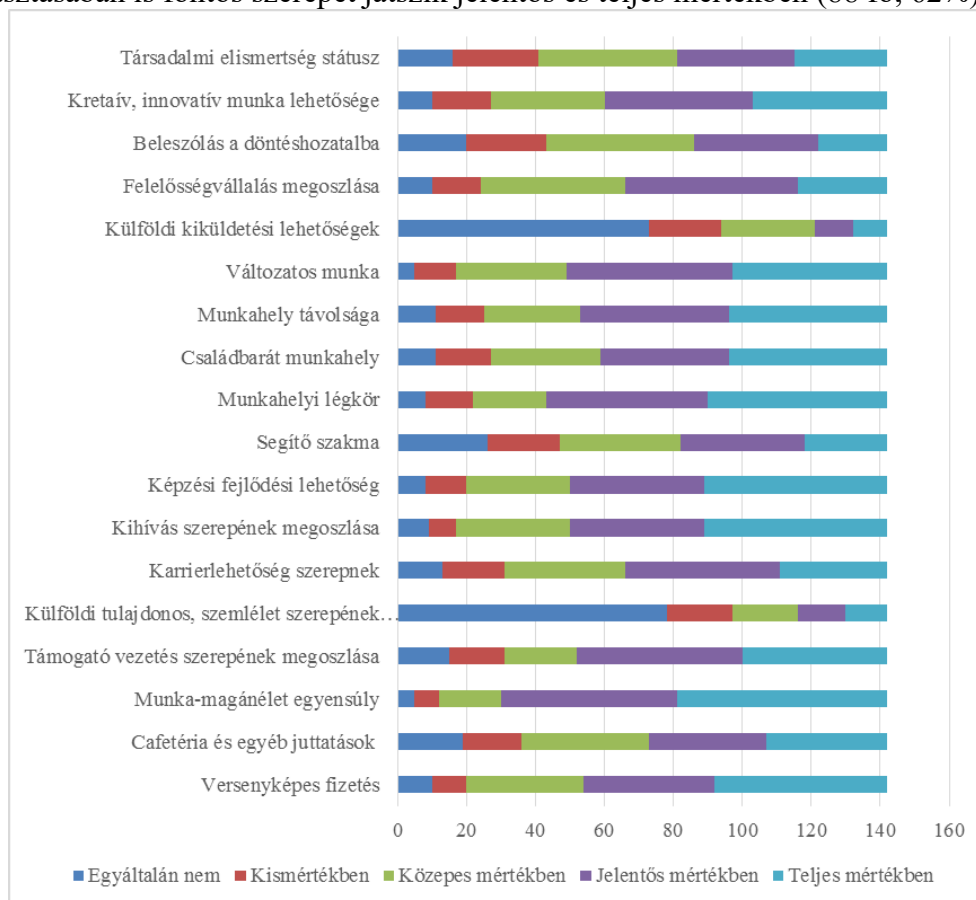
Átlagértékek alapján az alábbi sorrend figyelhető meg az egyes tényezőknél:

1. Munkahely biztonsága és kiszámíthatósága (átlag: 4,13, szórás: 1,00; medián: 4)
2. Munkahelyi környezet (átlag: 3,99, szórás: 0,98; medián: 4)
3. Versenyképes fizetés (átlag: 3,74, szórás: 1,16; medián: 4)
4. Családi szempontok (átlag: 3,68, szórás: 1,23; medián: 4)
5. Magasabb karrierlehetőség (átlag: 3,58, szórás: 1,20; medián: 4)
6. Hivatástudat (átlag: 3,49, szórás: 1,16; medián: 4)
7. Itt volt lehetőségem elhelyezkedni (átlag: 3,22, szórás: 1,41; medián: 3)
8. Erős társadalmi felelősségérzet (átlag: 3,13, szórás: 1,16; medián: 3)

Az átlagértékek viszonylag homogének, 3,13-4,13 közötti eredmények figyelhetők meg, ugyanakkor a sorrend alátámasztja az elmúlt időszakban megjelenő kutatási eredményeket, melyek a pandémiás idősakra, illetve a megváltozott munkavállalói preferenciákra vonatkoztak.

A munkáltatóknak épp olyan fontos az eredményes, tehetséges, szakmailag képzett munkavállaló, mint a munkavállalóknak a versenyképes fizetés, cafetéria, munka-magánélet egyensúly, támogató vezetés, inspiráló, kreatív szakmai kihívások, megbecsülés, stb.. Ahhoz, hogy egy szervezet sikeres legyen és megtartsa a munkavállalóit, el kell érni, hogy a munkavállalók szeressenek az adott cégnél dolgozni, mely által biztosítható az elkötelezettség és lojalitás. A kutatás során arra is rákérdeztünk, hogy a munkahely kiválasztásánál mely tényezőket tartják szem előtt az emberi erőforrás tanácsadók (4. ábra). A kérdőív 18 tényezőt sorolt fel, amit a válaszadók 1-5-ig skálán értékelhettek. Az eredmények azt mutatják, hogy a munkahely megválasztásában a leginkább meghatározó tényező a munka-magánélet egyensúlya, amit 112 fő (79%) jelölt meg jelentős vagy teljes mértékben fontosnak. Ennek háttérében az is állhat, hogy a válaszadók között a nők felülreprezentáltak. Az időnk nagy részét a munkahelyen töltjük, ezért nem mindegy, hogy milyen a légkör a csoportban, szervezetben. A légkör hatással lehet a munkavállalói teljesítményre, a hatékonyságra, a fluktuációra, az elégedettségre, a lojalításra. A kutatásban résztvevők közül 99 főnél (70%) minősült jelentős vagy teljes mértékben meghatározó tényezőnek a munkahelyi légkör. A kérdőívet kitöltő végzett hallgatók közül 93 fő (65,5%) szerint nagyban befolyásolja a munkahelyválasztást a változatos munka lehetősége, de hasonló arányt mutatott a kihívás (92 fő; 65%) és a képzési fejlődési lehetőség (92 fő; 65%) is. A válaszadók fontosnak tartották a munkahely kiválasztás során a támogató vezetés jelenlétét is, amit 90 fő (63%) minősített teljes vagy jelentős mértékben meghatározó tényezőnek, illetve a munkahely távolsága is hasonló arányt mutat (89

fő; 63%). A versenyképes fizetés – hasonlóan a szektor kiválasztásánál – a munkahely megválasztásában is fontos szerepet játszik jelentős és teljes mértékben (88 fő; 62%).

4. ábra: A munkahely választást befolyásoló tényezők jelentőségének minősítése

Forrás: Saját vizsgálat (n=142)

A munkahely kiválasztás során a válaszadók közel felének fontos jelentős vagy teljes mértékben a családi szempontok (83 fő; 58,5%), a kreatív és innovatív munka (82 fő; 58%), a karrierlehetőség (76 fő, 53,5%), illetve felelősségvállalás (76 fő, 53,5%) vagy a külföldi kiküldetési lehetőségek (73 fő; 51,4%).

Az emberi erőforrás tanácsadó válaszadóknál a cafeteria és egyéb juttatások megléte 74 főnek (48,5%) fontos tényező teljes vagy jelentős mértékben. A megkérdezetteknél a munkahelyválasztást kevésbé befolyásolja a segítő szakma lehetősége és a döntéshozatalba való beeszkölés. A válaszadókat legkevésbé a külföldi kiküldetés lehetősége, illetve a külföldi tulajdonos, szemlélet szerepe befolyásolja.

5. Következtetések és javaslatok

Az eredmények alapján összességében megállapítható, hogy a válaszadók több, mint 60%-a úgy kezdte meg az emberi erőforrás tanácsadó mesterképzést, hogy mellette volt állandó munkahelye, a legtöbb válaszadó beosztottként dolgozott. Azok a válaszadók, akik nem rendelkeztek munkahellyel a képzés időtartama alatt, legnagyobb arányban 1-2 hónapon belül elhelyezkedtek, ami arra enged következtetni, hogy piacképes diploma, ugyanakkor nem mehetünk el a munkaerőhiányos piac, illetve a Debrecenben megjelenő befektetők munkaerőpiaci igényei mellett sem, ami felerősíti a HR szakemberek iránti igényt.

A kutatási kérdés, azaz a szektor, illetve munkahelyválasztásban szerepet játszó tényezők vizsgálata során megállapítható, hogy a válaszadók elsősorban a piaci, verseny (magán, üzleti)

szektorban való elhelyezkedést preferálják. A megválasztást leginkább a munkahely biztonsága, a munkahelyi környezet, a versenyképes fizetés és a családi szempontok befolyásolják. A konkrét munkahely megválasztásánál a munka-magánélet egyensúly, a munkahelyi légkör, a változatos munka és a kihívás az, amit szem előtt tartanak elsősorban, míg a külföldi tulajdonos, szemlélet és a külföldi kiküldetési lehetőségek kevésbé lényeges tényező. Bár a vizsgálat nem reprezentatív, ugyanakkor megfontolásra javasolt a szervezetek munkáltatói márka kialakításánál, a HR szakemberek bevonásánál az említett tényezőkre nagyobb hangsúlyt fektetni, a külső-belső kommunikációban kiemelni.

Irodalomjegyzék

- Ádámku R. (2013): A Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Karának Emberi erőforrás tanácsadó MA szakon végzett hallgatók pályakövetéses vizsgálata. Debreceni Egyetem, Debrecen. 68. p.
- Bojer A. – Erdei V. – Vörös Cs.-né. (2017): Mikrocenzus 2016. 4. Iskolázottsági adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 27. p. ISBN: 978-963-235-507-8
- D’nettó, B. (2011): Generation Y: Human Resource management Implications.
- Dahrendorf, R. (1994): A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest, 330. p. ISBN: 963 282 669 8
- Duga Zs. (2019): A hazai felsőoktatási rendszer főbb jellemzői. Acta Periodica (Edutis) XVI. Az átalakuló gazdaság összetevői: Digitalizáció – verseny – oktatás. Edutus Egyetem. 3. sz.pp.4-23. ISSN: 2063-501X
- Fehérvári A. – Szemerszki M. (2019): Tanulási utak a közoktatásban és a felsőoktatásban. Educatio. 28. évf. 4. sz. pp. 645-658.
- Gebei T–Vincze Sz. (2020): Felsőoktatási továbbtanulási preferenciák összehasonlítása a munkaerőpiac igényeivel. International Journal of Engineering and Management Sciences, 1. évf. 5. sz. pp. 382-392
- Hasulyó R. K. (2023): Emberi Erőforrás Tanácsadó képzés és a munkaerőpiac kapcsolata. Debreceni Egyetem, Debrecen, 71.p.
- Hutóczki R. I. (2012): A Debreceni Egyetem emberi erőforrás tanácsadó szakos pályakezdők munkaerő-piaci esélyei. Debreceni Egyetem, Debrecen. 79. p.
- Kengyel Á. (2011): Emberi erőforrások és versenyképesség. Az egész életen át tartó tanulás az Európai Unió oktatáspolitikájában. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 11. p.
- Központi Statisztikai Hivatal (2021): Foglalkozási ráta legmagasabb iskolai végzettség szerint, nemenként [%] https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0018.html Letöltés: 2022. 03. 29.
- Móré M. (2012): Felkészít-e a HR feladatokra az Emberi Erőforrás Tanácsadó Mesterszak?. Munkaügyi Szemle. 56. évf. 4. sz. pp. 98-99. ISSN:0541-3559
- Pogatsnik, M. (2019): The impact of dual high ereducation on the development of noncognitives kill pp.179-190. In: Search of excellence in highereducation. (Szerk. Kováts G. – Rónai Z.). Corvinus University, Budapest, 294. p. ISBN 978-963-503-779-7
- Polónyi I. (2016): Emberi erőforrásaink 21. százada. Gondolat Kiadó, Budapest, 225. p. ISBN: 978 963 693 669 3, ISSN 0865-1981
- Poór J. – Kassim I. – Németh G. – Sztretykó Gy. (2016): HR-tanácsadás pp.457-476. In: Menedzsment-tanácsadási kézikönyv. (Szerk. Poór J.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 863. p. ISBN: 978 963 05 9812 5, ISSN: 2061-6430
- Suhajda Cs. J. – Kenderfi M. (2018): Az emberi erőforrás tanácsadó mesterszak 10 éve a gödöllői tapasztalatok tükrében. In: Baranyiné, Kóczy Judit; Fehér, Ágota (szerk.) Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII.

- Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, pp. 349-357.
- Sztretykó Gy. (2019): 10 éves az Emberi Erőforrás Tanácsadó Mesterszak az Apáczai Csere János Karon. pp. 358-365 In: Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet. (Szerk. Baranyiné Kóczy J. – Fehér Á.). Győr, 407. p.
- Timár B. (2017): Diplomás pályakövető rendszer működése. Állami Számvevőszék. Budapest, 48. p. ISBN: 978-615-5222-15-3
- Ulrich, D. – Brockbank, W. (2005): The HR Value Proposition. Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts. 316. p. ISBN: 159139 77 3, 9781591397076
- Varga J. (2022): A Debreceni Egyetem emberi erőforrás tanácsadó szakán végzett diplomások pályakövetése. Debreceni Egyetem, Debrecen. 94.p.

GONDOLATOK A MEGŐRIZVE MEGHALADÁS VEZETÉS SZEMLELETÉRŐL, AVAGY HOGYAN TUDUNK JÖVŐKÉPES KÖZÖSSÉGEK ÉPÍTŐ RÉSZESEI LENNI

Domokos László
Miskolci Egyetem

A szerző jelen tanulmányában a mai változékony környezetben megjelenő kihívások kezeléséhez járul hozzá egy megújult szemlélettel, a vezetői munka újragondolásával, amelyet alapvetően az elmúlt több mint 10 év, Állami Számvevőszék elnökeként, megélt tapasztalatai garantálnak. A szerző e cikk megírásával kívánja köszönteni Síkos T. Tamás professzor urat születésnapján, egyúttal hosszú, egészséges és tevékeny életet kíván neki.

A döntés előkészítésről

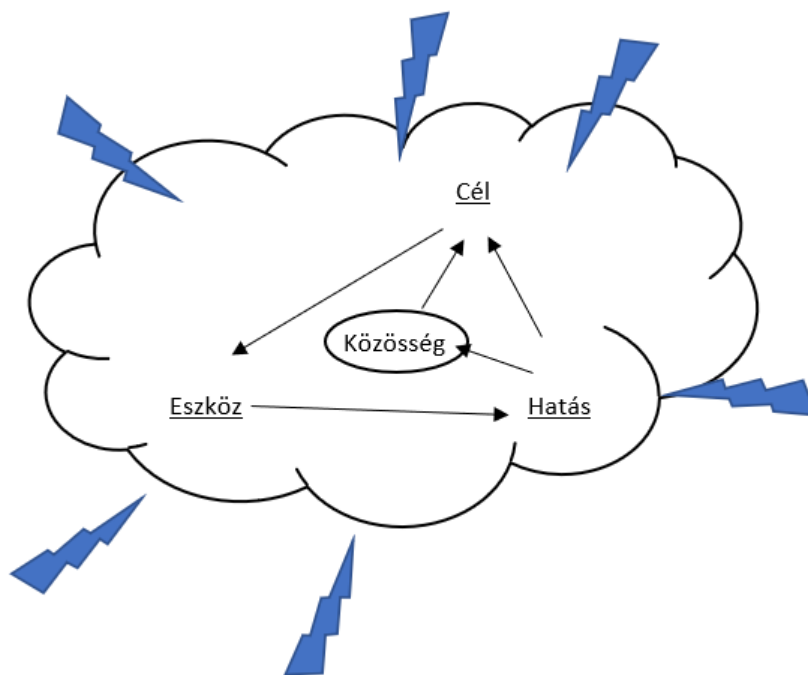
Változó és válságos időszakok váltakoznak életünkben. Az emberi és szervezeti túlélésért szinte folyamatosan alkalmazkodnunk szükséges. Az állandóság és a változtatási aktivitás váltakozásának egyensúlya a válaszuk a környezetünk e kihívására. A közösségeinket keretbe fogó szervezetek és az egyének számára e kihívásra válasz a stratégiai válaszadó képesség, amely egyrészt a jelen veszélyeit, a válság jelenségeket elhárítja, másrészt egyúttal a haladási céljainkat támogatja. A stratégiai válaszadó képesség tartalmában a jövőképességünket jelenti. Vagyis egyszerre vagyunk képesek alapértékeinket megőrizve a stratégiai – túlélő és gyarapodást eredményező – törekvéseinkért cselekedni, de emellett a felmerülő és felismert új kihívásokra a céljainkat elősegítő lehetőségként tekinteni, tevékenységünket irányítani és a veszélyként felmerülő jelenségeket elhárítani. Az elmúlt 10 évben, mint, az Állami Számvevőszék elnöke, folyamatosan foglalkoztam a témával, a stratégiai vezetés lehetőségeivel és korlátaival, ennek további vizsgálata – kiemelten a Covid-19 járvány hatására bekövetkezett változások hatása – jelenik meg jelen cikkemben.¹

A jelenségek értékelése annak definiálása és megmérése utáni döntési helyzet teremtését, majd a felelős döntés meghozását jelenti. Ezt az emberi és vezetői magatartást nevezhetjük célratartott vagy stratégiai irányításnak, amelyet az 1. számú ábra tesz áttekinthetővé:

¹ Domokos László: Ellenőrzés – A fenntartható jó kormányzás eszköze (10. fejezet, 166-196. oldalak), Akadémia Kiadó 2019.

Domokos et al: Szempontok az állammenedzsment megújításához. Fókuszban az állami és önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok irányítása. Pénzügyi Szemle, 61. (2016.), 2. szám 185-204. oldal

Domokos László: *Átláthatóság, elszámoltathatóság, integritás – Az etikus közpénzügyi menedzsment három alapelve*, Polgári Szemle, 11(4-6), 2015. 13-30. oldal

1. ábra: Környezet kihívásai – jelenségek

Forrás: Saját szerkesztés

2020 év, vagyis a COVID-19 járvány kitörése óta hatalmas és a közösségek minden egyes tagja számára jól érzékelhető kihívásokat hordozó jelenségek, sokszor sokkoló események érzékelhetőek világszerte. Ez mindenkit állásfoglalásra, alkalmazkodásra és jellemzően aktív cselekvésre készítet, sőt kényszerít. Így mondhatjuk: a változások korát éljük². A környezet kihívásai különféle jelenségek formájában mutatkoznak meg számunkra. Kiemelkedő jelentősége van a felismert jelenségek gyűjtésének, beazonosításának. Egyrészt, mint egyén vagy szervezet egy hálózat tagjaként kaptunk vagy éppen kérünk információt, másrészt veszünk részt információcsere platformokon esteleg még mi magunk, illetve közösségünk szervez ilyen eseményt. Az érzékelt és a begyűjtött jelenségeket azok beazonosítása után veszélyként, mint számunkra kockázat vagy lehetőségként, mint céljaink megvalósításának esélyeként tudjuk megnevezni. A megnevezés után a nem cselekvés, a halasztás is olyannyira döntés a jelenségről, mint a cselekvésről döntés, hogy további teendő szükséges a jelenségre adott válaszként. A további teendők hogyanjának kialakítása a jelenségről szóló döntés végrehajtása eszközének kialakítása, vagyis a körülményeinek a feladat – felelős – határidő, valamint a hatáskör megfogalmazása a kijelölt cél(mutató) megadásával egyidőben. Ezen a ponton döntéstervezési folyamat döntés-előkészítési szakasza lezárul, amely a környezeti kihívások terének kijelölésével, majd ebben a térben a jelenségek érzékelésével kezdődött el.

A döntés-előkészítés eredményének elfogadása a cselekvésről szóló döntés. Emellé azonban, amennyiben a végrehajtás hatékonysága, majd az eredménye tekintetében is felelős döntéshozók akarunk lenni, akkor annak a nyomon követését is meg kell megszerveznünk. Ezt a monitoring folyamatot akkor tekinthetjük rendszer szintűen kialakítottnak, amennyiben a végrehajtás előrehaladtához kijelölünk gyors értékelést biztosító mérföldköveket, a kijelölt változások leméréséhez határidő és felelős megnevezése mellett. Ez alapján a vezető

² Domokos László: A fenntartható állammenedzsmentet támogató intézményi vezetés (31-46. oldalak) – Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XX. évfolyam, 2023/1.

Domokos László: *Válság – vagy változásmenedzsment?* (58. Közgazdász-vándorgyűlés, Bp. 2020 szeptember 24-25.) Bp. Állami számvevőszék, 2020. https://www.mkt.hu/wp-content/uploads/2020/09/Domokos_Laszlo.pdf

folyamatba épített értékelése biztosítja a folyamatok kézben tartottságát, teremti meg az esetleges beavatkozási lehetőségről dokumentált döntést.

A változtatás végrehajtása folyamatának kijelölt lezáró pontja, illetve annak lezárását követő előre meghatározott szakaszát az eredménymutatók által jellemezhetjük. A változás végrehajtásának hatása egy külön értékelés keretében kimutatható, amikor az aktuális stratégiai célokkal vetjük össze azt. Ezt nevezhetjük irányított tevékenység eredmény jelenségének, amely újra indítja a döntési folyamatot a vezetői cselekvés keretében. A 2. számú ábra jól szemlélteti a stratégiai irányítási folyamat logikáját.

2.ábra: Stratégiai irányítás folyamata

Cél -> (jelenségek) => eszköz => végrehajtási folyamat => (eredmény jellemzők) => hatás -> (összevetés a céllal)

Forrás: saját szerkesztés

A három jövedelem tulajdonos

Széles körben elterjedt nézet, hogy az állam egy szükséges rossz és amennyiben az állam kisebb hatáskörű az jó. De kinek is rossz az állam? Szokták mondani az ember álláspontját az üléspontja határozza meg. Több nézőpontból is elhelyezhető az állam szerepe az életünkben. A nézőpontom szerint a közgazdasági szempont, amely döntő jelentőségű a napi társadalmi életünk szempontjából, hiszen más jövedelem tulajdonosoktól, a lakosságtól és a vállalkozótól elvont pénzből képes szerepét betölteni. Az államok fennmaradásának alapvető oka a biztonság nyújtása a lakosságnak. A modern államok célja a biztonság nyújtásával együttesen a közjó előmozdítása, amely két cél mellé annak jellemzőjét megadó érték a fenntarthatóságuk. Ezen államcélok megvalósítását különböző eszközök szolgálják, amelyek keretek közé rendezi és ösztönzi az állam intézményeivel is együttműködőket: a lakosságot és a vállalkozásokat.

A három jövedelemtulajdonos tevékenységének folyamán olyan eredmény jön létre, amely mérhetővé tehető abból a szempontból, hogy milyen mértékű hatást fejt ki a létünk biztonságosságára és az életminőségre. De emellett az életfeltételeit adó természetre is mérhető hatást gyakorol. A természet pedig nem kimeríthetetlen erőforrás, így meghatározóvá vált a természeti fenntarthatóság, a társadalmi- gazdasági (vagyis biztonság és közjó) fenntarthatóság mellett. Mindez adja a közösségek így a magyar közösség jövőképességét. A fenntarthatóságon belül maradó emberi, illetve közösségi lét tudatos cselekvést feltételez, amely csak tudatos, stratégiai irányítás mellett optimalizálható. Az optimalizáció az adott rendelkezésre álló tényezők között, egy folyamatos egyensúly tartása mellett megtartható. A közösségek vezetői alakítják ki ésszerű és irányított közösségi, valamint szervezeti tevékenységüket. Vagyis a dolgok, a jelenségek nem csak úgy maguktól történnek, hanem azt az emberi tevékenység is alakítja. Szerencsés esetben fenntartható biztonságot, közjót és élhető természeti környezetet teremt az állam, a vállalkozások és a lakosság együttműködése.

A válságok kihívásai Magyarországon

A válságos és küzdelmes időszakok között csendesebb, stabilabb időszakok váltakoztak életünk elmúlt időszakában is. Érdeemes értékelni, és tanulságait levonni a múltban történeteknek. Három tanulmánykötet dolgozta fel az elmúlt tizenöt év magyar történéseit alapvetően gazdasági-társadalmi nézőpontból – Az ösztönző állam címszó alatt. Mindhárom kötetben az állam menedzsment kérdéskörét dolgoztam fel négy fejezetbe az Állami Számvevőszéki tapasztalatok

felhasználásával³. A 2008-as pénzügyi világválságtól a COVID-19 vírus okozta sokk utáni sikeres gazdasági újraindítás tapasztalatai lettek rendszerezve az említett három kötetben, mintegy negyven fejezetben. Azonban a 2022 évben kirobbant orosz-ukrán fegyveres harc és a vele járó energiaválság, valamint piaci kereslet-kínálat szélsőséges jelenségei már újabb válságjelenségeket váltottak ki különösen az európai kontinensen, így Magyarországon is. Mindemellett zajlik egy technológiai paradigma-váltás, amelyet digitális átállásnak vagy kibernetikus forradalomnak is hívnak, valamint zajlik Lovászky László Gábor megfogalmazásába egy emberi jogi forradalom⁴.

A megőrizve meghaladni vezetői szemlélet egy dinamikusan változó és innovációra alapuló megújuló képessége a közösségi és szervezeti irányításnak, de a személyes emberi alkalmazkodás élethosszig való tanulással járó életvezetésnek is. A környezetünkben zajló gyors változások és fel-fel lépő sokkhatások óriási kihívást és általában stresszt jelent az egyén, a közösség így a családi, települési, nemzeti és Európai Unió szintjén is. A körülöttünk zajló események folyamányában a lényeges tényezők megragadásához a közgazdasági gondolkodásban megfogalmazott három jövedelemtulajdonos jellemzőit, illetve egymáshoz való viszonyát veszem segítségül: az állam; a vállalkozások; a lakosság.

A megőrzést konzervatív alapnak, fogódzkodó értéknek tekintem, amikor is mérlegelem, értékelem a jelenségeket és a döntésimet, így végső soron magatartásomat. A meghaladást változó irányúnak tételezem, amely új megoldásokat, magatartást hoz cselekedeteim során a kihívásra adott válaszaimban. A meghaladás fenntarthatóságát tapasztalataim során a változásmenedzsment eszközével lehet elérni és kompromisszumokkal körülvett együttműködés kialakításával lehet állandó, fenntartott értéké megőrizni.

Az elmúlt tizenöt évben - értelmezésem alapján – a 2008-as válságot az állam „bad government” ja okozta, míg a 2019/2020-ban a „természet keze” hozott megrázkódtatást, amelyet követ a háború és az energiaválság. Közös a két válságidőszakban az, hogy a kereslet-kínálat felborulását hozta a vállalkozások, majd átgyűrűzve a lakosság számára. Az állam szerepe jelentős a nehézségek kezelésében. A közvélemény várja, sőt elvárja a biztonságot erősítő és adó állami intézkedéseket. A lakosság és a vállalkozások bajba kerülésük esetén jellemzően állami segítséget várnak el és az ismétlődő választásokon erről értékítéletet is mondanak azzal, hogy: vagy további bizalmat adnak, vagy megvonják az irányítás jogát a válságkezelő politikai elitől. Ez történt Magyarországon a 2008 évet követő országgyűlési választásokon. Míg a 2020.évet követő országgyűlési választásokon újabb bizalmat kapott a válságot is megfelelően kezelő politikai elit. Tehát demokratikus választási rendszer keretében működő állam esetében az állami intézkedések és az egész állam tevékenysége, illetve annak a választókra való hatása kikerülhetetlen, az eredményesség értékelését figyelembe veendő tényező, azaz eredményességi kritérium.

³ Parragh Bianka (szerk.): *Ösztönző állam – hatékonyabb vállalatok*. Budapest Akadémia Kiadó 2019. 2. fejezet 105-123. oldal

Domokos László – Pulay Gyula: A válságkezelés értékelésének kritériumrendszere. Parragh Bianka – Kiss Norbert (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése I. A koronavírus-válság kezelésének első eredményei*. Bp. Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 65-88. oldal

Domokos László – Martus Bettina: Az állammenedzsment megvalósulása a többségi állami és önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságok működésében. Parragh Bianka – Báger Gusztáv (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése II. A sikeres gazdasági újraindítás*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó 2022. 311-326. oldal

⁴ Lovászky László Gábor: Ember és robot – múlt, jelen és jövő. Munkaerőpiaci és foglalkoztatási kihívások. Parragh Bianka – Báger Gusztáv (szerk.): *Az ösztönző állam válságkezelése II. A sikeres gazdasági újraindítás*. Bp. Ludovika Egyetemi Kiadó 2022. 269-307. oldal

A válságkezelés jellemzői Magyarországon

A 2008 évtől a 2022 első negyedévéig Magyarországon történt gazdasági és társadalmi folyamatok bemutatása és értékelése a már idézett három tanulmánykötetben megtörtént. A jövő szempontjából a kérdés, hogy melyik intézkedést és eredményt tekinthetjük megőrzendőnek és melyiket meghaladónak, vagyis elvetendő megoldásnak vagy éppen tovább fejlesztendőnek esetleg új megoldások kidolgozása lesz a célravezető. Az értékelésben a közgazdasági és menedzsment nézőpontot tekintem strukturáló tényezőnek. Egyik oldalról a három jövedelemtulajdonos szegmensét felhasználva: lakosság, vállalkozások, állam. Másik oldalról a célok, az eszközök és az eredmény szempontot figyelembe véve próbálom a jövő útját megrajzolni.

3.ábra: A jelenségek értékelésének keretrendszere az eredményesség szemszögéből

	Jelenségek		
	releváns és lényeges jelenségek		
	Jövedelem-tulajdonosok		
Tényezők	Lakosság	Vállalkozások	Állam
Cél			
Eszköz			
Eredmény			

Forrás: saját szerkesztés

A fenti, 3. számú ábrában bemutatott rendszerezés első két síkjában érdemes először az elmúlt időszak releváns eseményeit elhelyezni, amelyeket az érzékelésünk pillanatában jelenségeknek nevezek. A jelenségek értékelése alapján előzetes csoportokba sorolását jellemzőik alapján rendszeres időközönként szükséges elvégezni. Ez az előzetes besorolás alapján ütemezett további információ gyűjtést követően elemezhető és kockázatosság szerint értékelve besorolható olyan csoportokba, ahol kategorizálhatóvá és ütemezhetővé tehető fontosság és sürgősség alapján. Ezen elemzések értékelési jelentései alapján már megalapozottabb vezetői döntések hozhatóak a beavatkozásról vagy éppen annak szükségtelenségéről. Beavatkozásról szóló vezetői döntés esetén feladat-felelős-határidő megfogalmazásával és annak ütemezett elrendelésével jól megcélzott feladat kiszabása történik, amely megvalósítása a jelenséget átlátható szerkezetűvé teszi.

Az átláthatóvá tett jelenség struktúrája alapján lehet majd a változásokat megindítani vagy halasztani. Az ilyen módon megalkotott megközelítés egy országban megtörtént események vagy inkább jelenségek – ahogy ezt a fenti modell megfogalmazza – ugyanúgy megragadható, mint egy vállalat vagy éppen egy család esetében is megtehető, amelyet egy táblázatba foglalva tehető áttekinthetőbbé (1. táblázat).

1.táblázat: A jelenségek értékelésének keretrendszere az eredményesség szemszögéből

	Jelenségek
	<ul style="list-style-type: none"> – vírusmegjelenésével kínálati piac létrejött 2020-21 években; – munkahelyek megszűnése; – gazdasági leállás; – újraindítás; – technológiai forradalom; – globális és geopolitikai konfliktusok; – energia kínálat szűkülése és árrobbanás; – migráció és menekültek; – EU gazdasági szűkítő versenyképességet rontó hatású intézkedései; – általános lett a keresleti piac 2022 években.

	releváns és lényeges jelenségek		
	Jövedelem-tulajdonosok		
Tényezők	Lakosság	Vállalkozások hiánya	Állam
Jelenség – Válság és kihívás	<ul style="list-style-type: none"> – megélhetési kilátások gyors romlása – magatartási szokások és lehetőségek gyors változása 	<ul style="list-style-type: none"> – az erőforrásokhoz való hozzáférés korlátozódása és gyors drágulása – elavult munkakörnyezet és vezetési hibák 	<ul style="list-style-type: none"> – egészségügyi veszély helyzet – a hiány, az államadósság, a fizetési mérleg, a kamat az árfolyam, az árak előnytelenné válása
Cél	<ul style="list-style-type: none"> – az adott közjó keretei között boldoguljon, mint a család tagja – motivált és művelt közösségi tag legyen – identitásra támaszkodva egészségesen élve életperiódusa megnőjön 	<ul style="list-style-type: none"> – rugalmasabb erőforrás gazdálkodás – versenyképes kínálat felépítése 	<ul style="list-style-type: none"> – az intézmények eredményesen betöltsék szerepüket, így a társadalmi stabilitást erősítse a bizalom szélesítésével, fejlesztve <ul style="list-style-type: none"> - a biztonságot; - a közjót; - élehető környezetet.
Eszköz	<ul style="list-style-type: none"> – tudatos, közösségekben alkotó cselekvés – családi életkeretek közötti életvezetés 	<ul style="list-style-type: none"> – diverzifikáció az erőforrásoknál – piacutatás és termékfejlesztés – az előállítás folyamatának hatékonyság javítása – fejlesztés orientált működés – tervszerű fejlesztés és beruházás – vezetési készségek fejlesztése 	<ul style="list-style-type: none"> – társadalmi életkörülmények közötti távolságot szűkítő munkaeópiac és elvonási rendszer
Eredmény	<ul style="list-style-type: none"> – hosszú egészségben töltött élet – biztonságos és tartalmas egyéni és közösségi élet megélése 	<ul style="list-style-type: none"> – stabil jövedelmezőségű gazdálkodás – perspektívikusabb működés 	<ul style="list-style-type: none"> – kiegyensúlyozott, szabályos és eredményes működés, amely hatására elégedett és együttműködő (vállalkozói) állampolgári magatartás és bizalom terjed el az országban

fejlődő, az EU átlaghoz felzárkózó ország

Forrás: saját szerkesztés

A vírus 2019-2020 telén való megjelenése sokkoló hatást gyakorolt mindenkire, amikor az embereknek az otthonukban kellett maradniuk, a munkahelyeken korlátozottan lehetett megjelenni, illetve az ott megszokott rutinok részben átalakultak, részben ellehetetlenültek. Később a gazdaság újra indult. Először a kereslet visszaesése állította fejjre a gazdaságot, majd az élet újraindulásával a kínálat szűkössége növelte meg az árakat. Közben a technológiai forradalom – az ipar 4.0 – berobbant, a digitalizáció mindennapi életben történő szétterjedésével.

A globális munkamegosztás akadozni kezdett és a globális geopolitikai konfliktusok kiéleződésével a korábbi alapanyag- és energiakereskedelmi csatornák beszűkültek, hiányjelenségek léptek fel, ami több területen még 2023 évben is érezhető, különösen az európai kontinensen. Mindezt a hatást tovább fokozta a 2022 tavaszán kirobbant orosz-ukrán fegyveres konfliktus.

Az Európai Unió szankciói és a háború elvágta a korábbi kontinentális gazdasági munkamegosztását, amely az egyes országok gazdasági teljesítményét korlátozza és az inflációt táplálja. Mindez negatív gazdasági mutatókat eredményezve a jövőre vonatkozó várakozásokat is rontja és bizonytalanságban tartja a vállalkozókat és a lakosságot egyaránt. Emellett sajátos egyedi jelenségek bontakoznak ki mindhárom jövedelem-tulajdonos esetében, amely további kihívásokat és kezelendő kockázatokat generál.

Megőrizve meghaladás Magyarország

Az átalakulást hozó kihívások, de különösen a biztonságot és a jólétet, illetve közjót veszélyeztető kockázatok átgondolt, célok irányában meghozott vezetői döntéseket igényel. A biztonságot aktívan védő állami magatartás általánosan elfogadott és elvárttá vált a társadalom tagjainak túlnyomó többsége esetében. A közjót ösztönző állami magatartás kiszélesedett gyakorlattá vált, amely az Európai Unió szintjén kiszélesített gyakorlattá vált, kivéve néhány ország irányában, mint pl. Magyarország vagy Lengyelország. Azonban ezen országok kormányai is aktív és ösztönző lépéseket tettek és tesznek a gazdasági aktivitás és a teljes foglalkoztatottság (munkanélküliség 4% alatt tartása) érdekében. De a biztonság helyreállítása is aktív kormányzati szerepvállalást kíván meg az energiaellátás fenntartása, illetve az infláció szintének visszaszorítása érdekében.

A fennálló célok megvalósításában a megőrizve meghaladás szemléletében minden jövedelem-tulajdonosnak reziliensnek kell lennie, vagyis sokkal rugalmasabb magatartásra kell átállnia. Megújult vezetői döntési gyakorlatot és innovatívabb magatartást kell bevezetni, megerősíteni. Az emberi tényező ösztönző bevonása mellett pénzügyi és készlettartalékokat kell kialakítani, illetve megnövelni. Végső soron sokkal motiváltabb és nagyobb hozzáadott értékteremtésre alkalmas és tudatosan cselekvő emberre van szükség az egyén (lakosság), a vállalkozások és az állam szintjén is. Így a mai aktuális válaszadó eszköze az államnak, hogy olyan képesség és tudásfejlesztő oktatási és egyetemi képzést nyújtó rendszert széleskörben tesz hozzáférhetővé, amely sikeres életvezetést eredményez a lakosság legszélesebb köre számára. Mindez motiváció és különösen anyagi motiváció nélkül nem elég gyorsan megy végbe. Így a munkát és alkotó magatartást bővítő jövedelmet a teljesítménynél hagyó adórendszerre van szükség nemzeti szinten. Folytatni szükséges az állami újraelosztásban a személyi jövedelem-elvonási szintjének csökkentését. A forgalmi adózásban az állam kiadási igénye határozza meg az elvonás mértékét, míg a vállalkozások esetében a versenyképesség erősítése - a természeti és pénzügyi fenntarthatóság egyre fokozottabb igénye mellett - az állam meghatározó célja annak érdekében, hogy az ország fejlődjön és felzárkózzon az Európai Unió átlagához. Mindez az országban működő vállalkozások számára jövedelmező és perspektivikus működést, a lakosság számára biztonságos és tartalmas egyéni és közösségi élet megélhetését kell, hogy kínálja.

A XXI. SZÁZADI ELLÁTÁSI LÁNCOK KIHÍVÁSAI

Faludi Tamás
Miskolci Egyetem

1. BEVEZETÉS

Az ellátási láncok menedzsmentje fontos kutatási területté nőtte ki magát, mióta a globalizáció, az IT fejlődése, a fogyasztói magatartás megváltozása, az üzleti környezet folyamatos változása nagy kihívás elé állította a vállalatokat. A hagyományos ellátási láncok, amik még a tömegtermeléshez idomultak, egész egyszerűen elvesztették lineáris jellegüket. Sok-sok partner kapcsolódott ezekbe a láncokba; a multinacionális cégek akár más kontinensen is képesek lettek saját láncokat kialakítani, vagy éppen már egy meglévőbe becsatlakozni. Ezért a láncok tagjainak száma hamar megnövekedett, a lánc fizikálisan is kiszélesedett, ami azt eredményezte, hogy a XXI. században ezen láncokat már számos szakirodalom hálózatoknak tekinti. Alapvetően nehezítette ez a jelenség a tagok közötti koordinációt; nem elegendő az egymás mellett álló tagoknak megfelelően, összehangoltan működni, az értékteremtő folyamatokat a teljes hálózat mentén szükséges lenne integrálni, koordinálni. Az ellátásilánc-koordináció ezt a célt tűzte ki. Azonban a 2019-es évtől kezdve több olyan külső, előre nem látható esemény történt, mely még jobban megnehezítette az egyébként sem egyszerű koordináció feladatokat. Kezdve a COVID-19 világméretű járvány üzleti életre mért hatásával, az orosz-ukrán háború miatt kialakult ellátási zavarokon át több olyan tényező is hátráltatta a megfelelő ellátásilánc-koordinációt, és ezáltal a fogyasztók kielégítését, melyek komoly kihívás elé állították az üzleti szférát és tudományos kutatói színteret is.

2. ELLÁTÁSILÁNC-MENEDZSMENT

A XX. század végén számos vita alakult ki a logisztika és az ellátásilánc-menedzsment definiálása körül. Több kutató szinonimaként alkalmazta a két szót, tehát egyes felfogások szerint semmilyen különbség nem volt a logisztika és az ellátásilánc-menedzsment között. Mindkettőnek célja az anyag- és az információáramlás biztosítása a fogyasztói igények kielégítése céljából. Ez a szemlélet idővel azonban átformálódott; a logisztika az anyag- és információáramlás fizikális megvalósulásának a színtere – akár vállalaton belül, akár vállalaton kívül –, míg az ellátásilánc-menedzsment az ehhez szükséges háttér folyamatokat irányítja. A vita végére a *CLM (Council of Logistics Management)* tett pontot: 1998-ban az addigi hivatalos logisztika definíciót kiterjesztette, melyben a logisztikát az ellátási lánc folyamatának szerves részeként nevezi meg. További kutatások segítségével megállapították, hogy a logisztika felfogható egy keretrendszerként, melynek célja, hogy az anyag és az információ eljusson a megfelelő helyre. Az ellátásilánc-menedzsment ezen keretrendszeren alapulva a kapcsolatot hivatott fenntartani és menedzselni az ellátási lánc valamennyi tagja között. Az ellátásilánc-menedzsment területe ezáltal tovább erősödött, fontossága felértékelődött, melynek ékes példája, hogy az addigi *CLM* ismét nevet váltott: *Council Of Supply Chain Management Professionals (CSCMP)* néven folytatta tevékenységét tovább, melyben már főszerepet kaptak a különböző ellátásilánc-menedzsmenttel kapcsolatos kutatások, összefogta a szakterület szakembereit és kutatóit. A *CSCMP* 2013-ban meg is alkotta a máig hivatalosan érvényben lévő ellátásilánc-menedzsment definíciót, mely magába foglalja a beszállítók, közvetítők, disztribútorok, vevők közötti koordinációs, kollaborációs mechanizmusokat, minden logisztikai folyamatot, melyeket tudatosan tervezni, szervezni és irányítani szükséges (*CSCMP Bylaws, 2013*).

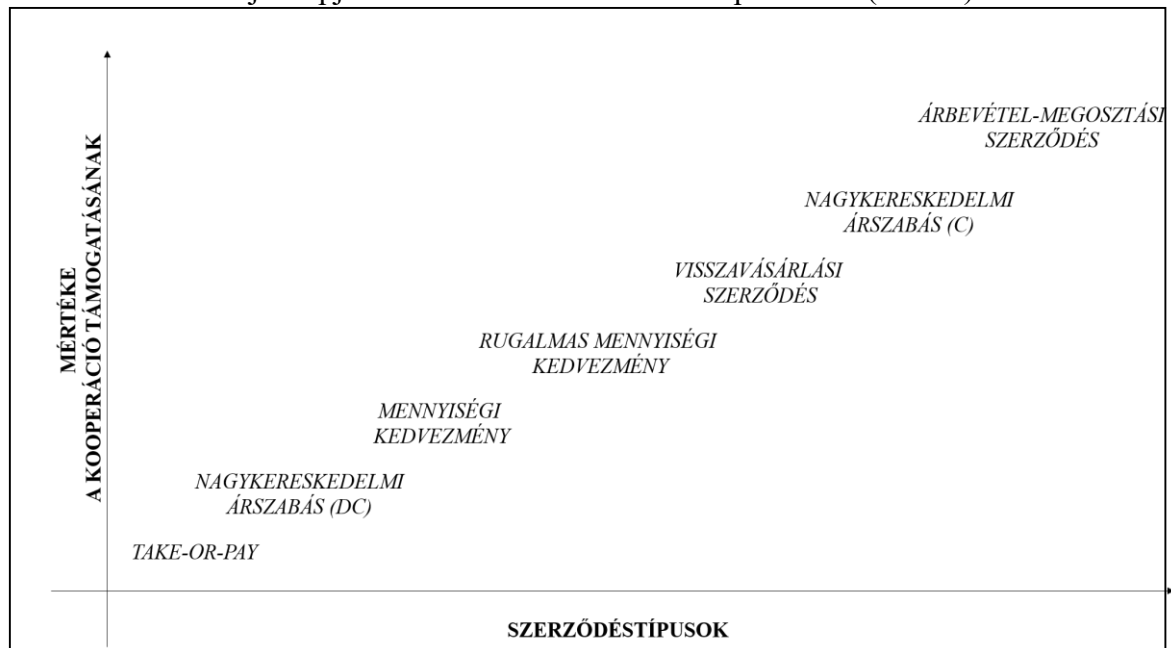
Az ellátásilánc-menedzsment megköveteli a tagok rendszerszemléletét, hiszen szükséges azt látniuk a szervezeteknek, hogy egy hálózat részeként hol helyezkednek el, és hogyan járulnak hozzá a teljes hálózat hatékony és optimális működéséhez. Ezért nem elegendő az ellátásilánc-menedzsmentre úgy tekinteni, hogy ez egy integráló folyamat, hanem gyökeresen be kell építeni a menedzsmenti filozófiába. Így egyszerre tekinthető integráló folyamatnak és vezetési filozófiának is az ellátásilánc-menedzsment. Mindkettő egyszerre történő alkalmazása szükséges az ellátásilánc-menedzsment sikeres implementálásához (Gelei, 2010).

3. AZ ELLÁTÁSI HÁLÓZATOK KIHÍVÁSAI – A KOORDINÁCIÓ KÉRDÉSE

Az ellátásilánc-menedzsment egyik fontos területe a koordináció. A megnövekedett számú láncok, hálózatok folyamataik összehangolása kulcsfontosságú lett a versenyelőny fenntartása és növelése céljából. Így lett a XXI. század egyik fontos kutatási területe az, hogy milyen módszerekkel, eszközökkel lehet az ellátási láncok tagjait összehangolni. Ennek a területnek a neve ellátásilánc-koordináció lett. A koordináció jelen esetben együttműködést jelent, egy olyan információ-megosztáson alapuló munkafolyamatot, mely magába foglalja az összes lánctag folyamatainak közösen történő tudatos és célirányos megtervezését (Gupta & Weerwat, 2006; Kaipia, 2007). Koordináció szempontjából talán az egyik legalapvetőbb kitétel, hogy az információáramlás zavartalanul és hiánytalanul tudjon működni. Ennek segítségével a lánctagok mindig naprakész információkkal vannak ellátva, gyorsan tudnak reagálni a változásokra – egy szóval eredményesebben tudnak egymással együttműködni. Ez a feltétele annak, hogy az egyéni és a teljes lánc, hálózat működése optimális legyen, az együttműködések a profitértékekben is megmutatkozzanak. Nemzetközi szinten, de a hazai kutatók is egyaránt foglalkoznak a koordináció kérdésével. A kutatások alapján kiderült, hogy sokféle lehetőség áll a rendelkezésre koordináció megkönnyítése érdekében. Viselkedéstudományi aspektus szerint a különböző puha tényezőkkel történő koordináció is eredményre vezethet. Itt figyelembe kell venni az egyes szervezeti attitűdöket, jellemzőket, tulajdonságokat, melyek alapvetően befolyásolják a bizalmi szintet, az információ-megosztási hajlandóságot, a közös tevékenységekre való törekvést. Ezen tényezők fogják befolyásolni, hogy milyen szintű együttműködést szeretnének egyáltalán kötni a felek, tehát alapvetően befolyásolják a koordinációt. A szakirodalomban viszont ugyanúgy megtalálható azon kemény tényezők, melyek az együttműködés finansziális kereteit hivatottak meghatározni. Ezen tényezők az együttműködés pénzügyi szempontjait veszik figyelembe. Arra a kérdésre keresik a választ, hogy hogyan lehet a partnerek közötti elszámolási árakat optimalizálni, milyen költségmegosztási arányokat határozzanak meg, és ezáltal a különféle kockázatokat hogyan osszák meg egymás között. Ebben a csoportban lehet IT támogatással koordinálni, vagy akár, ha határozott időre szeretnének a vállalatok együttműködni, akkor akár valamilyen alkalmazott projekt segítségével is le lehet fektetni az együttműködés szabályait. Ott vannak emellett a szerződések, melyek manapság magas prioritással rendelkeznek a kutatók érdeklődési körében (Sluis & DeGiovanni, 2016).

A szerződések rövid és hosszútávon is segíthetik a szervezeteket összehangoltan működni. Keretet nyújtanak az együttműködésnek, pontosan meghatározzák a költségek megosztásának arányát, a profitarányokat, a kockázatokat és felelősségi köröket (Coltman et al., 2009). A kutatók potenciális jó koordinációs megoldásnak tekintik a szerződéstípusokat (Sluis & DeGiovanni, 2016). Sokfajta szerződés található a szakirodalomban. Ezen szerződések főként analitikus példán keresztül vannak bemutatva, esetleg esettanulmány segítségével modellezik a kutatók a szerződések koordináló erejét. Szakirodalmi kutatást követően azonosítottam azon szerződéseket, melyek a legtöbbször jelennek meg a szakirodalomban: a take-or-pay szerződés, a nagykereskedelmi árszabás jellegű szerződések, a mennyiségi kedvezmény, a rugalmas

mennyiségi kedvezmény, a visszavásárlási szerződés, és az árbevétel-megosztási szerződés (Faludi, 2018). A szerződések sorrendje nem véletlen: a kooperációt támogató mértékének növekvő tendenciája alapján alakult ki az bemutatott csoportosítás (1. ábra).

1. ábra: A szerződéstípusok csoportosítása azok kooperációt támogató mértéke alapján
 Forrás: saját szerkesztés

Az 1. ábrán látható, hogy a nagykereskedelmi árszabás kétszer is feltűnik. Ennek oka az ellátási láncok elrendezésének különbözőségében rejlik. A *C* betű a centralizáltságra utal, a *DC* a decentralizáltságot jelenti. E két elrendezés tulajdonképpen az együttműködés fokát jelenti. Centralizált elrendezés esetén az partnerek vertikális integrációja elérhető, tehát a különböző értékteremtő folyamatok össze vannak kapcsolva. A tagok együttműködésre törekednek és az érdekellentéteket háttérbe helyezve inkább a közös cél meghatározására és elérésére törekednek a felek. Decentralizált esetben viszont pont az ellenkező módon viselkednek a tagok. Saját érdekeiket érvényesítve, saját profitmaximalizáló céljaikat követve háttérbe helyezik az együttműködést, így egy kevésbé, esetenként egyáltalán nem kooperatív viszonyt hoznak létre (2003; Giannoccaro, 2018; Cai et al., 2020).

A nagykereskedelmi árszabás tekintetében elérhető mindkét konfiguráció. Ez azt jelenti, hogy ez a szerződés alkalmazható egyaránt centralizált és decentralizált elrendezésű lánc esetén is. A profitmaximalizáló tényezőkbeli különbségek adják a két elrendezés sajátosságát. Centralizált esetben, követve a maximális kooperációra való törekvést a tagok igyekeznek közös profitmaximalizáló tényezőt keresni, így elkerülik a kettős marginalizáció problémáját. A kettős marginalizáció azt jelenti, hogy a tagok azért, hogy profitot realizáljanak voltaképpen ugyanazon terméknek mindig magasabb árat szabnak meg. Például, ha egy késztermék kikerül a termelő vállalatától, egy adott egységáron fogja azt értékelni egy disztribúcióval foglalkozó logisztikai vállalatnak. Ahhoz, hogy a disztribútor ebből a termékből profitot realizáljon, a vásárolt áron felül fogja ugyanazon terméket értékesíteni a nagykereskedő felé. A nagykereskedő szintén hasonlóan fog viselkedni; magasabb árat szab meg a kiskereskedő felé. Majd a kiskereskedő is a piacon lévő fogyasztó számára magasabb árat fog meghatározni, mint ahogy azt a nagykereskedőtől vette. A példán keresztül látható, hogy ugyanazon késztermék az ellátási lánc tagjain áthaladva, azok saját érdekeiknek megfelelő profitmaximalizáló céljainak elérése érdekében, egyre magasabb áron lesznek értékesítve. A vállalatok racionális viselkedése miatt a magasabb ár alacsonyabb vásárlási hajlandóságot fog generálni. Tehát a láncon belül

értékesíthető mennyiségek egyre csökkennek, ahogy haladunk a láncban előre. Ez lesz a decentralizált elrendezésű láncoknál megjelenő kettős marginalizáció jelenségének az oka (Zhang 2011; Kabul & Parlatürk, 2019). Ha a nagykereskedelmi árszabást decentralizált elrendezésű láncnál alkalmazzák, akkor az említett problémákkal szembesülhetnek a tagok. Koordinálni így csak minimálisan képes a láncot a szerződés, hiszen inkább csak az alkalmi kapcsolatok létesítését támogatja, ami pedig nem a vertikális integrációt segíti elő. Azonban, ha a gazdasági szereplők összefognak, közös célokat határoznak meg, ezáltal közös célokat is definiálnak, elérhető a centralizált elrendezés, mely egy vertikálisan integrált, kooperatív láncot, hálózat működését fogja eredményezni. A nagykereskedelmi árszabás ebbe az esetben sokkal hatékonyabban tud működni, és a kooperatív viszonyt sokkal nagyobb mértékben képes támogatni.

A legkevésbé kooperatív szerződés a take-or-pay típusú szerződés. Ez egy olyan különleges szerződés, ahol az eladói szerepkör annyira erős, hogy monopol helyzetet képes teremteni a piacon. Ez a szerződés akkor alkalmazható, ha a piacon jelenlévő vevőknek kevés alternatívájuk van igények kielégítése céljából, vagy egyáltalán nincs másik eladó. Ha a vevők ezt elfogadják, akkor viszont a szerződés életbe léphet és a minimális kooperációt igénylő partnerek között hatékonyan működhet (Polo & Scarpa, 2013; Johnston et al., 2018).

A mennyiségi kedvezmény egy közkedvelt értékesítést ösztönző típus. Lényege, hogy minél többet vásárol az ellátási láncban belül épp vevői szerepet betöltő tag, annál kedvezőbb áron fogja tudni beszerezni azt. Tehát fordított arányosság figyelhető meg a vásárolt mennyiség és tagok közötti alkalmazott elszámolási árak között. A kölcsönös előnyök még nem feltétlenül jelennek meg a szerződés alkalmazásakor, illetve a kedvezmények mértéke, az elszámolási árak egyoldalúan történő meghatározása nem feltétlenül segíti a magasabb szintű kooperációt, de kétségtelen, hogy már egy fokkal magasabb együttműködést igényel, mint az előzőleg bemutatott nagykereskedelmi árszabás (Ponte et al., 2020; Huang et al., 2021).

A rugalmas mennyiségi kedvezménye viszont már kooperációs viszony meglétét feltételezi. Ennél a típusnál lehetőség az, hogy minél hosszabb intervallumra szerződnek a felek, annál rugalmasabban változtatható a rendelhető mennyiség és a hozzátartozó kedvezmények. Ezenkívül elérhető olyan kondícióban is a szerződés, mely szerint egy rendelési alsó és felső limitet állítanak be és ezen belül mozoghat a vevői megrendelés. Előbbi eset főként a hosszabb távú együttműködést, tehát a vertikális integráció felé mozdítja el a tagokat, utóbbi decentralizált elrendezés esetén is pozitív hatást fejt ki, és akár a centralizációt is elősegítheti. Mindenképpen fontos szerződésről van szó, ami már a kooperációt jobban elősegíti (Tsay, 1999; Li et al., 2016).

A visszavásárlási szerződés kifejezetten nagy kockázathajlandósággal bíró és magasfokú együttműködési attitűddel rendelkező szervezetek számára jó megoldás. A szerződésben felmerül egy új rizikó-faktor, a visszavásárlási ár. Ugyanis ezen típus esetén az eladó garanciát vállal arra, hogy a vevő által tovább nem értékesített árut visszavásárolja. Problémát okozhat a visszavásárlási ár meghatározása. Ennek mindkét fél számára előnyös meghatározása már komoly kooperatív viszonyt igényel. Ugyanis egy közösen, minden kockázattal kalkuláló döntés eredményeképpen szükséges a visszavásárlási árat meghatározni. Itt már elkerülhetetlen a közös döntéshozatali folyamat, az integrált vállalatirányítási rendszerek alkalmazása, melyek az IT szektor fejlődésének hála létrejött ipar 4.0 megoldások segítségével már a virtuális térben is elérhetőek és nagyban megkönnyítik a szervezetek közös működését (Sluis & DeGiovanni, 2016; Mastos et al., 2021; Khan et al., 2022; Li et al., 2022).

Legmagasabb kooperációs támogatási mértékkel az árbevétel-megosztási szerződés rendelkezik. Nem véletlen, hiszen ebben az esetben, a piachoz legközelebb lévő – általában kiskereskedő szerepben lévő – tag árbevételét osztják meg az ellátási lánc tagjai. Legfőbb probléma ennek az arálynak a meghatározása és megállapítása. Figyelembe kell venni a tagok alkupozícióját, tárgyalóerejüket, láncon elfoglalt helyüket és szerepüket, dominanciájukat és ezen tényezők segítségével szükséges egy igazságos árbevétel-megosztási arányt megállapítani. Ellenkező esetben nem fogja pozitív hatását kifejteni a típus, épp ellenkezőleg. A túl szélsőséges arányok megbontják a láncon belüli egyensúlyt és az egyéni érdekek érvényesítését teszik előtérbe. Holott e szerződés célja a vertikális integráció legmagasabb fokának elérése. A tagok közötti elszámolási árak meghatározásában befolyásoló erővel bír az a tény, hogy a végső felhasználónak értékesített mennyiségből befolyó árbevételből nem csak a kiskereskedő, hanem minden egyes tag nyereszkedik, így az elszámolási árakat alacsonyabban lehet tartani, hiszen az árbevétel bizonyos része kompenzálja a tagokat. Ez az egyik legnagyobb erőssége a szerződésnek. Ehhez azonban maximális szintű együttműködés szükséges, hiszen az árak, az árbevétel-megosztási arányok nem egyoldalúan lesznek meghatározva, hanem tárgyalások által egy közös döntéshozatali mechanizmuson keresztül (Huang et al., 2021; Li et al., 2022; Yao et al., 2022).

4. ÖSSZEGZÉS

Az előzőekben bemutatott szerződések mind a megnövekedett számú és kiszélesedett ellátási láncok, hálózatok koordinációjának javításában segíthetnek, melyen a XXI. századi ellátási láncok legnagyobb problémáját jelentik. Azonban voltak olyan események, melyek még jobban megnehezítették az ellátási láncok működését, koordinációját. A pandémia az ellátási láncok sérülékenységére, az orosz-ukrán háború pedig az ellátási zavarokra mutatott rá, melyek az ellátási láncok rezilienciájának fontosságára hívták fel a figyelmet (Sikos, 2019; Sikos & Molnár, 2022; Bianco et al., 2023). Mindkét esemény arra hívta fel a figyelmet, hogy az ellátási láncoknak sokkal rugalmasabban kell viszonyulniuk a külső környezet változásaira, mert a külső környezet folyamatos és egyre dinamikusabb változása megköveteli az egyre magasabb szintű alkalmazkodást. Végső soron ez az egyetlen tényező, ami a versenyelőnyt továbbra is fenntartja, illetve erősítheti.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIANCO, D., BUENO, A., FILHO, M. G., LATA, H., GANGA, G. M. D., FRANK, A. G., JABBOUR, C. J. C. (2023): The role of Industry 4.0 in developing resilience for manufacturing companies during COVID-19, *International Journal of Production Economics*, Vol. 256, do: 108728
- CAI, Y.-J., COI, T.-S., ZHANG, J. (2020): Platform Supported Supply Chain Operations in the Blockchain Era: Supply Contracting and Moral Hazards, *Decisions Sciences*, Vol. 52, Issue 4, pp. 866-892.
- COLTMAN, T., BRU, K., PERM-AJCHARIYAWONG, N., DEVINNEY, T. M., BENITO, G. R. (2009): Supply Chain Contract Evolution, *European Management Journal*, Vol. 27, Issue 6, pp. 388-401.
- CSCMP BYLAWS – Revised July 2013, pp. 1-2, internetes dokumentum: http://staging.cscmp.org/sites/default/files/user_uploads/footer/downloads/bylaws/cscmp-bylaws.pdf, letöltve: 2019. 02. 18.

- FALUDI, T. (2018): A szerződéstípusokkal történő ellátási lánc koordinációs lehetőségek áttekintése, In: Keresztes, G. (szerk.) Tavaszi Szél 2018 Konferencia, Konferenciakötet II., pp. 362-369.
- GELEI, A. (2010): Az ellátási lánc menedzsmentje, In: Czakó E., Reszegi L. (szerk) Nemzetközi vállalatgazdaságtan, Budapest Alinea Kiadó
- GIANNOCCARO, I. (2018): Centralized vs. decentralized supply chains: The importance of decision maker's cognitive ability and resistance to change, *Industrial Marketing Management*, Volume 73, August, pp. 59-69.
- GUPTA, D., WEERAWAT, W. (2006): Supplier-manufacturer coordination in capacitated two-stage supply chains, *European Journal of Operational Research*, Vol. 175., Issue 1., pp. 67-89.
- HUANG, Y.-S., HO, J.-W., JIAN, H.-J., TSENG, T.-L. (2021): Quantity discount coordination for supply chains with deteriorating inventory, *Computers & Industrial Engineering*, Vol. 152, February, doi: 106987
- JOHNSTON A., KAVALI, A., NEUHOFF, K. (2008): Take-or-pay contracts for renewables deployment, *Energy Policy*, Vol. 36., Issue 7., July, pp. 2481-2503.
- KABUL, M. O., PARLAKTÜRK, A. K. (2019): The value of commitments when selling to strategic consumers: A supply chain perspective, *Management Science*, Vol. 65, Issue 10, pp. 4754-4770.
- KAIPIA, R (2007): Supply Chain Coordination – Studies on planning and information sharing mechanisms, Helsinki University of Technology Laborator of Industrial Management Doctoral dissertation series 2007 / 2, Espoo
- KHAN, M. D., SCHAEFER, D., MILISAVLJEVIC-SYED, J. (2022): Supply Chain Management 4.0: Looking Backward, Looking Forward, *Procedia CIRP*, Vol. 107, pp. 9-14.
- LI, X., LIAN, Z., CHOONG, K. K., LIU, X. (2016): A quantity-flexibility contract with coordination, *International Journal Production Economics* 179, pp. 273-284.
- LI, Z.-P., WANG, J.-J., PERERA, S., SHI, J. (2022): Coordination of a supply chain with Nash bargaining fairness concerns, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, Vol. 159, March, doi: 102627
- LORENÇO, H. R. (2001): Supply Chain Management: An Opportunity for Metaheuristics, Department of Economic and Business, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, Series Economics Working Papers, Nr. 538. pp. 1–25.
- MASTOS, T. D., NIZAMIS, A., TERZI, S., GKORTZIS, D., PAPDOPOULOS, A., TSAGKALIDIS, N., IOANNIDIS, D., VOTIS, K., TZOVARAS, D. (2021): Introducing an application of an industry 4.0 solution for circular supply chain management, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 300, doi: 126886, ISSN 0959-6526
- POLO, M., SCARPA, C. (2013): Liberalizing the gas industry: Take-or-pay contracts, retail competition and wholesale trade, *International Journal of Industrial Organization* 31, pp. 64-82.
- PONTE, B., PUCHE, J., ROSILLO, R., DE LA FUENTE, D. (2020): The effects of quantity discounts on supply chain performance: Looking through the Bullwhip lens, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, Vol. 143, November, doi: 102094
- SIKOS, T. T. (2019): Az élelmiszer-ellátási láncok sérülékenysége, Budapest: Dialóg Campus
- SIKOS, T. T., MOLNÁR, D. (2022): Covid-19-világjárvány hatása a kiskereskedelemre, Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó
- SLUIS, S., DEGIOVANNI, P. (2016): A selection of contracts in supply chains: An empirical analysis, *Journal Of Operation Management* Volume 41, pp. 1-11

- TSAY, A., (1999): The Quantity Flexibility Contract and Supplier-Customer Incentives, *Management Science* 45(10), October, pp. 1339-1358.
- YAO, F., PARILINA, E., ZACCOUR, G., GAO, H. (2022): Accounting for consumers' environmental concern in supply chain contracts, *European Journal of Operational Research*, Vol. 301, Issue 13, pp. 987-1006.
- ZHANG, F. (2011): Supply Chain Coordination, book chapter in: *Encyclopedia of Operations Research and Management Science*, edited by James J. Cochran, internetes elérhetőség: <http://apps.olin.wustl.edu/faculty/Zhang/>, letöltve: 2018. 10. 10.

ADALÉKOK A LOKÁLIS GAZDASÁGI VÁLSÁGOK TERMÉSZETRAJZÁHOZ

Kocziszky György
Miskolci Egyetem

A szerző evvel a rövid tanulmányával köszönti Sikos T. Tamás professzor urat születésnapján, kíván az Ünnepeletnek jó egészséget és további alkotó kedvet!

Bevezető

A gazdasági válságok irodalma szerteágazó és összetett. A gazdaság- és elmélettörténészek (pl.: Surányi-Unger, 1921; Solimano, 2020) statisztikusok (pl.: Mai, 2020; Nastansky/Strohe, 2009), pénzügyi szakemberek (pl.: Benanke, 2000), stb. sora foglalkozott és foglalkozik ma is a válságokat kiváltó okokkal és azok következményeivel, elemzik a válságok kezelése érdekében tett lépések hatékonyságát.

A szerteágazó vizsgálatok ellenére úgy tűnik, hogy a válságok prevenciója és kezelése terén csak részben sikerült érdemi áttörést elérni. Ezt támasztják alá a 20. század és a 21. század első két évtizedének tapasztalatai. Így a gazdasági válságokat kiváltó okok és az arra adott gazdaságpolitikai válaszok még hosszabb ideig munkát adnak az elméleti és gyakorlati szakembereknek.

A szakirodalom a globálisnál jóval kisebb figyelmet fordít az un. lokális gazdasági válságokra, holott ezek helyi reálgazdasági, foglalkoztatottsági, jövedelmi, demográfiai, beruházási hatásai jelentősek.

Tanulmányunkban először a lokális válságok jellemzőit, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye „vesszőfutását” tekintjük át röviden 1968-tól 2020-ig.

Lokális válságok jellemzői

A lokális válságok alatt adott országon belüli, szubnacionális szintű krízist értjük. Ezek okaikban és következményeikben is eltérnek a nemzeti és szupranacionális válságok természetrajzától (1. táblázat).

1. táblázat: Válság okok

szubnacionális	szupranacionális
<ul style="list-style-type: none">• technikai/technológiai elavulás• gazdasági monostruktúra• állami szerepvállalás elmaradása• hibás állami fejlesztéspolitika• gazdasági monostruktúra	<ul style="list-style-type: none">• pénzügyi buborékok kipukkadása• etikátlan utilitarizmus• keresleti/kínálati piacok összeomlása• kontrollálatlan globalizáció• gazdaságpolitikai hibák (egyensúlyvesztés)

Forrás: saját szerkesztés

A globális válságok adott földrajzi helyről kiindulva gyorsan, dominóhatás szerűen terjednek. A helyi (lokális) válságok az esetek többségében adott térségre vonatkozóan jelentkeznek, többnyire nem lépik át a régió határát.

A szakirodalom általában a gazdasági kibocsátás beszakadásával, az eladósodottság és a munkanélküliség növekedésével, vagyonvesztéssel jellemzi a válságok következményeit.

Lokális válság természetrajza Borsod-Abaúj-Zemplén megye példáján

Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági vesszőfutása nem újkeletű.

1968-ban a hazai gazdaságtörténetben „új gazdasági mechanizmus” néven elhíresült reformokat a politikai vezetés 1970-es évek elején leállította. Ez a visszarendeződés súlyosan érintette az Észak-Magyarország régió nehézipari vállalatait. Az 1967. évi népgazdasági terv szerint 1970-ig a hazai széntermelést folyamatosan csökkenteni kellett, illetve a kedvezőtlenebb adottságú, gyenge fűtőértékű szenet termelő bányákat, olcsóbb és gazdaságosabb külszíni fejtésekkel kellett kiváltani. Ennek hatására megindult az iparág szisztematikus visszafejlesztése. A szénbányászat „racionalizálása” elsősorban a gyengébb minőségű szenet termelő észak-magyarországi vállalatokat hozta nehéz helyzetbe, 1968–73 között a Borsodi Szénbányák vállalatainak száma 37-ről 15-re csökkent, befagyasztották a fejlesztési forrásokat, egyik napról a másikra a létszámhiány létszámfelesleggé változott, a távozó munkaerő a későbbi évek során már nem tért vissza.

Az olajárrobbanásokat (1968, 1973, 1975) követően jelentős szemléletbeli fordulat következett be, megkezdődött a hazai energiapolitikai koncepció átértékelése is. Ennek részeként a térség két szénbányavállalata egyesült. Eközben az energiaárak nőttek 1973–1981 között 256 %-kal, evvel szemben az élőmunka ára csak 26 %-kal, az állóeszközök értékcsökkenési járuléka pedig 16 %-kal csökkent, ennek hatására nőtt a gépek avulási üteme.

A helyzetet súlyosbította, hogy az 1970-es évek végétől a régióban romlott a kitermelt szén minősége, kapun belüli munkanélküliség alakult ki, nőtt a készletszint, avult a technológia, csökkent a kitermelt szén mennyisége, bezárták Tervtárót (1984), Ormosbányát (1985) és Alberttelepet (1987).

A fejtések előkészítettsége csökkent, a termelés önköltsége pedig tovább nőtt (a foglalkoztatotti létszám nem csökkent a bányabezárások arányában, kialakult egy torz létszámstruktúra, s ezzel együtt a kapun belüli munkanélküliség).

A primer, a szekunder és a terciér szektor nemzetgazdasági súlyának változása a fejlett ipari országokban már az ötvenes évek elején megkezdődött. Ennek ellenére a régióban az 1980-as évek végéig az állami, illetve a helyi gazdasági, társadalmi vezetés alapvetően a nehézipar továbbfejlesztésében, súlyának szerepének megtartásában, legjobb esetben reorganizációjában gondolkodott. Az egyoldalú és torz nehézipari struktúra független mesterséges fenntartása csak állami szubvenciókkal volt biztosítható. Nyilvánvaló, hogy ezek csökkenése, majd megszűnése súlyos válságot idézett elő. A strukturális alkalmazkodás hiánya különösen nehéz helyzetbe hozta a térség iparát. Az acélipari termékek iránt megnyilvánuló drasztikus keresletcsökkenés hatására a kapacitás kihasználását több mint felére kellett csökkenteni. Kivételt csak a vegyipar képezett (Kazincbarcika – Borsodi Vegyi Kombinát; Leninváros – Tiszai Vegyi Kombinát), ahol jelentős beruházásokkal sikerült a termékportfóliót bővíteni (Déri, 1983).

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején megindult torz gazdasági struktúra átalakítását célzó tőkebevonási kísérletek nem jártak eredménnyel. A vállalatok széttördelését eredményező első privatizációs megállapodás (pl.: OKÜ esetében Korf KG. és a Metallgesellschaft AG-val) alapvetően ellentétes volt a fejlett ipari országok kohászatában végbement tőkekoncentrációs, a feldolgozottság fokának növelésére irányuló, önálló kereskedelmi hálózatot megteremtő, stb. tendenciákkal. A tervezett beruházások

félbemaradtak, illetve el sem indultak, az eredménytelenségről megjelent publicisztikák egyre kedvezőtlenebb képben tüntették fel a térséget, ami nyilvánvalóan hozzájárult a működő tőke távolmaradásához. (A hazai közvéleményben pl. Ózd és térségének felemlítése kezdett a privatizációs korrupció szinonimájává válni.) Az első privatizációs kísérletet követő második, majd harmadik kísérlet sem nevezhető az előbbinél eredményesebbnek.

Az 1989-es geopolitikai modellváltást követően az ipari termelés visszaesett az Észak-Magyarország régióban is. Ebben meghatározó szerepe volt a KGST összeomlásának és a Varsói Szerződés szétesésének. Részben ennek, másrészt az elhamarkodott privatizáció következtében termelővállalatok sora állt le, került felszámolásra egyrészt piaci, másrészt hibás vállalatvezetői döntések miatt.

Amikor 1992-ben megszűnt az állami dotáció, válságba került a régió kohászata. A nehézségeken szerkezeti átalakítással próbáltak úrrá lenni, a vállalatokat szétarabolták, az egyes tevékenységeket leányvállalatokba szervezték ki. Az LKM központi szervezetéből 1989 végén létrehozták a DIMAG Rt.-t (Diósgyőri Metallurgiai és Alakítástechnológiai Rt.-t), melyet további kiválások követtek. 1991-ben privatizálták az ekkor már csak 11 ezer embert foglalkoztató társaságot. Fizetéképtelenség miatt 1992-ben felszámolási eljárás indult el. 1992–1994 között több kormányhatározat született, melyek végrehajtását az Állami Vagyonügynökség a Borsodferr Rt. létrehozásával készítette elő. A helyzet a jelentős tőkeinjekciók ellenére (pl.: 1994: 1,2 Mrd forint állandó támogatás a költségvetési tartalék terhére és 1,6 Mrd forint hitel vasérc beszerzésére) érdemben nem változott, annak ellenére, hogy egymás után születtek a borsodi acélpár reprivatizációjáról szóló kormányhatározatok (pl.: 2110/1997. (X. 27.), 2156/1994. (XII. 24.), 2364/1995. (XI. 25.), 2038/1997. (II. 12.).

A Kormány 1995-ben további, mintegy 4,5 Mrd Ft vissza nem térítendő fejlesztési támogatást nyújtott. Ezen túlmenően a reorganizációhoz kapcsolódó továbbfeldolgozó társaságok (SAC Rt., D&D Kft., Csepeli Csőgyár Rt.) 600 M Ft fejlesztési hitelgaranciát kaptak. Az ózdi Finomhengermű Munkás Kft.-nél pedig a Kormány döntése alapján az ÁPV Rt. 75 M Ft-os törzstőkeemelését hajtott végre, amit a Kft. 5 év alatt köteles lett volna névértéken visszavásárolni. A törzstőkeemelés azt a célt szolgálta, hogy a társaság néhány elengedhetetlenül fontos kisebb fejlesztést megvalósítson, így ezt az összeget is fejlesztési hitelek kategóriájába sorolták (a törlesztésre nem került sor).

A DIMAG Rt. és néhány leányvállalata vagyonának összevonásával 1995-ben megtörtént a gyár újraállandósítása. A régi-új állami céget, a DAM-Diósgyőr Kft.-t 1996-ban vonták össze a Borsodferr Rt.-vel, s így jött létre a Diósgyőri Acélművek Rt. Továbbra is napirenden volt a társaság privatizációja, melynek feltételül a működés fenntartását és a dolgozók továbbfoglalkoztatását szabták.

A döntéshozók 1998-ban ismét a privatizáció mellett döntöttek, a Kelet-Szlovákiai Vasmű jelképes, egydolláros vételárért juthatott a DAM Rt 68 %-os tulajdonrészéhez. A tőkeemelésnek, s egyéb költségcsökkentő intézkedések (a 2500 dolgozóból 400-at bocsátottak el) hatására javult a vállalat eredményessége. A bizakodás azonban csak a következő évig tarthatott, a szlovák tulajdonos 1999-ben a problémák megoldása helyett inkább a távozás mellett döntött. Az állam nem szándékozott újra beavatkozni, ezért 2000-ben újra felszámolási eljárás kezdődött, s újabb pályázatot írtak ki, melyet 2001-ben az olasz Cogne Acciaci nyert el. A cég új neve DAM Steel Speciális Acélgyártó Rt. lett, mely 1650 alkalmazottal kezdte meg működését. Az átvétel után egy hónappal 300 embert küldtek el a gyárból, ennek ellenére 2002-ben már újra jelentkeztek a fizetési problémák. 2003 januárjában a DAM Steel csődöt jelentett, s leállította a termelést. Ezt követően (2003 decembere és 2004 júliusa között) négyszer írtak

ki a pályázatot, míg megfelelő ajánlat érkezett a DAM-ra. 2004 júliusában (a Dunaferr Rt. tulajdonosa) az ukrán Donbass-csoport szerezte meg a gyárat. A DAM 2004 Kft. ekkor már csak 700 embernek adott munkát, de a vezetés vállalta a felújítást és az alkalmazotti létszám bővítését. Az acéltermékek magas világpiaci ára miatt minden esély megvolt arra, hogy a gyárat nyereségesen lehessen működtetni. A több Mrd forintos beruházásnak, felújításnak köszönhetően 2004 novemberében a hengermű újraindította a termelést, majd 2005 márciusában az acélgyártás is elkezdődhetett.

A 2008-as pénzügyi válság hatására a társaság rendelésállománya visszaesett, 2009 februárjában a tulajdonosok a termelés végleges leállítása mellett döntöttek, a nagy múltú vállalat végleg befejezte működését.

A régió gépipara elsősorban a Diósgyőri Gépgyárban koncentrálódott, a termelés azonban több telephelyűvé vált a vidéki ipartelepítések hatására. Mezőgazdasági gépgyártó, autóalkatrészgyártó kapacitások jöttek létre több településen (pl.: Felsőzsolca, Miskolc, Eger, Hatvan, Szerencs, Sátoraljaújhely stb.). Ez a telephelyűség azonban nem hozta magával a többpólusosság kialakulását. Változatlanul a Diósgyőri Gépgyár termékszerkezete, foglalkoztatottsága dominált.

1989 után megindult a gépgyártó kapacitások leépülése is, nagy múltú vállalatok szűntek meg (pl.: Diósgyőri Gépgyár), a budapesti székhelyű Mezőgép Vállalat alkatrészgyártó telephelyei 1989 után önállósodtak, majd felszámolásra kerültek. Evvel párhuzamosan zöldmezős beruházások jöttek létre (pl.: Miskolcon a Bosch és a Yonson, Hatvanban a Bosch, Egerben a ZF) hozott létre komoly, több száz főt foglalkoztató üzemeket.

A Borsodi Vegyi Kombinát 1991-ben csődközeli helyzetbe került, a vállalat államigazgatási felügyelet alá került, majd Borsodchem néven (1991) részvénytársasággá alakították. 1996-ban került sor a Borsodchem privatizációjára és tőzsdei bevezetésére. A folyamatos beruházásoknak és technológiai fejlesztésnek köszönhetően a vállalat Kelet-Európa legnagyobb PVC-gyártói között maradt, MDI-gyártó tevékenysége pedig egyedülállónak számított a térségben. Az ezredforduló idején egy szövevényes, olykor átláthatatlan, fordulatokban bővelkedő időszak kezdődött a vállalat történetében. 2000-ben az etilénellátás hosszú távú biztosítása érdekében a Borsodchem 28,5 %-os tulajdonrészt szerzett a TVK Rt.-ben.

Összefoglalás

A helyi válságok kialakulásában és tartós fennmaradásában, mint azt Borsod-Abaúj-Zemplén megye példája is igazolja, jelentős szerepe van a gazdaságpolitikai hibáknak (az állam meggondolatlan, szanalási, privatizációs, támogatási, stb. politikájának). A helyzetet tovább súlyosbította a helyi szereplők vagyonszerző mohósága, etikátlan vezetői, tulajdonosi magatartása. Ez utóbbi tudományos igényű feltárása még várat magára, pedig tanulságos lenne.

Irodalomjegyzék

- Surányi-Unger T. (1921): A gazdasági válságok történetének vázlatja 1920-ig. Szent-István-Társulat kiadása, Budapest.
- Solimano, A. (2020): Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században. Pallos Athéné Books, Budapest.
- Kocziszky, Gy. (2021): Észak-Magyarország. HVG Kiadó, Budapest.

- Bernanke, B. (2000): Essays on the Great Depression. IMF Working Paper 138/99. Washington.
- Mai, Chr. M. (2020): Der Arbeitsmarkt im Zeichen der Finanz- und Wirtschaftskrise. ECONSTAR, Nr. 4. pp. 122-136.
- Nastansky, A./Strohe, H. G. (2009): Die Ursachen der Finanz- und Bankenkrise im Lichte der Statistik. Statistische Diskussionsbeiträge N.35. Universität Potsdam, Potsdam.

PIAC-TEREK RÉGEN ÉS MA A KISKERESKEDELMI TRANZAKCIÓK TEREI ÉS HELYEI

Kovács András - Várnai Ibolya – Papp Vanda

Budapesti Gazdasági Egyetem – Edutus Egyetem - Budapesti Gazdasági Egyetem

Tanulmányunk rámutat a földrajzi és digitális terek szerepére, jelentőségére a kereskedelmi vállalati stratégiák szempontjából. Az elemzés célja, hogy rávilágítson az elmúlt évtizedek technológiai és társadalmi tér forradalma okozta üzleti kihívásokra a térbeliség és térbeniség szempontjából.

Annak érdekében, hogy bemutassuk az online és offline terek jelentőségét és hatásukat az értékesítési és lokációs stratégiára, tanulmányunkban külön-külön elemezzük az egyes értékesítési terek fő sajátosságait, kronologikusan. Szintézisünk megállapításai rámutatnak a tér-orientált, „térbe foglalt” lokációs és disztribúciós stratégiák kialakításának fontosságára, az üzleti sikeresség elérése és fenntartása érdekében.

Bevezetés

A kiskereskedelem ma ismert „bolti” formája a XIX. század „terméke”, ebben az időszakban indult gyorsütemű fejlődésnek, az iparosodási és urbanizációs folyamatokkal együtt a világ legfejlettebb országaiban (Sikos T. – Hoffmann, 2004)

Azonban az adásvételi tranzakció lokációs kérdései sokkal régebbi időkre nyúlnak vissza, egyidősek a csere megjelenésével. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy a termék adásvétel terei és helyei milyen evolúciós folyamaton mentek át, az „egyszerű” földrajzi lokációs problémáktól elindulva hogyan jutunk el napjaink digitális világáig, az ókori agoráktól a közösségi média és a metaverzumok digitális piactereire.

Tanulmányunkban a kiskereskedelmi tranzakciók téri reprezentációjának elemző értékelését végezzük el, rámutatva az elmúlt évtizedek „tér-forradalmának” (spatial revolution), „téri fordulatának” (spatial turn) hatását a kiskereskedelmi értékesítési modellek változására, tekintetbe véve a vásárlói magatartásban megfigyelhető változásokat. Közelítésmódunk egyszerre alkalmazott üzlettudományi, regionális tudományi (társadalmi tértudományi), továbbá alkalmazza a klasszikus és posztmodern földrajz modelljeit és gondolkodását.

A terek és helyek jelentősége a kereskedelemben

Az értékesítési folyamatok térbeli és térbeli vonatkozásai – stratégiai jelentőségük okán – mindig is fontos szerepet játszottak a kereskedelemben. Az üzleti lokáció, az értékesítés földrajzi helye a legősibb értékesítési formáknál (pl. piacok) is meghatározó volt, hiszen itt találkozott az eladó és a vevő, vagyis, átvitt értelemben a kereslet és a kínálat.

A kereskedelmi formátumok evolúciója, az egyre nagyobb és összetettebb kereskedelmi központok megjelenése (bevásárlóközpontok, hipermarketek) a lokációs kérdést még fontosabbá tette. A nagy alapterületi kereskedelmi létesítmények egyre növekvő beruházási költségei méginkább ráirányították a figyelmet az optimális kereskedelmi telephelye azonosításának fontosságára. Az optimális telephelyválasztás napjainkban már „klasszikus” modelljei (Christaller, Lösch, Berry) már a XX. század első felében megjelentek (Sikos T., 2000)

Az új évezred „tér-forradalma” egyrészt új terek megjelenését eredményezte (pl. online tér, social média tere), másrészt a társadalomtudományban újabb tér-diskurzusok jelentek meg (posztmodern tér-értelmezések) (Berki, 2015) (Faragó, 2019).

A „téri lét” evolúciója, új terek és helyek megjelenése jelentős hatást gyakorolt a kereskedelemre, az áruk térbeli elosztására is. Nemcsak új értékesítési csatornák jelentek meg az elmúlt évtizedekben (online, mobil, stb.), hanem egyre összetettebb tér-fókuszú üzleti, marketing és értékesítési stratégiákra lett szükség. Az omnichannel koncepció már nemcsak az áruk térbeli útját optimalizálja, hanem a lehető legmagasabb vevőelégedettség és vevőélmény elérése érdekében összehangolja a csatornapolitikát, kommunikációt, adatbázismarketinget, piacelemzést, és más kapcsolódó marketing területeket (Sikos – Kozák – Kovács, 2020). Tanulmányunk további részében a „klasszikus” és modern terek jelentőségét tárgyaljuk a vállalati kereskedelmi és értékesítési stratégiák nézőpontjából. Azt kívánjuk bemutatni, hogy az egyes „tér-rétegeknek”, „tér-narratíváknak” mi a jelentősége és sajátossága a kereskedelem szempontjából. Terjedelmi korlátok okán – természetesen – az egyes terek legjellemzőbb vonásait emeljük ki.

A „klasszikus” téri világ – az optimális földrajzi lokáció problematikája

A „klasszikus” földrajzi tér napjainkig meghatározó fontossággal bír a termékek és a szolgáltatások termelőktől fogyasztókig való eljuttatásában. A földrajzi (külső) tér (Nemes Nagy, 2009), annak elemei, a köztük lévő hierarchia-viszonyok, távolságok alapvetően befolyásolják a kereskedelmi vállalkozások sikerességét (is).

A kereskedelemben a földrajzi tér a „befogadó közeg”, melyben egyrészt a kereskedelmi vállalkozások meghatározzák azokat az optimális(nak gondolt) lokációkat, ahol a termékek értékesítését megszervezik, másrészt felépítik azt a disztribúciós rendszert, melynek segítségével az árut – különféle piaci szereplők közreműködésével – eljuttatják a termelőktől a fogyasztókig.

A földrajzi terek a leginkább „rigid” téri világok, a kereskedelmi vállalkozások értékesítési stratégiai céljainak meghatározásakor itt kell a legnagyobb körültekintéssel eljárni, hiszen a földrajz térhez kötött üzletek sikeressége hosszú távon az őket közvetlenül körülvevő piac (üzleti vonzáskörzet) adottságaitól (vásárlóerejétől) függ. Beluszky Pált idézve, „a településhálózat lassú reagálású rendszer”, vagyis egy esetleges rossz telephelyválasztás hosszú távon képes negatívan befolyásolni a vállalkozás üzleti sikerességét.

A földrajzi térben működő kiskereskedők (ún. „brick and mortar retailer”) egyik legnagyobb hátránya napjainkban éppen az a lokációhoz kötöttség, vagyis az, hogy csak a fizikai térben elérhető vonzáskörzetből tudnak vásárlókat vonzani. Az egyre intenzívebb piaci versenyben ezek a földrajzi vonzáskörzetek egyre kisebbek, egyre több vállalkozás „osztózik” rajtuk. Továbbá az új, online értékesítési csatornák megjelenésével a tisztán egycsatornás (single channel) üzleti modell egyre kevésbé versenyképes. Napjainkban már a legkisebb piaci szereplők (pl. a helyi, rövid élelmiszerláncok eladói) is többcsatornás értékesítési stratégiát valósítanak meg, a hagyományos bolti/piaci értékesítés mellett hagyományos online (webáruház alapú) vagy social media értékesítést is folytatnak, megnövelve ezzel piaci jelenlétüket, (az online) térben kiterjesztve piacaikat.

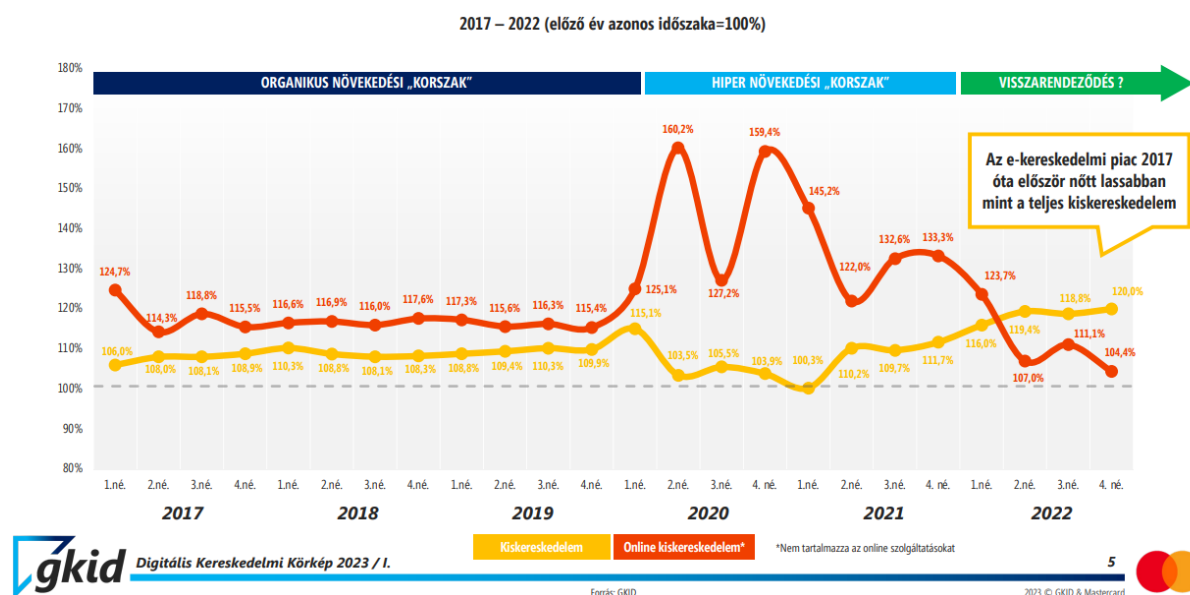
A következő részekben az online piaci formák sajátosságait tárgyaljuk a „klasszikusnak számító” webáruház-alapú értékesítéstől a legmodernebb social media alapú modellekig.

Az új digitális horizontok felemelkedése

Az internet megjelenésével és elterjedésével már a ’90-es évek végén megjelentek az első online kereskedők a piacon (pl. Amazon), az elmúlt három évtizedben pedig a számos különböző platformon, nagyszámú kereskedő kezdte meg a működését számos üzleti modellt alkalmazva. Az Európai Unió 2016-os online platformokra vonatkozó rendelkezése alapján az alábbi nyolcféle modellt különböztetjük meg:

- Keresőmotorok (pl. Google, Yahoo!)
- Közösségi média (pl. Facebook, Twitter)
- Felhasználói értékelő eszközök (pl. Tripadvisor)
- Összehasonlító eszközök (pl. Trivago.com, Rentalcars.com, Kayak.com, Booking.com)
- Közösségi (megosztásalapú) gazdasági platformok (pl. Airbnb, Uber, BlaBlaCar)
- E-kereskedelmi platformok (piacterek) (pl.. Zalando, Amazon, Alibaba, Ebay)
- Alkalmazás áruházak (pl.. Apple App Store, Google Play, Amazon App Store)
- Kollektív vásárlási weboldalak (pl. Groupon) (pp. 132-133.)

A GKID adatai szerint 2022-ben csak Magyarországon a mintegy 32.000 webáruház 1.323 milliárd forint forgalmat bonyolított, mely a teljes kiskereskedelmi értékesítés 9,4%-a. Az online kereskedelem korlátaira hívja fel a figyelmet az a tény, hogy 2022-ben a „hagyományos” kiskereskedelem növekedési üteme – hosszú évek után először – jelentősen meghaladja az online kiskereskedelem hasonló értékeit (1. ábra).

1. ábra: A magyar teljes és online kiskereskedelem dinamikája, %

Forrás: <https://ekerkutatas.hu/>

Ezek a tényadatok is azt támasztják alá, hogy a XXI. század harmadik évtizedének vásárlója már nem bolti vagy online vásárlás között mérlegel, hanem olyan összetett, a teljes vásárlói út (customer journey) során elérhető online és offline megoldásokat keres, melyek a lehető legnagyobb mértékben növelik a vásárlói elégedettséget (customer satisfaction) és a vásárlói élményt (customer experience - CX). Vagyis átjárhatóság van az online és offline csatornák között, ideális esetben a vásárlói út minden pontján átléphetünk online-ból offline-ba és fordítva, attól függően, hogy a fizikai térben hol tartózkodunk, illetve melyik kedvezőbb számunkra valamilyen szempontból.

Az online és offline világok összekapcsolása

Fentiekből egyenesen következik az is, hogy a digitalizálódással nem feltétlenül szakadunk el a földrajzi tértől. Napjaink kereskedelmére földrajzi/digitális (ún. „figitális”) jelenlét egyre inkább jellemző, amely új kihívás már nemcsak a nemzetközi kereskedelmi nagyvállalatok számára fontos feladat, hanem a hazai KKV-kiskereskedőket is legalább annyira érinti, hiszen a vásárlói/vevői elvárások dinamikusan növekednek: a széles választék és elfogadható árak

mellett fontos döntési tényező a termékekhez való hozzájutás gyorsasága, kényelme és egyszerűsége. Ez szorosan kapcsolódik a kereskedők telephely-választási és vevőkiszolgálási politikájához, vagyis a lokáció és disztribúció a vevőelégedettség és vevőélmény (CX) egyik meghatározó elemévé vált napjainkra.

A kiskereskedők ezeket a megnövekedett és egyre diverzebb igényeket törekednek kielégíteni olyan új megoldásokkal, mint a cross- és omnichannel értékesítési modellek, ahol a többcsatornás értékesítés számos ponton összekapcsolódik, webshopokból is rendelhetünk bolti átvételre, de a bolti ismerkedést követően folytathatjuk a vásárlást online, akár egy konkurens webáruház kínálatából is válogatva.

A piacterek fogalma is újraértelmeződik ebben a komplex, hibrid téri világban, online közösségek formálódhatnak adott földrajzi lokációhoz kötődve, melyekre a legjobb példát azok a facebook csoportok adják, ahol adott településhez, térséghez kapcsolódóan lehet üzleti tranzakciókat bonyolítani akár a C2C (customer to customer) akár a B2C (business to customer) piacokon. Ilyen csoportok lehetnek: Tatabánya adok-veszek, Fejér megyei adok-veszek, stb. Érdekes tény, hogy az eredetileg a C2C piacra szánt közösségeket egyre inkább használják olyan mikro- és kisvállalkozások, melyeknek ez a csatorna (pl. Facebook Marketplace) lesz az elsődleges értékesítési és kommunikációs csatornájuk. E sorok szerzője is ilyen kisvállalkozótól vásárolt fa gyermekjátékszóteret...

További érdekes marketing-elméleti adalék, hogy a digitalizáció és a többcsatornás értékesítés és integrált marketingkommunikáció világában egyre jobban elmosódik a határ olyan marketingstratégiai elemek között, mint az értékesítési/disztribúciós politika (place) és a kommunikációs politika (promotion). Az előbbiekben említett Marketplace egyszerre értékesítési csatorna és kommunikációs felület, hasonlóan a Booking.com-hoz, ami szintén tekinthető egyszerre értékesítés „helynek” és kommunikációs (reklám) platformnak. De egy órásplakátra helyezett QR-kóddal a plakát maga már nemcsak kommunikációs eszköz, hanem értékesítési csatorna elem is egyszerre.

A digitális kommunikáció hely (lokáció) függőségének jó példája a GPS-alapú reklámozás (különösen a mobil kommunikációban fontos), hiszen a világ legnagyobb keresőmotorja a Google is a lokációt (is) figyelembe véve rangsorolja a releváns találatokat, a Google maps is ennek alapján mutatja a közelben lévő üzleteket.

Fenti kiragadott példákkal a digitalizáció és a földrajzi tér kapcsolódásainak sokszínűségét villantottuk fel, azonban külön részt kell szentelnünk a közösségi média helyeinek és tereinek, mert ezek azok a platformok melyek napjainkban és várhatóan a közeljövőben meghatározó szerepet fognak játszani a kiskereskedelmi értékesítésben (is).

A közösségi média, a social commerce sajátos terei

A közösségi média platformok számának és népszerűségének növekedésével együtt szinte természetes, hogy a felhasználók (beleértve a márkákat is) elkezdtek őket adásvételre is használni, így tulajdonképpen a social commerce nem más, mint a social media és az e-commerce találkozása (smarterdigitalmarketing), ahol a teljes folyamat a márka vagy termék felfedezésétől a vásárlásig a közösségi média valamelyik platformján megy végbe.

A social commerce előnyeivel eladói szempontból élnek a vállalatok (B2C), hiszen a 2000-es évek elejére már nyilvánvalóvá vált, hogy a vásárlók jobban bíznak a vásárlói értékelésben, mint a fizetett hirdetésekben és ezek megosztására a közösségi média volt a legkézenfekvőbb. Mióta a Yahoo 2005-ben lehetővé tette, hogy a felhasználók „Pick List”-re tegyék a megvásárolni kívánt termékeket a katalóguson belül, illetve értékeljék a termékeket, és ezeket megoszthatták a social media platformokon, a folyamat megállíthatatlanná vált. A felhasználók által készített tartalom, a UGC hatékonyabban generált vásárlásokat bármilyen reklámnál (Arula 2021). Alig egy évvel később már megjelentek az közösségi platformok e-commerce

funkciói: a Facebook elindította a Marketplace elődjét, ahol a felhasználók ingatlanokat és álláslehetőségeket hirdethettek, majd 2013-ban az Instagram lehetővé tette a szponzorált posztokat, teret adva ezzel a közösségi média egyik legnagyobb trendjének, az influencer marketingnek.

Mostanra gyakorlatilag minden népszerű social media platform digitális piactérnek tekinthető, amelynek előnyeit élvezhetik a nagy kereskedelmi márkáktól a kiskereskedőkön át a magánszemélyek (C2C) is. A nagyobb lehetőségekkel bíró márkák a Facebookon közösségeket alakítanak ki, a posztoknál a linkek átirányítják a felhasználókat a virtuális boltba, a kiskereskedők külön erre a célra kialakított zárt csoportokban árulhatják termékeiket (pl. vegyélhazait), míg a felhasználók az f-commerce lehetőségeit kihasználva a Marketplace-en vagy tematikus csoportokban hirdethetik meg feleslegessé vált dolgaikat.

Minden social media platformnak megvannak a maga sajátosságai, melyek a platform jellegzetességeiből és a felhasználói szokásokból adódnak. A Facebook külön teret adott a C2C piacnak, 2020-ban pedig bevezette az üzleti profillal rendelkezők számára a Facebook shop funkciót is. Az Instagram, mivel képek és rövid videók megosztásának elsődleges platformja, kirakatként vagy bemutatóteremként működik a digitális térben, ahol érdekes módon a felhasználók is árulnak használtcikkeket, leginkább ruhákat, Story-ban (#shopmycloset). A Meta-birodalmon kívül a YouTube is lehetőséget ad a vásárlásra, összekapcsolódva a Google Merchant Centerrel, a Pinterest is lehetővé tette már a vásárlást, vagy a webshopon vagy az előre feltöltött katalóguson keresztül és a Twitteren elérhető a live shopping. Az legnagyobb változást azonban a TikTok hozta, a live commerce funkcióval, amikor az influencer élőben mutatja be a terméket, amelyet a felhasználók azonnal megvásárolhatnak. Ilyenkor az influencer válaszol is a felhasználók kérdéseire, amely folyamat nagyban hasonlít a hagyományos piacterek árusainak személyes eladási módszeréhez, csak a digitális térben.

Összegzés és következtetések

A szemünk előtt zajló tér forradalom egyértelműen és jelentős mértékben rajzolta, rajzolja át a kiskereskedelem egészét. A digitalizáció révén olyan reflexív folyamatok indultak el, melyek a kiskereskedelem mind keresleti (vevői), mind pedig kínálati (kereskedői) oldalán jelentős változásokat okoztak. Ezek az új kihívások a kiskereskedelem minden szintjén megjelennek, jelentős kihívás elé állítva a szektor szereplőit. Az újabb és újabb technológiai, tartalmi fejlesztések, valamint a folyamatosan változó és egyre szofisztikáltabb vásárlói elvárások komoly fejlesztéseket kívánnak meg a szektor minden szereplőjétől, legyenek azok nemzetközi nagyvállalatok vagy KKV-kiskereskedők.

Azok a vállalatok, akik sikerrel veszik az új kihívásokat, képesek lesznek olyan vásárlói élményt nyújtani, mely hosszabb távon is hozzájárulhat a piaci pozíciójuk megőrzésében, javításában, ugyanakkor a vásárlók számára mindez egyre magasabb szintű vevőelégedettséget és élményt fog okozni azáltal hogy a kívánt termékekhez egyre gyorsabban, könnyebben és egyszerűbben juthatnak majd hozzá éppen akkor és ott, ahol csak szeretnék.

Irodalomjegyzék

Arula, Kadi (2021). The Evolution of Social Media Commerce: What, When, How and Why? online <https://www.insightsforprofessionals.com/marketing/ecommerce/evolution-of-social-commerce>

Berki Márton (2015): A térbeliség trialektikája. In: Tér és Társadalom. 29(2), o. 3–18. DOI: 10.17649/TET.29.2.2658.

Faragó László (2019): Téris lét – társadalmi fordulat a térelméletben. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest-Pécs.

- Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sikos T. Tamás (2000): Marketingföldrajz. VÁTI. Budapest.
- Sikos T. Tamás – Hoffmann Istvánné (2004): A fogyasztás új katedrálisai. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.
- Sikos T. Tamás – Kozák Tamás – Kovács András (2020): New retail models in online and offline spaces. In: DETUROPE – The Central European Journal of Regional Development and Tourism Vol. 11 Issue 3
- The Rise of Social Shopping: Shopping on Social Media. online /2021)
<https://www.smarterdigitalmarketing.co.uk/the-rise-of-social-shopping-shopping-on-social-media/>
- GKID Research and Consulting (2023): Digitális Kereskedelmi Körkép 2023/I.
https://ekerkutatas.hu/wp-content/uploads/2023/05/GKID-MC_DKK-publikus-riport-2023-I.pdf

AZ ONLINE BEVÁSÁRLÁS TÉRNYERÉSE A COVID-19-VÁLSÁG IDEJÉN

Kovács Csaba József
Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft.

*Prof. Dr. Sikos T. Tamás professzor úrnak
további szakmai sikereket és jó egészséget kívánok 70. születésnapja alkalmából!*

Absztrakt

A COVID-19-pandémia hatására számos, már a vírusjárvány előtt megkezdődött vásárlási trend felerősödött. A kijárási korlátozások és a járványtól való félelem rendkívüli módon kedvezett az elektronikus kereskedelem forgalmi bővülésének, különösen az online bevásárlási szolgáltatás elterjedésének. A tanulmány célja röviden összefoglalni és szintetizálni a választott témával kapcsolatos kutatási eredményeket, amelyeket a járványidőszak alatt saját és Professzor Úrral közösen végzett felmérések alapján értékeltünk ki az elmúlt évek folyamán.

Bevezetés

A COVID-19 válság következtében felgyorsult a vásárlók körében az érintésmentes megoldások terjedése, ami szükségszerűen magával hozta a digitalizációs folyamatok elterjedését is. A vásárlói szokásokban ez legjobban Magyarországon is az online vásárlás gyakoriságának növekedését jelentette. Ezzel szoros összefüggésben a készpénzmentes fizetési szokások jelentékeny terjedését, kisebb mértékben pedig a házhozszállítás igénybevételének növekedését lehetett tapasztalni a pandémia kitörésének időszakában (Pintér 2020).

Jelen tanulmányban a tartós folyamatok, vásárlási trendek vizsgálatára vállalkozom. Munkámban egyáltalán nem térek ki a járványhelyzet elején megfigyelhető pánikvásárlás (Sikos T. et al. 2021b) és a gazdasági újraindítás végén kialakuló pótlólagos vásárlások („dühvásárlás”) jelenségére (Lins et al. 2021), mert azokat a koronavírus válsághelyzetre adott időszakos vásárlói reakciónak tekintem. Fontos kiemelni, hogy a tanulmány vizsgálati tárgya a vásárlói preferenciák feltárása, az online bevásárláshoz történő viszonyulás változásának kutatása. Az eredmények ebből kifolyólag nem minden esetben korrelálnak szorosan az online kiskereskedelemben mért forgalmi adatokkal.

Néhány kiemelt jelentőségű, az online bevásárláshoz közvetve vagy közvetlenül köthető területet választottam, amelyeket terjedelmi korlátok miatt csupán érintőlegesen vizsgálók. Ezek a készpénzhasználat, a házhozszállítás, az online bevásárlás igénybevételének gyakorisága, valamint a vásárlói értékrend változása.

Az online bevásárlás térnyerése a pandémia és a kijárási korlátozások következtében

GKI Digital és az Árukereső.hu közös Online Kiskereskedelmi Index című évente megjelenő kutatási jelentésükben (2022) kimutatták, hogy a pandémia hatására a leggyorsabb bővülő szegmens az FMCG piac volt az online kereskedelmen belül. Az online FMCG-szektor 53,7 százalékkal nőtt 2021-ben a megelőző évhez képest, amivel a járvány előtt szinte alig fejlődő kereskedelmi piac a negyedik legfontosabb termékpiaccá vált. A szektor bruttó éves forgalma 118 milliárd forintot ért el ebben az évben, ami az 1203 milliárd forintos teljes online kiskereskedelmi piac árbevételének 9,8 százalékát tette ki.

Az online bevásárlási szolgáltatás nem csupán az elektronikus kereskedelmen belül, hanem az összes értékesítési csatornához viszonyítva is kiugró teljesítményt ért el. Sikos T. et al. (2020b) felmérésükkel rámutattak, hogy az online vásárlás aránya a gyakori vásárlások körében

lényegében megduplázódott (6,3 százalékról 13,8 százalékra). Ez az érték már kétszeresen meghaladta a hipermarketekben, szupermarketekben történő gyakori vásárlás arányát, miközben a legnagyobb veszteségek a helyi termelőket és piacokat érték ugyanebben az időszakban.

Nemzetközi viszonylatban is megfigyelhető volt, hogy az egyes generációkat eltérően érintették a pandémia következményei, a digitalizáció hatásai az idősebb generációkat jobban érintette. Az online vásárlás népszerűsége különösen a Boomer generáció körében növekedett meg, ami nagyban befolyásolta a fizetési és kiszállítási módok választási preferenciáját is (NRF 2020). Sikos T. és Kovács Cs. J. (2022) tanulmányukban kimutatták, hogy ez a jelenség Magyarország vonatkozásában is megfigyelhető volt a pandémia időszakában.

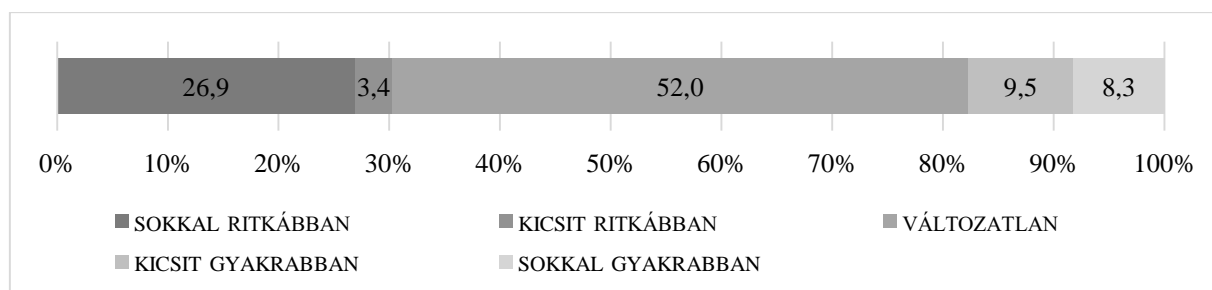
Módszertan

A kutatáshoz szükséges adatok gyűjtése online kérdőíves felmérések útján történt, amelyek Budapesthez köthető Facebook kerületi és települési csoportokban lettek kipoztolva. A válsághelyzet időszakának kezdőidőpontját a COVID-19 veszélyhelyzet kihirdetését (2020.03.11.) tekintettük, a végének az általános maszkviselési kötelezettség eltörlését határoztuk meg (2021.07.03.) a lehatárolás során. Az első felmérés 2020. júniusában történt, összesen 353 kitöltéssel, a második lekérdezés 310 fő kitöltésével 2021. májusában történt meg. Az első felmérés a kijárási korlátozások időszakában a vásárlók jövőbeni várakozásaira vonatkozó kérdéseket tartalmazott, amelyek vásárlási szokásaik változásaival voltak kapcsolatosak. A második felmérés a szigorú járványügyi korlátozások végén, a gazdasági újranyitás időszakában történt meg. Ezúttal a felmérés fő célja már a bekövetkezett változások átfogó jellegű, utólagos értékelése volt.

Kutatási Eredmények

Az online bevásárlás használati gyakorisága

A 2020. júniusában történt felmérés eredménye rámutatott, hogy a COVID-19 járványhelyzet első hulláma után a megkérdezettek 17,8 százaléka szándékozott a járványhelyzetet követően a válsághelyzetet megelőző időszakhoz képest gyakrabban használni az online bevásárlási szolgáltatást (1.ábra). Ez egy viszonylagosan magas értéknek tekinthető, mivel az online bevásárlást igénybe vevők alacsony száma miatt egy alacsony bázisértékről indulunk a járványhelyzetet megelőző időszakhoz képest.

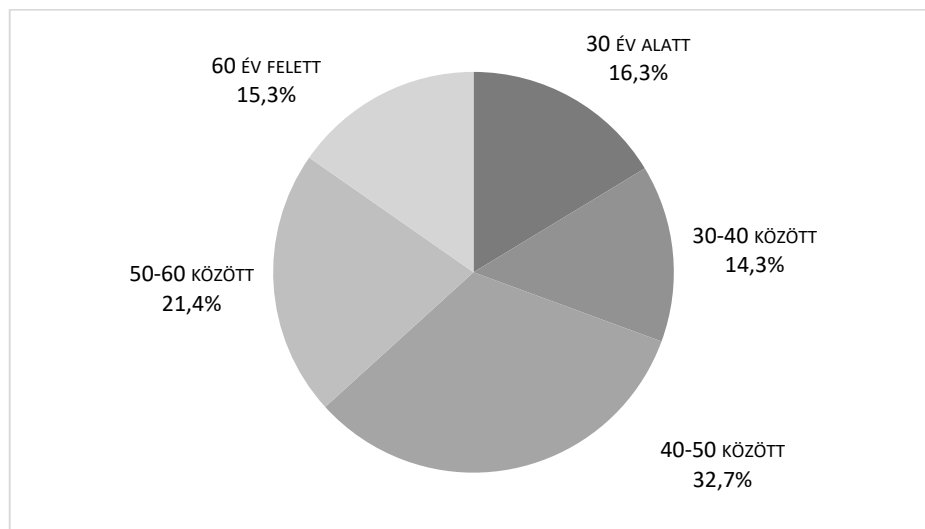
1. ábra: Az online bevásárlás tervezett gyakorisága a járványhelyzetet követően, 2019-hez viszonyítva (N=327)

Adatforrás: Kovács Cs. J. (2021), 72. oldal

Emellett magasnak tekinthető azoknak a 30,3 százalékos arányszáma is, akik csökkenteni terveznek a vásárlási alkalmak számán. Egyfelől a személyes vásárlás élménye sok ember

számára nem pótolható az FMCG-termékek esetében. Másfelől jelentős azon válaszadók aránya is, akik negatív vásárlási tapasztalatot szereztek ebben az időszakban. A rendelési számok hirtelen növekedése nagyon nehéz kihívás elé állította a szektort, ami sok esetben okozott ellátási nehézségeket. Ez a jelenség az internetes bevásárlást újonnan kipróbálók körében fokozottan negatív hatást fejthetett ki, akik főként az idősebb generációk köréből kerültek ki. A felmérések eredményéből kereszttábla-elemzésekkel megállapítható volt, hogy az életkor növekedésével egyre kisebb hajlandóság mutatkozott a vásárlási gyakoriság járványt követő fenntartására. Különösen az 50 év felettek körében, miközben a szolgáltatás igénybevétele a legnépszerűbb 30-40 év közötti korcsoport körében volt.

A 2021. májusában lekérdezett felmérési eredmények megmutatták az online bevásárlást újonnan kipróbálók korszerkezetét (2. ábra).

2. ábra: Az online bevásárlást első alkalommal igénybe vevők korszerkezeti megoszlása a kijárási korlátozások idején (N=98)

Adatforrás: Sikos T. T. - Kovács Cs. J. (2022), 100. oldal

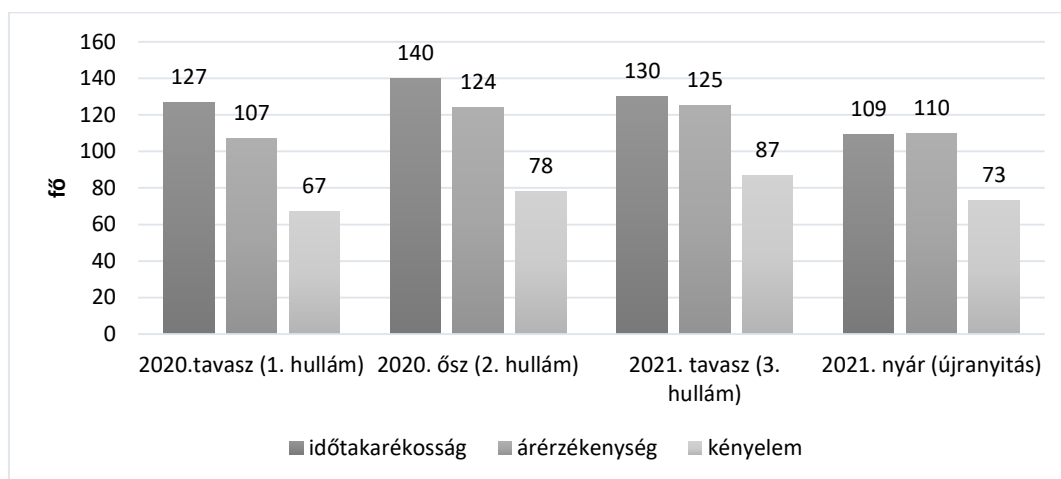
A kérdőíves mintában a 40-50 év közötti korcsoport képviselte 32,7 százalékkal a legnagyobb megoszlási arányt, amit az 50-60 év közötti korosztály 21,4 százalékos részesedése követett a válaszadók körében. A 60 év feletti vásárlók 15,3 százalékos aránya jelentősnek tekinthető abból a szempontból, hogy a válsághelyzetet megelőzően jelenlétük a piacon marginális volt. Ez utóbbi korcsoportra azonban a járványhelyzet a fokozott egészségügyi veszélyeztetettségük és életkori sajátosságaik miatt a többi korcsoportnál nagyobb kényszerítő erővel bírt. Az időskorúak egy jelentős része egyáltalán nem tudta igénybe venni család vagy ismerős segítségét a bevásárlásokhoz, így az online bevásárlási szolgáltatás jelentette a legjobb megoldást számukra. A veszélyhelyzetet követően az időskorú vásárlók döntő többsége a korábban megszokott vásárlási szokásokhoz kíván visszatérni.

Vásárlási szempontok

Az online bevásárlási szolgáltatások igénybevétele gyakoriságát a járványhelyzetet követően már elsősorban nem az egészségügyi szempontok határozták meg. Az árérzékenység, a kényelmi szempontok és az időtakarékoság jelentőségét vizsgáltam a vásárlói döntések során (3. ábra).

A 2021. júniusában történt lekérdezésből betekintést nyerhető a járványhelyzet egyes szakaszaiban ezeknek a vásárlási szempontoknak az alakulásáról. Az eredmények rámutatnak, hogy az időtakarékoság és az árérzékenység meghatározóbb szempontot töltenek be a vásárlók

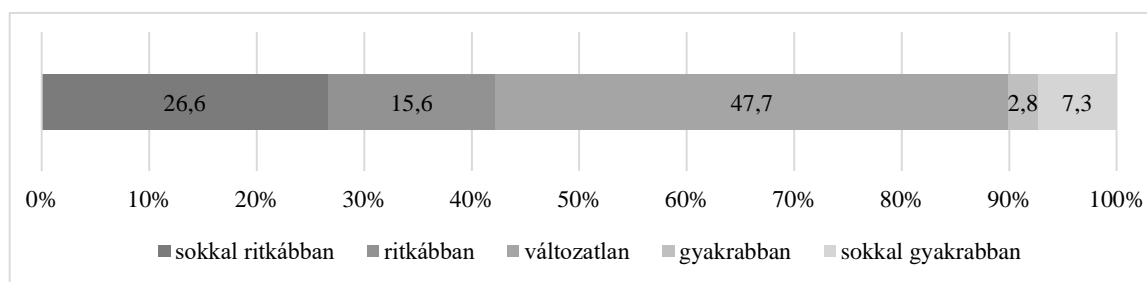
körében, mint a kényelmi funkciók. Mindhárom szempont említésének esetében visszaesés tapasztalható a járványhelyzet végén, ami egy természetes korrekciónak tekinthető a kényszerhelyzet elmúltával. Továbbá megfigyelhető, hogy a járványhelyzet kezdetéhez viszonyítva az időtakarékoság jelentősége csökkent, az érzékenységi stagnált, a kényelmi szempontok jelentősége növekedett. Szükséges ehhez még röviden megjegyezni, hogy a járványhelyzetet követő gazdasági válság és a magas inflációs környezet a felmérés időpontjában még nem éreztették a hatásukat.

3. ábra: Vásárlási szempontok alakulása a válaszadók számában (N=310)
Adatforrás: Sikos T. T. - Kovács Cs. J. (2022), 102. oldal

Fizetési mód

A felmérés eredménye alapján a válaszadók 42,2 százaléka a járványhelyzetet követően is csökkentené a készpénzhasználatot, vagyis a digitális megoldások növelését tervezte 2020. júniusában (4.ábra).

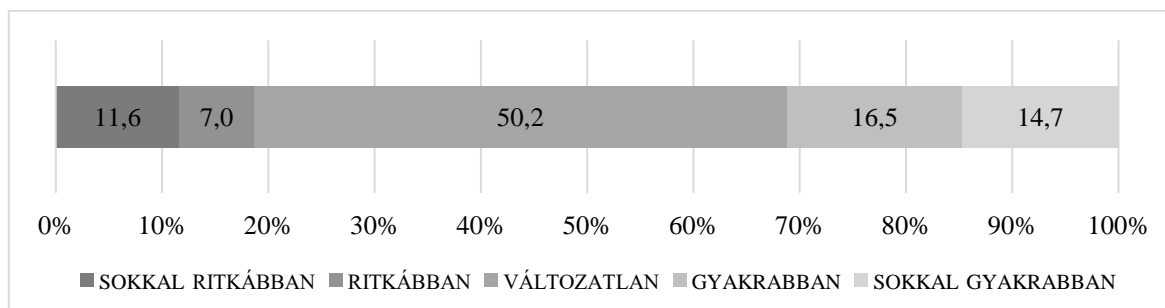

4. ábra: A készpénzhasználat tervezett gyakorisága a járványhelyzetet követően, 2019-hez viszonyítva (N=327)
Adatforrás: Kovács Cs. J. (2021), 62. oldal

A készpénzhasználatot csökkentők közül a sokkal ritkábban kategóriába tartozók 63,0 százalékos megoszlási aránya nagyon jelentős elmozdulást jelez a fizetési preferenciákban. Ezzel szemben a válaszadók 10,1 százaléka növelné a járványhelyzet után is a készpénzhasználatot. Az időskorú vásárlókra jellemzőbb ez utóbbi opció a válaszadók körében. Az 50 év felettek körülbelül 15 százaléka részesítette előnyben a készpénzhasználatot a kérdőíves mintában az érintésmentes fizetési lehetőségekkel szemben.

Kiszállítás

A termékátvételi módokhoz való viszonyulás is jelentős mértékben meghatározza, hogy a válsághelyzetet követően milyen mértékben lehet tartós az online bevásárlás térnyerése az FMCG szektoron belül.

5. ábra: A házhozszállítás igénybevételének tervezett gyakorisága a járványhelyzetet követően, 2019-hez viszonyítva (N=327)

Adatforrás: Kovács Cs. J. (2021), 77. oldal

A kérdőíves válaszok alapján a vásárlók 31,2 százaléka tervezi a házhozszállítás igénybevételének növelését. Leginkább a 20-30 év közötti korcsoport tervezi gyakrabban igénybe venni a szolgáltatást, meghaladja a 40 százalékot a korcsoporton belül az arányuk. A 60 év feletti korcsoportban csak a válaszadók közel negyede tervezi a házhozszállítás igénybevételének növelését. Ez az érték összességében kedvezőnek tekinthető abból a szempontból, hogy a főatlagtól csupán megközelítőleg 7 százalékponttal marad el. A fiatalabb korcsoportoktól eltérően ugyanakkor többségben vannak azok az időskorú válaszadók, akik még a járványhelyzetet megelőző időszakhoz képest is inkább csökkenteni szeretnék a házhozszállítási alkalmak számán.

Összegzés

A tanulmány a Covid-19-válság által formált vásárlói szokásokat vizsgálta az online bevásárlás vonatkozásában. Az eredmények visszaigazolták a bevásárlási szolgáltatások népszerűségének robbanásszerű növekedését és rámutattak a folyamatban megfigyelhető generációs különbségekre. Az online bevásárlási szolgáltatások a kérdőíves minta alapján a középkorú vásárlók körében volt a legnépszerűbb, ugyanakkor a szolgáltatást először igénybe vevők a budapesti vásárlók esetében is főként az idősebb generációk közül kerültek ki. A Covid-19-válsághelyzet alatt fennálló korlátozások és kockázati tényezők átmenetileg felértékelték az idő, az ár és a kényelmi szempontokat a vásárlások során. A korlátozások megszűnésének időszakában ugyanakkor a visszarendeződés mértéke eltért a három vizsgált vásárlási szempont esetében a pandémia kitörését megelőző időszakhoz képest. Emellett megállapítható, hogy a készpénzmentes fizetéssel és a házhozszállítással kapcsolatos vásárlói szokások eredménye összhangban áll a szakirodalomban fellelhető magyarországi kutatásokkal. A készpénzmentes fizetési szokások alakulására nagyobb mértékben hatott a Covid-19-válság, mint a házhozszállítás igénybevételi gyakoriságának növekedésére.

Irodalomjegyzék

GKID (2022): Közel 70 millió vásárlás pörgette tavaly az online kiskereskedelmet <https://gkid.hu/2022/03/24/70-millio-online-vasarlas/> (letöltve: 2023.05.12.)

- KOVÁCS, Cs. J. (2021): Vásárlói döntések az online és offline térben. Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, MATE Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola, Doktori (PhD) értekezés
- LINS, S. – AQUINO, S. – COSTA, A. R. – KOCH, R. (2021): From panic to revenge: Compensatory buying behaviors during the pandemic. *International Journal of Social Psychiatry* DOI: <https://doi.org/10.1177/00207640211002557>
- NRF (2020): How COVID-19 is impacting boomers' shopping behavior. The pandemic has shifted boomers' priorities 2020 <https://nrf.com/blog/how-covid-19-impacting-boomers-shopping-behavior> (letöltve: 2023.05.03.)
- PINTÉR, R. (2020): Beköszönhet-e az érintésmentes vásárlás korszaka? <https://g7.hu/tech/20200505/bekoszonthet-e-az-erintesmentes-vasarlas-korszaka/> (letöltve: 2023.04.08.)
- SIKOS T., T. – PAPP, V. – KOVÁCS, A. (2021A): Panic Buying in Hungary During Covid-19 Pandemic. *Theory, Methodology, Practice*, 17(1), 56–65. <https://doi.org/10.18096/tmp.2021.02.06>
- SIKOS T., T. – PAPP, V. – KOVÁCS, A. (2021B): A vásárlói magatartás változása a COVID-19 idején *Területi Statisztika* 61 (2): 135–152. DOI: <https://doi.org/10.15196/TS610201>
- SIKOS T., T. – KOVÁCS, Cs. J. (2021): Generációk fogyasztási szokásai: Y generáció és 60 év fölötti nemzedékek. In: Sikos T., T. – Molnár, D. (szerk.): A COVID-19 világjárvány hatása a kiskereskedelemre
- SIKOS T., T. – KOVÁCS, Cs. J. (2022): Changing in-Store Customer Behaviour in Hungary During the COVID-19 Pandemic. *THEORY METHODOLOGY PRACTICE - REVIEW OF BUSINESS AND MANAGEMENT*, 18 (1). pp. 83-91. ISSN 1589-3413 (print); 2415-9883 (online)

**AHOL BANK VAN, OTT JÖVŐ VAN!
AHOL JÖVŐ VAN, OTT BANK IS VAN!?**

Kovács Levente
Miskolci Egyetem

A marketingföldrajznak, mint interdiszciplináris tudománynak (Sikos, 2000) több alterülete ismert (pl. városmarketing, településmarketing, régiómarketing). Ezeket érdemes lehet kiegészíteni a pénzügyek területéről, melynek jelentőségét az adja, hogy a fenntartható gazdasági növekedés finanszírozása végsősoron a pénzügyi piacok, Európában jellemzően a kereskedelmi bankok feladata. A gazdasági és a pénzügyi infrastruktúra jelenléte, illetve fejlettsége globálisan, nemzeti, régiós, de még települési szinten is kölcsönösen összefügg. Ezekre mutat összefüggéseket és ad vagy cáfol igazolásokat/feltételezéseket jelen tanulmány.

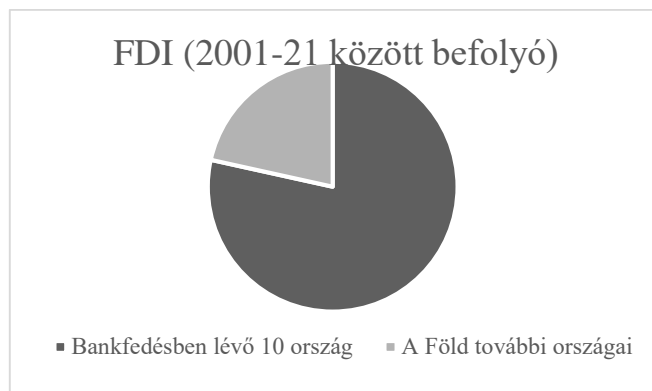
A regionális gazdaság és a bankok jelenléte

A „kistudósok” egyik közismert problémája az, hogy a tyúk vagy a tojás volt-e előbb. Erről sok és érdekes fejtegetést lehetett hallani. Ennek egyik hasonmás vetülete az, hogy először a régiós gazdaság fejlődik fel és utána érkeznek meg a bankok kiszolgálni a már ottlevő ügyfeleket, vagy előbb a bankok jelennek meg, melyek hatására az adott régióban gazdasági fejlődés következik be, és ezáltal létrejön a banki ügyfélkör.

Az ezredforduló tájékán minden évben meglátogattam egy volt sárospataki kollegámat az USA-ban, Michiganben. Ő a sárospataki misszionárius munka után egy farmközpontba költözött vissza. Az első látogatásomkor csillogó szemekkel számol mondta, hogy a farmer családokkal összefogtak, építettek egy templomot és részmunkaidőben ő lett ott a kántor. A második látogatásomkor örömmel újságolta el, hogy a faluban megnyílt egy kis élelmiszerbolt, így már nem kell mindenért a közeli városba utazniuk. A harmadik látogatáskor már büszkén arról számol be, hogy több kis üzlet nyílt, sőt iskolát is alapítottak. A negyedik látogatásomkor pedig kitörő lelkesedéssel fogad és ölel át azzal, hogy „biztos jövője a településüknek”. Kérdezem is, hogy mi történt, s erre a meglepő válasza az volt, hogy: bankfiók nyílt a településen. A beszélgetésünk ezzel a témával folytatódott. Elmagyarázta, hogy az amerikai (értsd: USA) tapasztalat az, hogy ha egy farmközpontból kialakuló faluban bankfiók nyílik - és az helyben elkezd a pénzügyi szolgáltatásokat nyújtani, fejlesztéseket és beruházásokat finanszírozni – akkor az a falu (village) kisvárossá (town) alakul és sohasem épül le és lesz ismét falu, vagy kiháló farmközpont. Azaz ahol bank van, ott jövő van! A sorrendiségben tehát a bank az első.

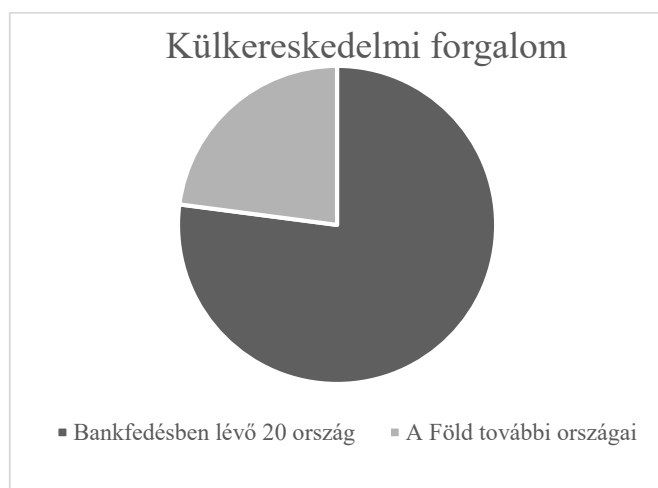
Láthattuk ezt a külföldi befektetők magyarországi megjelenésekor is. Amíg volt pl. Japán bank (a CIB bank első tulajdonosainak a fele Japán volt), jöttek is a Japán beruházások (pl. Suzuki). Aztán miután megjelentek a dél-koreai bankok (Daewoo Bank/KDB, Hanwha Bank), megérkeztek a dél-koreai gyárok is (Samsung, Hankook, LG, stb.), a kínai bankot (Bank of China) pedig a kínai befektetők követték (BorsodChem/Wanhua).

A bankszektor elsődlegességét természetesen más adatokból is láthatjuk. 2001. és 2021. között Magyarországon 10 országból (DE, AT, KO, BE, FR, IT, NL, CN, RS, US) volt jelen bank. Az OTP Banknak pedig más országokban voltak leánybankjai, melyek részben fedésben vannak az előző 10 országgal. Egyirányú vagy kölcsönös kereskedelmi banki fedés Magyarországgal együtt 20 országgal (DE, AT, IT, FR, NL, CN, US, ES, BE, KO, UA, RS, SK, SI, HR, BG, ME, AL, MD) áll fenn. Bankszövetségi adatgyűjtés alapján az említett 10 elemű országcsoportból érkezett Magyarországra az elmúlt két évtized alatt az FDI 78,5%-a, és a 20 elemű országcsoporttal történik az export/import 77,1%-a.

1. ábra: A Magyarországra érkező FDI és magyar külkereskedelmi forgalom 2001. és 2021. között azon országok vonatkozásában ahonnan kereskedelmi bank érkezett Magyarországra

Forrás: Magyar Bankszövetség (Vass Péter, 2023)

2. ábra: A magyar külkereskedelmi forgalom 2001. és 2021. között azon országok ahonnan kereskedelmi bank érkezett Magyarországra, és/vagy ahol magyarországi bank tulajdonában álló kereskedelmi bank működött

Forrás: Magyar Bankszövetség (Vass Péter, 2023)

A betelepülő kereskedelmi bankok láthatóan hozzák magukkal az anyabank országából a beruházásokat és befektetéseket. Az országok közötti külkereskedelmet pedig bármelyik irányban fennálló banktulajdonlás képes, és csak ez képes jelentős szintre emelni. Ezen összefüggés alapján az a cél fogalmazható meg, hogy a világ valamennyi tőkebefektetési potenciállal rendelkező országából érdemes vállalati fókuszú kereskedelmi bankot Magyarországra hívni az FDI emelése érdekében, az összes többi országban pedig a külkereskedelem növelése érdekében érdemes magyarországi tulajdonú kereskedelmi bankkal megjelenni.

A digitális fizetési infrastruktúra hatása

A bank, bankfiók jelenlétének gazdaságélénkítő hatása után a pénzforgalmi infrastruktúra szerepét fogjuk megvizsgálni a gazdaságfejlesztés szempontjából.

I. A pénz- és elszámolásfogalom hatása

Az elektronikus pénz- és elszámolásforgalom, melynek az elszámolóháza a GIRO Zrt., tudományos feldolgozása a Miskolci Egyetemen történt meg. Ezt két egyetemi jegyzet: Kovács Levente (2010): „Az európai pénz- és elszámolásforgalom jövője”, a Kovács Levente at al.: „A kis értékű pénzforgalom és elszámolási rendszerei”, egy Ph.D. értekezés: Pál Zsolt (2014): „A magyarországi bankközi klíringrendszer működésének vizsgálata az elszámolás modernizációjának tükrében”, valamint több tucat ezt a témát kutató miskolci szerzőktől származó tudományos publikáció fémjelzi. Mivel ezek belső (Miskolci Egyetem) publikációk, ezért csak az ezen tanulmány szempontjából releváns eredményeket emelem ki:

- A. A korszerűsödő és gyorsuló elszámolásforgalmi rendszerek erősítik a gazdaságot. (Kovács, 2013)
- B. Budapest meghatározó és elsődleges pénzügyi központja az országnak. (Pál, 2014)
- C. A pénzforgalmi térkép egyértelműen igazolja, hogy a régióközpontok (Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, Miskolc) az egész térség gazdaságát központi szereplőként összefogják. (Pál, 2014)

A digitális infrastruktúra fejlesztése nem folytonos, hanem időszakonként ugrásokban történik. (Kovács, 2013) Erre szemléletes példa a magyarországi bankközi elszámolásforgalom fejlődése. (Pál, 2013) Magyarországon a legelső (T+1 napos) elszámoló mű, a Bankközi Klíring Rendszer 1998. április 1-én indult el. Ezt váltotta az Intergiro rendszer, 2009. október 30-án, mely ugyan először T+1 napos rendszerként indult, azonban átparaméterezéssel először napi 5, majd napi 10 elszámolású rendszerként működött. Majd 2020. március 2-án elindult a GIROInstant rendszer, mely azonnali elszámolást és kiegyenlítést biztosít.

Azaz az elszámolásforgalomban évtizedenkénti platform váltás szükséges a piaci követelményekhez való alkalmazkodáshoz. Ez a gazdaságfejlesztési hatása miatt egy megtérülő beruházás. (Kovács, 2013)

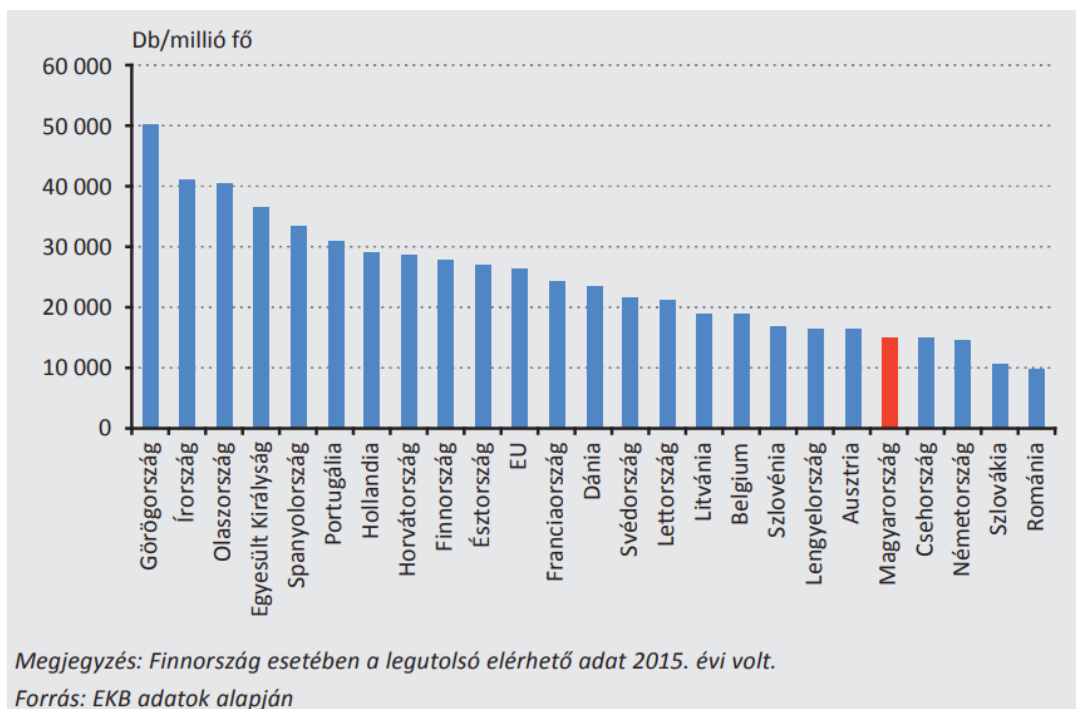
II. Bankkártya használat

A legelterjedtebb digitális banki szolgáltatás a bankkártya, melynek két tipikus használati formája ismert. A POS terminálos fizetés, és az ATM pénzfelvét/pénzbefizetés. „A kártyás fizetések jelenleg a kiskereskedelemben a legfontosabb alternatívát jelentik a társadalmi szempontból, hosszú távon kedvezőtlenebb készpénzzel szemben.” (Kajdi – Nemeckó, 2020). Kajdi László és Nemeckó István a 2020-as írásukban a kártyás fizetési mód hazai területi jellemzőit vizsgálják meg a kártyás fizetések infrastruktúrájára és használatára ható tényezők azonosításával. Eredményeik azt mutatják, hogy a kisebb településeken kevésbé fejlett az elfogadói hálózat és alacsonyabb a kártyabirtoklás, míg a régiókat tekintve a POS-hálózatnál Észak-Magyarország és Közép-Dunántúl, a kártyabirtoklásnál pedig az alföldi megyék esetében kedvezőtlenebb a kép. A kártyahasználatra az elfogadói hálózat fejlettsége mellett a munkaerőpiaci helyzet van szignifikáns hatással. Az eredményeik megerősítik a kártyaelfogadói hálózat fejlesztésének fontosságát, valamint felhívják a figyelmet arra, hogy a kisebb településeken és az elmaradottabb régiókban továbbra sem elég fejlett a kártyás fizetési mód.

A bankkártyák esetén a fejlettséget a kizárólag belföldi V nemzetközi használati lehetőséggel, a betéti- V hitelkártyatípussal, a közvetlen kapcsolatos V érintéses bankkártyák darabszám arányával, a bankkártya V készpénzhasználat használat arányával, a POS terminálok és az ATM elterjedtségével, stb. szokás vizsgálni. Most csak az utóbbiak kerülnek bemutatásra.

„Európai összehasonlításban elmondható, hogy a kiskereskedelmi elektronikus elfogadói hálózat tekintetében van még tér a bővülésre. Mivel jelen pillanatban a fizikai elfogadóhelyek esetében szinte kizárólagosan a kártyás fizetés jelenti az elektronikus fizetési lehetőséget, ezért ez jól vizsgálható a POS-terminál-ellátottsággal az egyes országokban. Az Európai Központi Bank adatai szerint Magyarország ebből a szempontból a rangsor utolsó harmadában foglal

helyet, ami egyúttal jól jelzi a pénzforgalmi szolgáltatók számára kínálkozó üzleti lehetőséget is ezen a téren.” (Kajdi – Nemeckó 2020).

3. ábra: 1. millió főre jutó POS-terminálok száma, 2017

Forrás: <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-19-1-t3-kajdi-nemecko.pdf>

Habár a helyezésünk nem mutat kedvező képet, tudni kell, hogy az elmúlt évtizedben a Pénzügyminisztérium, a Magyar Nemzeti Bank és a kereskedelmi bankok is folyamatos erőfeszítéseket tettek a POS terminálok elterjesztése érdekében. A támogatások és jogszabályi előírások mellett ennek a folyamatnak lökést adott az on-line pénztárgépek kötelezővé tétele, így 2022. december 31-ére a magyarországi POS terminálok száma megközelítette a 239 ezret.⁵ Habár a területi koncentráció jól kimutatható a kereskedelmi és szolgáltatói központok környékén, mostanra gyakorlatilag minden kereskedelmi egységben, így a kistelepülések boltjaiban is biztosított a bankkártyás fizetés. Ez azonban nem járt együtt a kistelepülések gazdasági, kereskedelmi forgalmi megerősödésével.

III. A kereskedelmi banki ATM-ek eloszlása vidéken

A bankok, bankfiókok társadalmi megbecsülése pontosan akkor emelkedik a pince aljától a csillagos égig, amikor éppen a bezárásuk/kivonulásuk történik. Ekkor szembesül mindenki azzal, hogy milyen helyi következményei vannak egy bank, vagy bankfiók megszűnésének. Az elmúlt tíz évben, nagyrésztben a hatékonysági kihívások - az extra adók és különböző banki terhek után megmaradó nyereségesség -, és a digitalizálódás hatására a magyarországi bankfiókok száma a felére⁶, 1510-re csökkent⁷. A bankfiók bezárásakor az utolsó kérdés az, hogy mi lesz az ATM-mel, mely a helyi készpénz forgalmában az egyik utolsó infrastrukturális eszköz. Ahhoz, hogy ezt láthassuk az MNB adatai alapján bemutatásra kerül a

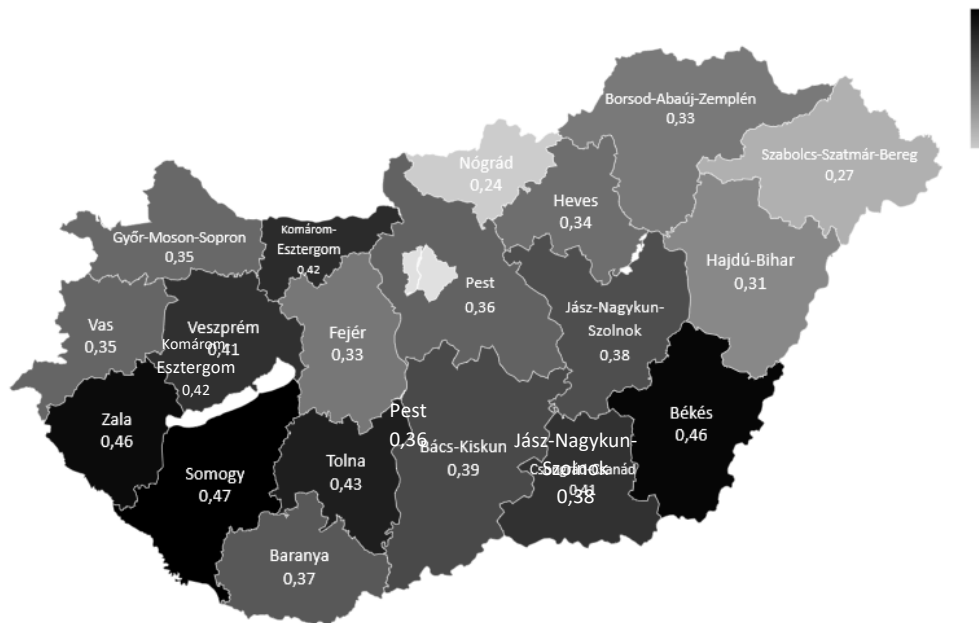
⁵ <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2022/03/egymilliard-felett-az-elektronikus-tranzakciok-szama>

⁶ <https://liner.hu/2013-ota-felere-csokkent-bankfiokok-szama/>

⁷ <https://magyarnemzet.hu/gazdasag/2023/04/a-digitalis-ugyintezes-elsorvasztja-a-bankhalozatokat>

megyeszékhelyek nélkül a vármegyék ATM eloszlása, melyet jellemzően ezer főre szokás vetíteni.

Vármegyénként, de nem megye székhelyen	Bács-Kiskun	Baranya	Békés	Borsod-Abaúj-Zemplén	Csongrád-Csanád	Fejér	Győr-Moson-Sopron	Hajdú-Bihar	Heves	Jász-Nagykun-szolnok	Komárom-Esztergom	Nógrád	Pest	Somogy	Szabolcs-Szatmár	Tolna	Vas	Veszprém	Zala
Összes ATM	150	77	122	156	96	108	125	102	82	111	97	36	474	111	113	78	63	118	95
Népesség (ezer fő)	388	209	264	471	232	323	356	324	239	292	231	151	1325	237	420	180	178	285	208
Ezer főre jutó ATM s	0,39	0,37	0,46	0,33	0,41	0,33	0,35	0,31	0,34	0,38	0,42	0,24	0,36	0,47	0,27	0,43	0,35	0,41	0,46

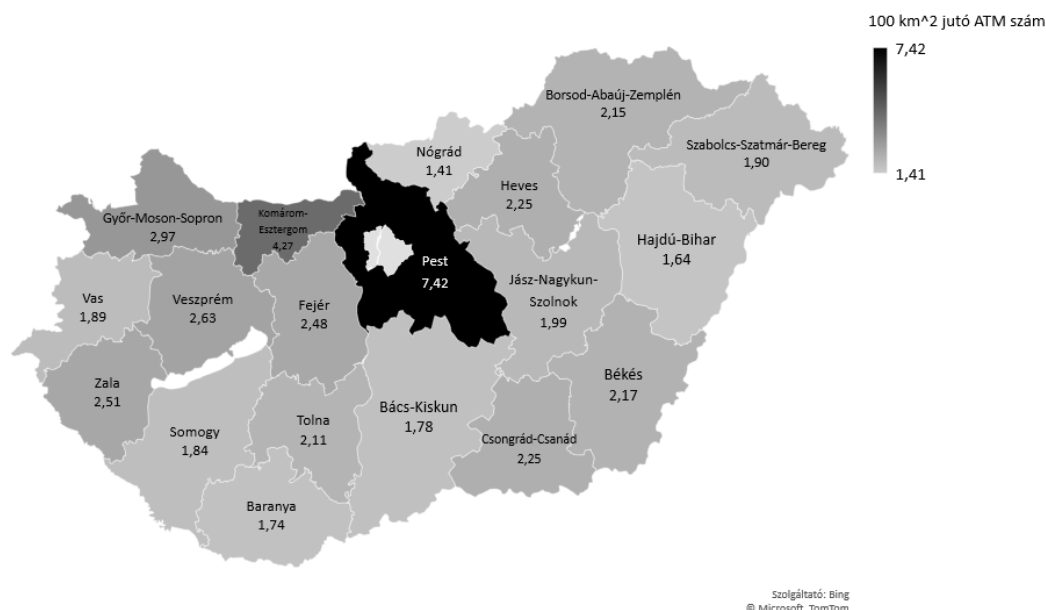

Szolgáltató: Bing
© Microsoft, TomTom

4. ábra: Magyarország vármegyéinek 1000 főre jutó (kereskedelmi banki) ATM ellátottsága, megyeszékhelyek nélkül

Forrás: MNB, 2023

A lakosságszám alapú vetítés nyilvánvalóan értékes információ, azonban nem utal arra, hogy milyen távolságban is lehet a vidéki, kistelepülési lakosoknak a legközelebbi ATM. Ezt a kérdés egyedi adatok hiányában nem válaszolható meg, azonban értékes információt ad az egyes vármegyék ATM ellátottságáról az, ha a nem megyeszékhelyi banki ATM-ek számát a teljes vármegye területére (mert ezek az adatok állnak rendelkezésre) vetítjük. A vetítési egység 100 km², mely képletesen azt jelenti, hogy egy 10 km oldalhosszúságú négyzetnyi területre hány ATM jut. Amennyiben pl. 2, akkor az lehet a feltételezésünk, hogy néhány kilométeren belül mindenkinek lehet esélye ATM-et találni.

5.ábra: Magyarország vármegyéinek 100 km²-re jutó banki ATM ellátottsága (megyeszékhelyek nélkül)

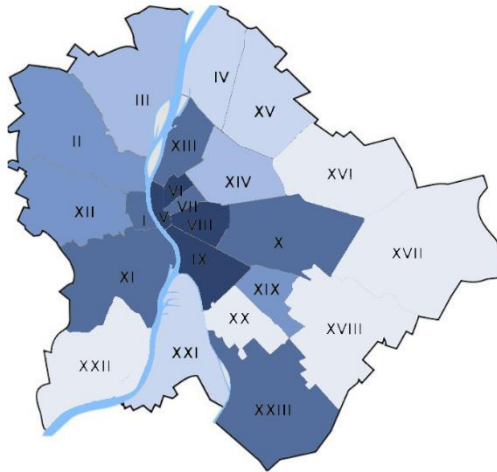
Forrás: MNB, valamint saját adatgyűjtés és szerkesztés, 2023

Az előző két ábra alapján az látható, hogy még a főváros és megyeszékhely nélküli régiókban is a meglévő ATM gyakoriság a szükséges készpénzellátást - a helyi bankfiókok és posthivatalokkal együtt - biztosítani tudja. A gyors digitalizáció, és a készpénz kiszorulás hatására pedig reménykedhetünk abban, hogy előbb-utóbb az ATM-ek felesleges pénzügyi infrastrukturális eszközzé válnak. A speciális helyzetű Pest vármegye kivételével a vármegyék területi alapú ATM ellátottsága, szűk határon belül, 100 km²-enként cca. kettő. A megyék fejlettsége és az ATM gyakoriság között nem mutatható ki összefüggés, pl. a fejlettebb Vas vármegyében 1,89, míg a kevésbé fejlett Heves vármegyében 2,25, a lemaradó Baranyában 1,74 a mutatószám. Hasonlóan nem mutat összefüggést a Veszprém / Bács-Kiskun / Békés vármegyék fejlettségi sorrendhez tartozó 2,63 / 1,78 / 2,17 mutatószám sorozat sem.

IV. A kereskedelmi banki ATM-ek eloszlása Budapesten

Magyarországon, és minden egy centrumú országban, a fővárost érdemes külön elemzés tárgyává tenni.

Fővárosi kerületek	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	XX.	XXI.	XXII.	XXIII.
Összes ATM (db)	16	48	56	37	68	38	33	59	52	48	80	32	73	48	30	17	17	19	29	18	24	15	14
Népesség (ezer fő)	25,97	86,71	124,58	94,88	25,63	36,69	50,20	70,43	54,22	70,87	131,29	57,09	115,57	112,36	76,88	72,80	86,91	99,89	57,08	62,29	71,98	55,66	22,48
Ezer főre jutó ATM szám	0,62	0,55	0,45	0,39	2,65	1,04	0,66	0,84	0,96	0,68	0,61	0,56	0,63	0,43	0,39	0,23	0,20	0,19	0,51	0,29	0,33	0,27	0,62

6. ábra: A főváros kerületeinek 1000 főre jutó ATM ellátottsága
 Forrás: MNB, 2023

A vidéki és budapesti adatok összevetése alapján az látható, hogy Budapesten a turisztikai és a közlekedési központok ATM ellátottsága igen magas, lásd az 5. kerület kimagasló értékét. A többi kerület ATM ellátottsága lakosságszámra a vidéki Magyarországnál rosszabb, azonban a nyilvánvaló területi koncentráció miatt, az ATM közelség jóval kedvezőbb.

Figyelembe véve a budapesti és a nem megyeszékhelyi vidéki települések jövedelmi különbségét azt láthatjuk, hogy az egy főre jutó ATM ellátottság nincs kapcsolatban a jövedelmi, gazdasági különbségekkel. A vármegyéknél bemutatott anomália Budapesten belül is látható, hiszen az átlagos egy főre jutó jövedelmet tekintve a szegényebb 8. kerület ATM ellátottsága magasabb, mint a legmagasabb átlagos jövedelműek által lakott 1., 2. és 12. kerületeké, melyeké viszont alacsonyabb a szegényebb 23. kerületénél.

Összefoglalás

Jól ismert összefüggés, hogy bankszektor és a gazdaság állapotának a változása kéz a kézben történik. Ha az egyik jó irányba halad, akkor a másik is, és viszont, ha az egyiknek nem megy, akkor a másinak sem. A tanulmány elején bemutattuk, hogy a bankszektor megbecsülése és az új bankok országba való megtelepedése az anyabankok országából a külföldi működőtőke (FDI) vonzásával, valamint a kétoldalú külkereskedelmi kapcsolatok erősödésével jár. A bank/bankfiók jelenlétének gazdaságélénkítő hatása helyi/régiós szinten is ismert, az a helyi/regionális gazdaság számára tartós fejlődését biztosít. A régiók közti intenzívebb pénzügyi kapcsolatot a folyamatosan fejlődő pénz- és elszámolásforgalmi infrastruktúra segíti, továbbá annak gazdaságélénkítő hatása is kimutatható. Ugyanekkor a bankkártyához kapcsolódó szolgáltatási infrastruktúra – igen költséges - kiépítése a fogyasztók kényelmi, és a kedvezőbb társadalmi összköltség szempontjából indokolt⁸, azonban ezek közvetlen gazdaságélénkítő hatása a bemutatott összefüggések alapján nem igazolható.

Irodalomjegyzék

- Horváth Éva / Magyar Nemzet (2023): A digitális ügyintézés elsorvasztja a bankhálózatokat, 2023.04.18. 13:15 <https://magyarnemzet.hu/gazdasag/2023/04/a-digitalis-ugyintezes-elsorvasztja-a-bankhalozatokat>
- Kajdi László – Nemeckó István (2020): A kártyás fizetési mód területi jellemzői Magyarországon, Hitelintézeti Szemle, 19. évf. 1. szám, 2020. március, pp. 65–89.

⁸ <https://www.mnb.hu/letoltes/mt93.pdf>

- Kovács Levente (2013): A napon belüli elszámolás hatása a gazdaságra, In: Prágay István (szerk.) Napközbeni átutalás projekt 2010-2012 tanulmánykötet, Kiadó: GIRO Zrt., p. 109.
- Liner (2023): 2013 óta a felére csökkent a magyarországi bankfiókok száma 2023. január 26. - 14:57 <https://liner.hu/2013-ota-felere-csokkent-bankfiokok-szama/>
- On-line hivatkozások:
- Pál Zsolt (2013): A bankközi klíringforgalom időbeli megoszlása, Hitelintézeti Szemle 12. évf. 6. szám, pp. 100-110.
- Pál Zsolt (2014): A magyarországi települések közötti bankközi pénzforgalom földrajzi és globális hálózati jellemzőinek vizsgálata, Területi Statisztika 54/2 pp. 134-151.
- Sikos Tamás (2000): Marketingföldrajz, p. 240. Kiadó: Váti Kht. / Budapest, ISBN 963-00-3218-X
- Turján Anikó, Divéki Éva, Keszy-Harmath Zoltánné, Kóczán Gergely, Takács Kristóf (2011): Semmi sincs ingyen: A főbb magyar fizetésimódok társadalmi költségének felmérése <https://www.mnb.hu/letoltes/mt93.pdf>
- VG (2022): Egymilliárd felett az elektronikus tranzakciók száma, 2022.03.21 <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2022/03/egymilliard-felett-az-elektronikus-tranzakciok-szama>

SIKOS T. TAMÁS TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA AZ MTMT ADATBÁZISA ALAPJÁN

Kovács Zoltán – Nagy Andrea Magda– Kovács Andor
Pannon Egyetem

A bibliometriai elemzések általában a népszerű adatbázisok lekérdezésein alapulnak. Bizonyos mértékű feldolgozást maguk a felületek és külső alkalmazások egyaránt támogatnak. A hazai MTMT adatbázis lehetőségei ebből a szempontból meglehetősen korlátozottak. A cikkben a szerzők egy – részben saját fejlesztéseken alapuló – megoldást mutatnak be az MTMT alapú bibliometriai feldolgozásra. A kidolgozott módszertant Sikos T. Tamás szakirodalmi munkásságán keresztül mutatják be.

1. Bevezetés

Az utóbbi időben egyre népszerűbbé váltak a különböző bibliometriai feldolgozások (Ovezmyradov, 2023, Frandsen & Nicolaisen, 2023). Leginkább szakirodalmi áttekintésekhez használják őket. Alkalmazásukat nagymértékben támogatja, hogy az interneten források széles köre érhető el.

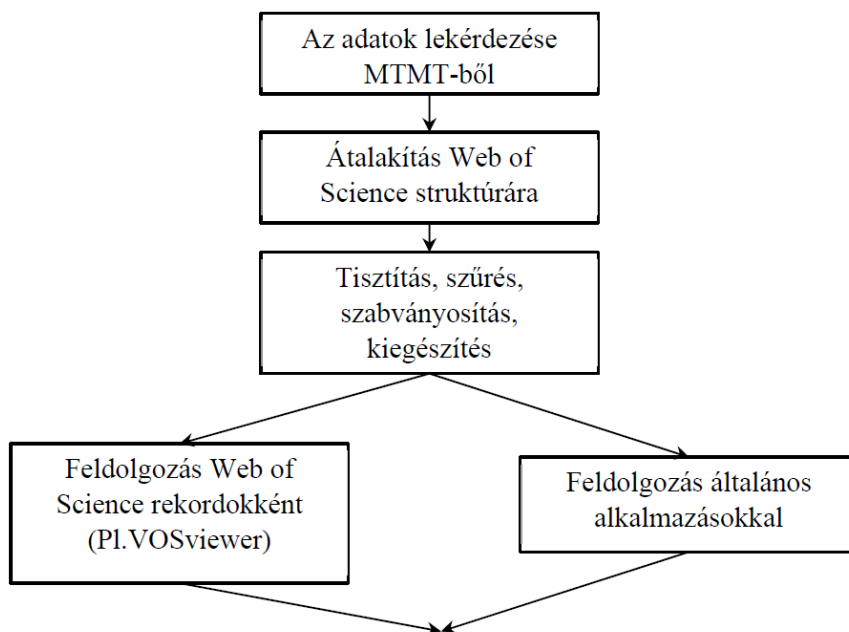
A szakirodalmi áttekintéseknél a hangsúly a szakmai tartalom van, de a témakörben publikálók, a szerzők közötti kapcsolatok is fontosak. Ha egy adott kutató munkásságát vizsgáljuk, akkor ugyanezek a szempontok kerülnek elő: a vizsgált tématerületek és azok kapcsolata, társszerzői kapcsolatai. Logikus tehát, hogy Sikos T. Tamás munkásságának áttekintéséhez a szakirodalmi vizsgálatokhoz használt eszköztárt alkalmazzuk.

Hazai kutatóról lévén szó az is logikus, hogy a vizsgálat információs bázisaként az MTMT-t használjuk.

2. A módszertan lépései

Korábbi, a Web of Science adatbázisból nyert adatok elemzésén alapuló vizsgálatainkhoz több olyan alkalmazást fejlesztettünk ki, amelyek közvetlenül szolgáltatnak elemezhető információt (például szó statisztikákat, diagramokat). Felhasználtunk olyan elemzéseket támogató szoftvereket is, mint például VOSviewer (van Eck & Waltman, 2022), a Social Network Visualizer (Social Network Visualizer, 2023) vagy a Gephi (Gephi, 2023). A cél az volt, hogy a kialakított szoftvertámogatási ökoszisztémát akkor is tudjuk használni, ha a forrás nem a Web of Science, hanem az MTMT adatbázis.

Az ötlet az, hogy az MTMT lekérdezést Web of Science formátumra alakítva az elemzések a meglévő alkalmazások támogatásával elvégezhető. A folyamat az 1. ábrán látható.

Ábrák. táblázatok

1. ábra: Az elemzés folyamata

A részletes lépések (Kovács & Nagy, 2022):

1. A szerző MTMT adatbázisának megnyitása.
2. Ezután a letöltési lehetőséget kell kiválasztani.
3. Az exportáláshoz a bibtex vagy ris formátum választandó.
4. A .bib fájl importálása a Zotero hivatkozáskezelőbe.
5. A kapott Zotero könyvtár exportálása CSV formátumban.
6. A CSV formátumú fájl átalakítása MsExcel táblázatkezelőben a Web of Science struktúrának megfelelően (2. ábra). Az átalakítás történhet kézi szerkesztéssel vagy képletekkel. A kapott fájlban már tudnak dolgozni azok a szoftverek, amelyek a Web of Science rekordokon általában tudnak.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
2	JQ7588TZ	journalArt	2023	Sikos T, Tamás	Fenntarthatók-e az élelmiszertízek	ÉSZAK-MAGYARORSZÁ	1786-1594	10.32976/s	https://m2.Fe	
3	7HMSDMI	book	2023		Budapest, ahol a múlt a jövővel találkozik		978-615-6598-17-2		https://m2.mt	
4	AJMCKZ	journalArt	2023	Sikos T, Tamás; Szendi, Dóra	A hazai megyei jogú városok gazdas	TERÜLETI STATISZTIKA	0018-7828	10.15196/1	https://m2.mt	
5	AEICH5V	book	2022	Josef, Kunc; František, Križan; Markéta	THIRTY YEARS OF RETAIL TRANSFORMATION		978-83-67405-05-8		https://m2.mt	
6	QAY8MR	journalArt	2022	Sikos T, Tamás; Kozák, Tamás; Papp,	Crisis challenges for customers and	DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN	10.32725/T	https://m2.mt		
7	7V53UHW	journalArt	2022	Sikos T, Tamás; Kovács, Csaba József	The Competition Between Discount	GEOGRAPHICA PANNON	0354-8724	10.5937/g	https://m2.mt	
8	9GZTBGX	conference	2022	Sikos T, Tamás; Szendi, Dóra	Ranking of the Hungarian county ca	"Mérleg és Kihívások - Fenntarthatóság"	XII. Nem	https://m2.mt		
9	5MDITUZ	book	2022		Covid-19-világjárvány hatása a kiskereskedelemre		978-963-531-790-5		https://m2.mt	
10	Q6K5ERN	document	2022	Sikos T, Tamás; Szendi, Dóra	MEGYEI JOGÚ VÁROSOK RANGSORA NÉHÁNY FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS			https://m2.mt		
11	2N3WDUI	bookSecti	2022	Sikos T, Tamás; Kovács, András; Papp,	Határok, áramlások, terek a szlovák: Tanulmányok Berde Csaba tiszteletére: köszöntők			https://m2.mt		
12	G4QX2M	journalArt	2022	Sikos T, Tamás; Molnár, Dóra; Kovács,	The impact of COVID-19 pandemic	ÉSZAK-MAGYARORSZÁ	1786-1594	10.32976/s	https://m2.mt	
13	AP2D2K3	journalArt	2022	Sikos T, Tamás; Szendi, Dóra	Evolution of smart village models in	REGIONAL STATISTICS	2063-9538	10.15196/F	https://m2.mt	
14	N58IU93F	journalArt	2022	Sikos T, Tamás; Kovács, Csaba József	Changing in-Store Customer Behavi	THEORY METHODOLOG	1589-3413	10.18096/1	https://m2.mt	
15	H6AM29II	document	2021	Kovács, Csaba József; Sikos T, Tamás	Vásárlási szokások változása a Covid-19 járványhelyzet idején			https://m2.mt		
16	DFKNHIE	journalArt	2021	Sikos T, Tamás; Szendi, Dóra	Kialakulhatnak-e okos falvak az Ab	TÉR ÉS TÁRSADALOM	0237-7683	10.17649/1	https://m2.mt	
17	W7KNL3F	bookSecti	2021	Sikos T, Tamás; Kovács, Csaba József	Boltlátogatási szokások változása a	Köszöntők és tanulmányok Veresné Professzor D		https://m2.mt		
18	SIGR9HR	book	2021		Társadalmi innováció – társadalmi jólét		978-963-531-417-1		https://m2.mt	
19	TYRTRKL	journalArt	2021	Sikos T, Tamás; Papp, Vanda; Kovács,	A hazai vásárlói magatartás változás	TERÜLETI STATISZTIKA	0018-7828	10.15196/1	https://m2.mt	
20	EIIMS8M	journalArt	2021	Sikos T, Tamás; Papp, Vanda; Kovács,	Panic Buying in Hungary During Cc	THEORY METHODOLOG	1589-3413	10.18096/1	https://m2.mt	
21	IN2N6P4B	book	2020	Beluszky, Pál; Sikos T, Tamás	Városi szerepkör, városi rang		978-963-531-268-9		https://m2.mt	
22	EIDS97IE	document	2020	Kovács, András; Sikos T, Tamás	PANIC BUYING IN HUNGARY DURING COVID-19 DISEASE			https://m2.mt		

2. ábra: A Web of Science stílusú rekordok

A következő lépés az adatok tisztítása (pl. szűrés, szabványosítás). A szűrés célszerűen a nem releváns rekordok, duplumok eltávolítása. Szükséges lehet az adatok további kiegészítése, például évszámok, kulcsszavak megadásával.

A szabványosítás általában kétféle adatot érint:

- A kulcsszavak egységesítése: a szinonimák, a többes szám és egyéb jelek, ragok eltávolítása.
- A szerzők neveinek egységesítése. Itt leggyakrabban az azonos szerzők neveinek a különböző formában történt megadása okozhat gondot. Lehet azonban fordított eset is, amikor az azonos nevű, de különböző szerzőket kell megkülönböztetni.

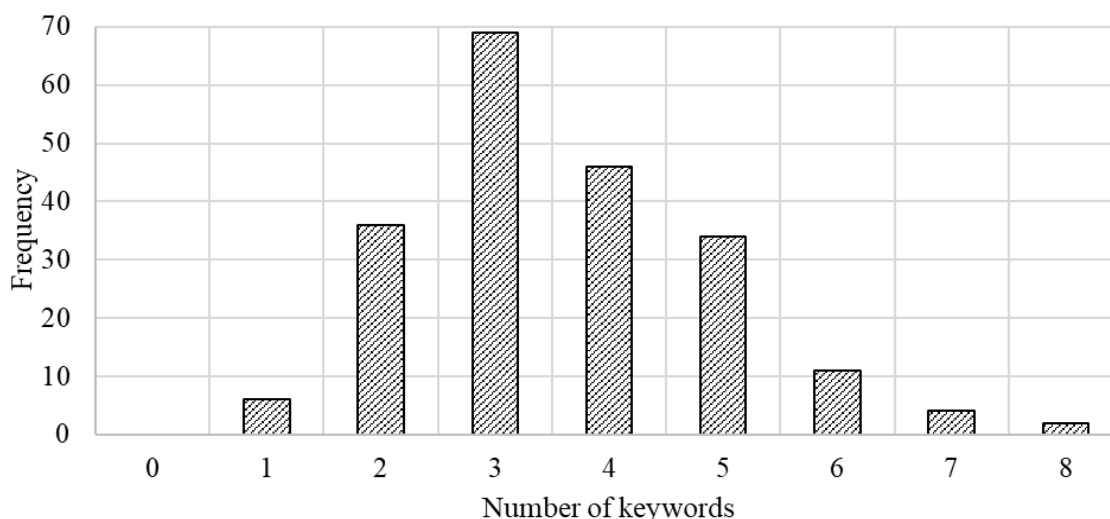
Az így kapott adattábla felhasználásával elvégezhető többféle, például gyakorisági elemzés, kapcsolatok feltárása. A hálózatos kapcsolatok vizsgálatát a módszertannal általában kétféle mód valamelyike szerint végezzük:

- Az MTMT adattárból a Web of Science lekérdezés adatstruktúrájának megfelelő átalakítás után (1. ábra) az azt lehetővé tevő szoftverrel - pl. VOSviewer (van Eck - Waltman, 2011). Ilyen módon a bibliográfiai adatok közvetlenül feldolgozhatók. Ekkor a fejlécnek meg kell egyeznie a Web of Science által előállított szabványos fejléccel.
- A hálózati csomópontok és a közöttük lévő kapcsolatok kigyűjtése után a hálózat megjelenítésére alkalmas szoftver - pl. VOSviewer, Social Network Visualizer - alkalmazása. Mi ez utóbbi megoldást részesítjük előnyben, mert jobban kézben tartható a folyamat.

A kapott hálózat tulajdonságainak (klaszterek, centralitás-, presztízsmutatók, modularitás) elemzésére az említettek mellett más programok is használhatók (pl. Gephi, R program).

3. A módszertan alkalmazása: Sikos T. Tamás munkásságának vizsgálatára

Adatbázisként az MTMT-ből letöltött rekordokat használtuk fel. A cikk írásakor az MTMT 208 publikációt exportált. Mivel ezek közül csak néhány tartalmazott kulcsszót, ezért a publikációk címe, absztraktja, esetenként az egész szöveg alapján azokat kulcsszavakkal láttuk el. A 208 publikáció összesen 750 kulcsszót kapott, amiből 254 volt különböző. Az általunk adott kulcsszavak publikációnkénti számának eloszlása a 3. ábrán látható.

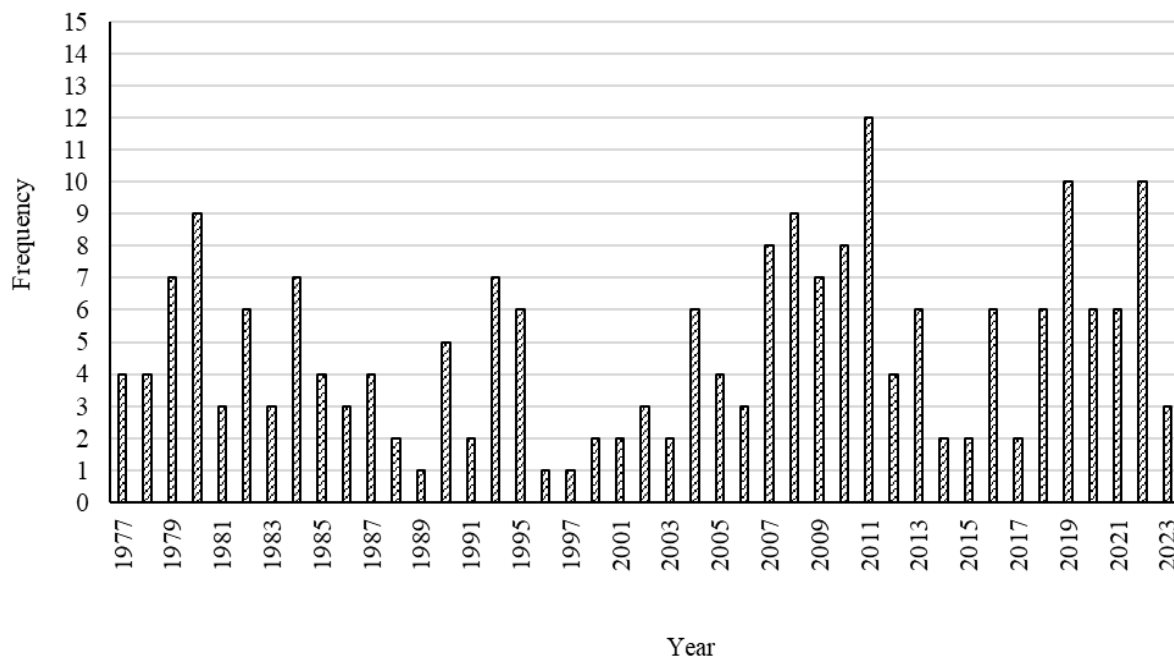

3. ábra: A publikációkhoz hozzárendelt kulcsszavak eloszlása

A legtöbb publikáció három, általunk adott kulcsszóval jellemezhető. Volt ugyanakkor olyan közlemény, amelyhez 8 kulcsszót tudtunk hozzárendelni.

3.1. Általános statisztika

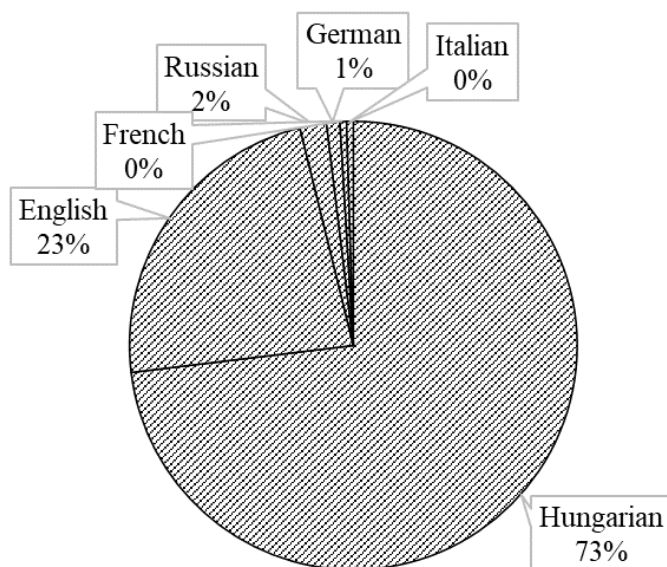
Tekintettel a terjedelmi korlátokra, valamint arra, hogy az MTMT is ad általános statisztikát, most inkább az egyéb, átfogó, elsősorban tartalmi jellemzőkre térünk ki.

4. ábra: A publikációk évenkénti száma

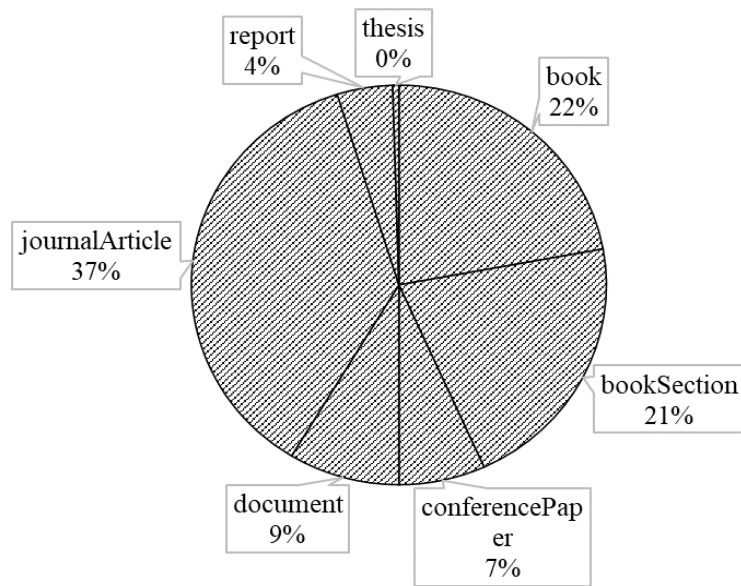
A publikációk évenkénti száma a 4. ábrán látható. A közlemények száma ciklikusságot mutat. Az első publikáció 1977-es, míg a legtöbb közlemény a 2011-es évhez köthető.

A nyelvi megoszlást az 5. ábra mutatja. A magyar és angol nyelvű publikációk dominálnak. Ezek mellett jelentek meg német, francia, olasz és orosz közlemények is.

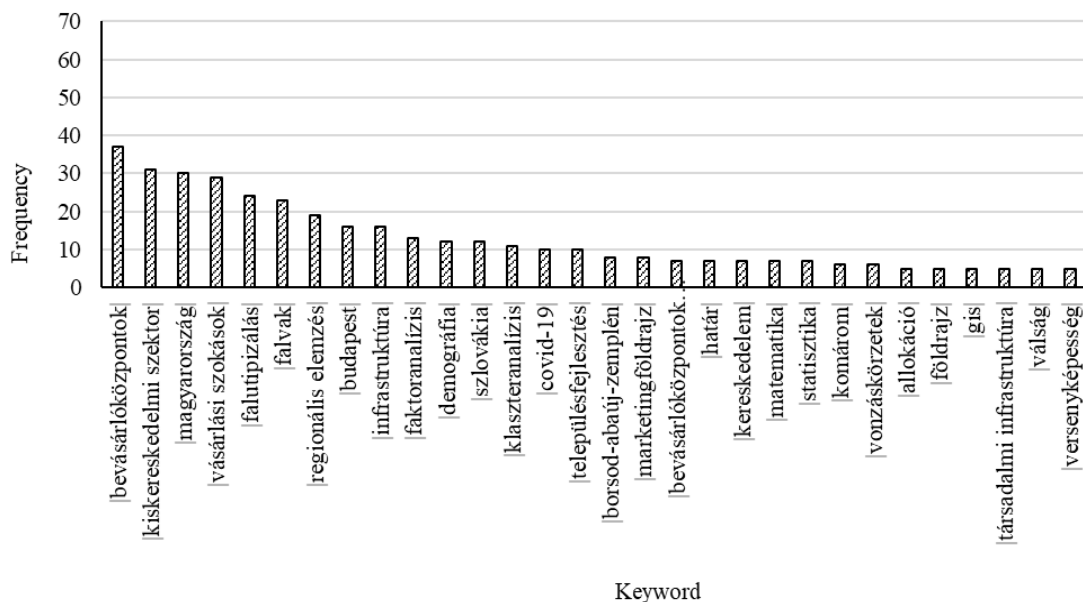
5. ábra: A publikációk nyelvi megoszlása

Jellegük szerint a publikációk megoszlása a 6. ábrán látható. A publikációk között a folyóiratcikkek és könyvek dominálnak.

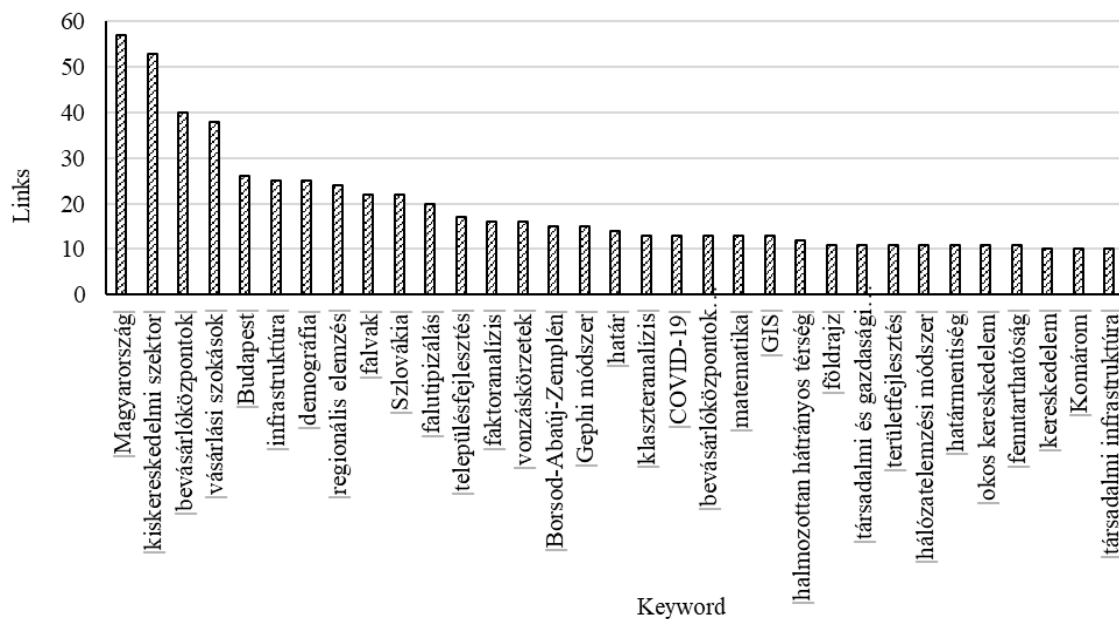
6. ábra: A publikációk zömét folyóirat cikkek adják

A következőkben részletesen elemezzük a közleményekhez rendelt kulcsszavakat. A 254 kulcsszó leggyakrabban előforduló része (30 kulcsszó, ami az összes 51,5 %-át adja) a 7. ábrán látható. Ezek a kulcsszavak legalább 5 publikációban fordulnak elő.

7. ábra: A kulcsszavak gyakorisága az összes publikációban

A kulcsszavak közül a legtöbb egyéb kulcsszóhoz a |Magyarország| kulcsszó kapcsolódott. Ez azt mutatja, hogy a kutatott területek hazaiak voltak. A kereskedelmi jellegű kulcsszavak nagyszámú kapcsolatai pedig a kereskedelmi fókuszra utalnak (8. ábra).

8. ábra: A kulcsszavak kapcsolódási száma

Ha két kulcsszó együttes előfordulását vizsgáljuk, a leggyakrabban |falutipizálás|+|falvak| szavak fordulnak elő együtt. Sikos T. Tamás többek között Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megye településeit vizsgálta (pl. Beluszky P. & Sikos T, (1981), Beluszky P. & Sikos T, (1982), (Sikos T, 1987a), Sikos T, (2018)). Külön hangsúlyt fektetett a halmozottan hátrányos helyzetű térségek elemzésére ((Sikos T, 1987b). Foglalkozott / foglalkozik továbbá az „okos falu”, illetve „okos régió” koncepciók magyarországi alkalmazhatóságának a lehetőségeivel is (Sikos T & Szendi, 2022). A 2-5. helyen a bevásárlással, kereskedelemmel kapcsolatos szó párok a jellemzőek. Sikos T. Tamás vizsgálta a közép-kelet-európai régió bevásárlóközpontjait (például Sikos T & Hoffmann I., (2011), Sikos T & Hoffmann I. (2012)), elemezte ezek hatását bizonyos generációk fogyasztói szokásaira (Kovács C. J. & Sikos T, (2018), Hoffmann I. & Sikos T, (2014), Sikos T, (2006)). A 6. helyen a |faktoranalízis|+|klaszteranalízis| módszertani szó páros fordul elő (1. táblázat). A szerző, főleg munkássága elején több publikációjában foglalkozott matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségeivel a területi kutatásokban (például Sikos T, (1984), Beluszky P. & Sikos T, (1984)).

1.táblázat: A leggyakoribb kulcsszó párok

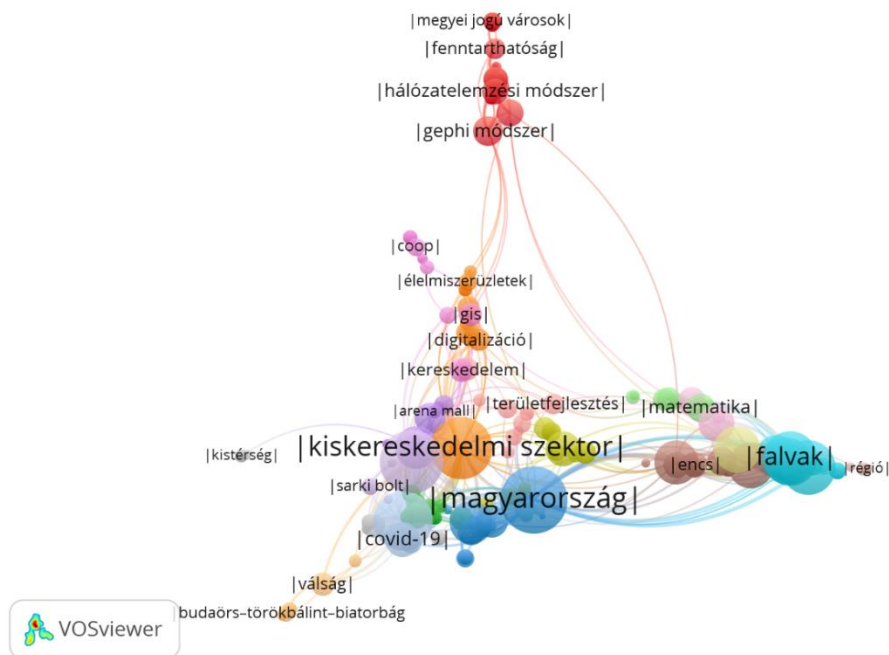
Kulcsszó páros	Gyakoriság
falutipizálás + falvak	16
bevásárlóközpontok + vásárlási szokások	12
kiskereskedelmi szektor + vásárlási szokások	12
bevásárlóközpontok + kiskereskedelmi szektor	10
bevásárlóközpontok + Budapest	10
faktoranalízis + klaszteranalízis	10
Magyarország + Szlovákia	8
vásárlási szokások + COVID-19	8
falutipizálás + faktoranalízis	8
falvak + infrastruktúra	7
falvak + faktoranalízis	7

Magyarország + falutipizálás	6
Magyarország + falvak	6
Magyarország + határ	6
falutipizálás + klaszteranalízis	6
Budapest + bevásárlóközpontok tipológiája	6
infrastruktúra + Borsod-Abaúj-Zemplén	6
bevásárlóközpontok + bevásárlóközpontok tipológiája	5
kiskereskedelmi szektor + Magyarország	5
Magyarország + vásárlási szokások	5
Magyarország + demográfia	5
falutipizálás + regionális elemzés	5
falvak + klaszteranalízis	5
regionális elemzés + klaszteranalízis	5

Az adatokból úgy tűnik, hogy Sikos T. Tamás munkássága jelentős részben a kereskedelemhez (kiskereskedelmi szektor, bevásárlóközpontok, fogyasztói szokások változása), illetve a falvakhoz köthető (falvak tipizálása, területfejlesztés, lakossági infrastruktúra).

3.2. Témaerületi kapcsolatok

Ma már különböző területek belső kapcsolatrendszerének feltárásához a hálózatkutatás általánosan alkalmazott módszertan (Kosztyán et al., 2021), aminek széles körben használt eszköze a VOSviewer (van Eck & Waltman, 2022). Ahogyan említettük, választás alapján a program képes bibliográfiai adatrekordok feldolgozására és a hálózatos kapcsolatok megjelenítésére, vagy kapott gráfstruktúra alapján kirajzolni a hálózatot. A hálózat különböző jellemzői mindkét esetben megkaphatók. Jelen vizsgálat esetén a kapcsolatokat saját alkalmazással határoztuk meg a bibliográfiai adatokból, a VOSviewer-t „csak” a hálózat megjelenítésére és a hálózati tulajdonságok kiszámítására használtuk. Ezt a gyakorlatot amiatt is követjük, mert a hálózati kapcsolatok megléte esetén más, olyan szoftvereket is be tudunk vonni a vizsgálatba, amelyek nem képesek közvetlenül a Web of Science rekordokon dolgozni. Ha minden (254) kulcsszót és minden tényleges kapcsolatot figyelembe veszünk, akkor 740 kulcsszó pár képezhető. Ezek kapcsolata a VOSviewer-ben a 9. ábrán látható.

9. ábra: A kulcsszavak kapcsolatrendszere

Az ábra erősíti azt a megállapítást, hogy Sikos T. Tamás munkássága jelentős részben a kereskedelemhez és a falvakhoz köthető. Az országmegjelölés arra utal, hogy jórészt hazai vizsgálatok történtek. Érdekeség ugyanakkor, hogy ő is használt/használ hálózati elemzési módszereket kutatásaihoz (lásd például Sikos T & Szendi, D. (2022)).

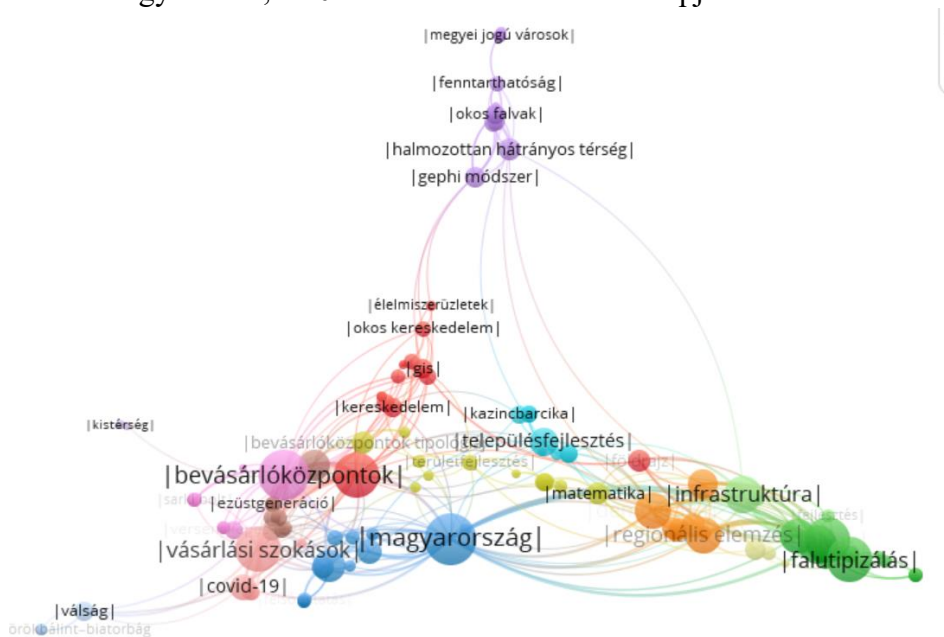
A klaszterekbe csoportosított kulcsszavak a 2. táblázatban láthatók. A zárójelben lévő számok a VOSviewer szerinti teljes kapcsolaterősséget (total link strength) mutatják, ami a jelen beállítások szerint az irányítatlan háló csomópontjainak fokszámával egyenlő.

2.táblázat: A teljes kulcsszóhalmaz klaszterei

Klaszter	Méret	Összetevők (wt<Lnk>:)
1	19	gephi módszer (15); halmozottan hátrányos térség (12); hálózatelemzési módszer (11); fenntarthatóság (11); okos falvak (9); okos régió (9); abaúji térség (8); smart index (7); területi fenntarthatósági potenciál (6); megyei jogú városok (5); sdg (5); búza (4); export (4); gazdasági pillérek (4); import (4); okos városok (4); társadalmi innováció (3); rangsorolás (2); társadalmi jólét (1);
2	17	vonzáskörzetek (16); határmentiség (11); dél-szlovákia (9); határon átnyúló kiskereskedelem (9); bevásárlóturizmus (9); gravitációs zóna (8); dunaszerdahely (6); határ menti kereskedelem (6); nagymegyer (6); párkány (6); ezüstgeneráció (5); idősmarketing (5); vonzerő (5); bevásárlóközpontok (4); bevásárlási szokások (4); heves (1); gravitációs modell (1);
3	16	magyarország (57); szlovákia (22); határ (14); komárom (10); felsőoktatás (5); regionális együttműködés (5); településmarketing (5); gazdasági és szociális szomszédság (4); gazdasági és szociális szomszédság (4); felvidék (3); selye jános egyetem (3); áramlás (3); közös történelem (3); kereskedelmi komplexum (2); községtypizálás (1); modern üzleti tudományok főiskola (1);
4	15	településfejlesztés (17); euró régiók (7); kelet-közép-európa (7); jász-nagykun-szolnok (6); kazincbarcika (6); megye (6); aprófalvak (5); lakossági infrastruktúra (5); stratégia (4); városfejlődés (4); lakható város (4); önkormányzatok (4); településmenedzsment (4); bordos-abaúj-zemplén megye (3); élelmiszer-alapellátás (3);

5	15	budapest(26); bevásárlóközpontok tipológiája(13); voronoi elemzés(8); cbd(7); geomarketing(7); városszerkezet(7); arena mall(4); lárkád budapest(4); barnamezős övezet(3); bevásárlóközpontok generációi(3); ipar története(3); kereskedelmi zónák(3); prága(3); rozsdáövezet(3); nagyterségi vezető szerep(1);
6	14	falvak(22); falutipizálás(20); faktoranalízis(16); klaszteranalízis(13); társadalmi infratraktúra(7); bács-kiskun(6); rendszerátalakítás(5); szolnok(5); makrofalu régiók(5); magyarország falutípusai(3); településformáló folyamatok(3); kutatási jelentés(3); vas(2); falutájak(2);
7	14	kiskereskedelmi szektor(53); okos kereskedelem(11); digitalizáció(9); smart megoldások(8); élelmiszerüzletek(8); e-commerce(4); élelmiszer-ellátási láncok(4); hálózati kapcsolatok(4); kiskereskedelmi vállalati stratégia(4); méretgazdaságosság(4); sérülékenység(4); szupersztráda(4); okos kiskereskedelem(3); területi eloszlás(1);
8	13	demográfia(25); regionális elemzés(24); társadalmi infrastruktúra(10); shift-share módszer(9); encs(7); borsod-abauj-zemplén(6); aszód(4); kadas sándor(3); regionális modellezés(3); boston(2); osztályozási módszer(2); területi szerkezet(2); regionális fejlődés(1);
9	13	gis(13); kereskedelem(10); coop(8); telephelyválasztás(5); esettanulmány(5); aldi(5); diszkontlánc(5); kisbolt(5); lidl(5); területi verseny(5); diszkont üzletek(3); észak-magyarország(3); jelentés(1);
10	13	területfejlesztés(11); marketingföldrajz(9); enyedi györgy(9); agrárszektor(8); kkv-k(7); bernát tivadar(5); termelési körzetek(5); határon átnyúló kereskedelem(4); tér szerkezet(4); jövedelmezőség(3); komárom mikrorégió(3); interdiszciplinaritás(2); multidiszciplinaritás(2);
11	12	matematika(13); allokáció(8); termelőerők(6); optimalizációs modell(5); gazdaságmatematikai modellezés(3); matematikai modellezés(3); granberg(2); játékelméleti modell(2); mezőgazdasági modellek(2); népgazdaság(2); pillis páll(2); termelőerő(2);
12	11	vásárlási szokások(38); covid-19(13); pánik vásárlás(4); boltlátogatások(4); területi különbségek(4); kiskereskedelmi üzlet(4); kiskereskedelmi innováció(3); kiskereskedelmi stratégiák(3); v4(3); kérdőív(2); vásárnapi nyitva tartás(1);
13	9	infrastruktúra(25); tipizálás(4); fejlesztés(4); városok(4); regionális elemzés(4); kritika(3); skála-módszer(3); kutatás(2); vidéki települések(2);
14	8	bevásárlóközpontok(40); sarki bolt(3); vásárnapi nyitvatartás(3); outletek(2); bécs(2); hagyományos kereskedelem(2); bevásárlóközpontok tipizálása(1); webes tartalom(1);
15	7	társadalmi és gazdasági jellemzők(11); ausztria(4); komárom-esztergom(4); mezorégió(4); régiómarketing(4); rendszerátalakítás(4); országgyűlési egyéni választókerület(2);
16	7	válság(8); budaörs-törökbálint-biatorbágy(5); vásárló(4); agglomerációs település(3); aranyháromszög(3); kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerek(2); városkutatás(2);
17	7	statisztika(9); regionális földrajz(4); pályaanalízis(3); régió(3); tájföldrajz(3); településföldrajz(3); területi statisztika(2);
18	5	borsod-abauj-zemplén(15); földrajz(11); elemzés(5); lengyel(2); magyar(2);
19	5	versenyképesség(9); pozsony(3); történelmi fejlődés(3); szellemi tőke(2); tudásmenedzsment(2);
20	4	kistérség(3); tatabánya(3); térkép(3); turizmus(2);
21	3	fekete péntek(5); akció(4); ár(4);

A vizsgálat folytatható a kisebb elemszámú modell összetevők (a kulcsszavak előfordulásának, kapcsolatainak gyakorisága) kizárásával. Ha csak a legalább kétszer előforduló kulcsszavakat vesszük figyelembe, a 10. ábrán látható hálózatot kapjuk.

10. ábra: A legalább kétszer előforduló kulcsszavak kapcsolatai

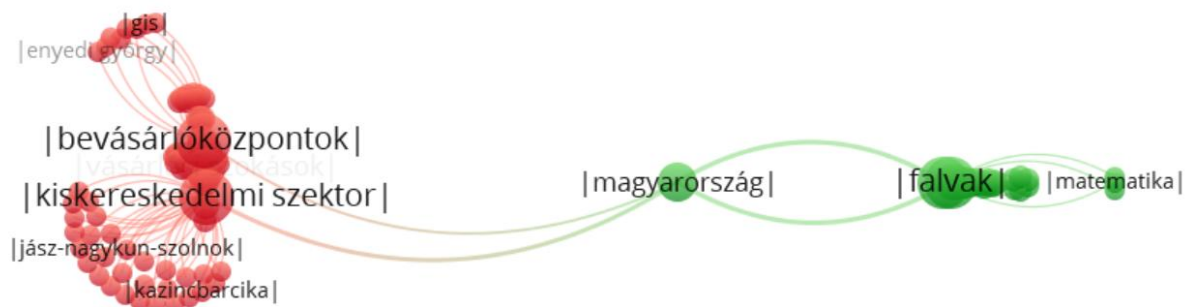
Ha csak a legalább ötször előforduló és legalább két kapcsolattal rendelkező kulcsszavakat tekintjük, a hálózat a 11. ábra szerinti.

11. ábra: A legalább ötször előforduló és legalább két kapcsolattal rendelkező kulcsszavak hálózata

Ha ábrázoljuk a két tématerület két-két legnagyobb gyakoriságú kulcsszavának (|bevásárlóközpontok| (37), |kiskereskedelmi szektor| (31); |falutipizálás| (24), |falvak| (23)) a kapcsolatait, a 12. ábrán látható képet kapjuk.

Itt már egyértelmű a két tématerület. Az eredmény érzéketlen arra, hogy az algoritmus számára előírt minimális klaszterméret 5 vagy 10, mindegyik esetben két klaszter adódik. Ennek az összetétele a 3. táblázatban látható.

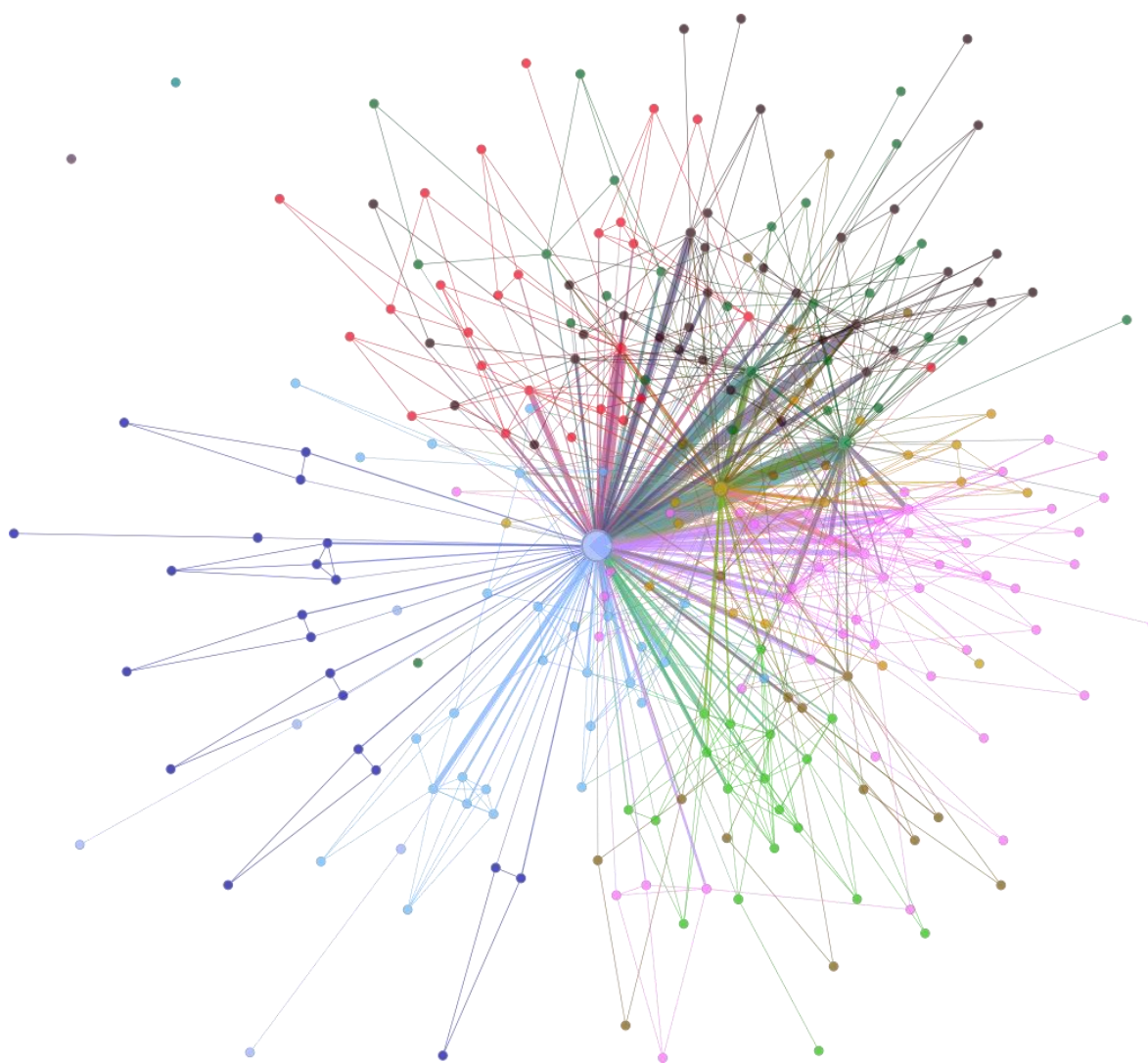
12. ábra: A két kutatási fő terület egyértelműen azonosítható

3. táblázat: Az összes kulcsszót tartalmazó két klaszter

Cluste r	Siz e	Components (wt<Lnk>:)
1	71	kiskereskedelmi szektor (53); bevásárlóközpontok (40); vásárlási szokások (2); budapest (2); szlovákia (2); bevásárlóközpontok tipológiája (2); kereskedelem (2); vonzáskörzetek (2); válság (2); versenyképesség (2); digitalizáció (2); smart megoldások (2); határon átnyúló kiskereskedelem (2); okos kereskedelem (2); bevásárlóturizmus (2); kelet-közép-európa (2); outletek (2); cbd (2); geomarketing (2); prága (2); városszerkezet (2); vonzerő (2); covid-19 (1); településfejlesztés (1); marketingföldrajz (1); komárom (1); gis (1); lász-nagykun-szolnok (1); kazincbarcika (1); megye (1); shift-share módszer (1); dél-szlovákia (1); gravitációs zóna (1); sarki bolt (1); telephelyválasztás (1); vasárnapi nyitvatartás (1); aprófalvak (1); bevásárlóközpontok tipizálása (1); élelmiszerüzletek (1); enyedi györgy (1); ezüstgeneráció (1); fekete péntek (1); idősmarketing (1); kkv-k (1); pozsony (1); történelmi fejlődés (1); bécs (1); bordos-abaúj-zemplén megye (1); boston (1); dunaszerdahely (1); e-commerce (1); élelmiszer-alapellátás (1); élelmiszer-ellátási láncok (1); hagyományos kereskedelem (1); határ menti kereskedelem (1); határon átnyúló kereskedelem (1); kereskedelmi komplexum (1); kiskereskedelmi innováció (1); kiskereskedelmi stratégiák (1); kiskereskedelmi vállalati stratégia (1); méretgazdaságosság (1); nagygyőr (1); okos kiskereskedelem (1); párkány (1); sérülékenység (1); szupersztráda (1); tér szerkezet (1); területi eloszlás (1); v4 (1); vásárló (1); webes tartalom (1);
2	27	falvak (22); falutipizálás (20); magyarország (4); regionális elemzés (2); infrastruktúra (2); faktoranalízis (2); demográfia (2); klaszteranalízis (2); borsod-abaúj-zemplén (2); bács-kiskun (2); társadalmi infratraktúra (2); vas (2); falutájak (2); rendszerátváltás (2); szolnok (2); kutatási jelentés (2); makrofalu régiók (2); matematika (1); statisztika (1); földrajz (1); magyarország falutípusai (1); pályaanalízis (1); településformáló folyamatok (1); fejlesztés (1); városok (1); elemzés (1); regionális elemzés (1);

Érdekes, hogy a második klaszter teljesen homogén, az első kissé vegyes, de itt is egyértelmű a domináns terület. A két témakör között egyébként van összefüggés is. Például Sikos T. Tamás vizsgálta az élelmiszerellátás sérülékenységét elmaradott térségekben (Sikos T, 2023).

Egy másfajta csoportosítás - statistical inference - végezhető a Gephi program segítségével. Ez az új algoritmus mintakeresés helyett megpróbálja kideríteni hogy a hálózat hogyan jött létre (Peixoto, 2022).

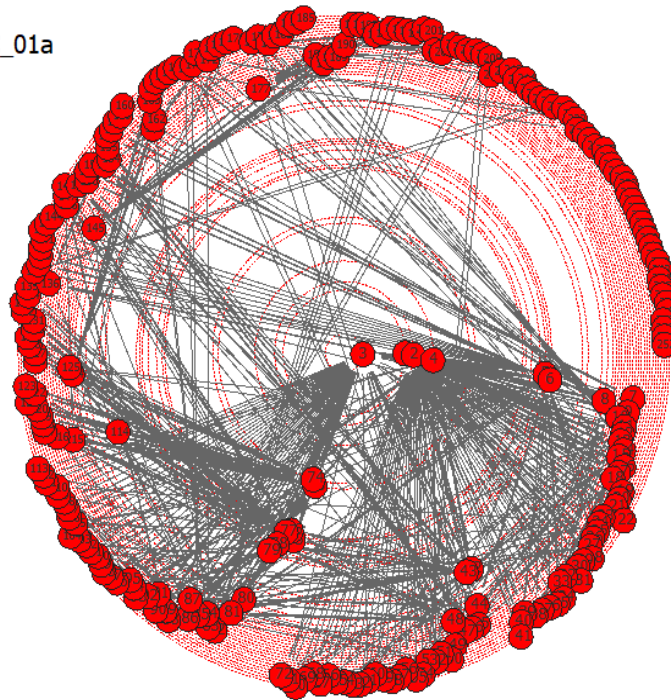
13. ábra: A kulcsszavak színezett csoportjai Peixoto algoritmus szerint

A Gephi a gráf csúcsait 14 osztályba sorolta, ebből a 9 legnagyobb tartalmaz jelentős mennyiségű csúcsot, és az alábbi kategóriáknak feleltethetők meg:

1. Rózsaszín: kutatás, elemzés (településformáló folyamatok, falutipizálás, regionális elemzés)
2. Fekete: felvidéki és határ menti kereskedelem (gazdasági és szociális szomszédság, Dél-Szlovákia).
3. Világoskék: telephelyválasztás és okos megoldások (marketingföldrajz, területi verseny, digitalizáció, e-commerce).
4. Piros: bevásárlóközpontok és marketing (arena mall, árkád budapest, geomarketing, régiómarketing).
5. Sötétzöld: vásárlási szokások (vasárnapi nyitvatartás, akció, pánik vásárlás).
6. Barna: matematikai modellezés (gazdaságmatematikai modellezés, optimalizációs modell, játékelméleti modell).
7. Sötétkék: elmaradott térségek, ellátás sérülékenysége (üres városok, kisebbségek, alapellátás).
8. Világoszöld: innováció, fenntarthatóság (okos falvak, társadalmi innováció, területi fenntarthatósági potenciál)
9. Narancssárga: Kelet-Magyarország, településfejlesztés (Kazincbarcika, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye, aprófalvak).

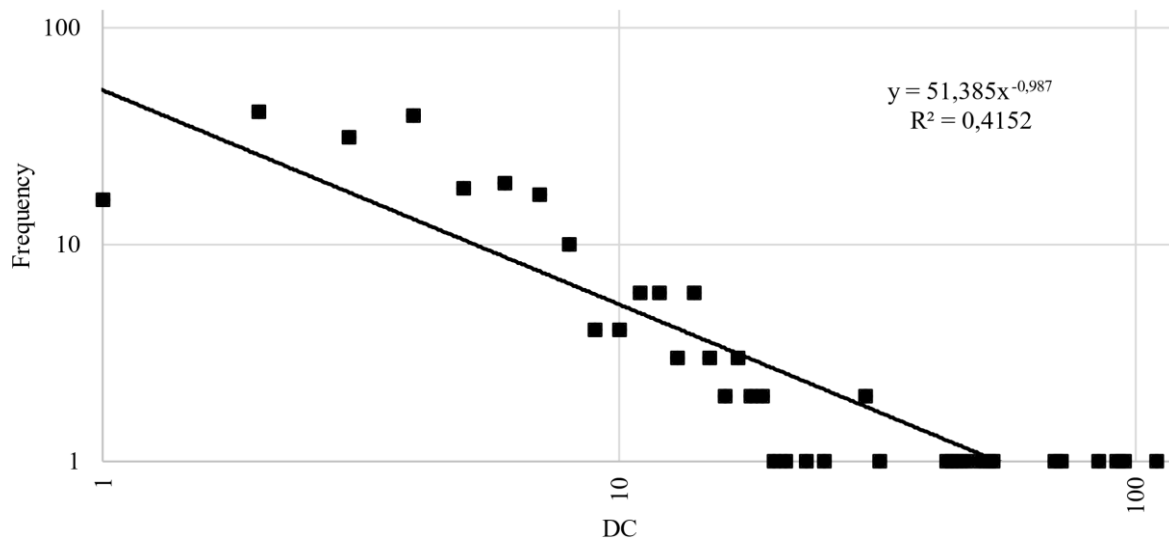
A sugaras ábrázolásmódban megjelenő kapcsolatok ugyancsak utalnak centrumokra (14. ábra).

SocNetV
radial_DC_01a

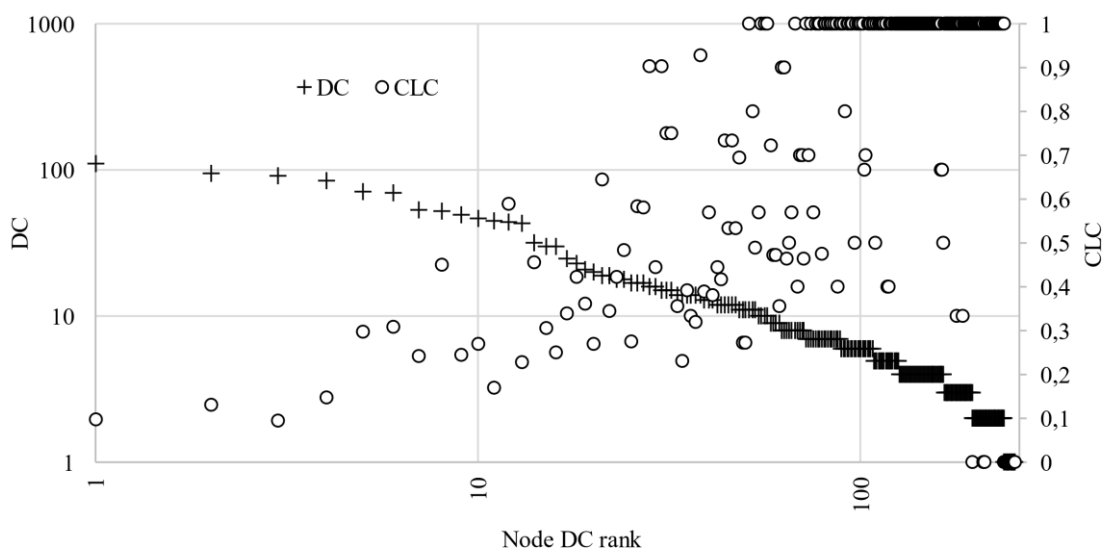
14. ábra: A sugaras ábrázolásmód is megerősíti centrumok jelenlétét

A gráfot erősen centralizált, skálafüggetlen hálózatnak is lehet tekinteni, mert a fokszámok (DC: degree centrality) eloszlására hatványfüggvény illeszthető (15.ábra). Ennek bizonyítása további szigorú elemzést igényelne. Skálafüggetlen hálózatok az élet minden területén előfordulnak, az internetes weboldalak közötti kapcsolatoktól a sejteken belüli anyagcseréig. Jellemzőségük a "kicsi világ jelenség", ahol nagyon kevés csúcs áll közvetlen szomszédságban egymással, mégis gyorsan el lehet jutni bármely csúcsból egy másikba. Kialakulásuk egyik módja, ha az új csúcsok kapcsolódásának esélye egy régihez arányos a régi csúcs fokszámával (Barabási, 2016). Ugyanez megfigyelhető ezen a gráfon is, ahogy az általános, gyakran használt fogalmaktól (bevásárlóközpontok, kiskereskedelmi szektor, Magyarország) halad kifelé a specifikus fogalmakig (eurórégió, rozsdaövezet, okos városok).

15.ábra: A fokszám szerinti gyakoriság logaritmikus skálán ábrázolva

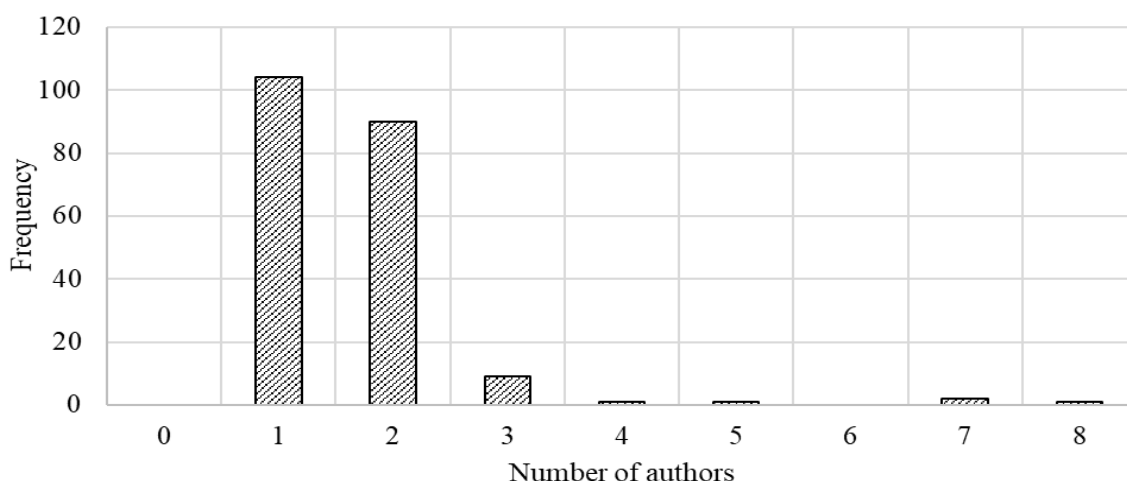
A nagy fokszámú csúcsok szomszédjai a centralizáltságból adódóan kevésbé vannak központi szerepben és közvetlenül összekötve egymással. A 16. ábrán látható, hogy ha a csúcsokat fokszám szerint csökkenő sorrendbe rendezzük, minél kisebb a csúcs fokszáma (DC: degree centrality), annál több él van a szomszédjai között, amit a CLC (clustering coefficient) növekedése mutat. Ez is a skálafüggetlen hálózatok egyik jellegzetessége. Kulcsszavak szempontjából ez azt jelenti, hogy az általánosan használt kifejezések összekötésként szolgálnak a különböző témák egyedibb elnevezései között.

16. ábra: A klaszterezési együttható a fokszám csökkenésével nő

3.3. Szerzői kapcsolatok

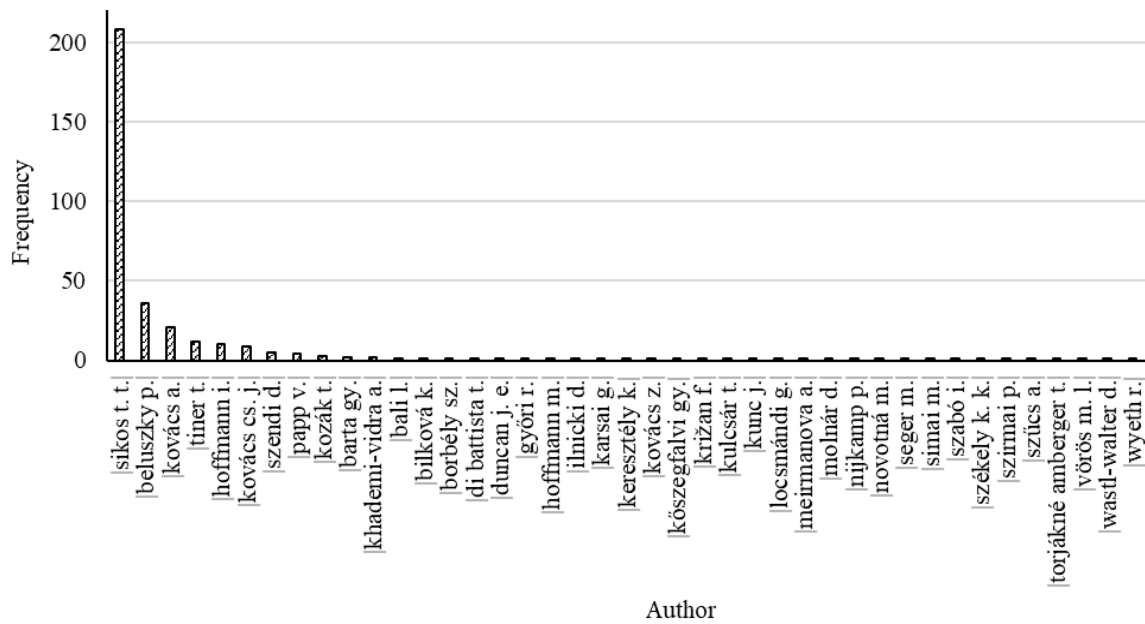
A szerzői kapcsolatok ugyancsak megjeleníthetők. Tisztítás után (ami a nevek egységes megadását jelentette) 41 szerző adódott. Az egyes publikációk szerzői számának eloszlása a 17. ábrán látható.

17. ábra: A publikációk szerzőszámának eloszlása

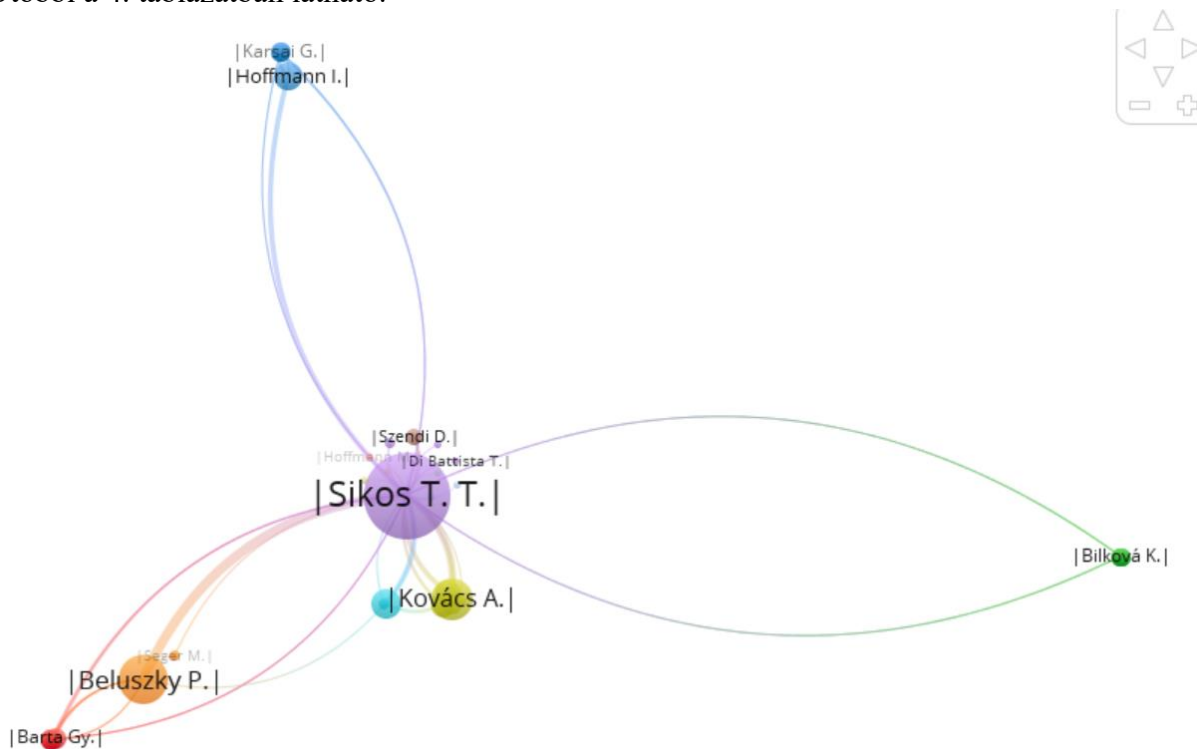
A szerzők számának növekedésével a publikációk száma egyenesen csökken. A vizsgált közlemények nagyobb része egy- vagy kétszerős, ugyanakkor találunk 8 szerzős publikációt is.

A Sikos T. Tamással szereplő társszerzők előfordulási gyakoriságát a 18. ábra mutatja.

18. ábra: Az egyes társszerzők előfordulási gyakorisága

A szerzők közötti kapcsolatot a 19. ábra mutatja, illetve készítettünk szerzői klasztereket. Utóbbi a 4. táblázatban látható.

19. ábra: A társszerzők páronkénti kapcsolati hálója

4. táblázat: Szerzői klaszterek

Cluster	Size	Components(wt<Lnk>:)
1	6	Barta Gy. (7); Borbély Sz. (7); Győri R. (7); Keresztély K. (7); Kovács Z. (7); Locsmánci G. (7);
2	6	Bilková K. (6); Ilnicki D. (6); Križan F. (6); Kunc J. (6); Novotná M. (6); Wyeth R. (6);
3	6	Hoffmann I. (6); Karsai G. (6); Simai M. (6); Szirmai P. (6); Szűcs A. (6); Torjárné Amberger T. (6);
4	5	Kovács A. (6); Papp V. (5); Kovács Cs. J. (4); Kozák T. (4); Molnár D. (2);
5	4	Sikos T. T. (40); Khademi-Vidra A. (1); Di Battista T. (1); Kulcsár T. (1);
6	3	Tiner T. (6); Bali L. (2); Szabó I. (2);
7	2	Beluszky P. (9); Seger M. (2);
8	1	Szendi D. (1);
9	1	Duncan J. E. (1);
10	1	Hoffmann M. (1);
11	1	Kőszegfalvi Gy. (1);
12	1	Meirmanova A. (1);
13	1	Nijkamp P. (1);
14	1	Székely K. K. (1);
15	1	Vörös M. L. (1);
16	1	Wastl-Walter D. (1);

A leggyakoribb háromszerzős kapcsolatok: |Sikos T. T.| + |Kovács A.| + |Papp V.| 4 előfordulás; |Sikos T. T.| + |Kovács A.| + |Kozák T.| 3 előfordulás. A többi háromszerzős kapcsolat egyszer fordul elő.

4. Következtetések

Tartalmi következtetések Sikos T. Tamás munkásságával kapcsolatban:

Sikos T. Tamás 1977. óta publikál. Több, mint kétszáz közleményt jelentett meg az évek során. Publikációi a magyar és az angol nyelv mellett jelentek meg németül, franciául, olaszul és oroszul is. Számos cikk, könyv szerzője, illetve több könyv szerkesztésében is részt vett. Kutatásai középpontjában elsősorban területi kutatások (falvak, falvak tipizálása, lakossági infrastruktúra, halmozottan hátrányos térségek, területfejlesztés), illetve marketingföldrajzi kérdések (kiskereskedelmi szektor, bevásárlóközpontok, bevásárlóközpontok tipizálása, fogyasztói szokások, fogyasztói szokások változása a járvány alatt) állnak, de statisztikai módszertannal is foglalkozott.

Módszertani következtetések:

Vizsgálatunk – összhangban korábbi munkáinkkal - rámutatott arra, hogy az MTMT megfelelő feldolgozással felhasználható szerzői munkásság bibliometriai elemzésre. Erre – némi előkészület után - a 'hagyományos' szoftverek is alkalmasak. Technikai tapasztalat, hogy bár a .bib és a .ris formátum alkalmazása egyenértékűnek tűnik, ez nincs így. Egy utólagosan elvégzett import alapján megfigyelhető volt, az egy időben elvégzett MTMT lekérdezés esetén a .bib fájlból 208 rekordot, míg a .ris fájlból 239 rekordot importált a Zotero.

Korlátozás lehet és kérdéses, hogy az általunk történt utólagos kulcsszóadás milyen mértékben torzította a kutatások témaköréről alkotott képet. A vizsgálati módszertan lehetővé teszi a címek és kivonatok hasonló vizsgálatát, de erről a terjedelmi korlátok miatt le kellett mondanunk.

További hálózati tulajdonságok, mint például a modularitás is vizsgálható, továbbá hierarchikus klaszterelemzés is végezhető.

Irodalomjegyzék

- Barabási, A.-L. (2016). *Network Science*. Cambridge University Press. <http://networksciencebook.com/>
- Beluszky, P., & Sikos T, T. (1981). Process of settlement transformation in the rural settlements of Bács-Kiskun County. With the help of village typological factor and cluster analysis. *ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS ACTA GEOGRAPHICA*, 21, 185–214.
- Beluszky, P., & Sikos T, T. (1982). Kutatási jelentés a Bács-Kiskun megyében végzett falutipológiai vizsgálatokról. *FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ (1952-2008)*, 31, 83–119.
- Beluszky, P., & Sikos T, T. (1984). A faktor- és clusteranalízis. In *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban* (o. 91–131). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/1128776>
- Frandsen, T. F., & Nicolaisen, J. (2023). Defining the unscholarly publication: A bibliometric study of uncited and barely cited publications. *Scientometrics*, 128(2), 1337–1350. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04610-4>
- Gephi. (2023). <https://gephi.org/>
- Hoffmann, I., & Sikos T, T. (2014). Bécs bevásárlóközpontjai és vásárlóinak attitűdje. In *Tomcsányi Pál akadémikus 90 éves* (o. 153–169). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/2549475>
- Kovács, C. J., & Sikos T, T. (2018). Az ezüstgeneráció mint potenciális vásárlóerő a budapesti bevásárlóközpontokban = The Silver Generation as Potential Purchasing Power in Shopping Centers in Budapest. *TERÜLETI STATISZTIKA*, 58, 399–416. <https://doi.org/10.15196/TS580404>
- Kovács, Z., & Nagy, A. M. (2022). Publikációs tevékenység bibliometriai feldolgozása az MTMT adatbázis felhasználásával. In *Tanulmányok Berde Csaba tiszteletére: Köszöntők és tanulmányok Berde Csaba professzor úr 70. Születésnapja tiszteletére* (o. 183–196). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/32901558>
- Ovezmyradov, B. (2023). Applying quantified indicators in Central Asian science: Can metrics improve the regional research performance? *Scientometrics*, 128(1), 177–206. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04544-x>
- Peixoto, T. P. (2022). *Descriptive vs. inferential community detection in networks: Pitfalls, myths, and half-truths* (arXiv:2112.00183). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2112.00183>
- Sikos T, T. (1984). Játékelméleti modellek a termelőerők területi elhelyezésének gazdaságmatematikai modellezéséhez. In *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban* (o. 229–247). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/1128774>
- Sikos T, T. (1987a). A falusi települések lakossági infrastruktúrájának elemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *TÉR ÉS TÁRSADALOM*, 1, 49–71. <https://doi.org/10.17649/TET.1.4.43>
- Sikos T, T. (1987b). *Borsod—Abaúj—Zemplén megye lakossági infrastruktúrája*. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. <https://m2.mtmt.hu/api/publication/1120094>
- Sikos T, T. (2006). A bevásárlóközpontok a webes tartalomszolgáltatás célcsoportjai. *A Magyar Regionális Tudományi Társaság IV. Vándorgyűlése*, 1–4. <https://m2.mtmt.hu/api/publication/2936115>
- Sikos T, T. (2018). Borsod-Abaúj-Zemplén megye aprófalvainak élelmiszer-alapellátása. In *Közszervezési és közigazgatástani műhely-fórum* (o. 149–156). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/3399812>

- Sikos T, T. (2023). Fenntarthatók-e az élelmiszerüzletek az Abaúji és Edelényi térségekben? *ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI STRATÉGIAI FÜZETEK*, 20, 16–30. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.2>
- Sikos T, T., & Hoffmann, I. (2011). *A bevásárlóközpontok hatása Kelet-Közép Európa városainak társadalmi térszerkezetére = The effect of shopping centre on social and economical structure of Eastern-Central Europe cities* (o. 1–13). <https://m2.mtmt.hu/api/publication/2901493>
- Sikos T, T., & Hoffmann, I. (2012). *A kiskereskedelem új kihívói. Bevásárlóközpontok Budapeستől Prágáig*. Akadémiai Kiadó. <https://m2.mtmt.hu/api/publication/2153073>
- Sikos T, T., & Szendi, D. (2022). Evolution of smart village models in Hungarian Abaúj micro-region. *REGIONAL STATISTICS*, 12., 152–175. <https://doi.org/10.15196/RS120407>
- Social Network Visualizer*. (2023). Social Network Visualizer. <https://socnetv.org/>
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2022). *VOSviewer Manual*. 54.

HALLGATÓI TELJESÍTMÉNYÉRTÉKELÉS LEHETŐSÉGEI A MISKOLCI EGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KARÁN

Lates Viktor –Varga Krisztina
Miskolci Egyetem

Bevezetés

A hallgatói rangsor kialakítása során számos kihívással találjuk szemben magunkat. Egyrészt a hazai és nemzetközi gyakorlatok esetében jellemzően nem ismertek a rangsorképzés szabályai, így érdemes néhány – más területen végzett – rangsorolás alapján egy módszertant kialakítani. Másrészt a vizsgálatunk alapján nem azonosítható olyan módszer, amely az egyetemi diákok teljesítményét rangsorolja súlyozott módon, azaz a képzés nehézségét is figyelembe vevő pontozási rendszer alkalmazásával. Mindezen ismeretek alapján arra vállalkozunk, hogy meghatározzuk a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán a hallgatói rangsor kialakításának lehetőségeit, keretfeltételeit. Jelen tanulmány keretei között vizsgáljuk a hazai és nemzetközi példákat, meghatározzuk a hallgatói rangsorkészítés szempontjait, valamint kísérletet teszünk egy lehetséges módszertan ismertetésére.

Magyarországi tapasztalatok, példák

A kutatás során arra a megállapításra jutottunk, hogy Magyarországon jellemzően nem ismertek a rangsorképzés szabályai, így egyértelműen szükség van a módszertan kialakításra. Ehhez kapcsolódóan megvizsgáltuk azokat a hazai példákat, gyakorlatokat, amelyek a rangsorolás keretfeltételeinek meghatározásában segítséget jelentenek.

1. Hallgatói rangsor képzése az érettségi pontok alapján

Fábri (2016) az érettségi vizsgákon elért pontok alapján rangsorolja a felsőoktatási intézménybe jelentkezőket, felső 10% választását elemezi.

Ez alapján elképzelhető homogén hallgatói csoportok létrehozása, mely során:

- megtörténik a besorolás az adott félévre,
- megvalósul a tanulmányi teljesítmény egymáshoz mérése,
- azonos vagy hasonló tanulmányi kötelezettség alapján alakul ki a sorrend,
- a létszám meghatározott (szaktól, képzéstől függően, de a minimum csoportlétszám fontos),
- évfolyamonként, a szakokon (szakirányokon) belül külön rangsor jön létre,
- hasonló kötelezettség esetében meghatározott (pl. %-ban előírt) hasonló kötelezettség alapján valósulhat meg az összehasonlítás.

A módszer esetében kérdés, hogy az egyéb tényezők (pl. szakmai tevékenység, demonstrátori tevékenység, közösségi aktivitás, esetleg szociális helyzet) milyen súllyal szerepeljenek a vizsgálatban.

2. A hallgatói ösztöndíjhoz hasonló módszer

A módszer alapján egy minimum összeg meghatározása szükséges hallgatóként a támogatásra, majd kiszámítjuk a további támogatás mértékét a súlyozott átlag szerinti rangsor alapján. Összehasonlíthatóság szempontjából kritikus, hogy hány %-ban azonos a kötelezettség az egyes szakokon, illetve milyen súllyal számítanak bele egyéb tényezők.

3. Nemzeti felsőoktatási ösztöndíj (korábbi köztársasági ösztöndíj)

Az ösztöndíj módszertana külön pontoz 3 csoportban:

I. Tanulmányok

- Átlag
- Nyelvvizsga

II. Szakmai tevékenység

- Kutatási tevékenység
- OTDK/TDK részvétel, helyezés
- Hazai/Nemzetközi publikáció, előadás
- Pályamunkák, dolgozatok
- Egyéb kiemelkedő szakmai tevékenység
- Demonstrátori/tanszéki munka

III. Közéleti, sport és egyéb tevékenységek

A fenti módszerek megfelelően a szakmai nyelvvizsga, TDK, OTDK, szakkollégiumi tagság előre meghatározott súllyal számít bele az összpontszámba. Ebben az esetben kérdés, hogy hány hallgatóból választunk, vagyis az adott szak hallgatói létszáma befolyásolhatja az összevetést.

4. Tanulmányi Emlékérem (Miskolci Egyetem GTK)

Az érem adományozását megelőző utolsó két félévben legalább 50 összkreditpont és minimum 4,2 tanulmányi kreditindex átlag szükséges.

Ezen kívül az alábbi feltételek teljesülése szükséges:

- Arany fokozat adományozásának feltételei:
4,5 feletti kreditindex átlag + kiemelkedő szakmai teljesítmény + egyetemi közélet
- Ezüst fokozat adományozásának feltételei:
4,2- 4,5 közötti kreditindex átlag + kiemelkedő szakmai teljesítmény + egyetemi közélet
- Bronz fokozat adományozásának feltételei:
4,2 – 4,5 közötti tanulmányi átlageredmény, de nincs semmilyen szakmai és egyéb teljesítmény

Továbbá figyelembe vehető a példamutató emberi magatartás, szakmai teljesítmény (TDK, nyelvvizsga demonstrátori megbízás, pályázati aktivitás, egyetemi közélet - diákönkormányzatban való részvétel, sportkörü, kulturális munka).

5. Pontgyűjtő füzet – tehetségpontok (Pécsi Tudományegyetem)

A módszer keretei között a tanórán kívüli plusz aktivitásért pont gyűjthető, amellyel a hallgató felkerül a rangsorra, az ún. dicsőségtáblára. A rangsor:

- differenciált (képzés, szak, munkarend alapján),
- félév végén a tanulmányi eredménnyel súlyozott pontszámot jeleníti meg,
- elismerést, nyereményt és vállalatoknak való kiajánlást tesz lehetővé,
- támogatja az orientáció és az erősségek megismerését.

Nemzetközi tapasztalat, példa

A hallgatói rangsorkészítés szempontjainak meghatározása során kiemelt figyelmet fordítottunk a nemzetközi példák vizsgálatára. Ezen vizsgálat során egy olyan gyakorlatot azonosítottunk, amely további vizsgálatokat, lehetséges módszertani kereteket jelenthet számunkra. A módszer a Class rank, amelyet a College Board non-profit szervezet dolgozott ki. A módszer tulajdonképpen egy homogén csoportokon belüli összehasonlítás, amelynek a lényegi elemei (Counselors):

- a rangsor egy osztály rangsor, vagyis matematikai összegzés a legjobb tanulmányi eredményekről,
- figyelembe veszi a kurzus/képzés nehézségi fokát és a tanulmányi ösztöndíjakat is,
- a képzés és az ösztöndíj alapján egy általános pontot számol (GPA = átlagos fokozat pont), minél magasabb a tanuló GPA-ja, annál előrébb van a rangsorban (megmutatja, hányan vannak előtte és utána)
- az általános pontszám mellett egy összesítés jelenik meg (GPA szám, önéletrajz, ajánlások, szakmai tevékenységek),
- minden minősítési szakaszban újra kell számolni az értéket,
- a GPA súlyozott (0-5,0 közötti skála), figyelembe veszi a képzés nehézségét.

A gyakorlat ismertetése során hangsúlyozni érdemes, hogy a szakmailag magasabb szintű képzéseken magasabb pontszám érhető el, illetve akkor is, ha a hallgató valamilyen kiemelt programban vesz részt.

Számítás:

$$\left[1 - \frac{\text{csoporton belüli helyezés}}{\text{csoportlétszám}} \right] * 100 = \text{percentilis}$$

A hallgatói rangsor készítésének szempontjai

A rangsorhoz szükség van valamilyen értékelési rendszerre, amivel minden hallgatóhoz egy számot rendelünk, egyfajta teljesítményértékelésként. Számos szempontból lehet értékelni a hallgatói teljesítményt, ilyen például a félévenként számított tanulmányi átlag, vagy a teljesített kreditek száma. Azonban ezek a mutatószámok önmagukban nem alkalmasak a teljesítmény összehasonlítására, mivel az egyszerű összehasonlítás váratlan eredményt hozhat: például, ha valaki csak egy tárgyat vesz fel, akkor könnyen elérheti az 5,0 átlagot.

A hallgatói teljesítményértékeléssel szemben támasztott követelmények

Ahhoz, megfelelő rangsort tudjuk kialakítani, a teljesítményértékelésnek az alábbi jellemzőkkel célszerű rendelkeznie:

1. A teljesítés szintjét valamilyen elváráshoz kell viszonyítani, azaz relatív módon kell képezni.
2. A teljesítmény mérésének legalább képzésen belül összehasonlíthatónak kell lennie, azaz az azonos képzésre járó hallgatók teljesítményét össze kell tudni hasonlítani. Ideális esetben különböző képzések hallgatók teljesítménye is egymáshoz viszonyítható lehet.
3. A kreditrendszerű képzésben lehetséges passzív féléveket is az aktív félévek közé iktatni. A teljesítménymérésnek ezt kezelnie kell.
4. Lehetséges, hogy egy egyetemista máshol, vagy más képzésen kezdte a képzését, és átjelentkezett. Ez esetben is tudni kell mérni a teljesítményét, azaz valahogy figyelembe kell venni a korábban teljesített tárgyait, vagy eredményeit. Ez számára sem előnnyel, sem hátránnyal nem járhat.
5. A mérésnek objektívnek kell lennie.
6. Lehetőleg automatizált módon kell mérni, azaz a lehető legkevesebb kézzel végzett műveletre van szükség. Ehhez a meglévő adatokat kell felhasználni.
7. A rangsort, és a teljesítménymérést megadott időközönként kell elvégezni. Ennek ciklusa célszerű megegyezik a képzés időbeosztásával, azaz félévenként, a félév lezárását követően kell elvégezni.

A hallgatói teljesítménnyel kapcsolatos lehetséges elvárások

A hallgatók képzésen végzett teljesítményének méréséhez milyen adatokat lehet figyelembe venni, azaz milyen adatok állnak rendelkezésre? Néhány példa az alábbiakban olvasható.

- Az adott félévben, illetve az adott tárgy teljesítésével megszerzett kreditek száma.
- A teljesített tárgyak száma: itt külön figyelembe lehet venni a kötelező, szabadon- vagy kötelezően választható tárgyakat is.
- A teljesített tárgyakból elért eredmény, osztályzat.
- Az idegen nyelven (pl. angolul) teljesített tárgyak száma vagy aránya.
- Egyéb teljesítmény, mint pl. tudományos diákkörhöz kapcsolódó publikációk vagy előadások, demonstrátori feladatok ellátása stb.
- Esetleg a többi hallgató értékelése, vagy az oktatói értékelések.

Ezen lehetséges adatforrások egy része nem objektív, vagy nem könnyen áll rendelkezésre. Figyelembe kell venni azt is, hogy a képzés teljesítéséhez elvárt követelmény elsősorban a tárgyak teljesítése. A tárgyból elért eredmény (az érdemjegy) fontos mérője az adott tárgy teljesítési szintjének, de a képzés teljesítéséhez nem követelmény a minél jobb érdemjegy. Hasonlóképpen az idegen nyelven teljesített tárgyak száma, vagy kreditjeinek mennyisége is lehet mérőszám: de ha a képzésen ez nem követelmény, akkor nem szükséges figyelembe venni. Ha az automatizálásra törekszünk, akkor főleg a tanulmányi rendszer és a képzési követelmények, mintatantervek adatai használhatóak adatforrásként.

Mivel a mérés ciklusa a teljesített félév (szemeszter), így a tárgyak teljesítésének pontos időpontját (dátumát) nem, csak a teljesítés félévét szükséges figyelembe venni.

A módszertan leírása

A képzések elfogadott követelményrendszere, így a mintatanterv meghatározza, hogy az adott képzés adott szemeszteréig mit kell teljesíteni. A képzéseken előírt teljesítendő feladatok általában az alábbiak lehetnek:

- Az előírt kötelező tárgyak teljesítése, a mintatanterv szerinti félévben. A kötelező tárgyak egyértelműen azonosíthatók, és néhány esetben idegen nyelven is teljesíthetők. Természetesen egy kötelező tárgyat csak egyszer lehet teljesíteni, és ha már valaki egy nyelven teljesítette, akkor másik nyelven nem veheti fel. A kötelező tárgyakat a mintatantervtől eltérő félévben is lehet teljesíteni: ez általában azt jelenti, hogy később sikerült levizsgázni. Ez esetben a mintatantervben előírt félévig nem sikerül teljesíteni a tárgyat, de utána már figyelembe vehető. Ha az előírtnál korábbi félévben sikerül teljesíteni, az nem jelent előnyt.
- Az előírt számú kötelezően választható (KV) és szabadon választható tárgy teljesítése. A mintatanterv tartalmazza, hogy ezen tárgyakat melyik félévben teljesítendő: ettől eltérő félévben is lehet teljesíteni, de ha az előírtnál hamarabb sikerül teljesíteni, az nem jelent korábban előnyt. Figyelembe kell venni, hogy a mintatanterv nem csak a teljesítendő választható tárgyak számát, hanem a megszerzett kreditértéket is előírja. Ennek megfelelően lehetséges, hogy adott kreditszámú választható tárgy teljesítéséhez nem egy, hanem kettő választható tárgyat kell teljesíteni.
- A képzésen kötelezően felveendő vagy választandó szakirányon/specializáció előírt kötelező (Szakirányon kötelező) tárgyak az előírt félévben történő teljesítése. Ezen tárgyak kezelése megegyezik a kötelező tárgyakkal, azonban a listájukat csak a szakirány választása és felvétele után lehet meghatározni.
- A tanterv a félévben teljesítendő összes kreditek számát is meghatározza, ami a teljesítendő tárgyak kreditértékeiből adódik.

A teljesítendő tárgyak teljesítését többféle módon is figyelembe lehet venni.

- a. A képzési követelmény lényegében csak a tárgy teljesítését írja elő, az elérendő eredményt nem. Ennek megfelelően a nem teljesítést 0-val, a teljesítést 1-el lehet számítani.
- b. Lehetséges a megszerzett kreditekkel számolni, azaz a tárgy teljesítését a tárgy kreditértékével számolni. Ebben az esetben egy súlyozást alkalmazunk a tárgy kreditértékével, ami a tárgy nehézségre utalhat.
- c. Elképzelhető, hogy a tárgyból megszerzett eredményt is figyelembe vesszük a rangsor számítása során. Ez esetben a kreditértéket és az osztályzatot összeszorozva kaphatjuk a súlyozó tényezők értékét. Mivel azonban a képzés elvégzéséhez nem követelmény a jó eredmény, így ez nem a képzési követelményekhez való viszonyítást jelenti. Másodlagos rangsor kialakításához azonban felhasználható.
- d. Figyelembe lehetne venni a tárgy teljesítésének időpontját is az adott féléven belül, ez azonban nem képzési előírás. Ha valaki a tárgyat az adott félévben teljesíti, akkor mindegy, hogy melyik napon teszi ezt.

A fentiek alapján a tárgyak teljesítését előnyös a "b" változat szerint értékelni.

Az értékelés menete

Az értékelést minden félév, illetve szemeszter lezárása után végezhetjük el.

1. Adatok leszűrése a Neptunból

A leszűrt adatok tartalmazzák az alábbiakat:

- A hallgató neve, hallgatói azonosítója.
- A képzés megnevezése, azonosítója.
- A mintatanterv azonosítója, amelyik szerint a képzésen halad. Itt külön megjelenik a szakirány, vagy specializáció mintatanterve is, ha ez képzési követelmény.
- A félév/szemeszter adata.
- A teljesített tárgy kódja, neve és kreditértéke.
- Esetleg a teljesítés eredménye, ha a súlyozásnál felhasználjuk.

2. Az adatok kiegészítése és ellenőrzése

Ebben a lépésben az értékelt hallgató minden félévére meghatározzuk, hogy a képzésének hányadik félévét teljesíti. Erre azért van szükség, mert a követelményeket az adott félévig kell teljesítenie, és a félév sorszámának meghatározása két ok miatt lényeges:

- a. Lehetséges, hogy az értékelt személynek passzív féléve van, amit ki kell hagyni.
- b. Lehetséges, hogy az értékelt személy egy másik képzésről jön, és a korábban már teljesített féléveit beszámították.

A "b" esetben az értékelt hallgató első féléve nem az első lesz, hanem a beszámított félévek után következő első félév. Ehhez külső adatforrást kell használni, illetve kézzel kell megadni. A többi esetben ez automatikusan történhet.

A képzés időtartama utáni féléveket nem vesszük figyelembe, azaz aki a képzés időtartama alatt nem tudja elvégezni az összes előírt tárgyat, az nem vesz részt a teljesítményértékelésben.

3. A teljesített tárgyak meghatározása

A mintatantervben előírt, az adott félévig teljesítendő tárgyakhoz hozzá kell rendelni a hallgató ténylegesen teljesített tárgyait.

Teljesítendő			Teljesített			
Szemeszter száma	Tárgy típusa	Tárgy	Kredit	Félév	Tárgy	Eredmény
1	K	T1	5	2021/22/1	T1	5
1	K	T2	6	-		

1	K	T3	4	2021/22/1	T3	4
1	SZV	T4	3	2021/22/1	T4a	3
1	K	T5	5	2021/22/1	T5	4
1	K	T6	6	2021/22/1	T6	5

1. táblázat: Példa hozzárendelés

Az 1. táblázatban szereplő példában az értékelt hallgató a T2 kötelező tárgyat nem teljesítette, a T4 szabadon választható tárgyat a T4a tárggyal teljesítette. Ennek megfelelően a tanterv szerint előírt 30 kreditből 24 kreditet ért el, azaz az adott szemeszterig a teljesítménye:

$$t = \frac{\sum \text{megszerzett kredit}}{\sum \text{előírt kredit}} = \frac{24}{30} = 0,8 = 80\%$$

Ebben a példában a tárgyakból elért eredményt nem vesszük figyelembe, de könnyen változtatható.

Fontos kiemelni, hogy az értékelésben mindig csak az adott szemeszterig előírt tárgyakat kell figyelembe venni: ha valaki az első félévben kettő szabadon választható tárgyat is felvett, de csak egy teljesítendő, akkor csak egy tárgyat kell a megszerzett krediteknél számításba venni. Hasonlóképpen, ha valaki egy előírt tárgyat az első szemeszterében nem teljesít, de a második szemeszterben pótolja, akkor az első féléves például 80%-os teljesítményét a második félévben ismét 100%-ra emelheti, hiszen a második félévig teljesítette a második félévig teljesítendő tárgyakat.

A példában megadott százalékban kifejezett teljesítmény a rangsorképzés alapja. Ha többen is elérik ugyanazt a százalékos teljesítményt, akkor az alábbi két megoldás lehetséges:

- A rangsorban mindketten ugyanabban a helyen fognak szerepelni, pl. mindketten a megosztott 3. helyen, vagy másképpen sorolva az 5.-6. pozícióban.
- Másodlagos sorrendet állítunk fel, aminek az alapja lehet a tárgyakból elért eredmény, az idegen nyelven teljesített tárgyak aránya is, vagy valamilyen egyéb mutató.

A teljesítmény és a rangsorban elfoglalt hely meghatározására alkalmasnak tűnhet valamilyen irodai táblázatkezelő szoftver használata, azonban a hozzárendelés viszonylag bonyolult algoritmusa és a nagyszámú adat miatt előnyösebb valamilyen relációs adatbáziskezelő és valamilyen kiegészítő szoftver vagy elemzőeszköz használata.

Az itt leírt módszer a képzési követelményben előírt tanulmányi teljesítmény mérésére, és az ez alapján történő tanulmányi rangsor kialakítására alkalmas. A hallgatói teljesítménynek más meghatározása is lehetséges, amely során a TDK tevékenység, a publikációs aktivitás figyelembevétele, valamint a szakmai versenyek eredménye, ezek pontozása is alakítja a rangsort. Mindezek vizsgálata további kutatási feladatokat jelent a szerzők számára, és ezen irányok további vizsgálata fontos összefüggések feltárását eredményezheti, amely kiegészítheti a jelen tanulmány keretei között végzett vizsgálatokat.

Irodalomjegyzék

Counselors: <https://counselors.collegeboard.org>

Emberi Erőforrások Minisztériuma: Új Nemzeti Kiválóság Program 2016/2017. tanév pontozási rendszere

Fábri, Gy. (2016): A legjobbak választása – minőségelvű hallgatói rangsor, Working Papers in University Rankings Nr. 9.

AZ EDELÉNYI JÁRÁS GAZDASÁGI-TÁRSADALMI HELYZETÉNEK ÉRTÉKELÉSE

Lipták Katalin
Miskolci Egyetem

Kedves Professzor Úr!

*Ezzel a tanulmánnyal kívánok nagyon boldog születésnapot!
Isten éltesse sokáig jó egészségben!*

Az Edelényi járás számos problémával küzd úgy, mint a demográfiai egyensúly megbomlása, a szükségletek kielégítésének akadálya, az elszigeteltség, a környezeti erőforrások nem megfelelő hasznosítása és a térség gyenge jövedelemtermelő képessége. Ilyen körülmények között a társadalmi innovációk generálásának kiemelt jelentősége van. Munkám során kettős célt tűztem ki: egyrészt bemutatni a járás helyzetét (edelényi lakosként személyes indítatásból is); másrészt kitörési pontokat megfogalmazni, amelyek a jövőben olyan projekteket generálhatnak, ami javítja a térség helyzetét.

Edelény város és a járás története

Edelény Észak-Magyarország 9209 lakosú kisvárosa (2022.01.01-i adat), melyet a „Bódva-völgy kapujaként” is ismernek, 1989-ben kapott városi címet. A város régi múltra tekint vissza, mivel 1299-ben kiadott oklevélben már említve van Edelény települése. A településnek a középkorban sok tulajdonosa volt, 1820-tól a Coburg hercegi családé volt a birtoklás joga. A család által építtetett L’Huillier-Coburg kastély ma is a város büszkesége. A város kereskedelmileg jó fekvésű és a régi időkben a folyó adta útvonalat ki is használták. Az 1900-as években a szénbányászat és a mezőgazdaság volt jellemző a település gazdasági szerkezetére, de csak egy ideig. 1995-ben bezárták a helyi szénbányákat és a mezőgazdaság sem fejlődött ki nagyüzemi rendszerré. Átalakult a mezőgazdaság szerkezete és inkább a szőlőművelésre és bortermesztésre rendezkedtek be a kistermelők.

Regionális szempontból a járás vonzáskörzetébe tartozik Aggtelek és az Aggteleki Nemzeti Park, Cserehát aprófalvas szerkezetű hálózata és a felvidéki Galyaság. Ezen térségek idegenforgalmi jelentőséggel bírnak és a főútvonal Edelényen keresztül vezet, ami a város infrastrukturális jelentőségét is mutatja. (Beluszky – Sikos T., 2007)

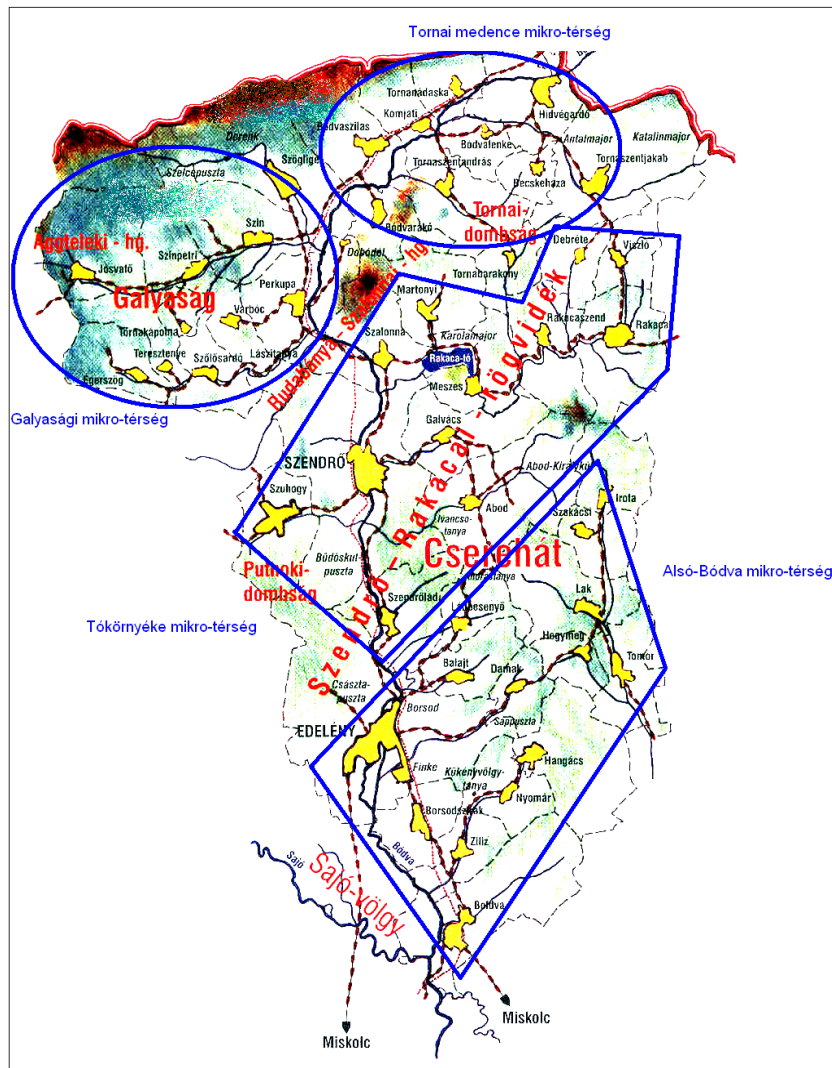
A térségnek csupán 11 települése rendelkezik vasúti megállóval és 13 település zsákfalú, ahol az úthálózatok közel fele keskeny vonalú, rossz minőségű, helyenként szinte járhatatlan állapotú. A bányászat és a mezőgazdasági termelés visszaesése miatt a teherforgalom is drasztikusan lecsökkent. A járatszámok csökkenésének dacára vasútnak kiemelt jelentősége van a határmenti kapcsolatok fejlesztése és a turizmus terén. A járás településeinek csupán a negyedére lehet vonattal eljutni Miskolcra, ami jelentősen megnehezíti az ingázni vágyó munkavállalók helyzetét. (Tóth, 2003)

Az Edelényi járás településeinek bemutatása

Az Edelényi járáshoz tartozó 45 települést tovább lehet csoportosítani mikrotérségekre (1. ábra), amelyek a következők:

1. *Alsó-Bódva mikrotérség*: Balajt, Boldva, Borsodszirák, Damak, Edelény, Hangács, Hegymeg, Irota, Lak, Ládbesenyő, Nyomár, Szakácsi, Tomor, Ziliz.

2. *Galyasági mikrotérség*: Égerszög, Szin, Szinpetri, Szögliget, Szőlősardó, Perkupa, Tereszténye, Tornakápolna, Varbóc.
3. *Tornai medence mikrotérség*: Becskeháza, Bódvalenke, Bódvarákó, Bódvaszilas, Hidvérgárdó, Komjáti, Tornabarakony, Tornanádaska, Tornaszentandrás, Tornaszentjakab.
4. *Tókörnýéke mikrotérség*: Abod, Debréte, Galvács, Martonyi, Meszes, Rakaca, Rakacaszend, Szalonna, Szendrő, Szendrőlád, Szuhogy, Viszló.

1. ábra: Az Edelényi járás mikrotérségei

Forrás: www.edeleny.hu alapján saját szerkesztés

A népesség demográfiai mutatószámait egyaránt alakítja a természetes népmozgás és a vándorlás (Sikos T., 1987). Ezek a mozgások nagyban befolyásolják a foglalkoztatási lehetőségeket is. Az Edelényi járás esetében az elmúlt évtizedben folyamatos csökkenést figyelhetünk meg. A népszámlálási adatok szerint 2000-ben a népesség 37 431 fő volt, 2010-ben 35 447 fő, míg 2022-ben már csupán 32 031 fő. A csökkenésben szerepet játszanak azok a tényezők, hogy változás állt be a természetes szaporodás terén, nőtték az elvándorlások és a népesség korfája is előregedő tendenciát mutat.

A természetes szaporodás elsősorban azokon a településeken képes pótolni a természetes fogyást, ahol a lakosságon belül nagy a roma népesség aránya. Ezzel szemben a kritikusan alacsony születésszámú településeket főként idősek lakta, csökkenő népességű aprófalvak alkotják. Ezek közt található olyan települést is, ahol már évek óta nem született gyermek.

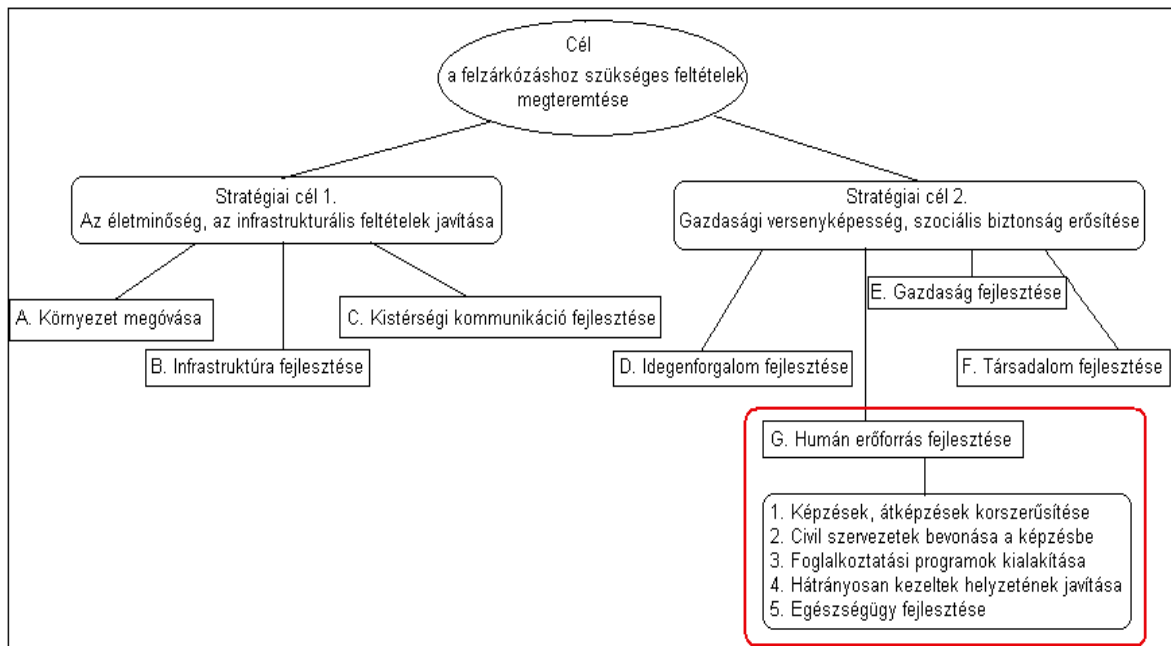
A járás területén 20 637 fő munkaképes korú lakos él. A regisztrált munkanélküliek száma 2010-ben 4818 fő, 2016-ban 2129 fő, 2019-ben pedig 2283 fő volt. A munkanélküliek száma 2018-ban volt a legmagasabb, 2018-ban pedig a legalacsonyabb. Ez az ingadozás egyrészt köszönhető a munkaerőpiaci folyamatoknak, másrészt pedig a közfoglalkoztatási rendszereknek. Az álláskeresők számát nagyban meghatározza iskolai végzettségük, valamint képzettségük hiánya vagy megléte. A járásban az alapfokú végzettségűek között a legmagasabb az álláskeresők száma, mely jól mutatja, hogy az alacsonyabb végzettség párosul az álláskeresési nehézségekkel. Mellettük jelen vannak a középiskolai végzettségűek is, akik már nagyobb eséllyel kapnak munkalehetőséget, ugyanakkor ők azok, akik jobb lehetőségek reményében inkább elhagyják a térséget, így nem jelennek meg az itteni álláskeresők nyilvántartásában.

A térség munkaerőpiaci helyzetének javulásához nagyban hozzájárult a közfoglalkoztatási rendszer jelenléte és működése a járás számos településén. A közfoglalkoztatottak száma az elmúlt években folyamatos növekedést mutatott. Míg 2013-ban a rátája 33,96% volt, addig ez az arány 2017-re már majdnem elérte a 60%-ot. A közfoglalkoztatás résztvevői a felmérések szerint főként az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a roma munkavállalók köréből kerültek ki, tehát azok soraiból, akiket munkaerőpiaci szempontból a hátrányos helyzetű munkavállalók közé sorolhatunk. Az elmúlt években jelentős számú munkanélkülit vontak be az edelényi közfoglalkoztatásba, amit nagy mértékben elősegítettek a különböző támogatások, melyek összege folyamatosan növekszik. A foglalkoztatók majdnem az összes közfoglalkoztatásban végezhető tevékenységre alkalmazhatják a közfoglalkoztatási jogviszonyt.

Edelény az ország egyik legsúlyosabb gazdasági, valamint társadalmi problémákkal küszködő térségének az egyik központja. A folyamatos jövedelem elvonás hatására egyre nagyobb méreteket kezdett öltetni a népesség elvándorlása, a gazdasági élet komplikálása, s ezek együttesen vezettek a halmozottan hátrányos helyzet kialakulásához. Mára a munkanélküliek aránya az Edelényi járásban az egyik legnagyobb, a foglalkoztatottak aránya pedig az egyik legalacsonyabb Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

Az Edelényi járás problémáinak feltárása, lehetséges kezelése

A járásban csupán két város található itt: Edelény és Szendrő. A térség tipikusan aprófalvas szerkezetű, továbbá 13 közülük zsáktelepülés. A 100 fő alatti települések száma 7, az 1 000 fő alattiaké 39. A térség domborzati és természeti adottságait tekintve nagyon szép térség, mely gazdag a látnivalókban és a természeti kincsekben. Az infrastruktúra nem éppen a legjobbra mondható, fejletlen és nehezen kialakítható. A szennyvíz- és gázvezetékek néhány aprófaluban még mindig nincsenek megfelelően kialakítva.

2. ábra: Az Edényi járás célfája

Forrás: Saját szerkesztés

A térség elszomorító helyzetéből néhány kitörési pontot meg lehet határozni, amelyek a településfejlesztés fő szempontjaiként is funkcionálhatnak:

1. Először is nem szabad elfeledkezni a térség kedvező földrajzi adottságáról, ami az idegenforgalom fellendítésében nagy szerepet kaphatna. Ehhez természetesen megfelelő idegenforgalmi beruházások és tervek kellenek.
2. A térség mezőgazdaságát fel kellene lendíteni, ezt kifejezetten az erdőgazdálkodásban és a gyümölcsfák telepítésében jelenhetne meg, hiszen a dombsági területen hatalmas méretű erdők találhatók.
3. A környezetvédelem fokozottabb megjelenése nélkülözhetetlen a vállalkozások esetében is, korszerűsíteni kell a meglévő technológiát.
4. A megfelelő információs technológia kialakításával könnyebbé válna az ügyintézés az információ átadás. A legtöbb apró faluban nincs internet hálózat kiépítve, ami a 21. században már elengedhetetlen lenne mindenütt.
5. A térségben élő nagyszámú romák helyzetén is változtatni kell, mind az egészségügyi ellátásuk, mind a képzettségük fellendítése terén.

A járás számára egy olyan rekreációs üdülő és pihenő zónát szeretnének kialakítani a térségben, amely biztosítja a helyi lakosok helyzetét és megteremti a megfelelő életkörülményeket a jövőben. Ilyen irányú fejlesztések már elindultak Edényi Császa szőlőhegyen. Továbbá stabilizálná az ipari és gazdasági helyzet, valamint a térség elérné a régió átlagos fejlettségi szintjét. A felzárkózáshoz szükséges feltételeket meg kell teremteni. Stratégiai célokként megfogalmazható az életminőség, a környezet és az infrastruktúra fejlesztése és javítása, valamint a gazdaság versenyképességének emelése és a szociális biztonság megteremtése.

Települési humán potenciál (THP) becslése

A tanulmányban kísérletet tettem az Edényi járás településeinek humán potenciál (THP) értékeinek számítására olyan módszertan kidolgozásával és alkalmazásával, amely települési szinten megbízható eredményeket ad. A klasszikus értelemben vett HDI (humán fejlettségi index) már járási szinten is csak erős torzításokkal becsülhető, amelyhez a kiinduló indikátorok listája is eltér a jól megszokott mutatóktól (úgy, mint a GDP vagy GNI, a születéskor várható

átlagos élettartam és az oktatásban részt vevők aránya). A települési szintű humán potenciál meghatározására készített becslésszámítások erős fenntartásokkal kezelendők, a tanulmányban a legkörültekintőbben jártam el az indikátorok kiválasztásánál.

A humán tőke fejlettségének mérésekor térségi, területi szinten nehézségekbe ütközünk, ugyanis az országotól kisebb területi egységekre vonatkozó HDI vagy humán potenciál számítások során a mutatószámok módosulnak és a megfelelő területi egységre rendelkezésre álló indikátorokat alkalmazzuk. A régióktól kisebb területi egységekben (megyék: NUTS 3. szint, járások: LAU 1. szint) már csak a módosított humán fejlettségi index számítható (MHDI) (Husz, 2001; Kristóf, 2003; Obádovics-Kulcsár, 2003; Csité-Németh, 2007; Farkas, 2012; Szendi, 2015). A települési szintű HDI számítás vagy becslés a szakirodalomban korlátozottan érhető el, nem sok hazai kísérlet ismeretes. Malatyinszki (2008, 2010) a Békés megyei településekre számított humán fejlettséget. A számítás során alkalmazott mutatószámok köre inkább hasonlít egy klaszterelemzésnél alkalmazott mutatókra, mint a humán erőforrás fejlettségének becslésére. Nyolc fő indikátorcsoport több mint húsz mutatószámából végezte a számításokat csak Békés megyére. Korábbi kutatásaimban régiós (Lipták, 2013), kistérségi (Lipták, 2009) és település szintű (Lipták, 2015) HDI számításokat is végeztem. A települési szintű HDI számítást és a 2015-ben alkalmazott mutatószámok körét most újra gondoltam. Az 1. táblázatban összegeztem az eltérő területi szinteken korábban alkalmazott mutatószámokat.

1. táblázat: Alkalmazott indikátorok az eltérő területi szinten

Területi szint	Mutató megnevezése	Alkalmazott indikátorok	Indikátorok forrása
ország	humán fejlettségi index (HDI)	születéskor várható átlagos élettartam (év) tanulói és hallgatói részvétel a képzés minden szintjén a teljes népességhez viszonyítva (%) analfabéták aránya (%) egy főre jutó GNI (EUR/fő)	Eurostat adatbázis
régió	módosított humán fejlettségi index (MHDI)	születéskor várható átlagos élettartam (év) tanulói és hallgatói részvétel a képzés minden szintjén a teljes népességhez viszonyítva (%) analfabéták aránya (%) háztartások rendelkezésre álló nettó jövedelme (EUR/fő)	Eurostat adatbázis
megye	módosított humán fejlettségi index (MHDI)	születéskor várható átlagos élettartam (év) 15 év fölötti korosztályban a legalább általános iskola 8. osztályt elvégzettek aránya (%) felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 év feletti népesség körében (%) egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem (Ft/fő)	Datastar adatbázis (KSH) Területi Statisztika évkönyv (KSH)
járas	járási humán fejlettségi index (HDI)	születéskor várható átlagos élettartam (év) 15 év fölötti korosztályban a legalább általános iskola 8. osztályt elvégzettek aránya (%) felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 év feletti népesség körében (%) egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem (Ft/fő)	Datastar adatbázis (KSH) Területi Statisztika évkönyv (KSH)
település	települési humán potenciál (THP)	100 fő 60 év feletti lakosra jutó 0-14 évesek száma (fő) 7 évesnél idősebb népesség által elvégzett osztályok száma átlagosan (osztályszám) egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem (Ft/fő)	Népszámlálás (KSH) Datastar adatbázis (KSH)

Forrás: Saját szerkesztés

A település szintű számításokhoz az utolsó három népszámlálási adatokat használtam fel. A település szinten a humán erőforrás fejlettségét az alábbi mutatószámok bevonásával képeztem:

- 100 fő 60 év felettire lakosra jutó 0-14 évesek száma, amely az öregségi hányadoshoz hasonlóan a település előregedését szemléleti, adathiány miatt a születéskor várható átlagos élettartam helyett ezt alkalmaztam (az (1) képlet segítségével ebből az indikátorból képeztem az öregségi indexet).
- 7 évesnél idősebb népesség által elvégzett osztályok száma átlagosan, amely egy adott településen élők iskolázottsági színvonaláról ad információt (ezt az indikátort felhasználva az oktatási indexet számoltam ki).
- Egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem, amely a település jövedelmi szintjét mutatja (ezt az indikátort felhasználva a jövedelem indexet számoltam ki).

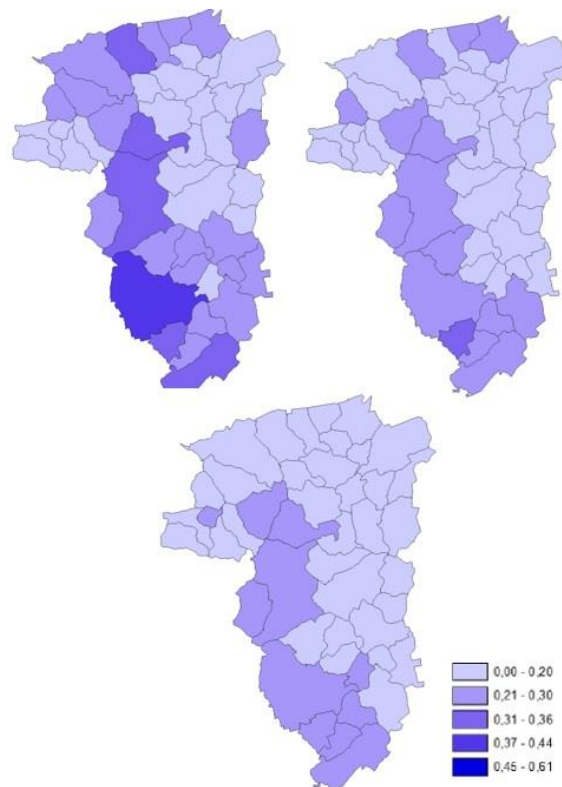
A részindexek képzéséhez használt képletet nem változtattam, ugyanaz, mint amit országos szinten is használunk:

$$I_i = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (1)$$

ahol: X_i = a változó aktuális értéke,
 X_{\max} = a változó rögzített maximális,
 X_{\min} = a változó rögzített minimális értéke.

Erősen vitatható az alkalmazott minimum és maximum értékek adata, ezért úgy döntöttem, hogy a teljes adatbázis mindenkori minimum és mindenkori maximum értékeit veszem alapul, így a részindexek értékei nulla és egy között alakulnak. Az egyes részindexek kiszámítása után a végső települési humán potenciál (THP) értékeit az UNDP módszertanának megfelelően a mértani középhez hasonló módon harmadik gyök alá helyeztem az egyes részindexek szorzatát.

$$THP = \sqrt[3]{I_1 \times I_2 \times I_3} \quad (2)$$

3.ábra: Az Edelényi járás településeinek humán potenciál értékei (1990, 2001 és 2011)

Forrás: Saját szerkesztés

A települési humán potenciál értékeit az természetes osztályközök alkalmazásával ábrázoltam a három vizsgálati évben. A települések humán fejlettségi index maximális értékei az 1990. évhez viszonyítva csökkenést mutatnak mind 2001-ben, mind 2011-ben az Edelényi járásban (3. ábra). A települések humán potenciál értékei 2001-2011 között többnyire csökkentek, kivéve Tornakápolna települését, ahol 10 év alatt az egy főre jutó SZJA alap megtízszereződött, ez a kiugró érték oka.

Társadalmi innovációs jó gyakorlat Boldván

A megváltozott munkaerő-piaci kihívások települési szinten felerősödnek és helyi szintű megoldásokra várnak, itt jelennek meg a helyi fejlesztések fontosságai. A helyi fejlesztés fogalmának elemei közé tartoznak, hogy a helyi fejlesztések a helyi erőforrásokra építenek, helyi szükségleteknek megfelelő célokat szolgálnak, helyi szereplők bevonásával valósulnak meg és helyi kontroll alatt. (G. Fekete, 2006).

Az Edelényi járáshoz tartozó Boldva településén egy sikeres társadalmi innovációt valósítottak meg a helyi szociális szövetkezet segítségével, ahol közfoglalkoztatottak bevonásával hidegen sajtolt tökmagolajat állítanak elő és értékesítenek. A társadalmi innováció értelmezése szerint egy fennálló társadalmi problémára újszerű megoldás születik helyben (Benedek et al., 2015; Kocsiszky et al., 2015; Kocsiszky et al., 2017). Manapság a helyi termékek egyre keresettebbek országszerte, ugyanis kezd visszatérni a globalizáció ellentrendje, próbálunk tudatosabban vásárolni, keressük azokat a termékeket, élelmiszereket, amelyek hazánkban vagy esetleg a régiókban készültek, onnan származnak. Ezeknek a termékeknek a vásárlása nem csak a fogyasztó tudatosságát tükrözi, hanem a hazai gazdaság fellendüléséhez is vezethet. Ha még szűkebb keresztmetszetben vizsgáljuk ezt, sok kistérség, település egyik esélye a gazdaságba való bekapcsolódásra a helyi termék. Ezzel egy időben a terület fejlődésében is szerepet játszanak a helyi termékek, ugyanis ahhoz, hogy valamit előállítsanak meg kell termelni a nyersanyagot, el kell készíteni a terméket és értékesíteni azt, ez mind foglalkoztatással is jár (Burka – G.Fekete, 2017).

A tökmagolaj a boldvai olajüzemben az elsődleges termék, ennek előállítására hozták létre. A közfoglalkoztatás államilag támogatott foglalkoztatási forma, célja a minél nagyobb számú foglalkoztatás, ezzel a munkanélküliség csökkentése. Boldván ez a Start Közmunkaprogram keretein belül többek között a földműveléssel, gyógynövény, olajtök és egyéb mezőgazdasági termékek termesztésével történik. Ebből következik az is, hogy itt olyan logika szerint alakították ki az üzemet, hogy az olajtök termesztésével, betakarításával, a magok préselésével, az olaj csomagolásával minél több embernek adjanak munkát. Az olajtököt saját földterületen termesztik, félig gépesített eljárással, nagyban hozzájárulnak a helyi erőforrások kisléptékű hasznosításához, illetve az „alapanyag beszerzés” során is a szállítási költségek kiesnek, minimalizálódnak. A melléktermékek hasznosítása és értékesítése miatt a hulladéktermelődés is alacsonyabb. A gondozott üzemi környezet megjelenik, egy korábban kihasználatlan, elhagyatott épületet újítottak fel az üzem számára. A boldvai önkormányzat által működtetett üzem a helyi vállalkozókat emelte ki, mint leendő partnereket. A tökmagolaj sajtolása pár éve működik, így még a kezdeti szakaszban van. Eredményként megjelenik a foglalkoztatás, mint pozitív gazdasági hatás, viszont a kis létszám miatt nem annyira jelentősen. Boldván az értékesítésből származó bevételek az önkormányzathoz kerülnek, amit az üzembe forgatnak vissza, hosszútávon az öfenntartás lenne a cél.

A járás foglalkoztatáspolitikájának fejlesztése érdekében hosszú távon többcsatornás foglalkoztatáspolitikát lenne indokolt, amely ötvözi a hagyományos foglalkoztatási formákat és az alternatív megoldásokat. Ennek a megvalósulásához nem elégséges a regionális szintű döntés, sokkal inkább makroszintű gazdasági-társadalmi feltételeket kell biztosítani és a szemléletváltás elengedhetetlen. A munka fogalom változó jelentés tartalmának köszönhetően

és a munkavégzés módjának változásával egyre inkább az előtérbe helyeződnek a hagyományostól eltérő foglalkoztatási formák.

Megállapítható, hogy az aprófalvak és a kis települések számára a helyi szintű foglalkoztatási megoldások és helyi kezdeményezések fontosak, hiszen ezek tudják hatékonyan kezelni a munkaerőpiaci problémákat, amelyek a globalizációs hatások miatt lokális szinten is megjelennek.

Összefoglalás

Az Edelényi járás számos kihívással néz szembe: egyes településeket az elöregedő és erősen fogyó népesség problémája veszélyezteti, míg másokat a magas roma népességarány és a gyenge munkaerőpiaci helyzet. A térségen belüli magas munkanélküliség magyarázata, hogy nincs elfogadható mennyiségű rendelkezésre álló munkahely, minimális a jól funkcionáló vállalkozások száma és nagyon alacsony a munkanélküliek iskolai végzettsége. Kisebbségi településeken csak a falu életét kiszolgáló közintézmények funkcionálnak, melyek csak minimális létszámú munkavállalót tudnak foglalkoztatni. Magas számban vannak jelen az alacsonyan képzett vagy képzetlen, valamint középfokú iskolai végzettségűek, akiknek munkaerőpiacon való elhelyezkedésük ennek következtében nagyon nehézkes. A térség problémáinak megoldása céljából kulcsfontosságú lenne a közút hálózat fejlesztése, mivel a térség rossz elérhetősége, a gyenge infrastruktúra gátolja a helyi gazdaság fejlődését. Nélkülözhetetlen feladat a helyi munkaerőpiaci igényekhez, valamint sajátosságokhoz illeszkedő szakmai ismereteket nyújtó, képzési programok szervezése, a munkanélküliek kompetenciáinak fejlesztése. Az Edelényi járáson belül több sikeres – a boldvai példához hasonló – társadalmi innovációs megoldásra lenne szükség.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007): Változó falvaink: Magyarország falutípusai az ezredfordulón. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- BENEDEK J. – KOCZISZKY GY. – VERESNÉ SOMOSI M. (2015): Új innovációs paradigma? Regionális társadalmi innovációs potenciál javításának lehetősége szakértői rendszer segítségével, lehetőségek és korlátok, In: Veresné Somosi Mariann: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány
- BURKA N. – G.FEKETE É. (2017): A hidegen sajtolt tökmagolaj, mint helyi termék szerepe a helyi fejlődési folyamatokban, In: Lipták, K. (eds): Társadalmi innováció és felelősségvállalás Észak-Magyarországon, Miskolc, pp. 43–54.
- CSITE A. – NÉMETH N. (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: A kistérségi szintű HDI becslés lehetőségei. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, MTA-KTI, 3. szám, 67 p.
- FARKAS M. B. (2012): A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon. Területi Statisztika, 52(3), pp.230–249.

- G. FEKETE É (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3(1), pp. 54–69.
- HUSZ I. (2001): Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle*, 10(2), pp.72–83.
- KÁPOSZTA J. – NAGY H. – KOLLÁR K. (2010): Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek településszerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU- csatlakozás óta eltelt időszakban, *Területi Statisztika*, 50(6), pp. 641–658.
- KOCZISZKY GY. – BENEDEK J. – VERESNÉ SOMOSI M. – BALATON K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12(2), pp. 4–22.
- KOCZISZKY GY. – VERESNÉ SOMOSI M. – BALATON K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetősége, *Vezetéstudomány*, 48(6-7), pp. 15–19.
- KRISTÓF T. (2003): Magyarország gazdasági fejlettségének lehetséges forgatókönyvei. *Statisztikai Szemle*, 81(12), pp. 1090–1104.
- LIPTÁK K. (2009): Development or decline? Determination of human development at subregional level with the estimation of HDI. *EU Working Papers*, 12(4), pp.87–103.
- LIPTÁK K. (2013): A globalizáció hatása a regionális foglalkoztatás fejlődésére – kiegyenlítődés vagy leszakadás? Ph.D. értekezés, Miskolc
- LIPTÁK K. (2015): The changes of the human development on micro-regional and settlement levels. *DEUROPE*, 7(1), pp. 275–290.
- MALATYINSZKI SZ. (2008): Az emberi erőforrás mérése települési szinten Békés megyében. Ph.D. értekezés, Pécs
- MALATYINSZKI SZ. (2010): A települések emberi erőforrásának mérése. *Földrajzi Közlemények*, 134(1), pp. 45–59.
- OBÁDOVICS CS. – KULCSÁR L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 43(4), pp. 303–322.
- SIKOS T. T. (1987) „A falusi települések lakossági infrastruktúrájának elemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében”, *Tér és Társadalom*, 1(4), pp. 49–71. doi: 10.17649/TET.1.4.43
- SZENDI D. (2015): A lokális humán fejlettségi index eloszlása és területi autokorrelációja Németország és Magyarország esetében, *Területi Statisztika*, 55(6), pp. 556–591.
- TÓTH I. J. (2003): *Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990-2001: Adatok, tendenciák, elemzések.* Budapest

TÁRSADALMI TANULÁS, MINT A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ EGYIK FŐ SIKERTÉNYEZŐJE

Metszősy Gabriella
Miskolci Egyetem

Bevezetés

A társadalmi innováció jelenségének vizsgálata az elmúlt években egyre kiterjedtebbé vált, megoldást látva benne a szélesebb társadalmi rétegekre ható problémák esetén. A megvalósítandó folyamat elemzése, jellemzőinek vizsgálata és a kapcsolódó társadalmi tanulási folyamat szükségessége azonban kevésbé jelenik meg a köztudatban. A legtöbb új társadalmi innovációs akció korábban már megvalósított folyamat újragondolásából adódik, melyek sikeres véghezviteléhez és hosszútávú fenntartásához elengedhetetlen a fennálló és kialakítandó körülmények bizonyos jellemzőinek vizsgálata. Ezen vizsgálatokhoz szükséges ismerni azon tényezőket, melyek kulcsfontosságúak a megvalósítandó folyamat szempontjából. Ezáltal a folyamat egyes elemi mérhetővé válnak, hatásuk előzetesen vizsgálható és a folyamat fázisaiban megjelenő támogatási lehetőségek realizálhatóak lesznek. Kiemelt ismérvként jelenik meg a közösségi tanulás társadalmi innovációban betöltött szerepe, a folyamat egyes szakaszaiban más-más tanulási folyamat valósul meg, melyek az innováció meggyökerezését segítik.

A tanulmány célja áttekintést nyújtani a folyamat jellemzéséhez szükséges megközelítésekről, a kapcsolódó tanulási folyamatról, és ezek értékeléséről.

2. A társadalmi innováció gyakorlati megközelítése

A társadalmi innováció röviden összefoglalva valamilyen újszerű program, módszer, vagy megoldás meglévő, és eddig kielégítetlen szociális vagy társadalmi problémákra. Fontos megjegyezni, hogy a technikai innovációval ellentétben, végső célja nem – valamely termék, vagy szolgáltatás (tovább) fejlesztése révén – a profit szerzés, hanem a közösségi kapcsolatok erősítése, a társadalmi részvétel növelése, és társadalmi változás elérése. Számos meghatározása létezik a társadalmi innovációnak, egy tágabb megközelítésben a társadalmi és szociális szükségletek adják a folyamat alapját, amelyre a társadalmi innováció során új megoldásokat igyekeznek kifejleszteni és végül implementálni, melynek eredményeként új társadalmi kapcsolatok és együttműködések is kialakulnak. Végső célja a társadalmi innováció folyamatának, hogy fejlessze a társadalmi jólétet. (European Commission, 2013.)

Az utóbbi években a társadalmi innováció a tudományos érdeklődés homlokterébe került. Hiszen a társadalmi innovációs folyamatok jó példák arra, hogy a közösségek és egyéb szereplők újra gondolják milyen kihívásokkal kell szembenézniük a társadalmat akár széles, akár szűkebb körben érintő problémák kapcsán. Valamint ezekhez új koncepciókat és megoldási utakat társítsanak. A társadalmi innováció eredményeihez társítják a társadalmi változást, ezáltal a társadalmi fejlődés előidézését is.

Az innováció felhasználható a különböző típusú társadalmi kihívások kezelésére, a hátrányos helyzetű csoportok előre haladásának segítésére és az egyének jóllétének javítására. Ez több szinten értelmezhető. Mikro szinten a megfelelő munka megléte, míg makro szinten a politikai stabilitás vagy a környezeti ügyek reprezentálhatják a kategóriát (Pol-Ville, 2009).

A Kocziszky, Veresné Somosi és Balaton (2017) által kialakított társadalmi innovációs kapcsolatrendszer, kiegészítve a szükséglet hierarchiával megfelelően prezentálja az innováció meghatározó elemeit. A társadalmi innováció célja, az emberek jóllétének növelése különböző eszközökkel és szinteken valósítható meg. A társadalmi innováció szintje lehet mikro

(szervezeti), mezo (területi egység), makro (nemzeti) és globális. A társadalmi innováció különböző szükségletek kielégítése, vagy kielégítési színvonalának növelése által éri el a jóllét növelését, melyek alapját a Maslow által meghatározott szükségletelmélet (1943) adja. Ide tartoznak a létfenntartáshoz, a megszerzett javak megóvásához, a kapcsolatok kialakításához, az elismeréshez és a képességek kihasználásához kapcsolódó szükségletek, melyek a különböző típusú innovációk által fejleszthetők.

A hatékony társadalmi innováció a különböző szektorbéli szereplők együttműködésével valósul meg. A társadalmi innovációs projekteket úgy kell elképzelnünk, mint hibridjeit már meglévő elemeknek és projekteknak, vagyis nem minden esetben teljesen új megoldásokként jelentkeznek. Ami újdonsága ezeknek a hibrid együttműködéseknek, hogy átvágják a hagyományos szektorális vagy diszciplináris határokat, így több szereplő, több szempontból tud az adott probléma megoldásához hozzátenni. Végezetül az egyik legfőbb hozadéka lehet a társadalmi innovációs projekteknak, hogy segítségével a hagyományos berendezkedések, társadalmi korlátok felbonthatók, és újra értelmezhetők (Murray et al, 2010).

A társadalmi innováció jelentősége egyre nagyobb mértékben növekszik a különböző szervezetek esetén is, például oktatási intézmények, kormányzati szervezetek, nonprofit szektor, valamint a közzféra esetében. A kezdeményezések nem csak az adott szervezetben, hanem a tágabb környezetre is hatással vannak.

3. Közösségi tudás, tanulás hasznosítása a társadalmi innováció szemszögéből

A társadalmi innováció szoros kapcsolatban áll a társadalmi tanulás jelenségével. Ezen kapcsolat megértéséhez szükséges a társadalmi tanulás lényegi elemeinek vizsgálata.

A társadalmi tanulás olyan folyamatnak tekinthető, melynek során változás következik be a megértésben, a probléma kezelésében. A változás szükségszerűen túlmutat az egyénen, mivel a folyamat társadalmi szinten, valamilyen gyakorlati közösségben játszódik le különböző társadalmi interakciókon keresztül (Wenger 1998). A társadalmi tanulás tehát kifejezhető a társadalmi változás folyamatával is, melyben az egyének és a társadalom egésze úgy tanul egymástól, hogy azt a szélesebb társadalmi-ökológiai rendszerben hasznosítani tudják. Ezáltal a tanulás fő módszere a társadalomban zajló interakciókat, a tanulás eredménye pedig a társadalom valamilyen szintű megváltozását adja. A tanulás célja az eddig nem ismert tudás megszerzése, mely új kapacitásokat eredményez, ami képessé teszi a közösséget olyan cselekvésre, mellyel eredményeket érhetnek el. A társadalmi tanulás során tartalmát tekintve háromféle tudás bővítésére lehet szükség (Nemes–Varga, 2015):

- Kognitív tudás: megtanulható elméleti jellegű ismeret (pl. szabályozások, jogszabályi környezet).
- Gyakorlati tudás: gyakorlatban megtanulható képességek, készségek, amik segítenek az elméleti elképzelés gyakorlati megvalósításához.
- Szituatív tudás: társadalmi kapcsolatokkal, hálózatokkal kapcsolatos tudás (kapcsolatrendszer, illetve annak ismerete, hogy kihez érdemes fordulni az együttműködés során).

Mindhárom tudásban előre kell lépni ahhoz, hogy a társadalmi tanulás megvalósulhasson.

Az innovációnak előfeltétele a tanulás, a különböző típusú tudások összehangolt fejlesztése. Emellett a társadalmi innováció folyamatának következménye, eredménye is társadalmi tanulás, ami képessé teszi a közösséget valamire, amire azelőtt nem volt képes. A társadalmi tanulás elemeinek összefoglaló keretrendszerét mutatja be az 1. ábra.

Tanulás fajtája	Kognitív
	Belső, személyes, érzelmi
	Kapcsolati
	Stratégiai, politikai
Tanulási környezet	Intézményi oktatási program
	Virtuális tanulás
	Személyes részvételen alapuló
Tanulási módszer	Tudásazonosítás
	Tapasztalati tanulás
	Imitáció
	Kollektív kísérlet
	Reflexív tanulás
Társadalmi tanulás eredménye	Felfogásbeli változás
	Társadalmi kapcsolatok minőségének és jellemzőinek változása
	Empowerment
	Magatartásbeli változás
	Cselekvési stratégiák
Tágabb társadalmi tanulás támogatása	Változás a társadalmi világlképben és értékekben
	Normák és intézményrendszerek változása
	Módszerek megváltoztatása (viselkedés és gyakorlat)
	Társadalmi kultúra változása
	Új kapacitások

1. ábra: A társadalmi tanulás keretrendszere

Forrás: Saját szerkesztés Bandura (1977), Reed et al. (2010) és Alyoubi (2015) alapján

A társadalmi tanulás során megvalósuló tudásbővítés különböző tanulási formák, szereplők, környezet, módszerek eredménye. Az 1. táblázatban ismertetett keretrendszer egyes elemeinek összefoglalása a következőképpen lehetséges.

A tanulás fajtája mutatja meg azt a törekvést, ami a cél eléréséhez szükséges. Alapvetően négy tanulási forma különböztethető meg.

- Kognitív tanulás: speciális tudás megszerzése, mely szükséges a kapcsolódó tevékenység megvalósításához és a megfelelő minőségű döntések meghozatalához.

Alkalmazása a folyamat kezdeti szakaszában szükséges a szakmailag megalapozott cselekvések véghezviteléhez.

- Belső, személyes, érzelmi tanulás: személyes fejlődés, változás annak érdekében, hogy az újonnan tanult ismeretek meggyökerezethetők legyenek. A folyamatban résztvevő személyek esetén gyakorta konkrét megfogalmazás nélkül lejátszódik a belső tanulási folyamat. Hosszútávú eredményeket inkrementális változás esetén eredményez, a radikális ütemben történő fejlődés a tanulás iránti érzelmi ellentétet válthat ki.
- Kapcsolati tanulás: a társadalmi kapcsolatok, új együttműködések kiépítése szükségsszerűvé teszi a kapcsolat által létrehozott új értékek befogadását, reagálást a változásokra. A kialakult kapcsolati hálóban rejlő lehetőségek kiaknázása érdekében szükségsszerű a háló elemeivel való folyamatos kapcsolattartás. Emellett a kooperáció, a közös döntések meghozatalának képessége, az egymással történő kommunikáció is tanulást igényel.
- Stratégiai/politikai tanulás: a társadalmi tanulás folyamatának eredményeként az új tudás megszerzése nem csak a folyamatban résztvevők sajátja, szükséges annak kiterjesztése és felhasználása a társadalmi változások létrehozása érdekében. Ehhez megfelelő stratégiai partnerségek kialakítása szükséges, illetve képesség arra, hogy a tanulás megvalósítása általi hatás kiterjeszhető legyen. A stratégiai tanulás kulcsfontosságú elem a különböző szintek közötti átjárhatóság és tudásmegosztás érdekében.

A tanulási környezet az interakció helyszíne, ahol az új tudás elsajátításra kerül, és ahol új kapcsolatok jönnek létre.

- Intézményi oktatási program: kurzusok, tréningek a szükséges szakmai ismeretek elsajátítása érdekében. Az ismeretek elsajátítása tapasztalt oktató, mentor, coach segítségével történik, aki koordinálja a szükséges tudás megszerzéséhez kapcsolódó ismeretszerzési metódusokat, saját tudásának, tapasztalatainak megosztásával támogatja az ismeretszerzést.
- Virtuális tanulás: az infokommunikációs eszközök fejlődésének következtében a kapcsolattartás, oktatás, közös munka már nem minden esetben igényel személyes jelenlétet, a szükséges interakciók, tudásátadás, közös munka számos platform segítségével megvalósítható. A virtuális oktatási elemek lokálisan függetlenek, alapismeretszerzés esetén nem igényelnek speciális eszközöket, így szélesebb körben biztosítanak hozzáférést az új tudás megszerzéséhez.
- Személyes részvételen alapuló tanulás: olyan helyek, események, melyek elősegítik a tudásátadást. Konferenciák, workshopok, közös projektek megvalósítása, tudás és tapasztalat megosztása a közös munka során. A kreativitás kibontakoztatására, új ötletek felvázolására alkalmas terep.

A tanulási módszer határozza meg a tudás elsajátításának formáját.

- Tudásazonosítás: internalizálás. A gyakorlati tapasztalatok alapján az elméleti tudás kialakítása. Alkalmazása célszerű már ismert, alkalmazott technikák leírására, vagy kísérleti jellegű tapasztalás, újonnan szerzett élmények, tudás keretbe foglalására.
- Tapasztalati tanulás: élmények, tapasztalások, melyek átalakítják a gondolkodást. A tudásszintet módosíthatják olyan új ismeretek, melyek megtörtént eseményeken, cselekvési változatok megvalósításán alapulnak.
- Imitáció: megfigyelésen alapuló tanulás, mely során a tudás birtokában lévő személy cselekvése, viselkedési módzatai kerülnek megfigyelésre és elsajátításra.
- Kollektív kísérlet: lehetséges alternatívák mintán történő tesztelése, megvalósítása, mely lehetőséget ad a tapasztalásra. A mintából történő következtetés során lehetőség adódik a sokaságra vonatkozó információ részleges feltárására, így a mezo szinten megjelenő tudás kiterjeszhetővé válik makro szintre is.

- Reflexív tanulás: a tanulás sajátosságaival, a tanulási szituációval kapcsolatos tudás kiterjesztése, törekvés az objektív valóság megismerésére az észlelt valósággal szemben. Az észlelést befolyásolja a személy saját tudásának szintje, kialakított elképzelései, hite, nézetei, és sok egyéb tényező, melyek hátráltatják az objektív valóság megismerésének lehetőségét, így a tanulási forma elsődleges fontosságú az elképzelés és a tényadatok közötti különbségek feltárásában.

A társadalmi tanulás szereplői, kezdeményezői olyan vezető egyéniségek, akik megvalósítják az összefogást a tanulásban résztvevő egyének, csoportok között. A tanulási folyamatban hagyományos értelemben vannak tanulók és oktatók, mely az intézményi oktatási program keretében jelenik meg, azonban a személyes részvételen alapuló tanulás és a virtuális tanulási formák esetén gyakoribb, hogy mindenki mindkét szerepben jelen van. Rajtuk kívül a trénerek, befektetők, tanácsadók stb. szintén részesei a folyamatnak.

Társadalmi tanulás eredménye a változás, mely túlmutat az egyénen, így hatása szélesebb társadalmi körben érezhető.

- Felfogásbeli változás: a társadalmi tanulás elsődleges eredménye, melyből a definíció következik. A tanulási folyamat során szerzett tapasztalatok változást eredményeznek az attitűdökben, értékítéletben és a világnézetben, mely szükségszerű a hosszútávú változási folyamat véghezviteléhez.
- Társadalmi kapcsolatok minőségének és jellemzőinek változása: a társadalmi kapcsolatok változása, új együttműködések létrehozása a társadalmi innováció egyik jellemzője. Kooperáció, közös felelősségvállalás, összetartó közösségek létrehozása az egyediség megtartása mellett.
- Empowerment: önvezérelt tanulás, a hatalom, az információ, a képességek és az elismerés fontosságának összekapcsolása. A megnövelt tudásszint által a döntés minősége is javul.
- Magatartásbeli változás: az új ismereteknek köszönhetően racionálisabbá váló viselkedés, tudatos magatartási formulák, strukturált gondolkodásmód.
- Cselekvési stratégiák: a megvalósítandó lehetőségek kiterjesztése, az új tudás általi szélesebb látókör.

A társadalmi tanulás folyamatának megvalósulása által nem csak az adott közösség életében következhet be változás, a tanulási folyamat és a tanulás eredménye kihatással lehet a tágabb társadalmi környezetre is. A változás által az eddigi ismeretek kibővítésre kerülnek, melyek kiegészíthetők vagy felülírhatják a korábbi tudást, így a társadalmi értékekben és a kialakult világnézetben is változás következhet be. Ennek hatására a társadalmi normák, előírások, szabályok, vagy akár a jogi környezet is változhat, ha a változás hatása mindenkit érint. Új elfogadott viselkedési minták és módszertanok jönnek létre, így a társadalmi kultúra is változik. A társadalom passzív résztvevői az új tudás hatására aktívvá válhatnak, az új összefogások által több lehetőség adódik a korábban kapacitások hiányában meg nem valósított akciók kidolgozására és a megvalósításra.

4. Összefoglalás

A társadalmi innováció a jóllét növelésének szükségessége által minden szinten jelen van. A globálisan megjelenő problémák megoldása is gyakorta helyi szintű kezdeményezéseken keresztül valósul meg kis lépésekben. A társadalmi innováció és a társadalmi tanulás összekapcsolása elengedhetetlen a folyamat működésének megértése céljából. A társadalmi innováció fenntartható követelményként fogalmazza meg az emberek jóllétének növelését, ami a társadalmi haladás keretrendszerének is része, így a társadalmi innovációs kezdeményezések a társadalmi haladás előrelépését is segítik. A társadalmi innováció, noha több egy egyszerű

jólét növelését segítő eszköznél, sikeres megvalósítása és hosszútávú fenntarthatóságának biztosítása számos tényező függvénye, melyek azonosítása és értékelése a folyamat kezdeti szakaszában szükséges. A tanulási folyamat vizsgálata segít megalapozni a hosszútávú fenntarthatósághoz szükséges elköteleződés kialakulását, figyelembe véve az érintettek által támasztott igényeket. A közösségi tanulás további vizsgálata során figyelmet szükséges fordítani az általa generált hatások elemzésére, mely a társadalmi innováció kimeneteleit érinti.

Irodalomjegyzék

- Alypubi, B. A. (2015): Decision support system and knowledge-based strategic management. *Procedia Computer Science*, 65 (1), pp. 278-284.
- Bandura, A. (1977): *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press.
- European Commission (2013): *Guide to social innovation*. Belgium. European Commission. [online]. Elérhető: https://ec.europa.eu/eip/ageing/library/guide-social-innovation_en
- Kocziszký, Gy., Veresné Somosi, M., Balaton, K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 48 (6-7), pp. 15-19.
- Maslow, A. H. (1943): A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50, pp. 370-396.
- Murray, R, Caulier-Grice, J, Mulgan G. (2010) :*The open book of social innovation*. London: The Young Foundation.
- Nemes, G., Varga, Á. (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben - sikerek, problémák, dilemmák. „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia Kiadvány, Miskolc-Lillafüred, Magyarország pp. 434-444.
- Pol, E., Ville, S. (2009): Social innovation: Buzz word or enduring term? *Journal of Socio-Economics*, 38 (6), pp. 878-885.
- Reed, M. S. Evely, A. C., Cundill, G., Fazey, I., Glass, J., Laing, A., Newig, J., Parrish, B., Prell, C., Raymond, C., Stringer, L. C. (2010): What is social learning? *Ecology and Society*, 15 (4), pp. r1. [online]. Elérhető: <http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/resp1/>
- Wenger, E. (1998): *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. New York: Cambridge University Press.

STRATÉGIA SZEREPE A KÖZSZFÉRÁBAN

Mihalik-Kucsma Daniella

Miskolci Egyetem

Bevezetés

Minden állami finanszírozású kórháznak kell lennie küldetésének, azonban érdemes azt tisztázni, hogy milyen küldetéssel vannak jelen ezek az intézmények Magyarországon.

Általánosságban elmondható, hogy az elsődleges küldetés a kórház területéhez tartozó lakosság gyógyítása, ápolása és egészségének megőrzése. Nagy hangsúlyt kell fektetni a lakosságot leginkább érintő betegségek diagnosztizálására és annak hatékony gyógyítására. Hangsúlyos a szerepvállalás a megelőző, szűrő rendszerekben és az egészséges életmódot terjesztő programokban, kapcsolattartás egyesületekkel és társadalmi szervezetekkel. (Kucsma D.2019)

Olyan jövőképpel kell rendelkezni, amely során a tevékenység a magas szintű betegellátásra irányul. A kórház elismerésére kell törekedni, mindemellett meghatározó szerepvállalónak kell lenni az adott régiós területen a gyógyító, ápoló és rehabilitációs ellátás nyújtása során, gazdasági stabilitás megőrzésével. A jelenleg kialakult világjárvány új helyzet elé állítja a kórházakat, amely a meglévő stratégiák átgondolását, újratervezését indukálja. (Veresné 2016)

A stratégiák kidolgozása előtt azonban érdemes még szót emelni az operatív szinten is megjelenő feladatváltozások - és az irányított változtatások hatásairól. A szervezetet fel kell készíteni a változtatásra, ezért meg kell határozni a lehetséges ellenállási okokat illetve ezen ellenállások kezelésének módját. A konfliktusok feloldására számos módszer létezik, többek között a képzések, segítségnyújtás az alkalmazott részére, a hitelesség mértékéig tartó manipuláció, kooptálás illetve a jól megtervezett kommunikáció.

A vizsgálat során Radar Módszert használtam, így publikációm első részében ennek a bemutatását tartom elsődlegesnek.

Publikációm fő célja, hogy megvizsgáljam, hogy az általam jelölt intézményeknél magas szintű a stratégia vezetés vagy sem.

Stratégiai és a RADAR módszer

Alapvetően, ha a radar módszert használjuk különböző csoportosításra van szükségünk, hiszen egy stratégia vizsgálat során is több nézőpont, aminek érvényesülnie szükséges. Érdemes az alábbi megközelítéseket vizsgálni, illetve részekre bontani.

- **Megközelítés:** első sorban annak a vizsgálatát kell felmérnünk, hogy maga a stratégia és az alapvető részei megvannak az intézménynél. Ezt is két részre szükséges bontani.
 - **Megalapozott megközelítés:** amiben a misszió, vízió és a helyzetelemzés kap elsődleges szerepet.
 - **Integrált:** az időtáv és a stratégiai térkép kerül fókuszba, amiről az előző részben részletes bemutatásra került.
- **Alkalmazás:** első sorban a működéshez szükséges és meghatározó elemek felmérése az elsődleges. Az alkalmazás is két területre bontható, ami a következő pontokban kerülnek ismertetésre.
 - **Bevezetett:** ebben a pontban az erőforrások mértékét szükséges vizsgálni, illetve a meghatározott célhoz való hozzájárulás mértékét.
 - **Szisztematikus,** itt a külső kommunikáció és a koordináció a meghatározó.

- **Értékelés és finomítás:** talán a hosszútávú működést a legjobban támogatja az utolsó része a radar vizsgálatnak, ugyanis a teljesítmény menedzsmenthez való illeszkedést és a fejlesztési folyamatot vizsgálja.
 - **Mérés:** Komplex mutatószám rendszer alapjainak vizsgálata, mely a teljesítmény menedzsmenthez való illeszkedést mutatja.
 - **Fejlesztés és tanulás** ebben pontban a kritikus esetek korrekciójára kérdez rá, illetve a dokumentáltságra, ez ami a hatékonyság alapja is lehet.

A Radar elemzéshez elengedhetetlen, hogy egy olyan értékelési lapot készítsünk, mely a fent felsorolt folyamatokra kérdez rá, az 1 számú táblázatba a meghatározott eredménykritériumok meghatározását. Fontosnak tartottam, hogy ez a táblázat elkészüljön, hiszen a teljeskörű vizsgálathoz ezeknek az elemeknek a vizsgálata elengedhetetlen.

Ennek a módszernek a segítségével a meghatározott eredménykritériumok mentén az előre meghatározott és kialakított célok, eredmények iránya vizsgálható, illetve az is meghatározható, hogy a cél eléréséhez mely tényezők, amik kiemelten fontosak. Felhasználható arra is, hogy a szervezeti menedzsment megtervezéséhez is hozzájáruljon és nem utolsó sorban a teljesítmény menedzsment rendszer megfelelő kialakításához. Fontos megemlíteni, hogy egy egészségügyi rendszer irányítási modelljének átalakítása egy hosszú távú és komplex folyamat, így az ehhez kapcsolható vizsgálatokat is részletesen ki kell dolgozni, ehhez teljes mértékben illeszkedik a radar módszer, hiszen a használata egyszerű, illetve a kiválasztott intézmények összehasonlítását lehetővé teszi. (Iványos 2016) Az eredmény kritériumok értékelésénél érdemes hangsúlyt fektetni, hogy melyek a folyamatosan javuló tendenciák, a mért eredmények tükrözik az intézmény által felállított célokat, más intézményekkel összehasonlítva milyen helyen szerepelnek, esetlegesen melyek azok az elemek, amik korrekcióra szorulnak (Dózsa 2010). Az utolsó elem egy tanulási folyamat, hiszen az összehasonlítás mentén megtudjuk azon elemek határozni, ami a másik intézménynél működik, így a vizsgált intézménybe is adaptálható.

1.táblázat: Eredménykritériumok bemutatása, értelmezése

Eredmény kritériumok	
Szempont	Magyarázat
Megközelítés	
Küldetés (amiért vagyunk), küldetésnyilatkozat (ahová megyünk), jövőkép megléte	Küldetés, küldetésnyilatkozat, jövőkép meglétének koherenciájának
Jövőkép kapcsolata a stratégiával	Olyan intézkedések és folyamatok összesége, mely összhangban az előirányzott célokkal.
Rögzített-e a kórház stratégiai időhorizontja	Olyan időtartam, mely hozzájárul a jövőkép céljának eléréséhez, és a stratégiai gondolkodás időtényezője.
Van a kórháznak dokumentált stratégiája	Az intézmény rendelkezik írásban foglalt stratégiai tervvel.
Megelőzte helyzetelemzés a stratégia kialakítását	Történt-e külső környezet, belső működés elemzése a stratégiakészítést megelőzően.
részlem vizsgálatok : <ul style="list-style-type: none"> - Külső tényezők - technológia - erőforrás szükséglet - erőforrás rendelkezésreállás 	Említett elemek vizsgálata a stratégia készítést megelőzően.

- folyamat vizsgálat, folyamat struktúra áttekintése	
Tartalmaz kockázatelemzést	Kockázati források és kockázati tényezők számbavétele megjelenése a helyzetvizsgálatban.(volt e benne illetve módszertannal elemzett)
Megjelennek időtávok a kórházak kidolgozott stratégiai elemek végrehajtására és mérésére (mely elemek mikor szeretném végrehajtani)	Stratégiai időhorizont belső mérföldkövé meghatározása megtörtént. (1-2-3-4 év stb.)
Van kidolgozott stratégia térkép, stratégia célokkal bővítve (teljeskörűség támogató folyamatok és gyógyító folyamatok)	Megtörtént-e a stratégiai célok vizualizálása. A stratégiaicélszámrendszer, az alap folyamatokra és vagy a támogató folyamatokra terjedt ki.
Érintettek elvárásainak vizsgálata megtörtént (minisztérium, OEPstb.)	Tartalmaz-e az anyag az érintettektől származó elvárásokat, követelményeket.
Alkalmazás	
Megtörtént a stratégia külső kommunikációja, érintettek tájékoztatása	Kommunikációs csatornák fajtái, nyomon követhetősége és az elért célcsoportok száma, nagysága.
Megtörtént a stratégia belső érintettjeinek a tájékoztatása	Kommunikációs csatornák fajtái nyomon követhetősége és az elért munkatársak, alkalmazottak száma.
Megtörtént-e a stratégia menedzsment folyamatok koordinálása	A funkcionális és horizontális részstratégiák összefűzése. A stratégia menedzselésében résztvevők közötti munka, hatás, és felelősség megosztás.
Intézkedési tervek meghatározása megtörtént, kidolgozott	a start megvalósítását támogató intézkedési tervek összeállítása, realizálása és ennek dokumentálása.
Értékelés és finomítás	
Szervezetmérésére alkalmas komplex mutatószám rendszer létezik, dokumentált	A szervezet működésének jellemzésére léteznek különböző összetettségű mutatószámok.
Megfelelő szervezeti struktúra vizsgálata megtörtént a stratégia elemzés során (nem szabadon választható) lehetséges mozgástér	start megvalósítása tartalmaz e – a rendelkezésre álló mozgástéren belül- szervezet alakítási elemeket(új osztály, új beteg ellátási rendszer kialakítása)
Teljesítménymenedzsment része a stratégia megvalósításának	A kialakított szervezeti egység és egyéni szintű teljesítmény mérési és értékelési mérőszámok szolgálják e a stratégia megvalósítását.
Kritikus érintettekkel kapcsolatos információk megjelenítése , problematikus intézkedések vannak a stratégiában előirányozva, kritikus problémák becsatolása a stratégiába	Kritikus helyzetek kezelésének integrálása a start terv korrekciójával. (pandémia, fluktuáció, privatizáció) Vannak a problematikus esetekhez kapcsolható korrekciók vagy beavatkozások.
Meghatározott a stratégia felülvizsgálat időbelisége	mérföldkövek szerinti egységes szemléletű felülvizsgálat tervezettség
Történik belső személyi bevonás a stratégia megvalósítás értékelésében	Participáció mértékének jellemzése.

Eredmények validálása előirányzott	Stratégia teljesítés előre haladásának az értékelése, stratégia vezetést ellátók korrekciós tevékenysége . (elégedett tulajdonos, elégedett ügyfél, eredményes és hatékony folyamatok, motivált felkészült munkavállalók)
Dokumentálás formája rögzített feltételek alapján zajlik	Kialakított módszertan alapján történik a dokumentálás

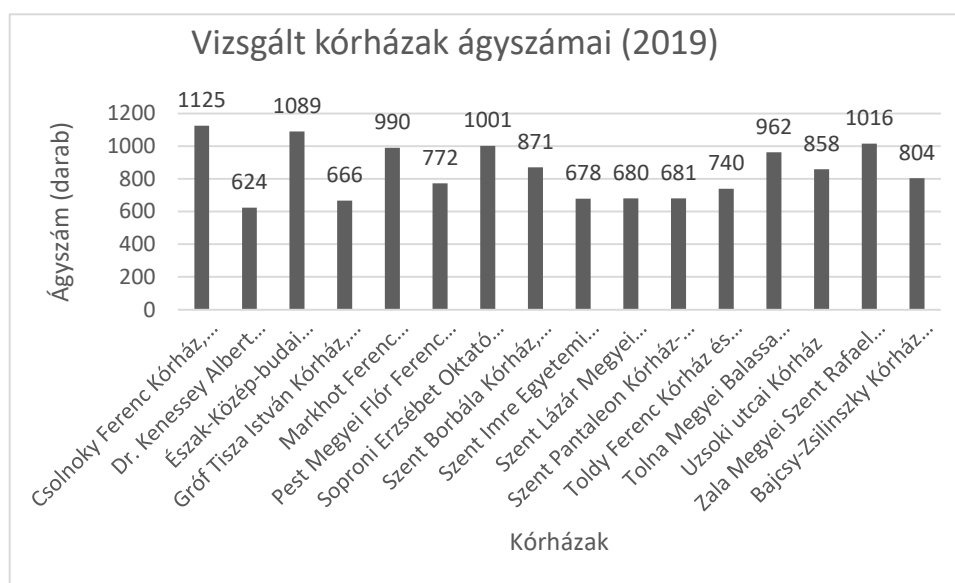
Forrás: saját szerkesztés Turcsányi 2004 alapján

Elemzés

A vizsgálati minta jelen tanulmányban szűkítésre került, hiszen a Magyarországon lévő Kórházak és Rendelőintézetek száma 100 darab feletti.

Az általam vizsgált magyarországi intézményeket a Központi Statisztikai Hivatal A (www.naek.gov.hu) forrásai alapján az összes ágyszám (aktív ágyszám és krónikus ágyszám összege) figyelembevételével csoportosítottam az összesített táblázatot.

Az általam választott intézmények a 700-1400 ágyszámmal rendelkező intézmények (Dózsa 2012), így a kutatásomban ezekkel a szervezetekkel fogok foglalkozni, mind stratégiai, mind hatékonysági szinten. Érdeemes megemlíteni ebben az esetben is a kutatásnak korlátai voltak, így az olyan intézményeket kizártam a vizsgálatból, ami valamilyen speciáliságzatban működik, itt meg tudom említeni a Nyíró Gyula Országos Pszichiátriai és Addiktológiai Intézetet, ami mint a nevében is szerepel kifejezetten a pszichiátria és addiktológiai eseteket lát el. A vizsgálatba bevont intézményeket a 1. számú ábra szemlélteti.

1.ábra: Kórházi ágyak megoszlása

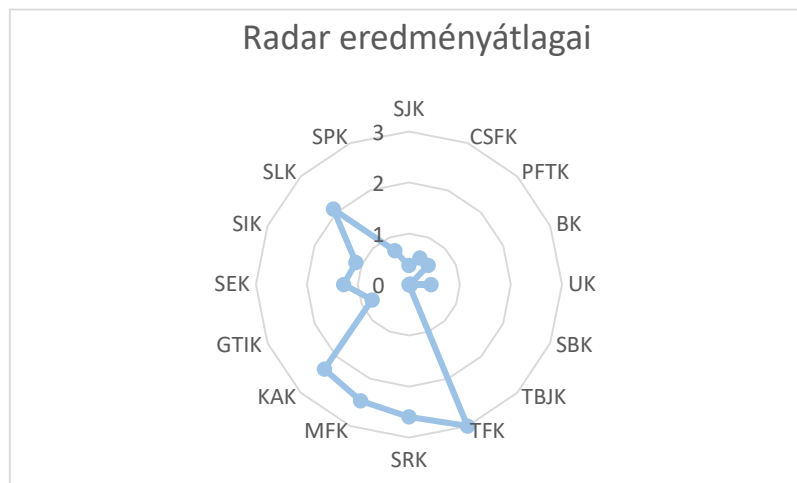
Forrás: saját szerkesztés (KSH adatbázis alapján)

Kutatási kérdés

Elsődlegesen ez volt a publikációm központi kérdése Magasszintű a stratégiai vezetés és menedzsment a vizsgált kórházak körében?

Nagyon összetett feladatnak bizonyult erre a kérdés való válaszadás, hiszen a Radar módszer nagy segítség volt ennek a kutatási kérdésnek a megválaszolására, azonban az egyes

kórháznál csak SZMSZ állt rendelkezésre vagy csak egy kezdetleges stratégia. Viszont elmondható az, amely kórháznál volt részletes stratégia és konkrétumok leírva a stratégia vezetés kapcsán azok az elemzésben nagy százalékot kaptak. Itt természetesen mindenkiben felmerül annak a kérdése, hogy ez a terület miért ennyire fontos a kutatás szempontjából. A stratégia minden intézmény alapja, hiszen ebben kerülnek leírásra a tervek, a folyamatok és nem utolsósorban azt, hogy a kitűzött célokat milyen erőforrások segítségével lehetséges megvalósítani. A 2. ábra bemutatja az olvasó számára milyen szintű stratégia vezetés van az általam vizsgált kórházakban, így az ábra segítségével kapunk egy általános képet, hogy a vizsgálatba bevont intézmények között milyen különbségek vannak.

2. ábra: Radar elemzés eredményeinek átlaga
 Forrás saját szerkesztés Crefoport adatbázis alapján

A 2. ábrán jól látható, amelyik kórház a legmagasabb pont számot kapta, azok az intézmények azok amelyek az általam megfogalmazott és átgondolt kritériumokhoz a legmagasabb százalékban illeszkednek. Így ezek alapján kijelenthető, hogy a TFK, MFK, KAK és az SRK kórház, ami ebben a rangsorban a legjobb eredményeket kapta. Érdeemes megemlíteni, hogy a fent említett 4 kórház nyilvánosan közzétette a stratégia nyilatkozatot, így ezen dokumentumok alapján volt feltételezhető a magas szintű stratégiai vezetés. Azonban a stratégia vezetés, hogy mennyire volt jelentős a vizsgálatba való intézményeknél nem volt magasszintű, hiszen csupán 4 kórház emelhető ki

Összegzés

Írásos munka most csak egy kutatási kérdést vizsgált, azonban ehhez a területhez számos olyan kérdés kapcsolható, ami körültekintőbben segít megérteni, miért fontos egy stratégia vezetés egy közintézményben. Azonban ennek a kicsi vizsgálat következtetése képpen leírható, hogy azon intézmények, melyek figyelnek a stratégiára sokkal körültekintőbben tudnak dönteni az intézményt érintő kérdésekben. A vizsgálatom során kidolgozott kritériumok pedig azt támasztják alá, hogy ha egy intézmény teljesítmény értékelést szeretne bevezetni elsődlegesen stratégia vezetéssel és gondolkodással kell bevezetni az intézménybe. És ahhoz, hogy ez kialakuljon az alábbi kutatási feladatokat kell sorba végiggondolni és rendszerbe rendezni.

- Országos szintű irányelv elemzése.
- Stratégia nyilatkozatok elérhetőségének feltérképezése.
- Stratégiai nyilatkozatok vizsgálata és összehasonlítása

- Stratégia nyilatkozatban meghatározott teljesítmény célkitűzések összegyűjtése
- Stratégia és teljesítmény célok összehasonlítása, kapcsolatvizsgálata.
- Radar elemzés előkészítése és elkészítése

A mikroszkóp megmutatta nekünk, hogy a tó vizének egyetlen cseppjében jóval több van, mint amennyit szabad szemmel látni vélünk benne.”

Egy idézettel zárnám gondolataim, amit Seth Stephens-Davidowitz fogalmazott meg, azt gondolom ,ha átgondoljuk rájövünk, hogy a startégiával párhuzamba lehet állítani, így minden csepp fontos a jó szervezeti működéshez.

Irodalomjegyzék

Dózsa Cs. (2010) A kórházak stratégiai válaszai a változó környezetre - Magyarországon a 2000-es években- Corvinus Egyetem

Dózsa, Cs. – Ecseki, A. (2012). Fókuszban a hazai kórházszektor, *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 2.

Iványos J., Sándorné K. É. (2016). A kockázatkezelés teljesítménymutatókon alapuló mérési és értékelési módszerei. *Pénzügyi Szemle*, 2016/2

Kucsma D. (2019): Teljesítménymenedzsment-fókuszú társadalmi innováció a közsférában *Régiókutatás Szemle* 2019/1 sz. 30. o. -39. o.

Veresné Somosi M.– Molnár V., (2016), VÍZ-PRÓBA avagy a szervezeti teljesítménymenedzsment tizpróbája (Susánszky János esettanulmánymegoldó verseny)

www.ksh.hu

www.naek.gov.hu

www.crefoport.hu

A FOKOZATSZERZÉS PUBLIKÁCIÓS ELVÁRÁSAI AVAGY KÖNNYŰ VAGY NEHÉZ A HANTOS ELEMÉR GAZDÁLKODÁS- ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁBAN FOKOZATOT SZEREZNI?

Musinszki Zoltán
Miskolci Egyetem

Tudományági besorolás alapján a legtöbb működő és akkreditálás alatt levő doktori iskola Magyarországon a gazdálkodás- és szervezéstudományok terén van. A doktori.hu adatai alapján 2023. június 01-én 14 működő, és két létesítés alatt álló doktori iskoláról beszélhetünk. Az iskolák közül 12 egy tudományágas, három két tudományágas (mindhárom iskola érintett a regionális tudományokban is), illetve egy doktori iskola három tudományágas. Az iskolák megítélésem szerint alapításuk alapján négy négyes csoportba sorolhatók.

Gazdasági alapokra vezethető vissza:

- Gazdálkodástani Doktori Iskola Budapesti Corvinus Egyetem
- Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola Budapesti Corvinus Egyetem
- Gazdálkodástani Doktori Iskola Pécsi Tudományegyetem
- Vállalkozás-és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola Budapesti Gazdasági Egyetem

Műszaki gyökerű egyetemek doktori iskolái:

- Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
- Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola Miskolci Egyetem
- Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Pannon Egyetem
- Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola Széchenyi István Egyetem

Agrár gyökerű egyetemek doktori iskolái:

- Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Debreceni Egyetem
- Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Soproni Egyetem
- Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
- Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Új alapítású vagy létesítés alatt álló doktori iskolák:

- Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Innováció Menedzsment Doktori Iskola Óbudai Egyetem
- Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Neumann János Egyetem
- Milton Friedman Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Milton Friedman Egyetem

Az eltérő gyökerek eltérő kultúrákat és eltérő követelményrendszereket eredményezhetnek. Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy az egyes doktori iskolák a fokozatszerzéshez milyen publikációs elvárásokat fogalmaznak meg. Kitérek arra, hogy ezek az elvárások hol érhetőek el, mikortól hatályosak, illetve vizsgálni fogom a tartalmi elvárásokat. Azaz a figyelembe vehető

tudományos közlemények körét, mennyiségét, a megfogalmazott minőségi elvárásokat, illetve a társszerzőség kezelését. Végezetül az elvárásokat összevetem a Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola publikációs követelményeivel. Munkám során elsősorban a doktori.hu honlapon elérhető dokumentumokat dolgoztam fel. Néhány doktori iskola esetében szükség volt felkeresni a doktori iskola saját honlapját.

A BCE Gazdálkodástani Doktori Iskolájának 2020. decemberétől hatályos Működési Szabályzata közvetlenül egy publikációs elvárást fogalmaz a fokozatszerzés érdekében. Az elvárás gy darab SCOPUS/Scimago listán lévő folyóiratban megjelent vagy közlésre elfogadott, angol nyelvű cikk. A működési szabályzat előírja ugyanakkor, hogy a képzés mindkét szakaszában publikációs krediteket kell szerezni. A képzési és kutatási szakaszban a kreditek megszerzhetőek legalább egy MTA A-D listás folyóiratcikkkel, a kutatási és disszertációs szakaszban pedig legalább egy MTA A-C listás folyóiratcikkkel. MTA osztályokra vonatkozó megkötéssel a szabályzat nem él.

A Corvinus három tudományágas Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskolájának szintén 2020. decemberétől hatályos Működési Szabályzata az előbbihez hasonló elvárást fogalmaz meg. Ugyanakkor egyértelműen utal arra, hogy a publikációs elvárásokat az Egyetemi Doktori Szabályzat fogalmazza meg. A 2023. áprilisában módosított EDSZ alapján a minimális publikációs teljesítmény legalább 1 db, a Scimago releváns szakterületi besorolása szerint minimum Q3-as kategóriájú publikáció, vagy ezzel egyenértékű publikációs tevékenység. Az EDSZ nem tér ki a releváns szakterület tartalmára, illetve nem foglalkozik az egyenértékűség és a társszerzőség kérdésével sem. Mindezek mellett ugyanakkor az egyetem doktori iskolái saját hatáskörben a fentieknél szigorúbb publikációs elvárásokat is megfogalmazhatnak a működési szabályzataikban. Erre azonban egyik vizsgált esetben sem került sor. A hatályos egyetemi elvárás enyhébb és egyszerűbb, mint a korábban elvárt publikációs minimum. 2023. áprilisa előtt tudományos publikációknak kizárólag az adott doktori iskola tudományágaihoz kapcsolódó közlemények voltak elfogadhatók. Ezekből a folyóiratcikkekből, könyvekből, könyvfejezetekből kellett a hallgatónak publikációs pontokat gyűjteni a szabályzatban meghatározott pontértékek figyelembe vételével. Pontot ért a hazai és nemzetközi MTA listás folyóiratcikk (nemzetközi A 28 pont ... hazai D 4 pont), a tudományos könyv/könyvfejezet, a lektorált konferenciakötet, illetve a doktori iskolák által elfogadott egyéb ISSN számmal ellátott tudományos folyóirat. Szabályozott volt az MTA-Scimago megfeleltetés és a társszerzőség kérdése is. (két szerző – 0,75, három szerző – 0,6, négy vagy több szerző – 0,3). Megengedett volt továbbá két alternatív megoldás. Az egyik esetben elvárás volt az MTA nemzetközi A vagy Q1, de nem volt kitétel a szerzőszámra. A másik esetben elvárás volt az egyszerűség, vagy első szerzőség, ám elegendő volt egy idegen nyelvű Q3-as és egy idegen nyelvű Q4-es besorolású cikk.

A Pécsi Tudományegyetem Gazdálkodástani Doktori Iskolájának működési szabályzata a doktori.hu honlapon nem érhető el. Helyette egy hallgatói kézikönyv tölthető le. A kézikönyv alapján a fokozatszerzéshez legalább 4 folyóiratcikkkel kell rendelkeznie a doktorjelöltnek. A négy folyóiratcikk közül legalább 1 darab magyar A-C besorolású és legalább 1 darab nemzetközi folyóiratban megjelent idegen nyelvű cikk kell hogy legyen. A Minőségbiztosítás elvei és módszerei a PTE Gazdálkodástani Doktori Iskolájában dokumentum ezt annyiban egészíti ki, hogy legalább 30 publikációs pontot kell elérni. Az MTA IX. Osztály Gazdaságtudományi Doktori Minősítő Bizottság lap-besorolása szerinti A-C besorolású folyóiratok (nemzetközi A 30 pont ... hazai C 8 pont) mellett pontot ér a könyv, tankönyv, jegyzet, illetve a konferencia. A kétszerős publikációk esetén a pontszámok 0,6-szerese, három- vagy többszerős publikációk esetén a pontszám 0,4-szerese jár a jelöltnek. Mindez összhangban áll a PTE 2019. márciusi doktori szabályzatával, miszerint elvárás legalább egy,

az adott területen releváns Q1 – Q4 besorolású, vagy MTA listás folyóiratban megjelent publikáció, illetve legalább egy idegen nyelvű publikáció.

A Budapesti Gazdasági Egyetem Vállalkozás-és Gazdálkodástudományi Doktori Iskoláját 2017-ben létesítették. A publikációs követelményeket a doktori iskola 2020. októberétől hatályos Szervezeti és Működési Szabályzata mellett – azzal majdnem azonos módon – a képzési terv is tartalmazza. A publikációs elvárások a fokozatosság elvére építenek. A képzési-kutatási szakaszban a publikációs elvárás legalább két konferenciaközlemény, illetve legalább egy magyar MTA listás, C kategóriás folyóiratban közlemény megjelentetése. A kutatási-disszertációs szakaszban minimális elvárás két magyar és egy nemzetközi folyóiratban, idegen nyelven megjelentetett cikk. Irányadónak tekintendő a MTA. IX. Osztály GMB listájának A-C kategóriája, illetve a Scimago Journal Rank Business, Management and Accounting subject area aktuális Q1-Q4 besorolása. Mind a két szakaszban a doktori iskola publikációs pont minimumokat is meghatároz. A Q1 besorolású cikk 40, a hazai C kategória 10, a hazai konferenciaközlemény 4 pontot ér. Szabályozott a társszerzőség is. Főszabályként a kétszerős publikációk esetén a pontszámok 0,8-szerese, háromszerős publikációk esetén a pontszám 0,6-szerese, négyszerős publikációk esetében pedig 0,4-szerese jár a jelöltnek. Elvárás továbbá, hogy legalább egy folyóirat cikk egyszerűs legyen, illetve legalább egy folyóiratcikk a témavezetővel közös publikáció legyen. Ez esetben a pontszám 100%-a jóváírható a hallgatónak.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolája a fokozatszerzés publikációs követelményeit a működési szabályzata 2. mellékletében fogalmazza meg. A fokozatszerzéshez publikációs oldalról három feltétel egyidejű teljesítése szükséges. Itt is megjelenik a publikációs pontok gyűjtésének rendszere. Pontot ér a Web of Science illetve a nem behatárolt kategóriájú Scimago listás folyóiratcikk, illetve a GMB által elfogadott listán szereplő magyar folyóiratban megjelent cikk. (WoS, illetve Q1 8 pont, hazai D 4 pont.) A könyvek, könyvrészletek, konferenciaelőadások mellett pontértékkel bírnak a nem listás folyóiratcikkek is. Ezek alapján kell legalább 20 pontot elérni úgy, hogy társszerzőség esetében a részesedést a szerzők számának arányában kell meghatározni. A másik feltétel az, hogy a tézisekhez rendelve legyen:

- vagy egy WoS és egy Scopus adatbázisban szereplő idegen nyelvű folyóiratcikk,
- vagy két Scopus adatbázisban szereplő idegen nyelvű folyóiratcikk, amelyek közül az egyik Q1 besorolású folyóiratban jelent meg.

A harmadik feltétel az, hogy valamennyi téziszhez kapcsolódjon legalább egy könyv, könyvrészlet, lektorált folyóiratban megjelent cikk, vagy megjelent konferencia előadás.

A Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolája szintén működési szabályzat szinten rendelkezik a fokozatszerzés publikációs követelményeiről. Indirekt feltételként jelenik meg a képzés 8 féléve alatt 64 publikációs kredit megszerzése. Kreditet ér a referált és nem referált folyóiratmegjelenés. a könyv, a könyvfejezet, és a konferenciaelőadás is. A fokozatszerzés direkt feltétele az, hogy a jelölt a munkahelyi vitára való jelentkezésig rendelkezik:

- legalább egy, referált nemzetközi folyóiratban megjelent cikkel, és legalább egy, referált hazai vagy nemzetközi folyóiratban megjelent publikációval, vagy
- legalább kettő, nem referált nemzetközi folyóiratban megjelent cikkel, és legalább egy, referált hazai vagy nemzetközi folyóiratban megjelent tanulmánnyal.

Valamennyi esetben a folyóirat kiváltható könyvvel, könyvrészlettel, illetve mindegyik esetben elfogadható a publikálásra elfogadott cikk is. Referálnak tekinti a doktori iskola a Web of Science, a Scopus, illetve az MTA bármely osztálya vagy annak bizottságai által kiadott folyóiratlistán szereplő folyóiratot. Továbbá társszerzőség esetén nem él a DI az arányosítással.

A publikációs elvárások a doktori képzés Tanulmányi és Vizsgaszabályzatában jelennek meg a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola Gazdálkodás- és szervezéstudományi Programja esetében. A fokozatszerzés feltétele legalább három, az MTA IX. Osztályának Gazdaságtudományi Minősítő Bizottsága által jegyzett listán szereplő, angol nyelvű folyóiratban megjelent közlemény. A három cikk közül legalább egynek egyszerűsnek kell lennie. A megjelent publikációk közül legalább egynek A kategóriás és kettőnek B kategóriás folyóiratban kell megjelennie. Egy B kategóriás cikk kiváltható két darab C kategóriás folyóiratcikkkel.

A Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola 2019-től hatályos működési szabályzata a minimális publikációs követelmények tekintetében több lehetőséget határoz meg.

- legalább két megjelent vagy közlésre elfogadott nemzetközi szakfolyóirat – esetünkben Scopus általt indexált Q1-Q4 besorolású – publikáció,
- egy megjelent vagy közlésre elfogadott Scopus indexált (Q1-Q4) publikáció és legalább kettő hazai megjelenésű tudományos cikk,
- legalább négy megjelent vagy közlésre elfogadott tudományos cikk, amelyből legalább egy hazai kiadású szakfolyóiratban idegen nyelven jelent meg és legalább három tudományos cikk a doktori értekezés témájához kapcsolódik.

A hazai tudományos cikkeknek a tudományterület mértékadó, akadémiai listás folyóirataiban kell megjelennie. Tudományági szűkítés nem jelenik meg a szabályozásban. Társszerzőség esetén főszabályként a szerzők számával kell arányosítani. A számszaki elvárásokat egyszerűs-egyenértékre számítva kell teljesíteni. Azaz például az első pont két egyszerűs, vagy egy egyszerűs és két kétszerős, vagy négy kétszerős publikációval is teljesíthető.

A publikációs elvárás 2021. júliusában a képzési terv részeként került rögzítésre a Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolában, a Soproni Egyetemen. A jelöltnek legalább 6 publikációt kell teljesíteni, és ezek közül legalább egy darabnak egyszerűsnek kell lenni. A hat publikációt a doktori iskola az alábbi tagolásban várja el:

- legalább két cikk olyan folyóiratban, amelyik szerepel az MTA IX. osztály által megadott listán. Az egyik folyóiratnak legalább B kategóriájúnak kell lennie.
- legalább egy, lektorált tudományos folyóiratban vagy kötetben megjelent angol, német francia vagy spanyol nyelvű tanulmány.
- legalább két, ISBN vagy ISSN számmal rendelkező konferencia kiadványban megjelent tudományos közlemény.
- legalább egy, egyéb publikáció.

Többszerzős publikációk esetében a szerzőszám alapján kerül sor az arányosításra.

A korábban a Kaposvári Egyetem, jelenleg a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem keretein belül működő Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola publikációs elvárásait a 2020. márciusától hatályos egyetemi szintű Doktori Szabályzat tartalmazza. Három, az értekezés témaköréből készült tudományos közlemény közül egynek legalább idegen nyelvűnek kell lennie, és a tudományterületen elismert szakmai lapban kell megjelennie. Az egyszerűs közlemény nem elvárás, azonban a jelöltnek legalább az egyik tudományos közlemény esetében az első szerzőnek kell lennie. Ebből következően a társszerzőség kezelése nem releváns kérdés. A DI tudományos közleménynek azt a cikket tekinti, amely vagy Q besorolású, impakt faktoralal rendelkező folyóiratban, vagy az MTA tudományterületileg illetékes osztályai által elfogadott folyóiratban jelenik meg. Tudományos közleménynek tekintendő továbbá az a cikk is, amelyik olyan lapban jelenik meg, amelynek van szerkesztőbizottsága, a benyújtott kéziratokat lektorálják, a dolgozat végén teljes irodalomjegyzék található, és magyar nyelvű dolgozatok esetében van idegen nyelvű összefoglaló.

A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskolája Működési Szabályzatában foglalkozik a vizsgált kérdéssel. A működési szabályzat alapján legalább 4 darab, az MTA IV. vagy IX. osztálya által elismert listán szereplő folyóiratban megjelent cikk az elvárás. Legalább két cikknek angol nyelvűnek kell lennie, valamint a hallgatónak legalább két tudományos cikkben első, utolsó vagy levelező szerzőnek kell lennie. Q1-Q3 besorolású cikkek esetén a Doktori Iskola Tanácsa dönt arról, hogy a közlemény mennyi MTA listás cikket vált ki. A társszerzőség kezelése itt sem releváns kérdés. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolája 2019-ben alakult. A működési szabályzatban található publikációs elvárások rendszere részben hasonlít a BME Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolájánál leírtakra. Esetünkben a fokozatszerzéshez publikációs oldalról nem három, hanem négy feltétel egyidejű teljesítése szükséges. Jelen van a publikációs pontok gyűjtésének rendszere. Pontot ér a Web of Science illetve a nem behatárolt kategóriájú Scimago listás folyóiratcikk, illetve a GMB által elfogadott listán szereplő magyar folyóiratban megjelent cikk. (WoS által indexelt folyóirat Clarivate Analytics Impact Factor-ral, illetve Q1 10 pont, hazai D 3 pont.) Értékelendők továbbá a könyvek, könyvrészletek, konferenciaközlemények. Ezek alapján kell legalább 20 pontot elérni úgy, hogy társszerzőség esetében a részesedést két szerző esetében 0,6-szeres, három szerző esetében 0,4-szeres mértékben kell figyelembe venni. Négy vagy több szerző esetében az arányosítás a szerzőszámmal történik. A további három feltétel a következő:

- legalább 4 db tudományos közlemény,
- legalább 2 idegen nyelvű folyóiratcikk,
- legalább 10 pont elérése WoS vagy Scimago indexált folyóiratmegjelenésekkel, vagy a GMB kiemelt folyóiratlistán szereplő magyar nyelvű, A vagy B kategóriájú folyóiratcikkkel.

Az Óbudai Egyetem Innováció Menedzsment Doktori Iskolája 2023-ban kapta meg a MAB támogató határozatát. Az iskola publikációs elvárásait a Képzési terv tartalmazza. Az elvárások rendszere nagymértékű hasonlóságot mutat a BME, illetve az ELTE elvárásaival. A fokozatszerzéshez publikációs oldalról öt feltétel egyidejű teljesítése szükséges. Továbbra is értelmezhető a publikációs pontok gyűjtésének rendszere. Pontot ér a (Clarivate Analytics szerinti) impakt faktoros lapban megjelent cikk, illetve a nem behatárolt kategóriájú Scimago listás folyóiratcikk, továbbá a GMB által elfogadott listán szereplő magyar folyóiratban megjelent cikk. (folyóirat Clarivate Analytics Impact Factor-ral, illetve Q1 36 pont, hazai D 10 pont.) A könyvek, könyvrészletek, lektorált konferenciaközlemények, absztraktok mellett 36 pontot ér a szabadalmi forma vagy a használati mintaoltalom. A publikációs minimum 72 pont. Társszerzőség esetén szerzőszám arányos jár a pont. A további négy feltétel:

- legalább 5 db tudományos közlemény,
- legalább 2 idegen nyelvű, lektorált folyóiratcikk,
- a két idegen nyelvű lektorált folyóiratcikkből legalább egy a Web of Science, Scopus, IEEE Xplore vagy Thomson Reuters adatbázisában szereplő folyóiratban kell, hogy megjelenjen,
- legalább 36 pont elérése WoS vagy Scimago indexált folyóiratmegjelenésekkel, vagy a GMB kiemelt folyóiratlistán szereplő magyar nyelvű, A vagy B kategóriájú folyóiratcikkkel.

A Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolája jelenleg akkreditálás alatt áll. Az iskola a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola gyakorlatát vette át. Azaz a működési szabályzat alapján legalább 4 darab, az MTA IV. vagy IX. osztálya által elismert listán szereplő folyóiratban megjelent cikk az elvárás. Legalább két cikknek angol nyelvűnek kell lennie, valamint a hallgatónak legalább két tudományos cikkben első, utolsó vagy levelező szerzőnek kell lennie. Q1-Q3 besorolású cikkek esetén a Doktori Iskola Tanácsa dönt arról, hogy a

közlemény mennyi MTA listás cikket vált ki. További kimeneti követelmény két tudományos konferencián való részvétel konferencia kiadványban (nem absztraktkötet) való megjelenéssel. Társszerzőség esetében az alábbi arányosítással él az iskola:

- két szerző – 0,8,
- három szerző – 0,6,
- négy szerző – 0,4,
- öt szerző – 0,3,
- ötnél több szerző esetén a szerzők számával történik az arányosítás.

A Milton Friedman Egyetem Milton Friedman Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolája szintén akkreditálás alatt áll. A publikációs elvárások a képzési tervben találhatóak meg. Az elvárt 60 publikációs pont Scopus indexált, vagy MTA IX. osztályos listás folyóiratmegjelenésekkel (Q1 – 50 pont, hazai MTA listás megjelenés – 35 pont), könyvvel, könyvfejezettel, konferenciaközleménnyel, projekt tanulmánnyal és innovációval, szabadalommal érhető el. A társszerzőség kérdésével az iskola nem foglalkozik.

Az eddig bemutatott megoldásokhoz hasonló rendszer köszön vissza a Miskolci Egyetem Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskolájában is. A működési szabályzat alapján legalább 72 publikációs kreditet kell elérni minősített folyóiratcikkekkel, könyvekkel, könyvfejezetekkel, konferenciaközleményekkel. (Q1 – 60 pont, MTA hazai D – 25 pont) Minősített folyóiratoknak tekinti az iskola az MTA IX. osztályainak listáin található folyóiratokat. Minősített folyóiratnak minősül továbbá a Scimago Journal Rank alapján a Q1-Q4 besorolású folyóiratok az alább területeken:

- Business, Management and Accounting subject area,
- Decision Sciences subject area,
- Economics, Econometrics and Finance subject area,
- Environmental Science subject area,
- Regional Sciences subject area ,
- Multidisciplinary subject area,
- Social Sciences subject area.

A fokozat megszerzéséhez szükséges további feltétel a legalább 3 idegennyelvű tudományos közlemény, illetve a legalább 2 egyszerűs vagy legalább 1 egyszerűs és legalább 2 társszerzős, vagy legalább négy társszerzős, minősített folyóiratban megjelent tudományos közlemény. Társszerzőség esetén a szerzői arányok összegének el kell érnie a legalább 2,0 értéket. A szerzői hányad megállapítása a szerzők számának arányában történik.

1.táblázat: A fokozatszerzéshez szükség folyóiratcikkek besorolása doktori iskolánként

Intézmény	Doktori Iskola	WoS	Scimago	MTA
Budapesti Corvinus Egyetem	Gazdálkodástani Doktori Iskola		nincs lehatárolva	nincs lehatárolva
Budapesti Corvinus Egyetem	Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola		releváns szakterület	
Pécsi Tudományegyetem	Gazdálkodástani Doktori Iskola			IX. osztály, GMB
Budapesti Gazdasági Egyetem	Vállalkozás-és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola		lehatárolt	IX. osztály, GMB
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva	IX. osztály, GMB
Pannon Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva

Széchenyi István Egyetem	Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola				IX. osztály, GMB
Debreceni Egyetem	Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola		nincs lehatárolva		nincs lehatárolva
Soproni Egyetem	Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola				IX. osztály
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva		nincs lehatárolva
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola		nincs lehatárolva		IV. és IX. osztály
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva		IX. osztály, GMB
Óbudai Egyetem	Innováció Menedzsment Doktori Iskola	nincs lehatárolva	nincs lehatárolva		IX. osztály, GMB
Neumann János Egyetem	Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola		nincs lehatárolva		IV. és IX. osztály
Milton Friedman Egyetem	Milton Friedman Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola		nincs lehatárolva		IX. osztály
Miskolci Egyetem	Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola		lehatárolt		IX. osztály

forrás: a doktori iskolák belső szabályzatai alapján saját szerkesztés

A doktori iskolák több mint 90%-a fontosnak tekinti az MTA folyóiratlistáját. A IX. osztály nevesítve 11 esetben jelenik meg. Osztályon belül bizottságra szűkítéssel (GMB) 6 doktori iskola él. A folyóirat minősítésénél az iskolák 80%-a figyelembe veszi a Scimago Journal Rankings-t is. Nem elterjed ugyanakkor az a területenkénti (subject area) szűkítés, ami megfigyelhető az egyetemi tanári pályázati feltételeknél. Konkrét területi lehatárolással mindössze a BGE és a Miskolci Egyetem él. A Web of Science besorolás nem elterjedt a gazdálkodás- és szervezéstudományi tudományágban. Elsősorban műszaki gyökerű doktori iskolák elvárásaiban jelenik meg.

2. táblázat: A fokozatszerzéshez szükség indexált folyóiratcikk elvárások és a társszerzőség kezelése doktori iskolánként

Intézmény	Doktori Iskola	indexált folyóirat elvárás	társszerzőség
Budapesti Corvinus Egyetem	Gazdálkodástani Doktori Iskola	1db angol nyelvű Scopus, 2db MTA listás	nem szabályozott
Budapesti Corvinus Egyetem	Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola	1db Q3	nem szabályozott
Pécsi Tudományegyetem	Gazdálkodástani Doktori Iskola	1db hazai A-C, 1db nemzetközi	szorzószám

Budapesti Gazdasági Egyetem	Vállalkozás-és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola	3db magyar, 1db nemzetközi listás	szorzószám, legalább 1db egyszerűs
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola	1db WoS és 1db Scopus vagy 1db Q1 és 1db Scopus	szorzószám arányosan
Pannon Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	1db WoS vagy Scopus és 1db listás	lehet társszerzős
Széchenyi István Egyetem	Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola	1db angol nyelvű MTA A, 2db angol nyelvű MTA B	legalább egy db egyszerűs
Debreceni Egyetem	Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	2db Scopus	szorzószám arányosan
Soproni Egyetem	Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	1db MTA B, 1db MTA listás	szorzószám arányosan
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	2db listás, 1db idegen nyelvű listás	nem szabályozott
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola	2db MTA listás, 2db angol nyelvű MTA listás	nem szabályozott
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola	10pont WoS, Scopus, MTA A vagy B	szorzószám és szerzőszám
Óbudai Egyetem	Innováció Menedzsment Doktori Iskola	36pont WoS, Scopus, MTA A vagy B	szorzószám arányosan
Neumann János Egyetem	Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	2db MTA listás, 2db angol nyelvű MTA listás	szorzószám és szerzőszám
Milton Friedman Egyetem	Milton Friedman Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola	nincs	nem szabályozott
Miskolci Egyetem	Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola	2db Scopus vagy MTA listás	szorzószám arányosan

forrás: a doktori iskolák belső szabályzatai alapján saját szerkesztés

A legtöbb doktori iskola több feltétel együttes teljesülését várja el publikációs téren a doktorjelöltektől. Ezen feltételek egyike a minőségi folyóiratmegjelenés. A vizsgált doktori iskolák esetében két fő irány rajzolható fel. Kevés publikáció nagy egyéni hozzáadott értékkel vs. sok publikáció, publikációnként csekélyebb mértékű hozzáadott értékkel. Tehát az egyik esetben két listás publikáció az elvárás, ám ezek közül vagy az egyik egyszerűs kell hogy legyen, vagy pedig a társszerzőkkel történt arányosítást követően az egyszerűs egyenértékes érje el a 2,0 értéket. Ebbe a csoportba tartozik a Hantos Elemér Doktori Iskola is. A másik jellemző irány az, amikor a doktori iskola 3 vagy 4 listás publikációban vár el részvételt a hallgatótól, ám a részvétel mértékét nem, vagy csak kis mértékben szabályozza. Egyetlen kivétel a Milton Friedman Egyetem doktori iskolája, amelyik nem teszi a fokozatszerzést az indexált folyóiratcikk meglétének függvényévé.

Mindezek alapján a Hantos Elemér Doktori Iskola igazodik a fokozatszerzési publikációs követelmények fő áramához. Átlag feletti nehézséget két körülmény jelent. Egyfelől a többi doktori iskolához képest korlátozottabb a figyelembe vehető nemzetközi folyóiratok köre. (Lásd Scopus subject area szerinti lehatárolás.) Másfelől pedig a legalább 2 egyszerűs vagy legalább 1 egyszerűs és legalább 2 társszerzős, vagy legalább négy társszerzős, minősített

folyóiratban megjelent tudományos közlemény az elvárás úgy, hogy társszerzőség esetén a szerzői arányok összegének el kell érnie a legalább 2,0 értéket.

Felhasznált dokumentumok

- Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola Működési Szabályzat, 2020
Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági és Gazdaságinformatikai Doktori Iskola Működési Szabályzata, 2020
Budapesti Corvinus Egyetem Doktori (PhD) szabályzat, 2022
Budapesti Corvinus Egyetem Doktori (PhD) szabályzat, 2023
A Pécsi Tudományegyetem Szervezeti és Működési Szabályzatának 13. számú melléklete A Pécsi Tudományegyetem doktori szabályzata, 2019
Minőségbiztosítás elvei és módszerei a PTE Gazdálkodástani Doktori Iskolájában, évszám nélkül
Gazdálkodástani Doktori Iskola Hallgatói Kézikönyv 2021-2022
Budapesti Gazdasági Egyetem Vállalkozás- és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola Szervezeti és Működési Szabályzata, 2017
A Vállalkozás- és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola képzési terve, évszám nélkül
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola Működési Szabályzata, 2020
Pannon Egyetem Doktori Szabályzat, 2023
Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola Működési Szabályzat, 2019
Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola Működési Szabályzat, 2016
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (IK-GSZT-DI) Működési Szabályzat, 2019
Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (SOE-LKK-SZIDI) Képzési Program, 2021
Kaposvári Egyetem Doktori Szabályzat, 2020
Magyar Agrár- És Élettudományi Egyetem Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola (GRTDI) Működési Szabályzat, 2021
ELTE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola Működési Szabályzata, 2019
Óbudai Egyetem Innováció Menedzsment Doktori Iskola (IMDI) Képzési Terv, 2022
Neumann János Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (NJE-GSZDI) Működési Szabályzat, 2022
Milton Friedman Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola (MFGSZDI) Kutatási és Képzési Program, 2023
A Miskolci Egyetem Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola Működési Szabályzata, 2020

A KISKERESKEDELEM GLOBÁLIS TRENDJEI

Nagy Szabolcs
Miskolci Egyetem

A technológiai fejlődéstől kezdve a változó fogyasztói magatartásig számos tényező folyamatosan alakítja a globális kiskereskedelmet, amely egy dinamikus és folyamatosan fejlődő ágazat. A kiskereskedelem globális trendjeinek megértése kulcsfontosságú a kiskereskedők, az iparági szakemberek és a politikai döntéshozók számára egyaránt, mivel értékes betekintést nyújt az átalakuló iparági környezetbe, és segít a stratégiai döntések kialakításában. A tanulmány célja, hogy átfogó áttekintést adjon a kiskereskedelem rövid távon érvényesülő hatásairól és globális trendjeiről. A COVID19 kiskereskedelemre gyakorolt hatásának elemzésétől indulva a szakirodalom, az iparági jelentések és a mesterséges intelligencia predikciós képessége felhasználásával jelen tanulmány igyekszik megvilágítani azokat a kialakulóban lévő mintákat, amelyek globális szinten fogják a jövőben is meghatározni a fogyasztók vásárlási szokásait és a kiskereskedelmi vállalkozások működését.

Kulcsszavak: kiskereskedelem, trendek, globális, e-kereskedelem

1. Bevezetés

A kiskereskedelem napjainkban jelentős átalakuláson megy keresztül. A kiskereskedelem, amely a globális gazdaság egyik legnagyobb és legbefolyásosabb ágazata, folyamatosan fejlődik, hogy megfeleljen a fogyasztók állandóan változó igényeinek és preferenciáinak. Az elmúlt években a technológiai fejlődés, a demográfiai változások és a társadalmi-gazdasági változások jelentősen átalakították a kiskereskedelmi környezetet. Az e-kereskedelem és a mobil kereskedelem térhódításától kezdve a fenntarthatóság és a személyre szabás növekvő jelentőségéig a kiskereskedőknek alkalmazkodniuk és újítaniuk kellett, hogy versenyképesek maradjanak ezen a rendkívül dinamikus piacon (Hänninen, Kwan és Mitronen, 2021).

A tanulmány célja, hogy mélyreható elemzést nyújtson a kiskereskedelem jelenlegi globális trendjeiről. A szakirodalom, piaci jelentések, a mesterséges intelligencia felhasználásával és az iparági adatok szintetizálásával fel kívánom tárnai a kiskereskedelmi ágazatban bekövetkező változásokat mozgató fő erőket, és meg kívánom vizsgálni a trendek következményeit, hiszen a kiskereskedelem globális trendjeinek megértése alapvető fontosságú a kiskereskedők és az iparági szakemberek számára, mivel lehetővé teszi számukra, hogy megalapozott döntéseket hozzanak, optimalizálják stratégiáikat, és előre lássák a jövőbeli kihívásokat és lehetőségeket.

2. A COVID-19 világjárvány kiskereskedelemre gyakorolt hatása

A kiskereskedelem átalakulására jelentős hatást gyakorolt a COVID-19 világjárvány, amely mélyreható változásokat okozott a globális kiskereskedelmi ágazatban, jelentős zavarokat okozott és felgyorsított bizonyos tendenciákat, mint például az e-kereskedelemre való áttérést (Chatterjee, Chaudhuri és Vrontis, 2021). Mivel a fizikai üzletek kénytelenek voltak bezárni, vagy csak korlátozásokkal működtek, az online vásárlás jelentősen megugrott. A fogyasztók az e-kereskedelmi platformok felé fordultak, hogy kielégítsék az alapvető cikkek, élelmiszerek és különféle más termékek iránti szükségleteiket. Ez az elmozdulás arra készítette a hagyományos üzletekkel rendelkező kiskereskedőket, hogy többet fektessenek be e-kereskedelmi képességeikbe és omnichannel stratégiáikba (Har és tsai, 2022). Másrészt megnövekedett a kereslet az alapvető- és az otthonhoz kapcsolódó termékek iránt. A világjárvány idején megugrott a kereslet az olyan alaptermékek iránt, mint az élelmiszerek, a személyes higiéniai termékek, a tisztítószerek és az egészségügyi cikkek. Emellett, mivel az emberek a bezárások

és a társadalmi távolságtartás miatt több időt töltöttek otthon, megnőtt a kereslet az otthoni irodai berendezések, az otthoni szórakoztatás és a lakásfelszerelési termékek iránt is (yStats, 2020). A nem alaptermékeket forgalmazó kiskereskedők, például a divat-, ruházati és luxuscikkek üzletei jelentős kihívásokkal szembesültek a zárlatok alatt, mivel a fogyasztói kiadások az alaptermékek felé tolódtak el. Számos ebbe a szegmensbe eső kiskereskedő az üzlet bezárásával, a forgalom csökkenésével és az eladások visszaesésével szembesült, ami egyes vállalkozások számára pénzügyi nehézségekhez vezetett. A fizikai érintkezés útján történő vírusátvitel kockázatának minimalizálása érdekében egyre inkább elterjedtek az érintés nélküli fizetési módszerek, például a mobiltárcák és a QR-kódos fizetések (Lee és Pan, 2023). A kiskereskedők ösztönözték és megkönnyítették ezeket az érintés nélküli fizetési lehetőségeket, ami azok gyorsabb fogyasztói elfogadásához vezetett.

Sajnálatos módon az ellátási láncok is sérültek. A globális ellátási láncok a gyárbezárások, szállítási korlátozások és munkaerőhiány miatt zavarokkal szembesültek. Ez a termékek késedelmes elérhetőségéhez, készlethiányhoz és logisztikai kihívásokhoz vezetett a kiskereskedők számára. A kiskereskedőknek át kellett alakítaniuk ellátási lánc stratégiáikat, diverzifikálniuk kellett a beszerzési lehetőségeket, és alternatív szállítási útvonalakat kellett találniuk a zavarok hatásainak mérséklése érdekében (Grant, Banomyong és Gibson, 2021). A kiskereskedők szigorú egészségügyi és biztonsági intézkedéseket vezettek be a vásárlók és a munkavállalók védelme érdekében. Ezek az intézkedések magukban foglalták a fokozott tisztasági protokollokat, a szociális távolságtartást, a kötelező maszkviselést és a pénztáraknál plexiüvegből készült elhatárolók telepítését. Ezen intézkedések betartása kulcsfontosságúvá vált a kiskereskedők számára a fogyasztói bizalom fenntartása érdekében. Ugyanakkor a kiskereskedők felgyorsították a technológia és az automatizálás bevezetését a műveletek racionalizálása és az emberi érintkezés minimalizálása érdekében. Ez magában foglalta az önkiszolgáló pénztárgépeket, a készletgazdálkodási rendszereket, a raktározási és teljesítési robotokat, valamint az mesterséges intelligencia-alapú chatbotok alkalmazását az ügyfélszolgálaton. A világiárvány változást okozott a fogyasztói magatartásban és preferenciákban. A fogyasztók értéktudatosabbá váltak, megnőtt a helyi és fenntartható termékek iránti kereslet, valamint a higiénia és a tisztaságra való fokozott figyelem.

Fontos megjegyezni, hogy a COVID-19 hatása a kiskereskedelmi ágazatra régióként és ágazatonként eltérő volt. Voltak vesztes (pl. hotel- és légitársaságok) és nyertes ágazatok (streaming szolgáltatások, érintkezés-mentes fizetési szolgáltatások, IT, orvosi- és higiéniai termékek, stb.) is (yStats, 2020).

3. A fogyasztói magatartás trendjei

A pandémia visszaszorulása óta folyamatosan új trendek és kihívások jelennek meg, pl. az ukrán-orosz háború, az infláció, az átalakuló fogyasztó szokások, stb. (Sikos és tsai, 2022). A kiskereskedőknek gyorsan kell alkalmazkodniuk és innovatívnak kell lenniük, hogy lépést tudjanak tartani ezekkel a változásokkal, melyeket jelentős mértékben meghatároznak a fogyasztói magatartás változásának a trendjei. Az Euromonitor (2023) tanulmánya szerint a globális fogyasztói trendeket 2023-ban leginkább meghatározó tényezők a felelősségteljesen, de érzelmileg költséges fogyasztók, a digitalizáció szerepe a vásárlási folyamatokban, a női egyenjogúság iránti igények és a Z generáció bomlasztó hatása. Mindezek alapján a tíz legfontosabb trend, amelyet az Euromonitor a Globális fogyasztói trendek 2023 jelentésében vázolt fel, a következők:

- Hiteles automatizálás: Az embereknek és a gépeknek összhangban kell lenniük ahhoz, hogy értelmes megoldásokat nyújtsanak. Az érzelmi kapcsolatokat nem szabad

alábecsülni, és a technológiai előnyöknek felül kell múlniuk a személyes interakciók szükségességét a zökkenőmentes élmény megteremtése érdekében.

- Szűkösebb költségvetés: A megélhetési költségek emelkedése aláássa a fogyasztók vásárlóerejét. A takarékoság fontossá vált: 2022-ben a fogyasztók 75%-a nem tervezte a kiadásai növelését.
- Az eszközök kontrollja: Az emberek még mindig az eszközeikhez vannak kötve, de a képernyőidő szelektívebbé vált. A fogyasztók hatékony és gondosan megválogatott digitális élményt szeretnének.
- Öko-gazdaságosság: A fogyasztók magatartására egyre kevésbé jellemző az öncélú felhalmozás és sokkal inkább a fogyasztás csökkentése, ami pozitívan hat a bolygókra. A fogyasztók 43%-a csökkentette energiafogyasztását tavaly.
- Játékra fel (Game on): A játék a szórakoztatás meghatározó szereplőjévé vált, és túllépett a generációs szakadékon. Ez az egykori réspiacek ma már tömegpiaci lehetőség.
- Itt és most: A rugalmas megoldások megnövelik a vásárlóerőt és enyhítik a költségnyomást, lehetővé téve, hogy a fogyasztók többet költhessenek a boldogságra. Rövid távon az "öröm" az egyik legfontosabb vásárlási motiváció. 2022-ben a "vásárolj most fizess később (buy now pay later)" elérte a 156 milliárd USD hitelezési értéket.
- Újraéledő rutink: A "poszt-pandémia" már itt van. A fogyasztók az előttünk álló bizonytalanságok ellenére is szívesen fedezik fel újra a világot. A fogyasztók 39%-a úgy véli, hogy a következő öt évben mindennapi tevékenységeik nagyobb részét személyesen végzik majd.
- A Nő felemelkedése: A fogyasztók nem hajlandók elfogadni a nemek közötti egyenlőtleniséget. A méltányos képviselő, a méltányosság és a befogadás állnak a nők vásárlási döntéseinek előterében.
- Az életben boldogulók: A fogyasztók gyakran belefáradnak abba, ahogy a kimerültséggel teli kaotikus világban próbálnak tájékozódni. A fogyasztók a személyes szükségleteiket mindenek fölé helyezik. A fogyasztók 53%-ának 2022-ben szigorú határokat kell húznia a munka vagy az iskola és a magánélet között.
- Fiatalok és megzavarodottak: A Z generáció kiáll a meggyőződéséért és kitesz magáért. Ezek a fogyasztók immunisak a hagyományos reklámokra. A hitelesség és a társadalmi hatás fontos számukra. (Euromonitor, 2023)

4. A kiskereskedelem trendjei

A kiskereskedelem globális trendjeinek vizsgálata során érdemes a rövid távú hatásokat és a hosszú távú trendeket elkülöníteni egymástól.

4.1. A rövid távú hatások

Az Economist Intelligence Unit (2023) szerint 2023-ban a kiskereskedelmi trendekre az infláció fogja a legnagyobb hatást gyakorolni. A kiskereskedőknek pedig muszáj reagálni az árképzési nyomásra. Az infláció 2023-ban előreláthatóan USD-ben kifejezve erőteljes, 5%-os növekedést fog okozni a globális kiskereskedelmi forgalomban, de az alacsonyabb értékesítési volumen és a megugró költségek csökkenteni fogják a kiskereskedők nyereségét. Az automatizálási technológiák – robotizálás - elterjedése lehetőséget kínál a bérnövekedés korlátozására, ami azt jelenti, hogy a kiskereskedelmi foglalkoztatás valószínűleg nem tér vissza a 2019-es szintre.

Az infláció 2023-ban a hipermarketekből a diszkontok felé tereli a fogyasztókat. A világjárvány-korszak trendjének megfordulásával a nagyáruházak és a hipermarketek 2023-ban piaci részesedést fognak veszíteni a diszkontok és a kényelmi üzletek javára, mivel a vásárlóerő csökkenése sok középjövedelmű fogyasztót arra kényszerít, hogy a diszkontok felé

orientálódjon. Az inflációtól sújtott európai piacokon az élelmiszer-kiskereskedelemben már most is megfigyelhető ez az irányú elmozdulás. Az Aldi, egy német diszkont kiskereskedő 2022 szeptemberében megelőzte a Morrisons szupermarketet, és ezzel a negyedik legnagyobb élelmiszer-kiskereskedővé vált az Egyesült Királyságban. Franciaországban a legnagyobb diszkont élelmiszerboltok - köztük az Aldi és a Lidl - az elmúlt években növelték piaci részesedésüket.

Az online eladások növekedése lassulni fog, de az online kiskereskedelmi részesedés a globális kiskereskedelmi eladások mintegy 14%-ára emelkedik. Az inflációérzékeny fogyasztók inkább a diszkont áruházakban fognak vásárolni, ami segít ezeknek a kiskereskedőknek növelni piaci részesedésüket. Kína gazdasági lassulása, amelyet részben a nulla százalékos konverziós stratégia okoz, újabb kihívásokat jelent majd a globális luxusmárkák számára, amelyeket már eddig is érintett a kínai turisták elvesztése. Az infláció a vásárlókat és a kiskereskedőket egyaránt sújtja. Az Economist Intelligence Unit 2023-ra vonatkozó előrejelzése szerint a kiskereskedelmi forgalom nominális és reálértéken mért értékei között egyre nagyobb lesz az eltérés. A tartósan magas infláció a globális kiskereskedelmi forgalom 4,8%-os növekedését fogja eredményezni nominális dollár értékben kifejezve, de ezt a mutatót elsősorban a magas árak fűjják fel. Reálértéken lassuló növekedést, alacsonyabb vásárlóerőt és a kiskereskedők alacsonyabb árrését tapasztalhatjuk. Lesznek azonban olyan növekedési zónák, főként a közepes jövedelmű ázsiai és közel-keleti országok, melyekben a kiskereskedelem reálértéke is nőni fog.

Az online kiskereskedelmi forgalom 6,1%-kal, azaz lassabban fog növekedni, mint 2020-22-ben, és az online értékesítés részesedése a globális kiskereskedelmi forgalomból több mint 14%-ra emelkedik, ez azonban alig haladja meg a 2022-es 13,9%-os részesedést. Kínában, a világ legnagyobb online kiskereskedelmi piacán azonban lassulni fog az értékesítés növekedése, ami a "nulla százalékos" politikának, valamint a magas fiatalok munkanélküliségnek, a gyengülő gazdaságnak és a technológiai vállalatokkal szembeni kormányzati szigoroknak tudható be. Eközben a Nyugat a megélhetési költségek válságával és recesszióval küzd majd. A növekvő középosztály, a növekvő internetpenetráció és a digitalizációra összpontosító politika számos feltörekvő piacot vonzóvá tesz a kiskereskedelmi befektetések számára. A Közel-Keleten és Afrikában, valamint Latin-Amerikában fog a leggyorsabban, több mint 20%-kal nőni az online értékesítés 2023-ban, míg Ázsiában 12%-os növekedést várhatunk. Ennek megfelelően például az Amazon, az egyik legfontosabb online kiskereskedő, 2023-ban ilyen új piacokra tervez belépni, köztük Dél-Afrikába, Nigériába és Kolumbiába is, hogy csak a legfontosabb hármat említsük. A piacterek üzemeltetői, a logisztikai- és a fizetési szolgáltatók számára üzleti lehetőséget jelent az ázsiai mikro-, kis- és közepes vállalkozások digitális működésre való átállítása.

4.2.A hosszú távú trendek

A kiskereskedelem hosszú távú trendjeinek feltárása érdekében a mesterséges intelligencia előrejelző képességét használtam. Több kérdést tettem fel az OpenAI ChatGPT számára arra vonatkozóan, hogy melyek a kiskereskedelem jelenlegi globális trendjei. A kérdéseket angol nyelven fogalmaztam meg, mert azon a nyelven áll a mesterséges intelligencia rendelkezésére a legtöbb releváns információ. A mesterséges intelligencia válaszaiban az alábbi tíz globális trendet azonosította (OpenAI, 2023a), amelyeket szakirodalmi adatokkal támasztottam alá:

1. E-kereskedelem növekedése: Az e-kereskedelem térnyerése továbbra is átforgalmazza a kiskereskedelmi tájképet, és a fogyasztók egyre inkább elfogadják az online vásárlást (Beyari, 2021). Ezt a tendenciát a kényelem, a szélesebb termékválaszték és az online kiskereskedők által kínált versenyképes árképzés vezérli.

2. Mobil kereskedelem: Az okostelefonok és mobilalkalmazások elterjedésével a mobilkereskedelem a kiskereskedelmi forgalom jelentős hajtóerejévé vált. A kiskereskedők optimalizálják weboldalaikat és külön mobilalkalmazásokat fejlesztenek ki, hogy zökkenőmentes vásárlási élményt nyújtsanak a mobilfelhasználóknak (McLean, Al-Nabhani és Wilson, 2018)
3. Személyre szabás: A kiskereskedők kihasználják az adatelemzést és a vásárlói ismereteket, hogy személyre szabott vásárlási élményt nyújtsanak. Ez magában foglalja a személyre szabott termékajánlásokat, a személyre szabott marketingkampányokat és a személyre szabott ajánlatokat, amelyek mind a vásárlói elégedettség és a hűség fokozását célozzák.
4. Omnichannel kiskereskedelem (Retail 4.0): A fogyasztók zökkenőmentes élményt várnak el több csatornán, például online, mobilon és fizikai üzletekben. A kiskereskedők befektetnek az omnichannel stratégiákba, hogy integrálják ezeket a csatornákat, lehetővé téve a vásárlók számára, hogy a preferenciáiknak megfelelő módon vásároljanak, és könnyedén váltsanak a csatornák között (Har és tsai, 2022)
5. Fenntarthatóság és etikus gyakorlatok: A fogyasztók egyre tudatosabbak a fenntarthatósági és etikai szempontok tekintetében, amikor vásárlási döntéseket hoznak. A kiskereskedők környezetbarát gyakorlatok bevezetésével, a tisztességes kereskedelem népszerűsítésével és fenntartható termékválasztékkal reagálnak erre.
6. Élményalapú kiskereskedelem: A kiskereskedők a vásárlók vonzása és megtartása érdekében a magával ragadó és magával ragadó vásárlási élmény megteremtésére összpontosítanak. Ez magában foglalja az interaktív kijelzőket, az üzleten belüli eseményeket, a kiterjesztett valóság (AR) és a virtuális valóság (VR) technológiákat, valamint más innovatív megközelítéseket, amelyek túlmutatnak a hagyományos kiskereskedelmi modelleken.
7. Automatizálás és mesterséges intelligencia: Az automatizálási és mesterséges intelligencia-technológiákat különböző kiskereskedelmi folyamatokban, például a készletgazdálkodásban, az ellátási lánc optimalizálásában és az ügyfélszolgálatban alkalmazzák. A chatbotokat és a virtuális asszisztenseket egyre gyakrabban használják a vásárlói interakciók javítására és a megkeresésekre adott gyors válaszok biztosítására.
8. Közösségi kereskedelem: A közösségi médiaplatformok egyre inkább integrálódnak az e-kereskedelemmel, lehetővé téve a kiskereskedők számára, hogy a termékeket közvetlenül a közösségi médiacsatornákon keresztül értékesítsék. Ez a trend elmosza a határokat a közösségi hálózatépítés és az online vásárlás között, lehetővé téve a zökkenőmentes termékfelfedezést és vásárlást.
9. Előfizetéses szolgáltatások: Az előfizetéses modellek egyre népszerűbbek a kiskereskedelmi ágazatban. Ez a megközelítés kényelmet és személyre szabott jelleget biztosít, miközben elősegíti a vásárlói hűséget.
10. Érintés nélküli fizetés: A COVID-19 járvány felgyorsította az érintésmentes fizetési módszerek, például a mobiltárcák és a QR-kódos fizetések elterjedését. A kiskereskedők azért alkalmazzák technológiákat, hogy biztonságosabb és kényelmesebb fizetési lehetőségeket kínáljanak a vásárlóknak (Lee és Pan, 2023)

Arra a kérdésre, hogy 2050-ben hogyan fog kinézni a kiskereskedelem a mesterséges intelligencia azt a választ adta, hogy a világkereskedelem 2050-es pontos állapotának előrejelzése kihívást jelent a számos bizonytalansági faktor és változó miatt, amelyek befolyásolhatják annak alakulását. A jelenlegi tendenciák és a várható változások alapján azonban valószínűsíthetően az alábbi tényezők fogják alakítani a kiskereskedelmet 2050-ben (OpenAI, 2023b). A *technológia fejlődés* várhatóan kulcsszerepet játszik majd a globális kereskedelem 2050-ig történő átalakításában. Az automatizálás, a mesterséges intelligencia, a robotika és a fejlett analitika valószínűleg forradalmasítani fogja az ellátási láncokat, a

logisztikát és a gyártási folyamatokat. A fokozott összekapcsolhatóság és a digitalizáció megkönnyítheti a zökkenőmentes határokon átnyúló tranzakciókat, az egyszerűsített vámeljáráásokat és az áruk valós idejű nyomon követését. Bár a globalizáció volt az uralkodó tendencia, vannak jelek arra, hogy a kereskedelem regionalizációja és lokalizációja felé tolódik el (*regionalizáció és lokalizáció*). Az olyan tényezők, mint a geopolitikai megfontolások, a fenntarthatósággal kapcsolatos aggodalmak és az olyan zavarok, mint a COVID-19 világjárvány, rávilágítottak a regionális ellátási láncok fontosságára és a távoli forrásoktól való függőség csökkentésére. A regionális kereskedelmi tömbök és megállapodások egyre nagyobb teret nyerhetnek, elősegítve az egyes régiókon belüli szorosabb gazdasági integrációt. 2050-re a fenntarthatósággal és a környezettel kapcsolatos aggodalmak valószínűleg jelentős hatást gyakorolnak majd a kereskedelemre (*fenntarthatóság és klímadataosság*). A globális közösségnek az éghajlatváltozás mérséklésére és az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaságra való áttérésre irányuló erőfeszítései szigorúbb szabályozásokhoz és követelményekhez vezethetnek a vállalkozások számára. A zöld technológiák, a megújuló energia és a fenntartható gyakorlatok a kereskedelem szerves részévé válhatnak, elősegítve a tisztább és zöldebb ellátási láncokat. Az *elektronikus kereskedelem növekedése* várhatóan folytatódik, a technológia fejlődésének, az e-kereskedelem terjedésének és a digitális szolgáltatások térnyerésének köszönhetően. Az online platformok és a digitális piacterek egyre inkább előtérbe kerülhetnek, lehetővé téve a kis- és középvállalkozások (kkv-k) számára, hogy aktívabban részt vegyenek a globális kereskedelemben. A határokon átnyúló digitális szolgáltatások, mint például a távmunka, a virtuális együttműködés és a digitális tartalomterjesztés, valószínűleg bővülni fognak, átlépve a hagyományos kereskedelmi határokat. A fogyasztói preferenciák és magatartás továbbra is fejlődni fog, ami hatással lesz a kereskedelmi mintákra (*változó fogyasztói magatartás*). A fogyasztók 2050-re az etikus beszerzést, a fenntartható termékeket és az ellátási láncok átláthatóságát helyezhetik előtérbe. A személyre szabás és a testreszabás még inkább előtérbe kerülhet, a személyre szabott termékek és élmények iránti kereslet pedig alakíthatja a globális kiskereskedelmet. A *feltörekvő piacok* 2050-re várhatóan jelentősebb szerepet játszanak majd a globális kereskedelemben (feltörekvő piacok előretörése). A növekvő népességgel, bővülő középosztállyal és javuló infrastruktúrával rendelkező országok vonzó befektetési célpontokká és kulcsfontosságú kereskedelmi partnerekké válhatnak. A gazdasági erőviszonyok változása és az új fogyasztói piacok megjelenése a globális kereskedelmi forgalom újraelosztásához vezethet. Miközben a kereskedelem lehetőségeket kínál, *új kihívásokkal* is szembesül. Az olyan kérdések, mint a kiberbiztonság, az adatvédelem, a szellemi tulajdonjogok és a szabályozási harmonizáció összehangolt globális erőfeszítéseket igényelnek a zökkenőmentes és biztonságos kereskedelmi interakciókat elősegítő keretek és megállapodások létrehozására. Fontos megjegyezni, hogy ezek a feltételezések a jelenlegi trendeken és előrejelzéseken alapulnak, és a váratlan események vagy zavarok olyan módon alakíthatják a kereskedelem dinamikáját, amelyet nehéz előre látni. A geopolitikai változások, a technológiai áttérések, a természeti katasztrófák és a társadalmi-gazdasági változások mind jelentős hatással lehetnek kiskereskedelem 2050-es állapotára.

5. Következtetések

A globális kiskereskedelem átalakulását a COVID19 felgyorsította és a változások üteme azóta sem lassult. Számos olyan rövid távú hatást és hosszú távú trendet sikerült beazonosítani, amelyek a globális változások motorjaként értelmezhetők. Összefoglalva, a globális kiskereskedelem jelentős átalakuláson megy keresztül, amelyet a technológiai fejlődés, az e-kereskedelem növekvő dominanciája, az online és offline csatornák integrációja, a személyre szabottság és a vásárlói élmény hangsúlyozása, a fenntarthatóság növekvő jelentősége, a mobilkereskedelem és a feltörekvő piacok hajtanak. Azok a kiskereskedők, akik

alkalmazkodnak ezekhez a trendekhez és az innovációt helyezik előtérbe, valószínűleg jól fognak boldogulni ezen az állandóan átalakuló piacon.

Irodalomjegyzék

- Beyari, H., 2021. Recent e-Commerce Trends And Learnings For e-Commerce System Development From A Quality Perspective. *International Journal for Quality Research*, [online] 15(3), pp.797–810. <https://doi.org/10.24874/IJQR15.03-07>.
- OpenAI, 2023a. *A kereskedelem globális trendjei*. <https://chat.openai.com>
- OpenAI, 2023b. *Milyen lesz a kiskereskedelem 2050-ben?* <https://chat.openai.com>
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R. and Vrontis, D., 2021. Examining the global retail apocalypse during the COVID-19 pandemic using strategic omnichannel management: a consumers' data privacy and data security perspective. *Journal of Strategic Marketing*, [online] 29(7), pp.617–632. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2021.1936132>.
- Economist Intelligence Unit, 2023. *Consumer Goods And Retail Outlook 2023*. [online]: <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/consumer-in-2023.pdf?mkt_tok=NzUzLVJJUS00MzgAAAGMABX2FTEWaDoPDj3Pp1zB17VImgfl7rSBBLx5dL3n-bo8JLhrebMnbkgpomi4u_Zd2XXFppYe68h9HG43yEjTLvr8tS8QR09mB5Y3t4Wxlf luqw>.
- Euromonitor International, 2023. *Top 10 Global Consumer Trends 2023*. [online]: <https://go.euromonitor.com/rs/805-KOK-719/images/wpGCT23-EN-vFinal.pdf?mkt_tok=ODA1LUtPSy03MTkAAAGMAA7xfCWGRI-On1GRXDVIKnG_vlSwDcyjBWSmzQ_UhASFBgMDdaf36DR7HIcYiB1khuOVGSq4zChj2LOLgHuZyriO8UpriyYJoTS-dj6RlpiFpPH9nA>.
- Grant, D.B., Banomyong, R. and Gibson, B.J., 2021. A brave new world for retail logistics and SCM in the 2020s and beyond. *International Journal of Logistics Research and Applications*, [online] pp.1–14. <https://doi.org/10.1080/13675567.2021.1986477>.
- Hänninen, M., Kwan, S.K. and Mitronen, L., 2021. From the store to omnichannel retail: looking back over three decades of research. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, [online] 31(1), pp.1–35. <https://doi.org/10.1080/09593969.2020.1833961>.
- Har, L.L., Rashid, U.K., Chuan, L.T., Sen, S.C. and Xia, L.Y., 2022. Revolution of Retail Industry: From Perspective of Retail 1.0 to 4.0. *Procedia Computer Science*, [online] 200, pp.1615–1625. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.362>.
- Lee, C.T. and Pan, L.-Y., 2023. Smile to pay: predicting continuous usage intention toward contactless payment services in the post-COVID-19 era. *International Journal of Bank Marketing*, [online] 41(2), pp.312–332. <https://doi.org/10.1108/IJBM-03-2022-0130>.
- McLean, G., Al-Nabhani, K. and Wilson, A., 2018. Developing a Mobile Applications Customer Experience Model (MACE)- Implications for Retailers. *Journal of Business Research*, [online] 85, pp.325–336. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.01.018>.
- Tamás Sikos, T., Kozák, T., Papp, V., Kovács, C.J. and Kovács, A., 2022. Crisis challenges for customers and retailers in Hungary. *DEUROPE - The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, [online] 14(3), pp.84–102. <https://doi.org/10.32725/det.2022.023>.
- yStats, 2020. *COVID-19 Impact on Global E-Commerce & Online Payments: May 2020*. [online] yStats. p.104. <<https://ystats.com/shop/covid-19-impact-on-global-e-commerce-online-payments-may-2020/>>

VÁLTOZÓ FALVAINK, AVAGY HONNAN HOVÁ?

Nagyné Molnár Melinda

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Bevezetés

A vidékproblematika a 19. század végétől számos tudományterület művelőjét foglalkoztatta. A korai falukutatásokból falukutató mozgalom is szövődött, amelyhez a mai MATE gödöllői Szent István Campusának jogelődje is csatlakozott, hisz itt működött a Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Osztálya, ahol például Györffy István néprajztudós, Czettler Jenő agrárközgazdász is magántanári előadásokat tartottak (Walleshausen hivatkozása Hévey 1941-re). Felfoghatjuk úgy is, hogy ennek a hagyatéknek az örökségeként született meg 2006-ban az akkori Szent István Egyetem keretei között a Faluszeminárium, mely ma már az MRTT önálló kutató tagozata Faluszemináriumi Kutatóműhely néven. Sikos T. Tamás elsők között lett támogatója ennek Beluszky Pál professzorral együtt. Ezen tanulmány a *Változó falvaink* (2007) könyv szerzőpárosa felé tisztelgés; egyrészt emléket állítva a nemrégiben elhunyt Beluszky Pálnak, másrészt köszöntve Sikos T. Tamást a 70. születésnapján.

Faluformáló folyamatok a rendszerváltás után

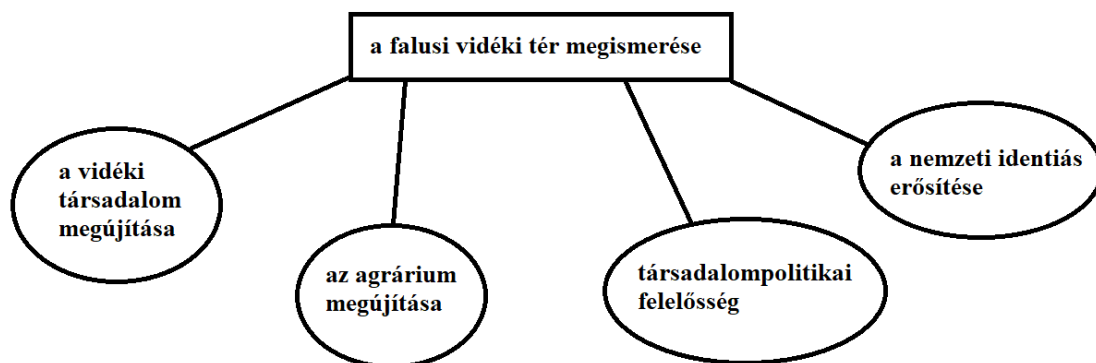
A rendszerváltás alapjaiban hozott változást az ország társadalmi, gazdasági fejlődésében. Megváltoztak a politikai, jogi, tulajdonosi feltételek. Mindez a falvak életére is kihatott. Ahogy Beluszky-Sikos T. (2007) is megfogalmazta; a falvak is kiléptek a települések piacára. Lényeges változás volt, hogy visszaállt az önrendelkezés. Az önkormányzati bevételekben új piaci kondíciókkal (iparűzési adó, pályázati bevételek) lehetett számolni, aminek eszközével a mindenkori menedzsmentnek lehetősége lett új finanszírozási, tervezési alapokra helyezni a jövőt. Természetesen változatlanul fennállt, és fennáll az az alapképlet, hogy a falvakban zajló folyamatokat, lehetőségeket, eszközöket a tágabb települési tér sorsa is meghatározza. A kulcsszó a *térségi versenyképesség*. Azokban az országrészekben, ahol a falvak jobb forgalmi adottságú, főforgalmi utak mentén helyezkednek el, ahol a közelben kedvező gazdasági potenciálú, versenyképes(sé váló) városok vannak, ott a falvakban mérhetően fölerősödött a lakó- és munkatér szétválásából adódó ingázás, ott új megélhetési lehetőségek, jobb életminőség jelent meg a falvakban is. Ellenkező esetben tartósabb válsággócok alakultak, alakulhattak ki. A változásokra tehát a falusi vidéki tér nem egyformán reagált. A rendszerváltást követően jelentős lett a polarizáció, ami számos gazdasági, társadalmi mutatóval illusztrálható. A pólus egyik végpontján áll az a csaknem kétszáz falu, melyek számára a rendszerváltást követően nyílt meg a várossá nyilvánítás felé vezető út. Ma egyszerre vannak jelen az innovatív „okos-falvak”, lehet megtapasztalni a tehetős középosztály-által lakott szuburbán falusi valóságot, és ellenpontként a tartósan megélhetési válsággal, szociális hátrányokkal leírható falusi miliőt. A sajátosan vidéki agrár-megélhetés, mint falu-indikátor is újra-értelmezendő, hisz a foglalkoztatásban, a vidéki megélhetésben betöltött korábbi meghatározó szerepe mára nyomokban mutatható csak ki.

Mi a falukutatások motivációja?

Ma, amikor az ország gazdasági teljesítménye, népesedési súlypontja egyértelműen a városok felé mutat, föl kell tenni a kérdést, hogy miért időszerű (még mindig) a falvak vizsgálata. És bár a településállományunk mintegy kilencven százaléka falu, mégsem érdemes ilyen, mennyiségi szempontokkal illusztrálni a falvak valódi fontosságát. Mert ezekben nem

tükröződik kellően, hogy a falvak értékhordozók; a jövőnk is meghatározó erőforrások hordozói. Talán a legfontosabb ezek között az az ökológiai érték, mely abból adódik, hogy a tájak sokszínűsége, eredeti karaktere itt élt túl, itt őrizhető meg, ami maradt belőle. Ugyanez igaz a biológiai sokszínűsége (biodiverzitásra), az élőhelyek megóvására, és általában az ökológiai rendszerek védelmére. Gazdasági szempontból is kulcsfontosságú a falu: a mindenkori népélelmézt és alapanyagellátást biztosító mező- és erdőgazdálkodás, számos megújuló természeti erőforrás ide kötődik, mint ahogyan a falusi turizmus-üdülés-rekreáció lehetősége is. A falusi vidék értéke továbbá az az egyedi kultúra-teremtő képessége is, mely hagyományainkat létrehozta és fenntartja, és amely a nemzeti identitásunk szerves része.

„A falusi vidéki társadalmi tér megismerése nélkül nem érthetőek a társadalmi folyamataink, nem értelmezhetőek a globálisabb gazdasági trendek sem (Újszászy 1934. 12.).” Ezeket a sorokat csaknem száz évvel ezelőtt írta az az Újszászy Kálmán, aki a Sárospataki Református Teológia Faluszemináriumának vezetője volt egykor, és akinek szellemi munkássága képezi ma is a Kutatóműhelyünk alapját. Ez a ma is időszerű gondolat vezetett szerzőként engem ahhoz, hogy megvizsgálva az elmúlt csaknem másfél évszázad történeti tapasztalatait, kísérletet tegyek arra, hogy összegezzem, vajon milyen tényezők motiváló erejére lehet visszavezetni a falukutatókat. Véleményem szerint alapvetően négy tényezőről kell beszélni. Természetesen ezek a vidékkutatókat ösztönző elemek nem egyforma tartalommal és jelentőséggel bírtak a különböző korszakokban (1. ábra). *A vidéki társadalom megújításának* motivációja az ipari forradalmat követő mozgalmakban mindenekelőtt az agrártársadalom megélhetésének, életminőségének javítását, a hagyomány és modernizáció összehangolását célozta meg. A vidéki társadalom megújítása ma is időszerű feladat. A vidékkutatókat kezdetén motivációt jelentett az *agrárius megújításának* szükségessége is, kezelve a földéhséget, megfelelően a földpiac, az agrotechnológiai innovációk, az agrárvertikum kihívásainak. Ez a kérdés ma is időszerű. *A társadalompolitikai felelősség* is korán megjelent a falukutatókban, mindenekelőtt szociálpolitikai kérdésként a falu segítésében, jobbításában és felemelésében, a falu és a város kölcsönös, kiegyenlített viszonyának támogatásában, összességében az átalakuló, modernizálódó társadalmi, gazdasági térbe való integrálódás céljával. Jelenünket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vidéki társadalom peremhelyzetének ügye nem veszített az aktualitásából, tehát ez is élő motiváló erő. Főként a trianoni trauma után, a szétszakított nemzettest erősítéséhez a vidék-kutatókban a falusi, a népi kultúra feltárása, megőrzése is fontos motivációként jelent meg a *nemzeti identitás építésének* részeként. Ez a motiváció is aktuális a jelenben, hisz a vidék, a falu támogatása az elmúlt években is kiemelt nemzetstratégiai területté vált, ha nem is a korábbi időkre megfogalmazott okokból.

1.ábra: A falukutatók célrendszere

Forrás: Nagyné Molnár M. 2017 alapján szerkesztette a szerző

Beluszky-Sikos T. falutipológiája és a Faluszemináriumi Kutatóműhely kutatásának kapcsolata

Buluszky- Sikos T. falukutatásai, mindenekelőtt a falutipológiai elemzések új fejezetet nyitottak a hazai településkutatásokban. 1982-ben jelent meg a *Magyarország falutípusai* című tanulmányuk, mely az 1970-es népszámlálások statisztikai adatbázisából indulva ki elemezte a hazai faluállomány sajátosságait. Már ebben is olyan komplex (több tényezőcsoportot figyelembe vevő), a földrajzi és történeti összefüggéseket is átfogó vizsgálati rendszert dolgoztak ki, mely nem egyszerűen csak a faluállomány osztályozására vállalkozott, hanem arra is, hogy értelmezze a konkrét falusi településállományban végbemenő településformáló folyamatokat. A 2007-ben megjelent *Változó falvaink* kötet ennek nyomdokain haladt. Átfogó településformáló folyamat-elemzés, a változásokat meghatározó tényezőcsoportok analízise segítette a 2001-es adatbázison újra-rendezi a falutípusokat.

Amikor 2006-ban elindult Gödöllőn a Faluszeminárium, világos alapelveként fogalmazódott meg, hogy trendmonitorozásra fogunk építeni. Ennek értelmében a cél az volt, hogy karakteres vidéki helyszínek társadalmi, gazdasági folyamatait, az időbeli változásokat dokumentáljuk. Egy határon túli (Siklód, Hargita megye- Románia) és nyolc hazai helyszínt vontunk vizsgálatba (1. táblázat), melyek a Beluszky Sikos T. (2007) falutipológiában 5 főtípust reprezentálnak.

**1.táblázat: A Faluszemináriumi Kutatóműhely kutatási helyszínei és besorolásuk
Beluszky-Sikos T. (2007) falutipológiájába**

a kiválasztott település neve, a kutatás évszáma	a település földrajzi helye	főtípus
Tiszaladány 2012, 2020	Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	VII/4
Komlóska 2010, 2018		
Átány 2014, 2022	Heves vármegye	V/1
Egercsehi 2016		
Hollókő 2015, 2023	Nógrád vármegye	VI/2
Pázmánd 2013, 2021	Fejér vármegye	III/2
Baks 2011, 2017	Csongrád-Csanád vármegye	
Bag 2009, 2017	Pest vármegye	III/1

Megjegyzés:

III/1 Jó munkaerőpiaci helyzetű, stagnáló népességű, magas kiingázó aránnyal rendelkező községek

III/2 Átlagos munkaerőpiaci helyzetű, csökkenő népességű, vegyes funkciójú községek

V/1 Rossz munkaerőpiaci helyzetű, stagnáló népességű, magas kiingázó aránnyal rendelkező községek

VI/2 Kedvezőtlenebb demográfiai folyamatokkal, de számottevő idegenforgalmi szerepkörrel rendelkező kistelepülések

VII/4 Rohamosan fogyó népességű, rossz munkaerőpiaci helyzetű aprófalvak jelentős arányú agrárkeresővel

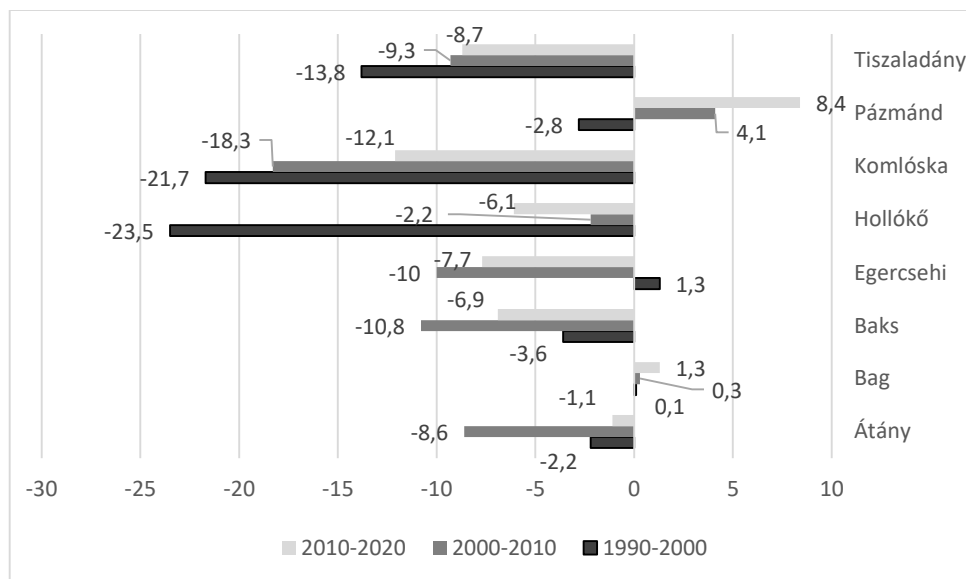
Forrás: Beluszky- Sikos T. (2007). Szerkesztette: a szerző

Változó falvaink, avagy a Faluszemináriumi Kutatóműhely mintahelyeinek demográfiai változásai

Ebben a fejezetben a cél a nyolc hazai mintahely lakónépességszám- változásának, a természetes szaporodásának/fogyásának, a vándorlási egyenlegnek, valamint az öregedési indexnek a segítségével az elmúlt évtizedek tendenciáján keresztül bemutatni a változásokat.

Ha a lakónépességszám alakulását vizsgáljuk, akkor a Beluszky-Sikos T. (2007) tipizálásában a III/1-es főtípusba tartozó *Bag* adatait tekintve 2020-ig elmondható, hogy a falu megmaradt a korábban is jellemző stagnáló jellegnél. A III/2 csoportba tartozó *Pázmánd* viszont a 2000-2010

közötti időszakban fordulóponthoz ért, és a népességvesztő pozícióból a vizsgálatunkba vont települések közül a legnagyobb népesedést elkönyvelő településsé lett. A VI/2 főtípusba tartozó, típusa szerint is kedvezőtlen demográfiai arculatú *Hollókő* is javított a népesedési pozícióján, bár még mindig népességvesztő. Az V/1 csoportba tartozó *Átány* és *Egercsehi* a főcsoportjuk szerint stagnáló népességgel voltak jellemezhetőek a 2001-es állás szerint. 2020-ig tekintve, kettejük közül Egercsehi váltott látványosabb mélyrepülésre, Átány egy negatív kitérő után vissza tudott térni a stagnáló pozícióba. A rohamosan fogyó népességű VII/4-es kategóriában levő *Tiszaladány* és *Komlóska*, különösen ez utóbbi jelentősebben is tudta a fogyását mérsékelni (2. ábra).

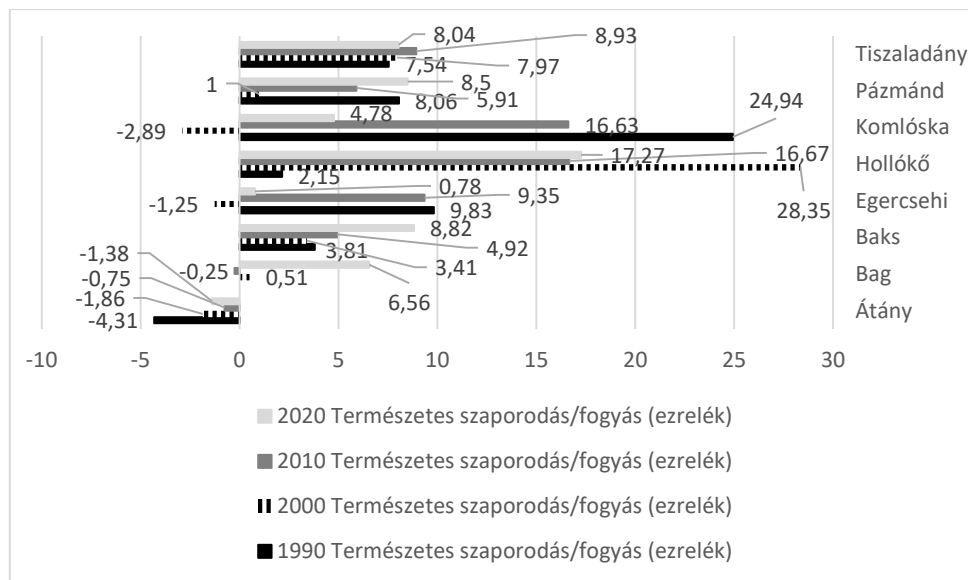

2.ábra: A lakónépességszám-változás (%) 1990-2020 között a Faluszemináriumi Kutatóműhely mintahelyein

Forrás: TEIR 2023 alapján szerkesztette a szerző

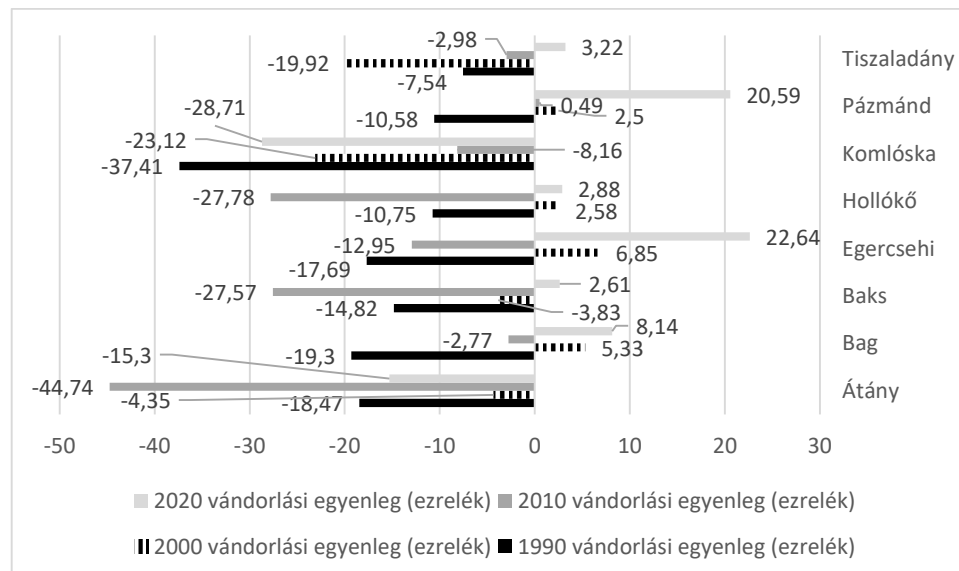
A lakónépesség számának alakulását a születések és a halálozások egyenlege, valamint az el- és odavándorlások különbözete együtt határozza meg. Ha megvizsgáljuk III/1-es főcsoportban is stagnáló népességüként jegyzett *Bag* természetes szaporodását és vándorlási egyenlegét 1990 és 2020 között tízévenként, akkor kilengést látunk, láthatóan a vándorlási egyenleg esetében nagyobb amplitúdóval. Viszont a 2020-as vizsgálatban a természetes szaporodás és a vándorlási egyenleg is egyértelműen pozitív. Az eredetleg csökkenő népességgel jellemzett III/2 főcsoportba tartozó *Baks* és *Pázmánd* más-más folyamatokkal jellemezhető. *Bakson* egy folyamatos természetes szaporodási érték mellett 1990 és 2010 között egy ezzel egyensúlyt nem tartó, rendkívül nagy elvándorlás volt jellemezhető, ami után viszont 2020-ban fordulat következett be, pozitív lett a vándorlási egyenleg is. *Pázmánd* esetében szintén természetes szaporodás mellett az 1990-es vizsgálati évet leszámítva minden esetben magas vándorlási nyereség volt kimutatható. A VI/2 főcsoportba tartozó, típusa szerint kedvezőtlen demográfiai arculatúnak nevezett *Hollókő* is javított a helyzetén: valamennyi vizsgált évben kimutatható, hogy a természetes szaporodás mellett, igaz hektikus vándorlási egyenleggel, de vannak vándorlási nyereséggel záruló évek, amilyen a 2020-as is. A stagnáló népességű kategóriát jelentő V/1 csoportba tartozó *Egercsehi* esetében nagyon hektikus a kép. 1990-ben például a természetes szaporodást jóval meghaladó vándorlási veszteség volt mérhető. 2000-ben a falu természetes fogyást könyvelt el, egy ezt meghaladó vándorlási nyereséggel, azaz tényleges szaporodással. Ugyanakkor 2010-ben kiugróan magas volt a természetes szaporodás újra, egy ezt meghaladó vándorlási veszteséggel. 2020-ban pedig egy gyenge természetes szaporodási érték és vándorlási veszteség jellemezte. Az ugyancsak az V/1 főcsoportba tartozó *Átány* nem

mondható stagnáló állapotúnak. A vizsgált intervallumban végig természetes fogyással és vándorlási veszteséggel volt jellemezhető. A rohamosan fogyó népességű VII/4-es kategóriában levő *Tiszaladány* végig természetes szaporodással volt jellemezhető, ahol 2010-ben és 2020-ban már egyértelműen tényleges szaporodásról lehetett beszélni. *Komlóska* esetében ugyan felismerhető egy kitartó elvándorlás, ami negatív vándorlási egyenlegben nyilvánul meg 1990-2020 időszakában; ugyanakkor az is igaz, hogy a természetes szaporodás is jelen van, ami a rohamos fogyást képes valamelyest ellensúlyozni. olyannyira, hogy 2010-ben például sikerült tényleges szaporodást kimutatni (3., 4. ábra).

3.ábra: A természetes szaporodás /fogyás alakulása a Faluszemináriumi Kutatóműhely mintahelyein 1990-2020 között

Forrás: TEIR 2023 alapján szerkesztette a szerző

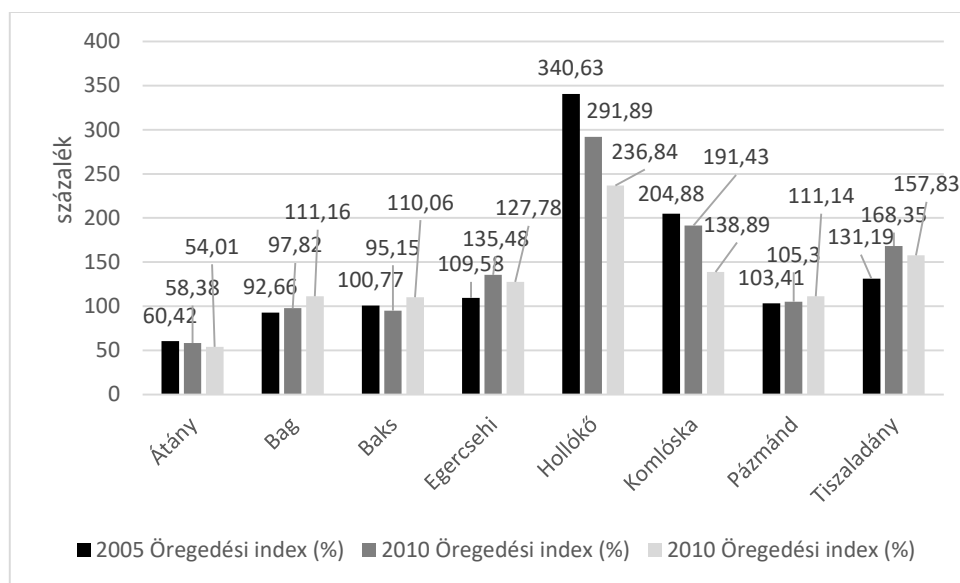

4.ábra: A vándorlási egyenleg alakulása a Faluszemináriumi Kutatóműhely mintahelyein 1990-2020 között

Forrás: TEIR 2023 alapján szerkesztette a szerző

Ami a 8 mintahely korszerkezetének vizsgálatát illeti 2005-2020 között, *Átányé* (V/1 főcsoport) a legfiatalosabb. Ez azzal együtt válik igazán izgalmas kérdéssé, hogy egyébként kitartó

elvándorlás jellemzi a települést, amiről tudjuk, hogy korcsoportok tekintetében mindig szelektív folyamat, azaz a fiatal, szülőképes korúakat érinti leginkább. A III. főcsoportba tartozó *Bag, Baks, Pázmánd* hasonló tendenciával jellemezhetőek az öregedési indexet tekintve. Alapvetően egyensúlyi idős és fiatal korú korcsoportarányt látunk a 2005-ös és 2010-es években, de 2020-ra ez az elöregedés felé billent el. *Hollókő és Komlóska* is párba állítható: mindketten extrém torz öregedési index-szel indultak 2005-ben, de javuló tendenciát látni az értékekben. *Egercsehi és Tiszaladány* esetében az a közös, hogy mindkettő elöregedett alapállapotú 2005-ben, amit 2010-ben még további torzulás jellemzett, de 2020-ra javulni látszik az összkép.

5.ábra: Öregedési index 2005-2020 között

Forrás: TEIR 2023 alapján szerkesztette a szerző

Összefoglalás

Ha a rendszerváltás harminc éveire pillantunk rá látható, hogy jól felismerhető átalakulási folyamatok zajlanak a magyar falusi vidéki térben is. Ennek sajátos vonása a gazdasági társadalmi modernizáció megkésettisége és a posztszocialista térfejlődés utóhatása. A dezurbanizációs folyamatok Magyarországon is felerősödtek, a vidék számos, főként jó forgalmi potenciálú helyeken, versenyképes városok közelében ténylegesen is felértékelődött. Ugyanakkor kiterjedt területeken a megújuláshoz szükséges „posztmodern” értékek hiányában inkább a hanyatlás jellemző, a vidéki „zárványosodás” is jelen van. A Faluszeminárium mintahelyein végzett demográfiai elemzések a rendszerváltás utáni évtizedek vonatkozásában összességében javuló, de legalábbis nem rosszabbodó helyzetre mutattak. Itt fontos azonban megjegyezni, hogy a változások értékelése mélyebb összefüggés-elemzést kíván. Önmagában ugyanis a vidéki térségekből történő elvándorlás lassulása, az öregedési indexben látható javuló tendenciákból még nem következik, hogy akár ugyanezek a helyeken nincs megélhetési válság, mélyszegénység, vagy hogy a település belső kohéziója rendben van.

Irodalomjegyzék

- Beluszky- Sikos T (2007): Változó falvaink- Magyarország falutípusai az ezredfordulón) MTA Társadalomkutató Központ Budapest
 Beluszky- Sikos T (1982): Magyarország falutípusai MTA Budapest

- Hévey, L. (1941): Steinecker Ferenc emlékezete. Klny. A Magyar Gazdák Szemléjéből. 1941. május
- Nagyné Molnár M. (2017): A SZIE Faluszeminárium, mint speciális vidék-kutató műhely. Pro Scientia Ruralis 2017/1.pp.912-101
- Nagyné Molnár M (2022): A SZIE-től az MRTT-ig Acta Regionis Rurum 2022. pp. 4-13.
- Újszászy, K. (1934): A Faluszeminárium. A Sárospataki Ref. Főiskola Faluszemináriumának Füzetei. Sárospatak, 1934.
- Walleshausen, Gy. (főszerk.) (1995): Jubileumi emlékkönyv 1920-1995. Gödöllői Agrártudományi Egyetem I-II. Gödöllő

NÉHÁNY GONDOLAT A REZILIENCIA FOGALMÁRÓL, ÉRTELMEZÉSÉRŐL A VÁROSOK KAPCSÁN

Nagy Zoltán
Miskolci Egyetem

Bevezetés

A városok, főképp a nagyvárosok, világvárosok, globális városok komplex és bonyolult rendszerek, napjaink világgazdaságában a fejlődés központjai, a gazdasági növekedés motorjai, a meghatározó társadalmi, gazdasági folyamatok térszínei. A városok népességét, az ipari, szolgáltatási szektorait koncentráció jellemzi, ez a koncentráció azonban a városok kiszolgáltatottságát, sérülékenységét, egyes esetekben függőségét is növelheti. A városi lakosság jólétét, jóllétét az infrastrukturális rendszerek, kommunikációs hálózatok, a nagy ellátórendszerek, ellátási láncok zavartalan működése biztosíthatja (World Bank 2016), ugyanakkor a rendszerek közötti nagymértékű interdependencia miatt a városok sérülékennyé is válhatnak. Az elmúlt évek eseményeit, kárait (természeti katasztrófák, klímaváltozás miatt bekövetkezett károk, stb.) látva kijelenthető, hogy a hangsúlyt a megelőzésre szükséges helyezni, nem pedig a megtörtént események utáni újjáépítésre, vagy helyreállításra (Szép–Nagy–Tóth 2021). Ez a megközelítés kapcsolódhat a Stern–jelentés azon konklúziójához, miszerint az éghajlatváltozással kapcsolatos határozott, korai cselekvés hasznai nagyobbak, mint a költségei. Ha napjainkban a globális GDP 1%-át mitigációra fordítanánk, a későbbiekben a globális GDP akár 20%-t is elérő veszteségek lennének elkerülhetők (Stern 2006).

Reziliencia fogalma

Christie (2009) szerint általános értelemben egy rendszer sebezhetősége, illetve a sebezhetőség mértéke egy akkora külső sokk hatás nagyságát jelenti, melyet a rendszer még súlyos károsodások nélkül képes elviselni. Erre a jelenségre Rowies (2015) a reziliencia kifejezést alkalmazza, amely általános értelemben rugalmas ellenállási képességet jelent, azaz valamely rendszernek azon reaktív képességét, hogy egy kívülről érkező, sokkszerű külső hatáshoz sikeresen alkalmazkodjék (Nagy–Sebestyénné Szép 2016). Holling (1973) kanadai ökológus gondolatainak köszönhetően került a reziliencia a tudományos köztudatba, eredetileg egy komplex egyensúlyi állapotban lévő ökológiai rendszer helyreállítását jelentette valamilyen erőteljes külső behatás, sokk után (idézi Pirisi 2019). Norris et al. (2008) szerint a reziliencia fogalmát az emberekre és környezetükre alkalmazva a "rugalmasság" alapvetően metafora. A gyökerei a fizika és a matematika tudományaiban keresendők, a kifejezést eredetileg arra használták, hogy leírja egy anyag vagy rendszer képességét arra, hogy visszatérjen az egyensúlyi állapotba egy elmozdulás után. Mára az ökológiából induló fogalom számos más tudományterület témái közé bekerült, a rezilienciaalapú megközelítések széleskörűen elterjedtek, a pszichológiai alkalmazásoktól a társadalomtudományok különböző területeiig, és helyet követelt a regionális, városi vizsgálatokban is. Napjainkban, a világjárvány és hatásainak vizsgálata számos újabb megközelítést is felszínre hozott, ezt bizonyítja például a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz létrehozása az Európai Unióban, amely 723,8 milliárd euró összegben kölcsönt és vissza nem térítendő támogatást jelent a tagállamok számára (Európai Bizottság 2022; Nagy–Tóth–Szép 2022). Mi, Kollégáimmal, szerzőtársaimmal a reziliencia fogalmát először az olajexportáló országok sebezhetőségét vizsgáló tanulmányunkban jelenítettük meg (Nagy–Sebestyénné Szép (2016).

Szabó–Tóth (2016) szerint a magyar szakirodalomban még nem alakult ki a reziliencia konszenzusos és megfelelő magyar fordítása, és a következő lehetőségeket azonosították: rugalmasság, alkalmazkodóképesség, ellenállóképesség, reakcióképesség. Szerintük a rugalmasság kifejezés tűnik kompromisszumos megoldásnak, de ezt nehezíti, hogy a közgazdaságtanban a rugalmasság jelenthet érzékenységet (elasticity), valamint időbeni alkalmazkodást és „szabad érvényesülést” is (flexibility). Másrészt nem tisztázott a kifejezés más fogalmakkal, mint például az érzékenységgel vagy a sérülékenységgel (vulnerability) való viszonya (Szabó–Tóth 2016). Ennek alapjaként Tóth (2012) a regionális rugalmasságot a következőként látta: „regionális rugalmasság nem az egyenletes gyarapodási folyamatok analizálásával foglalkozik, hiszen a koncepció lényeges eleme, hogy bizonyos időszakokban bármely régióban adódhatnak krízishelyzetek (pl. természeti katasztrófák, gyárbezárások, pénzügyi válságok stb.), vagy éppen felléphetnek nagy jelentőségű áttörések (pl. technológiai forradalmak, szerkezet- és paradigmaváltások), amelyekre a legmegfelelőbb válaszokat kell adni. (Tóth 2012. 7. old). Magunk részéről a reziliencia kifejezést használjuk a tanulmányainkban, számunkra úgy tűnik ennek a kifejezésnek egyelőre megmaradt a szerepe a magyar szakirodalomban, és érzésünk szerint magyar fordításban talán a rugalmas alkalmazkodóképesség lenne a legalkalmasabb változat (Nagy 2021).

Napjainkban a sorakozó gazdasági, társadalmi nehézségek közepette egyre népszerűbb kutatási témává vált a külső hatásokra való reagálás, a sokkokra adott válaszok vizsgálata. Martin és Sunley (2015) reziliencia tipizálása Holling (1973) gondolatain alapul, és Pirisi (2019) szerint az egyik leggyakrabban használt csoportosítás. Martin és Sunley (2015) alapvetően három csoportot azonosítanak, egy műszaki, egy (kiterjesztett) ökológiai valamint az adaptív rezilienciát. A három fogalom három különböző ellenálló és reakcióképességet takar:

- „a műszaki reziliencia hangsúlya a rendszer helyreállási vagy visszatérési sebességén van, tulajdonképpen a sokk előtti állapotba való visszatérés (visszapattanás) sebességére utal. A kulcsszavak a hatékonyság, az állandóság és a kiszámíthatóság, a cél külső vagy belső eredetű hatások után fenntartani vagy visszanyerni a stabilitást.
- a (kiterjesztett) ökológiai reziliencia egy rendszer "képessége arra, hogy elviseljen" egy sokkot anélkül, hogy szerkezetét, identitását és funkciójának megváltozását károsodás érné, tulajdonképpen abszorpciós képességet jelent. Holling (1973) ezt a fogalmat "ökológiai ellenálló képességnek" nevezte. Ez a meghatározás azonban kissé kétértelmű, mert nem tisztázott, hogy milyen mértékű változás megengedett a károsodás, vagy jelentős mértékű állapotváltozáshoz.
- a harmadik típus a „pozitív adaptív reziliencia” olyan képességre utal, amelynek révén az egyén, vagy rendszer külső behatásokra megváltozik, avagy a megváltozott külső körülményekhez adaptálódik dinamikus önmegújítással és alkalmazkodással, tulajdonképpen egyfajta alkalmazkodó rugalmasság”. (Szép–Nagy–Tóth 2021.712. old.)

Pirisi (2019) szerint két hasonló fogalomról (műszaki reziliencia, ökológiai reziliencia), és egy eltérőről van szó, a műszaki és ökológiai típusnál a reziliencia a rendszer valamely adott tulajdonsága, ami megvan a behatás pillanatában, a harmadik esetben viszont a behatás miatt bekövetkezett változás a lényeg. Az első kettő Pirisi (2019) szerint jól mérhető, a harmadik azonban nehezen, mert egy komplex rendszerben bekövetkező változás nem írható le pár indikátorral (Nagy 2021).

Véleményünk szerint Pirisi (2019) definíciója kiváló összefoglalása a reziliencia különböző aspektusainak, ami a készségek és tudás összeségét is kiemeli: „a reziliencia társadalmi konstrukció, amelyet egy térbeli alapon szerveződő, intézményesült és informális kapcsolatok által összekapcsolt közösség hoz létre. E kapcsolatok által hordozott készségek és tudás összessége, amely lehetővé teszi a változó, a közösség szempontjából külsődleges társadalmi, gazdasági, politikai és ökológiai feltételekhez való folyamatos alkalmazkodást, a közösség

működőképességének megőrzését, a képességet a saját készségek és tudás bővítésére és struktúra megújítására, ezáltal a közösség kiszolgáltatottságának csökkentésére”. (Pirisi 2019. 67. old) A World Bank (2016) definíciója a képességet hangsúlyozza: „a reziliencia a rendszerek, entitások, közösségek vagy egyének azon képessége, mely lehetővé teszi a változó külső körülményekhez történő sikeres alkalmazkodást (adaptációt), illetve a kívülről érkező, sokszerű külső hatásokkal szembeni ellenállást az alrendszerek működőképességének fenntartása mellett” (World Bank 2016. 12. old.).

A városi reziliencia témájában számos forrás elérhető, így Zhang–Li (2018), Wang et al. (2018), Meerow et al. (2016), vagy Bulkeley–Tuts (2013) összegzik a fogalmak körül kialakult vitákat, erre most nem térnénk ki részletesen. Röviden összefoglalva elmondható, hogy a városoknak törekedniük kell a sokkok elkerülésére és a kockázatok csökkentésére, bár itt jegyeznénk meg, hogy ezek a sokkok sok esetben nem jelezhetők előre. Ennek megfelelően a cél rövid távon az, hogy a városi funkciók eredeti állapotukban fennmaradjanak, vagy rövid időn belül helyreállíthatók legyenek, tehát el kerülni az összeomlást (amikor már a fenntartható fejlődés sem értelmezhető), hiszen csak így őrizhető meg, illetve fejleszthető az életminőség (mint a fenntartható fejlődés társadalmi dimenziója) (Buzási 2017). Ehhez kapcsolódik, hogy Mierzejewska–Wdowicka (2018) úgy vélik tökéletes reziliencia nem létezik, a sebezhetőségnek különböző szintjei definiálhatók, és értelmezésük szerint a reziliencia és a sebezhetőség egymás inverzei (Szép–Nagy–Tóth 2021). Dursun (2018) a rezilienciát egyfajta kapacitásként értékeli, melynek egyik fontos összetevője a védelem, illetve a válság–előrejelzés. Az előbbi tulajdonképpen azt mutatja meg, hogy egy adott területi (aggregációs) szint mennyire felkészült a kívülről jövő sokkokra, míg az utóbbi magába foglalja a tervezésnek és a felkészülésnek a folyamatát (mely stratégiák válság esetén késedelem nélkül alkalmazhatók). Ebben az értelmezésben az alkalmazkodóképesség (~adaptive capacity/adaptációs kapacitás) lehet a reziliencia kulcsa (Bristow–Healy 2018).

Az alkalmazkodóképesség tehát „egy adott rendszer olyan tulajdonsága, mely biztosítja az alrendszerek hosszú távú és fenntartható működését a megváltozó külső körülmények ellenére, azonban kellő rugalmasságot ad a részleges vagy teljes átalakuláshoz is” (Buzási 2017. 38. old.). Az alkalmazkodóképesség teszi azt lehetővé egy város számára, hogy biztosítsa az ott élők jóllétét, és hozzájáruljon a hosszú távú fenntarthatósághoz. Vagyis az említett fogalmak (alkalmazkodóképesség és fenntarthatóság; Girard (2011) még a kreativitást ide sorolja) szoros kapcsolatban vannak, egyik nincs a másik nélkül. Ahogy arra Bănică és Muntele (2017) is rámutat, a reziliencia nemcsak normatív, hanem stratégiai koncepció is egyben, Mierzejewska és Wdowicka (2018) a folyamat dinamikusságát emeli ki, Sikos T. és Szendi (2023) pedig fenntartható okos városok reziliens várossá válását említik.

A városi reziliencia értelmezésének egyik fontos állomása a kulcsszereplők azonosítása. Az EY (2016) az egyének, közösségek, intézmények, az üzleti szféra (elsősorban a kis- és középvállalatok), valamint az által alkotott összetett és igen sérülékeny (al)rendszerek alkalmazkodóképessége határozza meg a városi rezilienciát. Ebben kiemelt jelentősége van az okos megoldásoknak (okos technológiának), melyek okosan alkalmazva megerősítik a városi infrastruktúrát, növelik az elérhető szolgáltatások minőségét (így szolgáltatás-, rendszer- és hálózati infrastruktúra). A reziliencia, adaptáció, stabilitás gondolkörének alapvető megközelítése, hogy a városok általában valamilyen egyensúlyi állapotban vannak, melyből, ha valamilyen külső sokk ki is billenti őket, utána a fő cél a visszatérés, vagy hosszabb távon egy új egyensúlyi állapot elérése (vagyis a stabilitás megtalálása). Ez tulajdonképpen Martin és Sunley (2015) gondolatain alapul és megfelel annak, amit Pirisi (2019) adaptív reziliencia alatt ért: „az adaptív reziliencia olyan képességre utal, amelynek révén a rendszer külső behatásokra megváltozik, avagy a megváltozott külső körülményekhez adaptálódik” (Pirisi 2019. 66. old.). Bănică és Muntele (2017) érvelése szerint a városi fejlődés nem tekinthető egy töretlen és zökkenőmentes folyamatnak, melynek célja az egyensúlyi állapot elérése, sokkal inkább

haladás az egyes egyensúlytalanságok között. Ez alapján a stabilitás igencsak viszonylagos, el kell fogadni, hogy egy város nem csak és kizárólag egy bizonyos egyensúlyi állapotban képes működni, a cél az egyes alrendszerek folyamatos „finomhangolása” a tanulási folyamat révén. Bănică és Muntele (2017) statikus és dinamikus városokat (illetve nagyvárosi területeket) különböztet meg. Míg az első esetben inkább az ellenállóképesség fontossága emelhető ki, addig a dinamikus városoknál a hangsúly sokkal inkább a tanulási folyamat révén végbemenő alkalmazkodásra kerül (Szép–Nagy–Tóth 2021).

A városok alkalmazkodóképességét meghatározzák a jellemzői, egyediségei és sajátosságai. Pirisi (2019) szerint egy reziliens település sajátosságai a következők lehetnek:

- diverzitás (már a kezdetektől pozitívumként jelenik meg);
- kohézió (több kutatónál az összekapcsoltság fogalma jelenik meg);
- autonómia (ami nagyon fontos a közösségi leleményesség koncepciójában). (Pirisi 2019)

Ezek a tényezők értelmezhetők a helyi társadalom tértermelésének különböző aspektusaiban is, aminek ez egyik értelmezését mutatja a 1. táblázat. Pirisi (2019) modellje általános, azaz mérettől és földrajzi helyzettől függetlenül tesz kísérletet a települések rezilienciáját kialakító háttértényezők rendszerezésére, ugyanakkor nem biztos, hogy minden fogalom, vagy tulajdonság jellemző lehet a településhálózat minden szintjén (Nagy 2021).

1. táblázat: A reziliens település sajátosságai a helyi társadalom néhány viszonyrendszerében

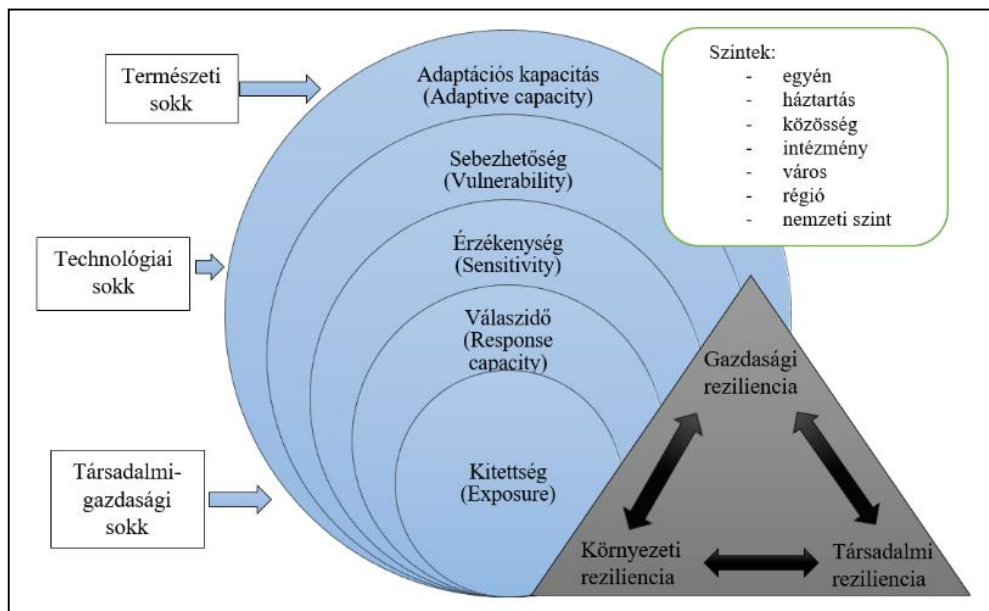
A helyi társadalom tértermelésének aspektusai	A rezilienciát kialakító legfontosabb tényezők		
	Diverzitás	Kohézió	Autonómia
Társadalmi struktúrák és reciprocitáson alapuló viszonyok	Sokszínűség, heterogén szerkezet a társadalom különböző metszeteiben (kor-, státusz-, etnikai és vallási tagoltság, szubkulturális és életmódcsoportok	Erős kötődés a helyi közösséghez (identitás), magas szintű társadalmi tőke (bizalom), integráció: a kirekesztés és a kizáródás hiánya	Önszervezettség, jelentős számú alulról jövő kezdeményezés és nonprofit szervezet jelenléte, működése
Gazdasági aktivitás és piaci viszonyok	A gazdasági szereplők méretbeli és ágazati sokszínűsége	Helyi kötődésű vállalkozások jelenléte és társadalmi szerepvállalása	A gazdasági aktivitás erőforrásainak helyi rendelkezésre állása, helyi piacok működése, lokális termelési láncok és piaci kapcsolatok
Politikai aktivitás és hatalmi viszonyok	Értékpluralizmus, különböző csoportok részvétele a döntéshozatali mechanizmusokban, a kisebbségi vélemények artikulálásának lehetőségei	Érdekegyeztetési mechanizmusok működése, együttműködés a különböző csoportok között az alapvető stratégiai célok kapcsán	A helyi ügyeket érintő stratégiaalkotás és döntéshozatal széles körű szabadsága

Forrás: Pirisi (2019) 75. old.

Ebben a rendszerben fontos tényező, hogy a helyi társadalom regionális, nemzeti és globális rendszerekbe integráltan létezik, azoktól nem függetlenül. Ebben a rendszerben a reziliens település szükségképpen nyitott rendszer, de ezt nem szabad elszigeteltségnek vagy autarkiának

értelmezni. „Ugyanakkor a kohézió nem jelentheti a rendszeren kívül álló szereplők kirekesztését, a diverzitás pedig nem jelentheti a közös értékek és az azonosulás teljes hiányát. Az egyes tényezőknek inkább az optimális, semmint a maximális szintjét kell kialakítani. Az egyes tulajdonságok nem maximalizálhatók anélkül, hogy ne váltanának ki csökkenést egy vagy több másik tényezőben. Például a diverzitás növekedése a társadalomban sajátos kihívásokat támaszt a kohézió számára: nehezebb lesz kialakítani azt az értékközösséget, amely egy zártabb, homogénebb csoportnál öröklött tulajdonságként szinte magától megjelenhet”. (Pirisi 2019. 76. old)

A reziliencia jellemzőinek vizsgálata mellett fontos az időtáv kérdése is, hiszen amíg rövidtávon inkább a védekezés lehet a fő cél, addig hosszú távon az alkalmazkodás gondolata kerül előtérbe. A városi reziliencia a fenntartható fejlődés egyik kulcselemeként is értelmezhető (World Bank 2016). Buzási (2017) és Pirisi (2019) szerint is a reziliencia tulajdonképpen az az eszköz lehet, mellyel a fenntarthatóság (mára sok esetben kiüresedett tartalma) elérhető. A reziliens város, mint koncepció, nem csak a gazdasági fejlődést (bár a legtöbb esetben ezt az egy főre jutó bruttó hozzáadott értékkel mérik, vagyis azonosítják a gazdasági növekedéssel) jelenti. A fogalom magába foglalhatja a lakosság életminőségének és jóllétének hosszú távú javítását (EY 2016), illetve fenntartását, az egészséges és biztonságos környezetet, az egyenlőséget és a méltányosságot (Bănică–Muntele 2017).

1. ábra: A reziliencia fogalmi értelmezése

Forrás: Wang Z. et al. (2018) és a World Bank (2016) alapján saját szerkesztés

A 1. ábra a reziliencia különböző vizsgálati szintjeit, lehetséges fogalmi értelmezéseit, a kívülről érkező sokkok tipizálását mutatja be. A World Bank (2016) alapján a külső sokkok három fajtáját különböztetjük meg, így beszélhetünk természeti, technológiai és társadalmi-gazdasági veszélyekről. Az első csoportba tartoznak a klímaváltozás negatív hatásai (például villámárvizek, áradások, sárlavinák, intenzívebb viharok, gyakoribb tüzesetek, szárazság, aszály, magasabb átlaghőmérséklet, stb.). Technológiai veszély lehet – többek között – az épített környezet hirtelen bekövetkező változása (például hidak, épületek összeomlása, vegyipari katasztrófa, kibertámadás, robbanás, tűz, gáz- illetve olajszivárgás, egyéb ipari katasztrófa, mérgezés, közlekedési baleset, nagy ellátórendszerekben bekövetkező leállások, üzemzavarok, sugárzás). A harmadik csoportba sorolható a korrupció, üzleti ciklusok változása, demográfiai változások, gazdasági válság, magas munkanélküliség, sztrájkok, terrorizmus, politikai és társadalmi konfliktusok, ellátási válság, háború (World Bank 2016).

A reziliencia kérdéskörével foglalkozó tanulmányok sok esetben szűkebb megközelítésben csak egy kiválasztott sokkra fókuszálnak és azt állítják az elemzés középpontjába. Bulkeley és Tuts (2013) a klímaváltozással összefüggésben vizsgálja a városi sebezhetőséget, adaptációt és rezilienciát, Kitsos és Bishop (2018) a 2008–2009-es válság hatásaira fókuszál (gazdasági reziliencia). Khan és Labonté (2017) a technológiai szektorban látja a gazdasági reziliencia kulcsát (esettanulmányukban Toronto-t mutatják be). Az innovációs kapacitás, az innovációs ökoszisztéma fejlettségének városi rezilienciában betöltött szerepét vizsgálja tanulmányában Bristow és Healy (2018), illetve az innovációs potenciállal összefüggésben a kreativitás fontosságát emeli ki Girard (2011) utalva Shumpeter munkásságára. Ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy a 2008–2009-es válsággal szemben azon európai régiók bizonyultak ellenállóbbnak, ahol azt megelőzően az innovációs kapacitás és teljesítmény magasabb volt.

Összefoglalás

A reziliencia növelése egy város számára nem feltétlenül kifizetődő cél, olyan potenciális sokkok megelőzésére, kezelésére is fel kellene készülnie, ami lehet, hogy nem következik be. Ezért a megoldást véleményünk szerint olyan új üzleti modellek kialakítása jelentheti, melyek alkalmazásával növelhető az egyes szereplők érdekeltége (magánszféra, közszféra és a civil társadalom hatékony együttműködése révén). Valójában a cél lehet, hogy nem is egy reziliens város megteremtése, hanem sokkal inkább reziliens polgárok „nevelése”, reziliens közösségek formálása (Szép–Nagy–Tóth 2021). A közösségi kötelezettségvállalás kívánatos (ideális?) mértékének elérése nem egyszerű feladat, az együttműködés kialakítása és fenntartása csak hosszú távon valósítható meg, ugyanakkor törekedni kell az elérésére, a reziliens közösségek építése mindenképpen előremutató és egy város jövőjét szolgáló tevékenység. Véleményünk szerint ennek megvalósításához a hálózati megoldások, a hálózatosodás elősegítése, a civil szervezetek, a városi polgárok minél tágabb bevonásán keresztül vezethet az út.

Irodalomjegyzék

- Bănică, A.–Muntele, I. (2017): Urban transitions and resilience of Eastern European Union cities. *Eastern Journal of European Studies*. Vol. 8. (2) pp. 45–69.
- Bristow, G.–Healy, A. (2018): Innovation and regional economic resilience: an exploratory analysis. *The Annals of Regional Science*. Vol. 60. pp. 265–284.
- Bulkeley, H.–Tuts, R. (2013): Understanding urban vulnerability, adaptation and resilience in the context of climate change. *Local Environment*. Vol. 18 (6). pp. 646–662.
- Christie, E. H. (2009): „Energy Vulnerability and EU–Russia Energy Relations”. *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 5. (2) pp. 274–292.
- Európai Bizottság (2022): Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/recovery-and-resilience-facility_hu A letöltés ideje: 2023. május 25.
- Buzási, A. (2017): Klímaváltozáshoz való alkalmazkodás és fenntarthatóság városi területeken. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, Budapest. 124 p.
- Dursun, D. (2018): The concept of resilience: a critical evaluation of Erzurum. *Iğdir University. Journal of the Institute of Science and Technology*. Vol. 8. (3). pp. 295–304.
- EY [2016]: The power of three for smarter, more resilient cities. 16p. [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-the-power-of-three-for-smarter-more-resilient-cities/\\$FILE/EY-the-power-of-three-for-smarter-more-resilient-cities.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-the-power-of-three-for-smarter-more-resilient-cities/$FILE/EY-the-power-of-three-for-smarter-more-resilient-cities.pdf)

- Girard L. F. (2011): Multidimensional evaluation processes to manage creative, resilient and sustainable city. *Aestimum*. Vol. 59. pp. 123–139.
- Holling, C. S. (1973): Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, (1), pp. 1–23.
- Khan, J.–Labonté, O. (2017): Urban tech sector growth drives economic resilience. *Economic Development Journal*. Vol. 16. (2) pp. 54–62.
- Kitsos, A.–Bishop, P. (2018): Economic resilience in Great Britain: the crisis impact and its determining factors for local authority districts. *The Annals of Regional Science*. Vol. 60. pp. 329–347.
- Martin, R.–Sunley, P. (2015): On the notion of regional economic resilience: Conceptualisation and explanation. *Journal of Economic Geography*, 1. pp. 1–42.
- Meerow, S.–Newell, J. P.–Stults, M. (2016): Defining urban resilience: A review *Landscape and Urban Planning*. Vol. 147. pp. 38–49.
- Mierzejewska, L.–Wdowicka, M. (2018): City resilience vs. resilient city: terminological intricacies and concept inaccuracies. *Quaestiones Geographicae*. Vol. 37. (2) pp. 7–15.
- Nagy, Z. (2021): A területi, társadalmi jelenségek vizsgálatának lehetőségei, különös tekintettel az okos városok és a reziliencia mérhetőségére. *Habilitációs tézisek, Miskolci Egyetem* 65 p.
- Nagy, Z.–Sebestyén Szép, T. (2016): Losers of the Falling Oil Prices: Changes in Oil Vulnerability in the Oil Exporting Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy* 6 (4) pp. 738–752.
- Nagy, Z.–Tóth, G.–Szép, T. (2022): A magyarországi városok rezilienciájának vizsgálata. *Stratégiai Füzetek* 19 (2.) pp. 84–99.
- Norris, F.–Stevens, S.–Pfefferbaum, B.–Wyche, K. F.–Pfefferbaum, R. L. (2008): Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 1–2., pp. 127–150.
- Pirisi, G. (2019): A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér és Társadalom*. 33. (2) pp. 62–81.
- Rowies, D (2015): „MENA Oil Exporters’ Resilience to Oil Price Shocks”. *Credendo Group*, <http://www.delcredereducroire.be/newsletter/en/risk-monthly/53862/mena-oil-exporting-countries-resilience-to-oil-priceshock>. A letöltés ideje: 2016. július 27. 6. o
- Sikos, T. T. –Szendi, D. (2023): [A hazai megyei jogú városok gazdasági és környezeti fenntarthatóságának mérése, 2020–2021](#). *TERÜLETI STATISZTIKA* 63. (1) pp. 88–124.
- Stern, N. (2006): STERN-jelentés: az éghajlatváltozás közgazdaságtana. <https://energiaklub.hu/tanulmany/stern-jelentes-magyarul-2179> (Letöltve: 2018. 01. 29.)
- Szabó, P.–Tóth B. I. (2016): Új fogalmak térnyerése a hazai területi kutatásokban és területpolitikában. In: Lengyel I.–Nagy B. (szerk.) 2016: *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*, JATEPress, Szeged, pp. 125–142.
- Szép, T.–Nagy, Z.–Tóth, G. (2021): Lehet az alkalmazkodóképesség vonzó? A reziliencia szerepe a magyar városok népességének és jövedelmének alakulásában *Statisztikai Szemle* 99. (8) pp. 709–730.
- Tóth, B. I. (2012): Regionális rugalmasság–rugalmas régiók. *Tér és Társadalom*. 26 (2) pp. 3–21.
- Wang, Z.–eng, X.–Wong, C.–Li, Z.–Chen, J. (2018): Learning urban resilience from a social–economic–ecological system perspective: A case study of Beijing from 1978 to 2015. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 183. pp. 343–357.

- World Bank (2016): Investing in urban resilience. Protecting and promoting development in a changing world. World Bank Working Paper 109431. <http://documents.worldbank.org/curated/en/739421477305141142/pdf/109431-WP-P158937-PUBLIC-ABSTRACT-SENT-INVESTINGINURBANRESILIENCEProtectingandPromotingDevelopmentinaChangingWorld.pdf> (letöltve: 2018. január 29.)
- Zhang, X.–Li, H. (2018): Urban resilience and urban sustainability: What we know and what do not know? *Cities* Vol. 72. pp. 141–148.

A HAGYOMÁNYOS BESZÁMOLÁSI MODELLEK ÉS AZ ESG

Pál Tibor

Miskolci Egyetem

Amikor a gazdálkodási folyamatokban lényeges változás következik be különösen fontos, hogy a gazdaság szereplői releváns információk birtokában legyenek a formálódó, majd megjelenő, illetve a későbbiekben várható új követelményekről. A megfelelő információs helyzet eléréséhez sok kormányzati és vállalati szakember, valamint tudományos kutatók, oktatók munkája is szükséges. Most az üzleti világban ilyen helyzet van, amely már egy évvel ezelőtt megkezdődött folyamat aktuális eleme: 2023-tól több mint 50.000 európai vállalatnak lesz kötelező ESG-vel kapcsolatos közzétételekről jelenteni. Az ESG az Environmental (környezeti), Social (társadalmi) és Governance (irányítási) angol szavak rövidítése, ez az a 3 tématerület, amiben a vállalatoktól elvárt a jelentéstétel. Az ESG egy nem pénzügyi beszámolási rendszer, amelynek célja a vállalatok mindennapi tevékenységében rejlő nem pénzügyi kockázatok és lehetőségek nyomon követése. Ez a tanulmány, amelynek célja a figyelem ráirányítása a kérdésre, a számviteli előzmények oldaláról kiindulva - elsősorban az ESG környezeti területét közelítve – röviden, a teljesség igénye nélkül utalni kíván a célokra, valamint a megvalósítás lehetőségeire és feladataira is.

1. Bevezetés - fából vaskarika?

Az életünk kereteit biztosító környezeti feltételek megfelelő szintű fenntartásának természetes igénye, valamint az életünk színvonalát biztosító gazdaság működtetésének racionális vágya sok esetben ellentmondásokat hoz felszínre. Minden ország és nemzetgazdaság szembesül ezzel a helyzettel, amely - jelentősen eltérő intenzitással – folyamatosan, hosszú idő óta jelen van, mind a közgondolkodásban, mind a tudományos kutatások szintjén. Egyes országok - elsősorban Európában - folyamatosan napirenden tartják az ide tartozó olykor égető kérdéseket, míg mások – köztük a világ leginkább iparosodott országai közül többen – ezeket hátra sorolják, mivel általuk fenyegetve érzik gazdasági fejlődésüket. Jelenleg sem az elmélettel foglalkozók, sem a gyakorlati szakemberek nem tudják pontosan és mindenki számára elfogadhatóan meghatározni, hogy az egyes érintett területeken milyen konkrét lépések vezethetnének eredményre.

A fenntarthatósággal foglalkozó kutatók például (Kerekes– Szlávik 1996), (Aras - Crowther 2008), azonban abban egyetértenek, hogy a környezet védelmének nem megfelelő szintű kezelése olyan probléma, amelynek hatásai alól semmilyen gazdasági ágazat, vagy társadalmi csoport sem mentesülhet. Ebből következően minden egyes tudományos és szakmai terület érintett a kérdésben, még akkor is, ha tevékenységének konkrét jellemzői – első ránézésre – ezt nem indokolják. Amennyiben ezzel összefüggésben az üzleti tevékenységeket vizsgálva eljutunk a döntéseket megalapozó információkat előállításában leginkább érintett pénzügyi és számviteli információs rendszerekhez, akkor megállapíthatjuk, hogy ebben a szegmensben is komoly jelentőséggel és relevanciával bírnak a környezeti gazdálkodás kérdései. Figyelemre méltó, hogy ez nem elsősorban napjaink eredménye, a tudományos közvélemény által nem várt módon ez a felismerés már jóval korábban napvilágot látott. Már az évezredfordulót környékén megjelentek a számvitel és a környezeti kérdések kapcsolatát nem a „fából vaskarikát” értelmezésben tárgyaló – tehát nem komolytalan gyakorlati kezdeményezésnek felfogó, hanem azt elméletben is igazoló tanulmányok így (Dean 2003), (Schaltegger – Burritt 2000), (Csutora 2001). Azonban komoly áttörést nem indukáltak a korai próbálkozások, de sikerük abban tetten

érhető, hogy ráirányították a figyelmet a területre és megfontolás tárgyává tették a környezeti, környezetgazdálkodási, környezetvédelmi, zöld, fenntarthatósági és más hasonló jelzőkkel illetett számviteli fogalmak használatát például: (Becsei, A. - Csányi, P. - Bógyi, A. - Kajtor-Wieland, I. - Kovács, L. 2021), (Füredi-Fülöp, J. - Murányi, K. - Várkonyiné, J.M. 2021), (Füredi-Fülöp, J. Várkonyiné, J.M. 2022).

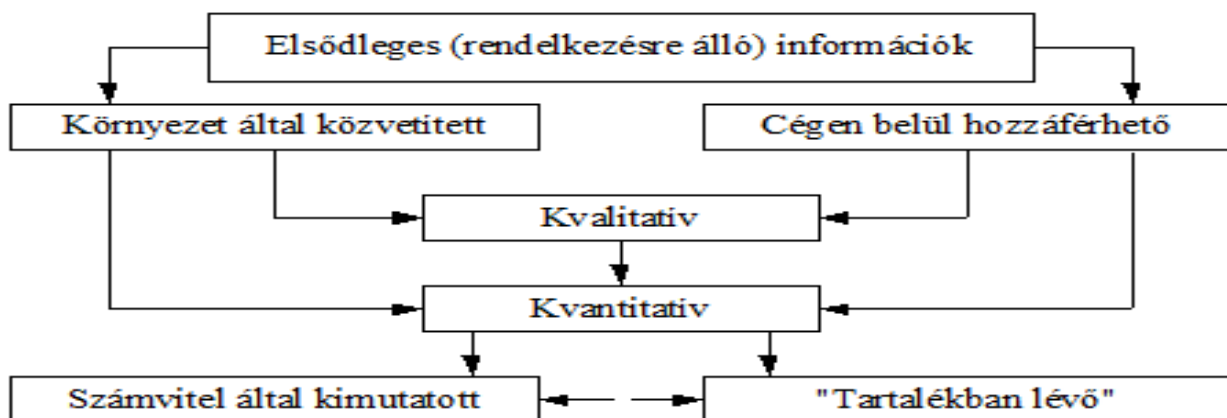
2. A beszámolás korlátai

2.1. Lehet-e másképpen?

A számvitel fél évezredes történetében mindig kiemelt szerepet kapott a végzett tevékenységek adott időszakhoz kötődő célorientált bemutatása, legyen az vagyontőkeváltozás, pozitív, vagy negatív eredmény, mérlegfőösszeg, a pénzáram állapota, illetve más aggregált, vagy részletezett adatsor. Az egyes beszámolók tartalmára, valamint az azokat alátámasztó könyvviteli technikákra eleinte szűk körben és lassan terjedő szakmai megoldások, később – elsősorban a beszámolók esetében – főként Európa kontinentális részén az államok által létrehozott konkrét, részletekbe menő jogszabályok, másol, különösen az angolszász világban szakmai testületek javaslatai, standardjai adtak útmutatást.

A számviteli beszámolók (jelentések, riportok, kimutatások) jelentőségét felhasználásuk lehetőségei adják meg. Mivel a számviteli rendszerek kvantitatív információkra épülnek, kimeneteik is ebben a struktúrában értelmezhetők, illetve használhatók fel. A környezetvédelmi kérdések és a számvitel összekapcsolásával felmerült a kérdés, hogy a hagyományos önmagukban megoldások képesek-e egy ilyen, új megközelítés elvárásainak is megfelelni?

Korábbi eredményekre alapozva, ábrák segítségével, e kérdés megválaszolásának érdekében (Pál, T. 2006) nyomán tekintsük át azokat a számviteli információkat, amelyek bekerülve a rendszerbe hatással lehetnek a beszámoló összeállítására!

1.ábra: Elsődleges (rendelkezésre álló) információk

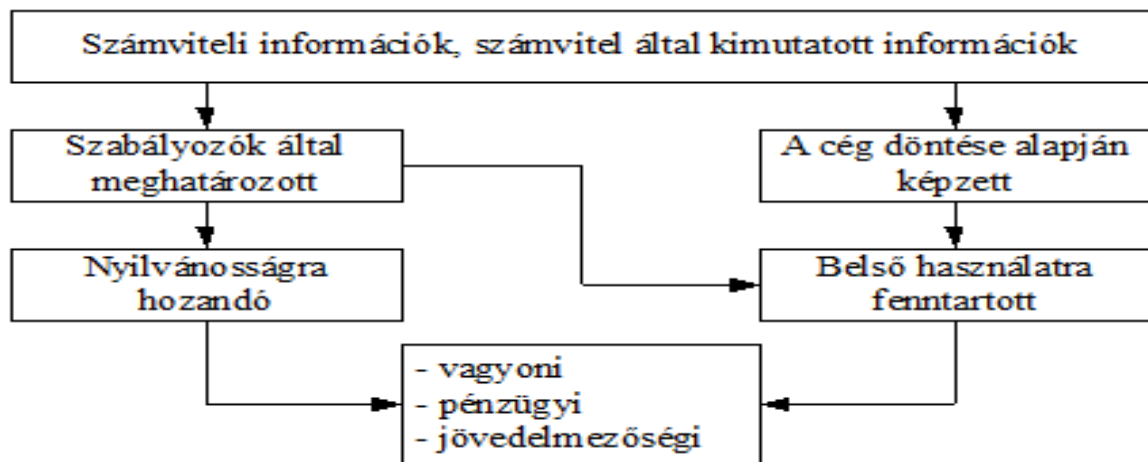
Forrás: Pál 2006, p19.

Ebben a megközelítésben az elsődleges információ rendelkezésre áll, tehát időben és térben korlátok nélkül, kívánt tartalommal hozzáférhető. Az elsődleges információk egyik része a környezet által közvetített, másik csoportja a cégen belül is elérhető, illetve kialakítható. A környezet magában foglalja a jogi intézményrendszert, a monetáris és költségvetési politikát, de ide tartozónak kell minősíteni a tőzsdét és a médiákat is. A legfontosabbak azonban a vállalkozások, amelyek a gazdasági környezet szabta kereteken belül működnek. A cégen belüli információkat az egyes szervezeti egységek szolgáltatják a technológiai és technikai

folyamatokról, a humán és az anyagi erőforrások állapotáról, a gazdálkodási helyzetről, a külső (vevő-szállító, adós-hitelező stb.) kapcsolatok állásáról, illetve a menedzsment szerzi be azokat célvizsgálatok (felmérések, interjúk, informális csatornák) segítségével.

Figyelemmel a fenntarthatósági kérdésekre mind a környezet által közvetített, mind a cégen belül hozzáférhető információk csoportosíthatók kvalitatív, illetve kvantitatív információkra, mivel a numerikus leképezésre alkalmas ismerethalmazokon túlmenően a vállalkozás gyakorlatában jelentős szerephez juthatnak azok a minőségi, kvalitatív információk, amelyek a döntéseket elsősorban irányukban, mélységükben és tendenciájukban tudják befolyásolni.

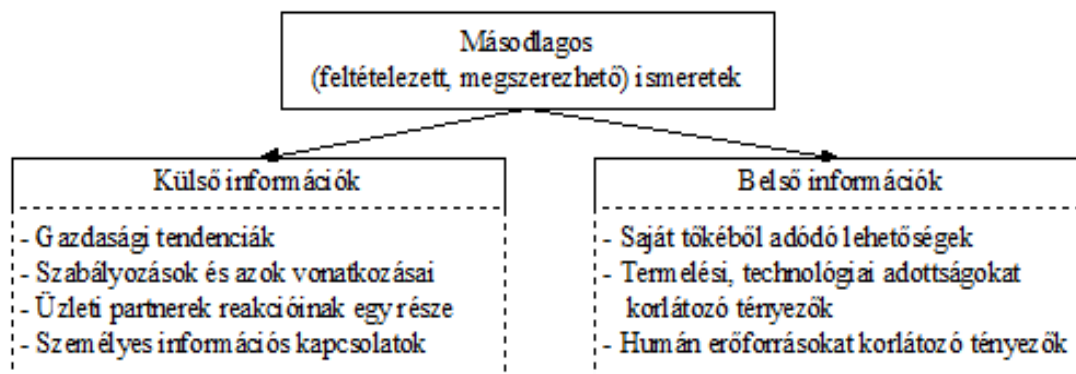
Ezen információk hatásmechanizmusa alapvetően eltér az abszolút mennyiségi változást kiváltó és azt meghatározni képes döntés-előkészítő ismeretektől. A kvalitatív információk hatása nagymértékben a vállalkozás környezetétől, a belső viszonyokat vizsgálva a vállalati kultúrától, a közhangulattól, illetve közérzettől függ. Ez a helyzet viszont alapvetően befolyásolja, leszűkíti a számvitel lehetőségeit, mert mint tudjuk, a számviteli beszámolót megalapozó könyvelési információkra érvényes elvek szerint kizárólag azon területeket szükséges áttekinteni, amelyek közvetlen kapcsolatba hozhatók a számvittel, tehát a számvitel által kimutatásra kerülnek. Ezek - a számvitel fogalomrendszeréből következően - kvantitatív információk. Megjelennek a beszámoló valamelyik részében, vagy az annak adatait alátámasztó főkönyvben, illetve analitikus nyilvántartásokban. Formájukat és hatásmechanizmusukat a következő ábra szemlélteti:

2.ábra: A számvitel által kimutatott információk

Forrás: Pál 2006, p20.

Ebből következően – amennyiben szélesebb spektrumban kívánjuk vizsgálni a környezetvédelmi kérdéseket -, akkor részben túl kell lépünk a hagyományos felfogású számviteli gondolkodáson, nyitni szükséges a kvalitatív elemek felé is. Ebben lehetnek segítségünkre a másodlagos ismeretek, amelyek viszont a szigorúan számszaki adatok megjelenítése mellett minőségi információkat is magukba foglalnak.

3.ábra: Másodlagos (feltételezett, megszerezhető) ismeretek

Forrás: Pál, 2006 p20.

Ezek az ismeretek csak abban az esetben válnak részévé a vállalkozás céljainak megvalósítása érdekében felhasznált információhalmaznak, ha a menedzsment erre irányuló döntése alapján lépések történnek az ismeretek megszerzésére. Amennyiben ez megvalósul – a most megjelent elvárásoknak megfelelően –, a hozzáférhetővé váló adatok indukálhatnak olyan új megközelítésű – a számvitel kereteit meghaladó - beszámolási formát is, mint amilyen az ESG rendszer.

2.2. Zöld is, meg nem is

A bevezetésben – többek elnevezés mellett - zöldnek hivatkozott számvitel eredeti céljait vizsgálva és több szerző (Schaltegger – Burritt 2000), (Csutora 2001), (Pál, 2006) véleményét összefoglalva kijelenthető, hogy az olyan részrendszerként fogalmazható meg, amely azokat a tevékenységeket, rendszereket, módszereket foglalja magában, amelyek egy meghatározott gazdasági rendszer környezeti problémáit vagy a környezetvédelmi tevékenység gazdasági hatásait tarják nyilván, elemzik és jelentésekbe foglalják. Ezek az említett jelentések tekinthetők a mai ESG alapjának, amely lehetővé teszi a környezeti és a gazdasági teljesítmény összekapcsolását és a két teljesítmény közötti kölcsönhatás bemutatását. Alapvetően két – felfogásában eltérő - eljárás különböztethető meg:

- A „halványzöld” megközelítés kevésbé radikális irányzat, mely csak az általános környezeti információk nyilvánosságra hozatalát követeli meg. A vállalatoknak csak a jelentős környezetvédelmi problémáikat és környezeti kiadásait kell bemutatniuk.
- A „sötétzöld” megközelítés a fenntartható fejlődés elvét tükrözi. Megköveteli a szervezet tevékenysége által a Föld egészére gyakorolt hatások, illetve a környezetvédelemhez kapcsolható valamennyi ráfordítás és eredmény számbavételét.

Látható, hogy a halványzöld irányzat megelégszik a vállalatok és természeti környezetük kapcsolatának felületes vizsgálatával és a valóban hiteles információkat csak a sötétzöld megközelítés alkalmazása biztosíthatja. Ha a számviteli információs rendszer nem mutatja be a környezeti információk teljes körét, akkor könnyen előfordulhat, hogy a vállalatok nem foglalkoznak igazán felelősségteljesen környezeti teljesítményükkel.

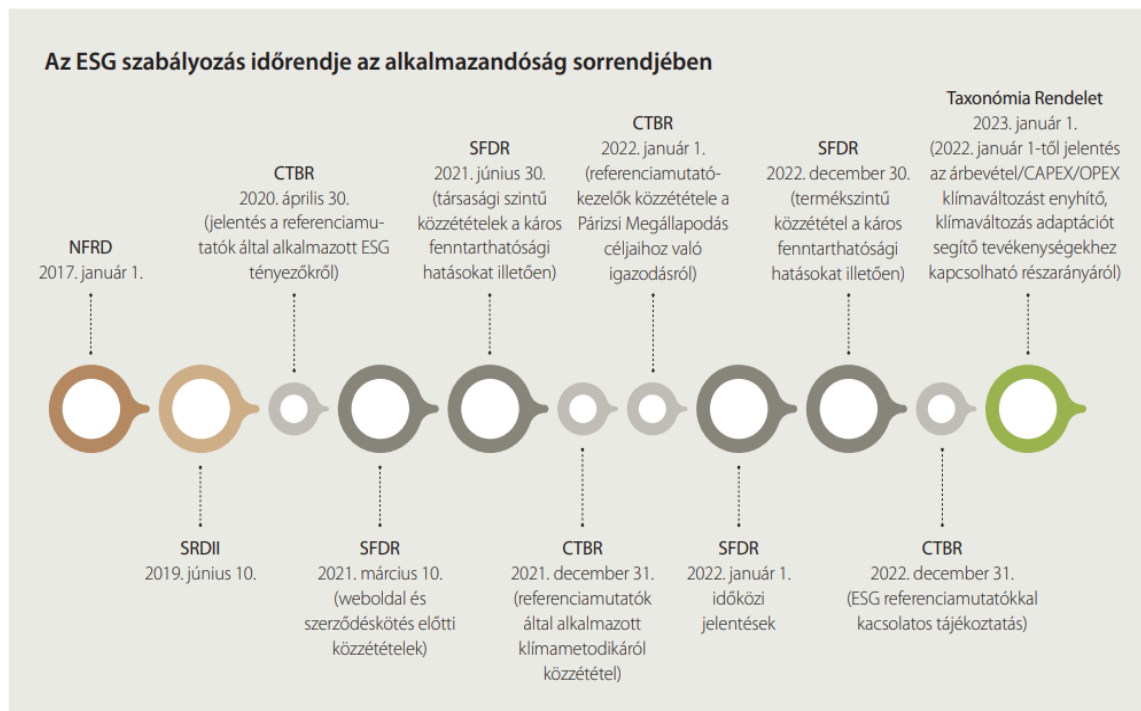
3. A korábbi célok meghaladása – az ESG, mint követelményrendszer

3.1. Jogok és szabályok, a bevezetés ütemezése

Annak érdekében, hogy az EGS mint szakmai szabályrendszer széles körben elterjedjen az Európai Unió megtette a szükséges lépéseket. Tekintsük át ezek fontosabb elemeit!

- Az egységes számviteli irányelv 2014-es módosításával a 2017-es üzleti évtől kezdődően előírásra került, hogy az unióban működő bankoknak és biztosítóknak kötelező nem pénzügyi jelentést - vállalati fenntarthatósági jelentést - is készíteniük kell, olyan információkat nyilvánosságra hozásával, amelyek bemutatják az adott vállalat környezetvédelmi és szociális adatait
- 2019-től uniós iránymutatás szabályozza az éghajlattal és annak változásaival összefüggő nem pénzügyi jelentés részeket, illetve rendelet a pénzügyi szolgáltatók jelentéstételét
- A 2020-ban megjelent taxonómia-rendelet egységes fogalmi és kritériumrendszert hozott létre, amely meghatározta a fenntarthatónak tekinthető tevékenységeket
- 2021-től szigorúbb és részletesebb beszámolási kötelezettséget és kötelező, standardizált jelentéstételt, valamint tanúsítási követelményt vezettek be, valamint előírásra került, hogy a jelentéstételi kötelezettségnek az üzleti jelentés egy erre a célra kijelölt részében kell eleget tenni, 2024. január 1-jétől kezdődően a tőzsdei és nagyvállalatoknak

2021-ben a Budapesti Értéktőzsde jelentési útmutató összeállításával segítette kibocsátóit, amely a következők szerint mutatta be a szabályozás előrehaladását:

4.ábra: Az ESG szabályozás időrendje az alkalmazandóság sorrendjében

Forrás: Bozsik - Forrai – Szalay 2021, p19.

3.2. ESG témakörök

Amennyiben a vállalatok napjainkban nem csak a pénzügyi-számviteli beszámolási rendszerben előírtaknak kívánnak megfelelni, hanem hajlandóak fenntarthatósági és társadalmi szempontokra is figyelemmel működni, úgy erre a legmegfelelőbb eljárás az ESG elvek követése. Az ESG-t a kezdetekben azt célozta, hogy a tőzsdei kibocsátók közzétételeire szánt környezeti információi a befektetők részéről összehasonlíthatók és így értékelhetők legyenek. Miután – a megalapozott befektetői döntések érdekében – az ESG által nyújtott információkra egyre nagyobb igény mutatkozott, az elvárás egyre inkább abba az irányba tolódott el, hogy

szükséges egyfajta beszámolási forma megjelenése, ezért ennek kereteit kell meghatározni önálló keretrendszer formájában, de összhangban a kibocsátott pénzügyi jelentésekkel. Ez még teljes egészében nem áll rendelkezésre, ezért konkrét témakörök, illetve fenntarthatósági jelentésteli standardok kidolgozása került előtérbe. A két leggyakrabban használt jelentésteli keretrendszer a Global Reporting Initiative (GRI) és a Sustainable Accounting Standards Board (SASB).

KÖRNYEZETI		TÁRSADALMI		VÁLLALATIRÁNYÍTÁSI
Klímaváltozás <i>CO₂</i> <i>ökológiai lábnyom</i> <i>környezeti finanszírozás</i> <i>klímakockázat</i>	Természeti tőke <i>vízhiány</i> <i>biodiverzitás</i> <i>földhasználat</i> <i>nyersanyag beszerzés</i>	Humántőke <i>munkaiügyi menedzsment</i> <i>egészség és biztonság</i> <i>humántőke fejlesztése</i> <i>ellátási lánc</i>	Termékfelelősség <i>biztonság és minőség</i> <i>kémiai biztonság</i> <i>fogyasztók védelme</i> <i>adatvédelem</i> <i>felelős befektetések</i> <i>demográfiai kockázat</i>	Vállalatirányítás <i>tulajdonosi szerkezet</i> <i>testület</i> <i>számvitel</i>
Szennyezés és hulladék <i>mérgező anyagok</i> <i>csomagolóanyagok</i> <i>elektronikai hulladék</i>	Környezeti lehetőségek <i>tiszta technológia</i> <i>zöld épületek</i> <i>megújuló energia</i>	Érintettek ellenzéke <i>ellentmondásos beszerzés</i> <i>közösségi kapcsolatok</i>	Társadalmi lehetőségek <i>kommunikáció</i> <i>finanszírozás</i> <i>egészségügyi ellátás</i> <i>táplálkozás és egészség</i>	Vállalati magatartás <i>üzleti etika</i> <i>adózás átláthatósága</i>

5.ábra: Fenntarthatósági témakörök

Forrás: Mayer – Reizingerné, 2022 45p.

3.3. A jelentések formái

Az ESG jelentések alapvetően négy csoportba sorolhatók. Lehetnek

- egyszerű jelentések, amelyek a társaság szempontjából kiemelt környezeti, társadalmi és vállalatirányítási kérdésekről nyújtanak információkat, de nincsenek ESG standardhoz rendelve,
- szabványosított jelentések nevükből is következően konkrét szabványnak megfelelően kerülnek összeállításra,
- tanúsított (hitelesített) jelentések, amelyeket esetében független, harmadik személy tanúsított,
- Integrált jelentések, amelyek olyan nem pénzügyi jelentések, amelyek egy integrált jelentési standardhoz igazodnak, úgy, hogy a pénzügyi-számviteli rendszerekből nyert adatokat az ESG alapján összeállított információkkal együtt mutatják be.

Kiemelve a fenntarthatósági jelentést, ebben javasolt bemutatni:

- a vállalat környezeti, szociális és etikai teljesítményét,
- a vállalati értékeket, elveket
- a vállalat irányítási rendszerének jellemzőit
- a kockázatokat, valamint a lehetőségeket

Ezzel egyrészt a menedzsment megismeri és kontrollálhatja saját eredményeit, illetve hiányosságait, másrészt megfelelően informálhatja a vállalat működésében érintett külső szereplőket is. Ez lehetőséget adhat más vállalatokkal történő összemérésre, illetve saját magával történő szembenezésre is, ezáltal is ösztönözve a fejlődést.

4. Következtetések, jövőkép

Mivel a jelentésekkel összefüggésben tetten érhető célként jelenik a zöld és fenntartható befektetési projektek számának és súlyának olyan módon történő növelése, hogy azok egyúttal gazdaságosak legyenek, tehát befektetési oldalról szemlélve is kedvező kimenettel záruljanak. Várható, hogy az ESG komoly mértékben – a korábbi üzleti gyakorlat tapasztalatai szerint – nem csupán a jelenlegi kötelezettséggel terhelt tőzsdei cégek vonatkozásában, hanem a vállalkozások lényegesen nagyobb számát érintően tendenciaként azonosítható folyamatok jelennek meg, mint például

- a fenntarthatósági szempontoknak is megfelelő vállalatok tőkevonzó képessége javul,
- a befektetők egyre inkább használnak nem pénzügyi információkat is,
- a szigorodó szabályozási környezet, valamint a társadalmi elvárások új feltételeket és információs igényeket generálnak
- a transzparencia és az összehasonlíthatóság szerepe növekszik

Az ESG jelentések térnyerésével összefüggésben – több itt részleteiben nem taglalt további várható hatás és következmény mellett – legyünk figyelemmel két fontos területre:

- a közzétételi követelmények következtében szükséges a fenntarthatósági jelentések külső kontrollja, ezzel pedig a nem pénzügyi beszámolás jelentősége az általános pénzügyi beszámolás szintjére emelkedik
- minden arra utal, hogy a jövő szabványosított ESG jelentési formátuma az integrált jelentés lesz, ahol a pénzügyi és nem pénzügyi információk egyetlen jelentésben koncentrálnak

A várható hatások komoly feladatok elé állítják különösen a könyvvizsgálókat, de a felsőoktatási intézményeket, valamint a kapcsolódó területeket érintett szakképzési rendszereket is. Erre folyamatosan kell készülni, az üzleti gyakorlathoz kötődő képzetek képzési követelményei, tantárgyai és oktatási megoldásai is a témával összhangban történő felülvizsgálatot igényelnek.

Irodalomjegyzék

- Aras, G.- Crowther, D. Evaluating sustainability: A need for standards. *Issues in Social and Environmental Accounting*, 2(1) 2008
- Becsei, A. - Csányi, P. - Bógyi, A. - Kajtor-Wieland, I. - Kovács, L.: A fenntartható bankolás 10 pontja *Gazdaság és Pénzügy* 8.évf.3.sz.2021. szept.
https://bankszovetseg.hu/Public/gep/2021/244-271%20Becsei_P.pdf letöltve: 2023 04 26
- Bozsik, B. - Forrai, M. – Szalay, R.: ESG Jelentési útmutató Budapesti Értéktőzsde, Budapest 2021 <https://www.bet.hu/Kibocsatok/Ajanlasok-kibocsatoknak/bet-esg-/esg-guide> letöltve: 2023 04 16
- Csutora. M.: A környezetvédelmi projektek elemzésének módszertana, Aula Kiadó, Budapest 2001
- Dean, V.: A Primer on Environmental Management Accounting. In: *Business and the Environment*, New York, 2003
- Füredi-Fülöp,J.; Várkonyiné, J.M.: Vállalati öko-mérleg, zöldülő pénzügyi kimutatások lehetőségei és korlátai In: *Mérleg és Kihívások - Fenntarthatóság XII. Nemzetközi Tudományos Konferencia: Konferenciakötet*, Miskolc-Egyetemváros, Magyarország Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar (2022) 760 p. pp. 83-89.,7 p.

- Füredi-Fülöp, J. - Murányi, K. - Várkonyiné, J.M.: Digital solutions in the world of accounting. In. Yuliia Serpeninova. Aspects of Financial Literacy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference March 22-23, 2021. (2021), p 98
- Kerekes, S. – Szlávik, J. A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei KJK. Budapest, 1996
- Mayer, R. - Reizingerné D. A.: ESG: Hitelesség a számok mögött- Az ESG-Minősítések megbízhatósága (2022) <http://szak-ma.hu/tanulmanyok/esg-hitelesseg-a-szamok-mogott-az-esg-minositesek-megbizhatosaga-103373> letöltve: 2023 04 06
- Minden, amit tudni kell az ESG-ről. Deloitte Magyarország <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/energia-energiahordozok/articles/minden-amit-tudni-kell-az-esgrol-deloitte-cikksorozat-tozsdei-kibocsatoknak>. letöltve: 2023 04 09
- Pál, T.: A számvitel és a számviteli információ a gyakorlatban. Zöld számvitel. In.: Almássy, D.-Kántor, B.-Musinszki, Z.-Pál, T.-Várkonyiné, J. M.-Verebélyi, L.: Számviteli rendszerek Economix Kiadó, Miskolc, 1996
- Schaltegger, S. - Burritt, R.: Contemporary Environmental Accounting Issues, Concept and Practice. Routledge 2000. London

KISVÁROSOK ÚJ SZEREPEI, TEENDŐI A TELEPÜLÉSRENDSZERBEN

Piskóti István
Miskolci Egyetem

A városi szerepkörök, a városi ranghoz kapcsolódó funkciók, elvárások, teendők a társadalmi, gazdasági, technológiai változásokkal folyamatosan készítetik alkalmazkodásra a településeket, s megfelelőségük alapján szereznek vonzerőt, pozíciót (Beluszky-Sikos (2020)). A kisvárosok fejlődési reneszánsz előtt állnak, a fenti folyamatok felértékelik, vonzó lehetőséggént megjelenítik a kis- és középvárosokat, ösztönözve az elmúlt évtizedet leépülési, elvándorlási folyamatainak visszafordítását. A lehetőségek előnyé formálásához legtöbbször mind koncepcionálisan, mind a fejlesztési stratégiai, mind az operatív szintű programok, cselekvések terén érdemes újra gondolni a jövőt. Minden város számára alkalmas sikerszerepek, sikerstratégiák itt sincsenek, sőt sajátos módszertani KKV-(kis- és középvárosi) deficitet találunk, mind a városfejlesztés, mind a városmarketing terén egyaránt. A tanulmány egy speciális adottságú abaúji kisváros, Szikszó⁹ modell-alkotó megközelítési terveit, megoldásait, ötleteit vázolja fel, közben bemutatva az azokat alátámasztó szakmai, szakirodalmi és közvetlen alkalmazói elemzéseket, kutatási eredményeket (Piskóti-Marien-Papp 2020), Piskóti (2021,2022)¹⁰, feltételezéseket és gyakorlati példákat.

Bevezetés

A versenyelőnyökre, sikerre törekvő marketingorientált területfejlesztésben és menedzsmentben túl kell lépni a klasszikus gazdasági (növekedési, sőt ipari) versenyképességi megközelítésen, alapelvein. Helyette egyre inkább – a hatékony (korlátozott) erőforrásfelhasználás és újrafogalmazott hatásosság érdekében - *a coopetition* – az együttműködve versenyzés – megoldásait kell előtérbe állítani, s egyre inkább az érintett szereplők társadalmi kooperációjának erősítésével *a helyi lakosság „jóllétét”, vagy nevezhetjük azt „trendi módon”, boldogságának elérését tartva a városok küldetésének, alapcéljának.* A tanulmány alapvetően a kisvárosoknál történt vizsgálódások, kutatások eredményeire épülően - az alábbi kiinduló feltételezések vizsgálatára, következtetéseire tér ki.

1. A helymarketing, a *társadalmi marketing olyan integrált megjelenése*, ahol az üzleti és társadalmi érdekek, marketingmódszerek modell értékűen összehangolhatóak.
2. A helymarketing *duális jellegű*, a városfejlesztés és menedzsment integráns részeként - a kínálatfejlesztés és kommunikáció köré rendezendően – egy *hatékony társadalmi és üzleti innovációs-portfólió menedzselését támogató* stratégiai és operatív marketingmegközelítésként, program kialakításként és működtetésként jelenik meg.
3. A város identitásának, márkájának és imázsának tudatos megalkotása érdekében – a tényszerű fejlesztés és kommunikáció révén – egy városmárka-portfólió létrejöttével a hely vonzerejét demonstráló, pozicionáló tartalom, versenyképességi alap jön létre, melynek célcsoportokban történő visszatükröződése, imázsa a magatartások, döntések alapvető meghatározója. Így válik az *elégedettség alapú megközelítésen nyugvó identitás-építés* a sokelemű hely-marketingmenedzsment rendszer központi elemévé.

⁹ a tanulmány a szakirodalmi, helyzetelemzés mellett a szerző saját, a szakma-területért felelős alpolgármesteri megbízására is épül,

¹⁰ A tanulmány a Miskolci Egyetem Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram megvalósítása, annak Creative Region III. részprojektje támogatásával, illetve a szerző MNB Tudásközpont (NJE) Gazdaságföldrajz és Településmarketing Központ kutatójaként végzett „helymarketing” program eredményeire is épül.

4. *A kisvárosok sajátos (fejlesztő, pozicionáló, kommunikáló) hely-marketing alkalmazást igényelnek, hogy a nagyvárosok és a kistelepülések, falvak közötti „közvetítő – koordináló szerepüket betölthessék a településrendszer cooperation modelljével.*

A városmarketingben, miként a vállalkozások marketingje terén is megtalálható az ún. KKV probléma, mely esetünkben a kis- és középvárosok fejlesztési és marketingmódszertani „relatív elhanyagoltságát” jelenti. Különösen előtérbe került ez az elégtelenség, az alacsony hatékonyság az elmúlt évek folyamatai következtében, azaz:

- Gyorsuló társadalmi, gazdasági, területfejlesztési új trendek erősen, s jórészt pozitívan érintik az elmúlt évtizedekben nem éppen előnyös visszafejlődési folyamatokat megélt kisvárosokat.
- Válságból eredő kényszerek és a pozitív társadalmi-gazdasági lehetőségek együttes kihívása jelenik meg ezen település típus számára.
- A korábban hiányzó politikai, kormányzati és szakmai figyelem a kis- és középvárosok irányába megerősödik.
- *A nagyvárosra koncentráló marketing, társadalmi marketing elhanyagolt terepéből kilépve felértékelődik, megújul, kialakul a kisvárosmarketing gyakorlat, mely széles hazai szakmai együttműködésére építhet.*
- A szakmai, módszertani szervezeti és személyi felkészültségek a kisvárosi programokban érintettek, stakeholderek közötti tudatos, irányított sokszereplős tudás- és tapasztalatcserével (benne az egyetemek felvállalt szerepével) erősíthetőek.

A kisvárosok lehetőségeit és veszélyeit befolyásoló releváns trendek, úgymint – a lakosság környezet- és egészségtudatosságának, a fenntarthatósági, a biztonsági elvárásainak növekedése, a nagyvárosok ezirányú kockázatai következtében megjelenő vonzerő-csökkenése, az alternatív városfejlődési koncepciók megjelenése, a vállalkozói szféra üzleti innovációorientáltságának, társadalmi felelősségvállalásának, kooperációkészségének erősödése és összefonódása, az Egyetemek új generációs térségi, társadalmi szerepvállalása (Piskóti-Morva 2022), az „alternatív-jellegű” újturizmus fejlődési, keresleti irányai (slow-turizmus, Healthy Lifestyle, kreatív stb.) valamint az új üzleti marketingkorszakok (3.0, 4.0, 5.0 és a H2H), a társadalmi innovációk és a társadalmi marketingalkalmazások terjedése mind-mind stratégiai válaszokra készítetik a kisvárosokat. Mindezek összességében *kedvező terepet jeleznek az ambiciózus, tudatosan fejlesztő, újra pozicionáló kisvárosi törekvések számára*, hiszen a kisvárosi versenyképesség alapjai legalább olyan szélesek, legalább olyan sokrétűek, mint a nagyoké, de jól kell kombinálni azokat. Ugyanis,

- ellentétben a szakmai várakozásokkal, a városok népességmérete nem határozza meg a kultúrában és a kreativitásban mutatott teljesítményét, vonzerejét, a kis- és közepeseknek is adódik kellő terep Kresl,P-K.-Ietri,D.(2019),
- általában a kis- és közepes méretű városok különösen „jók lehetnek” a „kulturális sokszínűség – a vibrálás”, a kreativitás és az „inspiráló-fenntartható környezet” terén.
- a kisvárosok leginkább megjelenő fontos vonzerői, versenyelőnyei (Kresl és Ietri 2019)
 - az elhelyezkedése - gyakran közel vannak a hagyományos és kreatív iparágak számára fontos „nagyvárosi” erőforrásokhoz;
 - a kulturális javak relatív gazdagsága;
 - a magas életminőség feltételek;
 - a magas szintű boldogság feltételek;
 - az oktatási, tudás erőforrások elérhetősége,
 - a helyi társadalmi tőke ereje;
 - az induló vállalkozások és innováció készségek inkubációs környezete.

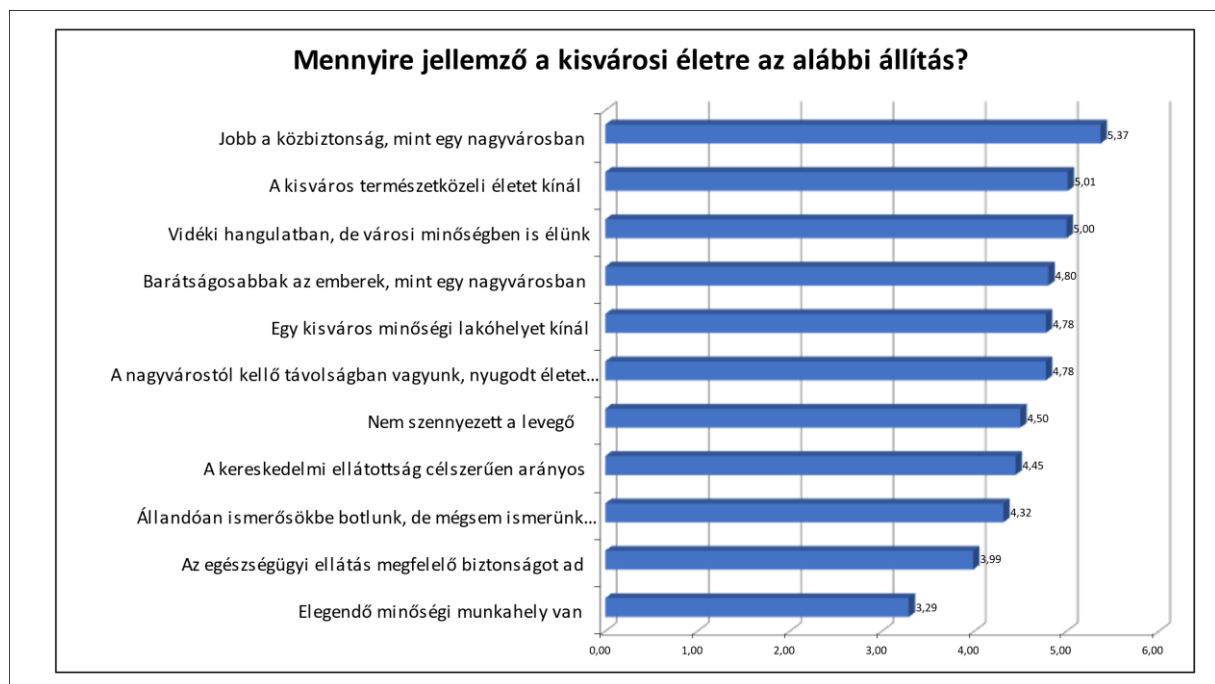
Marketingorientált, „elégedettség-alapú” kisvárosfejlesztés

A kisvárosi fejlődés jó megoldásainak megtalálása tudatos helyzet és szituációelemzésre, kooperatív, közösségi jellegű stratégiai tervezésre, gondolkodásra épülhet, ahol:

- alapos a kompetencia- és problémafeltárás, a kisvárosi önértékelés, a jövőelképzelés elemeinek kiinduló megismerése érdekében az adatok, statisztikák mellett, városvezetői, lakosági, vállalkozó, különböző célcsoporti megkérdezést célszerű végezni, sok-sok vitafórum által, a műhelyszerű alkotás lehetőségét célszerű alkalmazni,
- a kisvárosi marketing modell-példáját csak egy teljes tervezési, városmarketing rendszer és folyamat kialakítása után operatív cselekvéssé kell formálni.

Mitől jó egy kisváros, megfelel-e feladatainak, szerepének kérdésekre egy az online kérdőív formájában lebonyolított – hetven kisvárosi vezető megkérdezésének néhány jellemző, fontos részeredményét mutatom be (Piskóti-Marien-Papp 2020),

A legfontosabb kisvárosi előnyként a biztonság, természetközelség, városi életminőség, vidéki hangulat, emberek barátságossága mellett a minőségi lakóhely jelenik meg, míg a gyengébb pontokat az egészségügy, a minőségi munkahely hiányában határozták meg a városvezetők.

1. ábra: A kisvárosi élet jellemző dimenziói

Forrás: Piskóti-Marien-Papp 2020, empirikus kutatás alapján

A kisvárosok többsége bizonyos térségi, adott esetben járási központ szerepet tölt be, annak különböző funkcióiban, a közigazgatás, a kereskedelem, az egészségügy, oktatás, szabadidő eltöltés, gazdaságszervezés vonatkozásában egyaránt. *Mindezekre is épülően a kisvárosok a jövőben felértékelődhetnek a településrendszerben, hiszen a nagyvárosok és a falvak közötti összekötés, „zsilipelés” révén, nemcsak ötvözője a két életforma előnyeinek, de a más falusi lakóhelyiek számára életmód-kiegészítő (természetközelség, oktatás, vásárlás, szórakozás stb.), társadalmi problémák csökkentő (munkahely, közszolgáltatások stb.) szerepet is játszik.*

2. ábra: Kisvárosi szerepek a településhálózatban

Forrás: Piskóti-Marien-Papp 2020, empirikus kutatás alapján

Felértékelődő kisvárosi életforma, mint lehetőség konkrét vonzerővé alakítása, csak akkor realizálható nemzetközi trend, ha

- kialakul és vonzóvá válik az új típusú – városias szolgáltatásokat, a helyi hagyományokat és a természetközelséget ötvöző - működés, s eredményeként a kisvárosi „jóllét”, melyhez célzott, adaptált fejlesztési és marketingmódszertanok, a kisvárosi sajátosságokat kezelni tudó, jól pozicionáló modell-megoldások szükségesek.
- a (részben hiányzó helyi) szakmai, módszertani, adaptált fejlesztési megoldások nehezítik ugyan a gyors lépések megtételét, de ha a városfejlesztők, városvezetők, s minden érintett együttműködésre nyitott, akkor a fejlesztési folyamatok megerősödnek, felgyorsulnak,
- a nemzetközi gyakorlati tapasztalatokra, a hazai sajátosságok kutatására épülően jellemző kis- és középvárosfejlesztési típusok, adott esetben minta-forgatókönyvek határozhatóak meg, jó gyakorlatok terjednek el, melyből modell-keretek alakíthatóak ki.

Modell-megoldási lehetőség a „slow város” filozófia, stratégia és gyakorlat

A nagyvárosiasodás, a globalizáció – a városi identitás homogenizálódása által – s az erre épülő adaptációk gyakorta elveszítik vonzerejüket, „idegen”, más városoktól átvett megoldások – különösen, ha nincs kapcsolatuk a helyi identitással egyre kevésbé működnek.

Mivel a „problémamegoldó rohanás” a városainkat egyre zajosabbá és stresszesebbé teszi, az újabb városfejlesztési megoldások egyre inkább felmutatnak egy olyan, lassabb alternatívát – a „slow várost” –, mely a minőségi (kis)városi élet és feltételrendszereinek kidolgozását, megvalósítását javasolja. A nemzetközi „Cittaslow-mozgalom” a „lassú város megoldással” emberi léptékű, ökológiai szempontból tudatosságra, fenntarthatóságra törekszik, a helyi élelmiszerek előállításának reneszánsza, a városi hagyományok és a közösségi helyek újra értelmezése, felerősítése révén. A mozgalom és szakmai szövetség célja a helyi lakosság életminőségének, az „alapcél jóllétnek” a javítása az 50.000 főnél kevesebb lakosú kis- és középvárosokban, a helyi „értékek” megóvásán és fenntartásán keresztül.

A slow-város - mint tudatos városfejlesztési módszertan - minősítő kritériuma jobbra kialakultak, 7 részterületen, 72 kritériumnak kell megpróbálni megfelelni a csatlakozni, a címet elnyerni akaró „helyeknek”. Ezek az alábbi stratégiai és operatív működést igénylik:

- *Tudatos és hatékony energia- és környezetvédelmi gyakorlat* (parkok és zöldterületek, megújuló energia, közlekedés, újrahasznosítás stb.)
- *Összehangoltan építkező infrastruktúra-fejlesztés* (út, járda, csapadékvíz, víz, szennyvíz, energia hálózat, közvilágítás, alternatív mobilitás, kerékpárutak stb.)
- *Arányos, életminőséget védő gazdaság, ipar-fejlesztés* (befektető-fogadás, barnamezős és peremterületek hasznosítása, új technológiák alkalmazása, helyi vállalkozások erősítése stb.)
- *Integratív mezőgazdasági, turisztikai és kézműves-gazdaság támogatása* (egészséges, helyi élelmiszerek előállítás, a kézművesség értékének növelése, slow-turizmus építése stb.)
- *A vendégvárás, vendégszeretet, szolgáltatói minőség növelése* (piaci szereplők tudatossága, belső együttműködések, képzések stb.)
- *Társadalmi kohéziót erősítő megoldások* (egészségtudatosság, fogyatékkal élők integrációja, fellépés a szegénység ellen és a kisebbségek érdekében stb.)
- *Partnerségi, együttműködési erőforrásainak tudatos integrálása* (térségi integráltság, hasonló értékeket valló szervezetekkel, városokkal való országos és nemzetközi együttműködés)

A slow-alapú városfejlesztés *nem egyszerűen eseti beavatkozásokra, hanem tudatosan irányított, határozott, magabiztos városstratégiai fejlesztési és (együtt)működési gyakorlatra, rendszerre kell, hogy épüljön.* Ez a szükséges teendőkör nagy kihívást jelent a városmenedzsment, s a közösség számára egyaránt. Az elmúlt évtizedben számos ország indított kormányzati programokat, nyújtott szakmai és pénzügyi támogatásokat a kisvárosi minta-modellek megtalálása, módszerek kidolgozása érdekében.

Láthatóan a siker érdekében *négy dimenzióban kell a kisvárosi társadalmi fejlesztőknek, társadalmi marketingeseknek mozogniuk, összhangot teremteniük, úgymint*

- *a szabályozott folyamatokban,*
- *a számos érintett szereplő (stakeholder) együttműködésében,*
- *a terület, a fizikai megvalósítás tereinek arányos kihasználásában, annak szabályaiban és*
- *az alkalmazható fejlesztési és marketing eszközök rendszerében.*

A német kormány 2019-ben, a kisvárosok fejlesztésére olyan módszertani „segédletet” dolgoztatott ki, melyben a stratégiai alapvetések mellett, követendő példákat is felvázolnak. (BBSR 2019) A „kisvárosi belső-fejlesztés” tíz stratégiai elvét, szemléleti és tevékenységi alapját a tanulmány a következőkben foglalja össze:

1. *Kritikus állapotfelvétel elvégzése – a „hol és a hová tartunk” meghatározása!* Az elemzésre épülő jövőkép és lehetséges perspektívák közös kijelölése, a kulcs-beavatkozások, s a valós és potenciálisan bevonható erőforrások, a realizálási irányok meghatározása.
2. *A kisváros-fejlesztés szükséges stratégiai partnereit magában a közösségben keressük!* Vegyük számba a jelenleg aktív aktorokat, értékeljük a meglévő kooperációk értékét a fejlesztési célok dimenziójában, nyerjünk meg új belső együttműködőket, hozzunk létre új közösségeket, vonjunk be illeszkedően külső szolgáltatókat, s mindezen partnerségeket megállapodásokkal erősítsük meg. Így lehet maga a kisváros a projektfejlesztő.
3. *Építsük ki a magán-tulajdonosok, vállalkozások számára a szükséges támogatási (részvételi) kínálatot, együttműködési ajánlatok, nyitott projekteket!* Ismerjük, s alakítsunk ki az (ingatlan) tulajdonosokkal, vállalkozásokkal informális, majd ténylegesen definiált, szervezett kapcsolatokat a lehetséges hálózati építkezés érdekében! A helyi „gazdaságpolitika” szabályokkal, szolgáltatási és pénzügyi (helyi adó, támogatások, kedvezmények) ösztönzőkkel tudja bevonni ezt a kört is az aktív szereplők közé.

4. *Elköteleződés, a saját, helyi kezdeményezések támogató légkör kialakítása, mint helyi „erőforrások” felszabadítása!* A gyakori negatív vélemény és passzív magatartás-spirálból az ötletek generálása, ösztönzése, a kis közösségi kezdeményezések összefogó támogatása, visszacsatolás, keretadás, a helyi igazgatás és civil szféra kooperációjának menedzselése erőt képes adni a helyi fejlesztésnek.
5. *Minden élethelyzetben jól élni, azt jelenti, hogy minden generációt egyaránt szolgáló, átfogó feltételeket kell kialakítani!* Mindez egy sokelemű elégedettségmérésre, szükséglet és igénymeghatározásra épülhet, melyhez az ingatlan-fejlesztéshez és menedzsmenethez elengedhetetlen partnerségeket (tulajdonosok, ügynökök, önkormányzati rehabilitációs és üres ingatlan kezelése, szociális rendszer stb.) kell modell-projektet kialakítani.
6. *A városmagot, belvárost a szomszédos területekkel, közösségekkel funkcionálisan összehangolva, együtt kell fejleszteni!* A szinergia-hatásokat, kölcsönhatásokat kihasználva a különböző tartalmú és minőségű funkciókat értékelni és az esetleges ellentéteket szükséges kisimítani. Innovatív szolgáltatások létrejöttét a kereskedelem, a turizmus terén, szálláshelyek, városbejárás stb. kísérleti, bátor megoldásokkal, infrastruktúra-fejlesztéssel kell támogatni, megerősíteni.
7. *Zöldterületeket, szabadidős-tereket összehangoltan alakítsuk ki!* A zöldterületek, szabadidős infrastruktúra nem csupán a városképi, arculati szempontból, hanem funkcionális városfejlesztési oldalról is fontos, impulzusadó
8. *A közszolgáltatási, kereskedelmi kínálatot erősíteni, tervezni, irányítani kell!* Az ellátás jelenlegi formáinak, s a lakossági igényeknek az értékelése után a szükséges változtatások, bővítés, területi áthelyezés, integrálási irányok meghatározása után támogatási formákat (bérlemények, piactér, alternatív-kiegészítő közösségi szolgáltatások) a lakosság, az egyesületek és a vállalkozások számára egyaránt kooperatív módon kell kialakítani.
9. *Meg kell határozni a kisváros kulcsingatlanjainak, emblematikus épületeinek, identitást hordozó hagyományainak, eseményeinek, településhez kötődő ismert személyeinek körét,* melyek az funkcionális fejlesztés mellett, pl. turizmusteremtés által, újra pozicionálásának, konkrét fejlesztési koncepciójának alapjai lehetnek.
10. *A bátor kísérletezés, a stakeholderek meglévő kompetenciáira, tapasztalati kincsére épülően – különböző innovatív technikákkal történő – új megoldásokat generálása,* azok kísérleti bevezetése, kreatív felhasználásához megfelelő források szervezése elengedhetetlen erőforrás lehet. Ezen rugalmas gyakorlat új jövőbeni perspektívákat, stratégiai célokat eredményezhet.

Az összefoglalt – az együttműködésre és tudatosságra épülő - módszertani elvek, jó kiindulást képeznek, tanulnivalók, ugyanakkor *a kisvárosok sokszínűek, sokoldalúak, nincsenek sablonmegoldások, szerves, arányos fejlesztésük mindig egyedi megoldást, program és projekt-kombinációt kíván.* A kiemelt pozitív társadalmi-gazdasági trendek, a szakmai eszközrendszer bővülése a kis- és középvárosok megújulási, újrapozicionálási törekvéseit indította el.

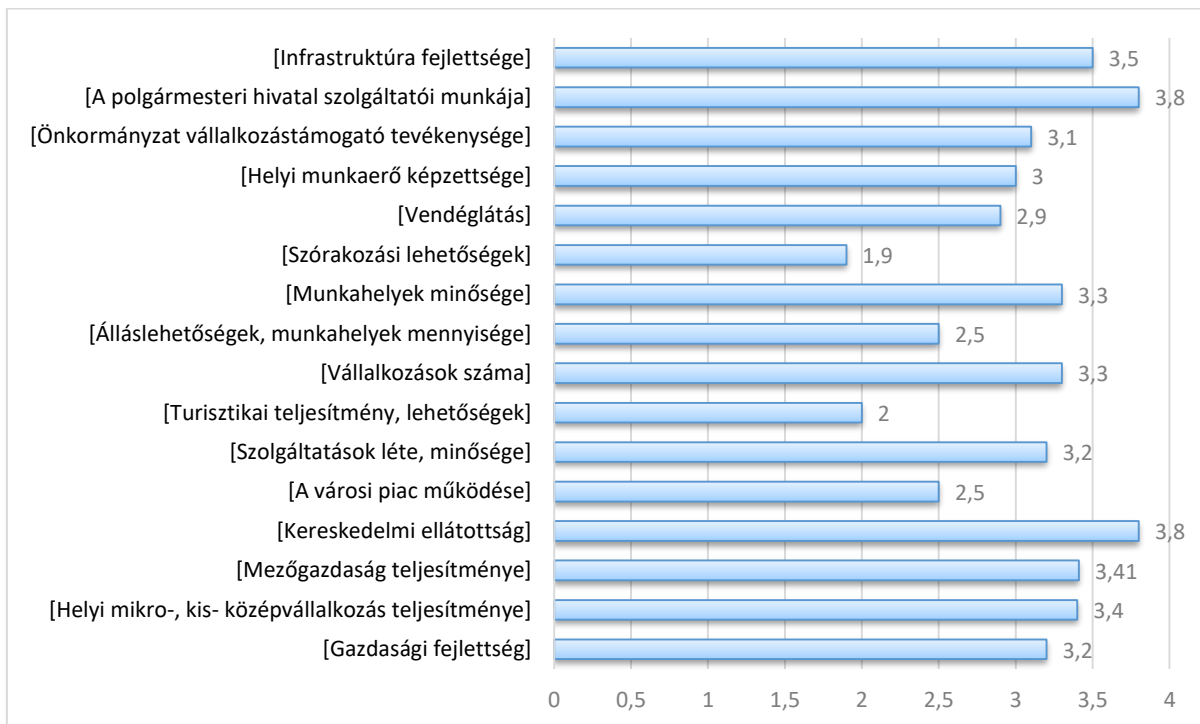
Szikszó, az abaúji kisváros újrapozicionálása

Szikszó, mintegy ötezeröttszáz lakosú észak-magyarországi kisváros, Miskolctól bő tíz kilométerre az M30-as autópálya, illetve a 3-as főút mentén Kassa irányába haladva.

Itt kezdődik az egykori Abaúj vármegye, melynek az első világháborút követően a város a székhelye volt, éveken át „Abaúj kapujaként” emlegették. Ma is – huszonnégy települést összefogó - járási székhely. Természeti környezetének jellegét a városon átvezető kis patak, a Hernád folyó közelsége, a településbe nyúló dombosság, a „szőlőhegy”, s a jó termőföldjei adják meg. A városban gimnázium és szakképzők működnek. Az alapvető kereskedelmi szolgáltatások mellett, jó színvonalú uszodája, sportcsarnoka, bringa-kertje van. Mintegy húsz év tudatos fejlesztési projekt révén történelmi belvárosa gótikus műemléktemplommal, parkkal

egyben „kényszerű” rendezvényhelyszín is. Ezen túl nincs igazán belvárosi zöldterület. A sportpályát az korábbi városvezetés eladta, iparterületté nyilvánította, mely folyamatot sikerült visszafordítani. A korábbi, erőltetett, átgondolatlan, de szerencsére alig sikeres ipartelepítés „szétzilálta” a város természetesen fejlődött, fejlesztett városrészeit. Több évtizede nem volt jelentős lakóövezetfejlesztés, A turizmus, a vendégforgalom teljesen hiányzik, bár szándékok, részben ötlettervek korábban is fogalmazódtak meg. A „jövő útjain” üzenet mögé egyedül a mintegy évtizede a városba települt, azóta világcéggé fejlődött HELL cégcsoport adott értéket, pozíciót, melynek egyik italmárkája a város középkori elnevezésének mutációjával, s a várossal való tudatos összekapcsolásával (XIXO) jelentősen növelte annak ismertségét. A város tudatos fejlesztése, pozicionálása mindenképpen szükségessé vált, melynek egyik fő kérdése, milyen irányba, a korábbi passzivitással a „cég-városává” válni, vagy saját arcot, értéket teremteni a történelmi (Rákóczi Zsigmond, Thököly Imre győztes csatái, a reformációban megjelenő, s a megyeszékhelyi szerep) és a természeti értékek, hagyományok bázisán önmagát pozicionálni, s többek között a céggel (is) stratégiai szövetségben azt megvalósítani.

A jelenlegi városvezetés ez utóbbit választotta, s egy saját kisvárosfejlesztési modellre törekedve, alapos környezeti és helyi helyzetelemzési folyamat, majd sokelemű közösségi jellegű tervezési lépések után az új városfejlesztési koncepcióban, majd az integrált településfejlesztési stratégiában konkrét célokká, stratégiai programokká formálta azt.

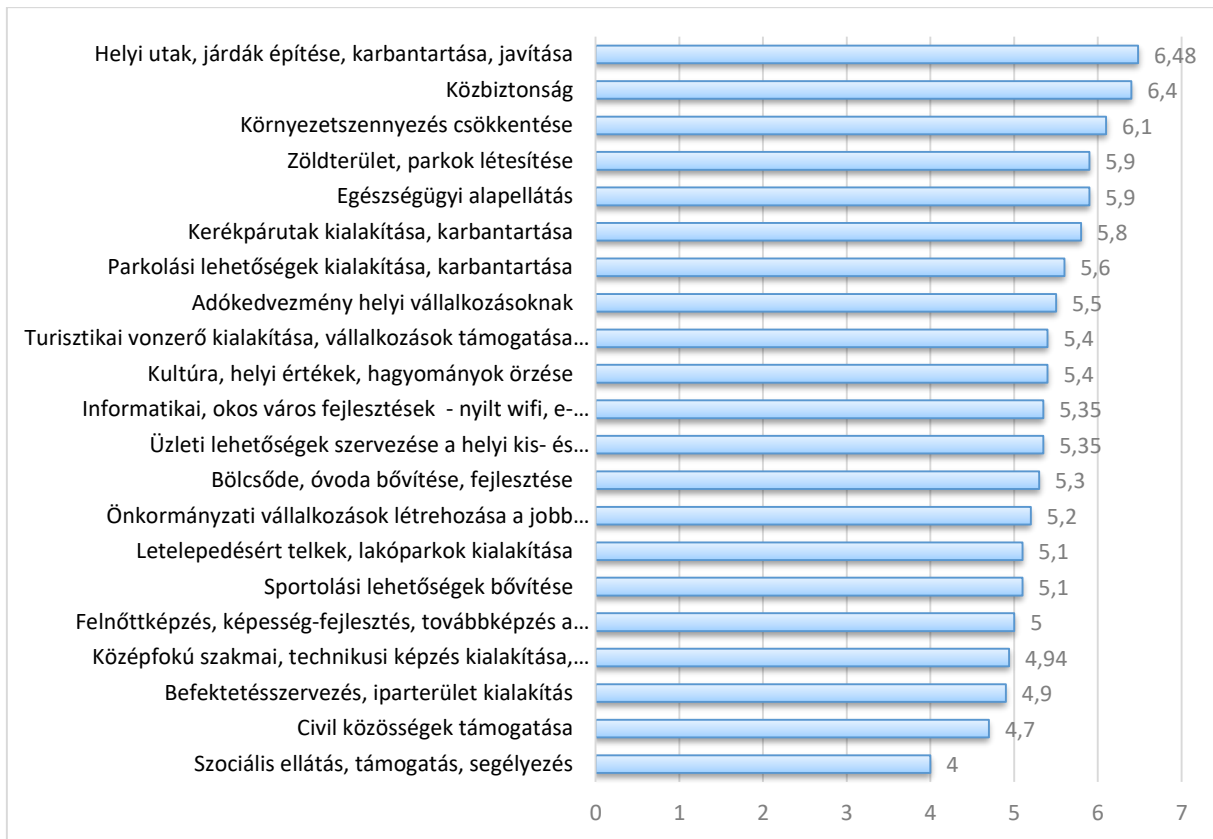

3.ábra: Városteljesítmény fő elemeinek lakossági értékelése (1-7 skálán)

Forrás: Várostervezési kutatások alapján

Az elemzéshez kapcsolódó megkérdezések eredménye, melyben elsősorban a témák, paraméterek adhatnak általános tervezési háttérrel. A lakosság alapvetően elégedetlenségét fejezte ki az elmúlt évtized eredményei kapcsán, különösen az életminőségi elemek, az infrastrukturális lemaradások, a minőségi munkahelyek, a szórakozási lehetőségek, a vendéglátás, vendégfogadás és kereskedelmi feltételek szükséges fejlesztése terén. Nem véletlen az a sorrend, mely a város forrásai felhasználása terén határozott prioritásokat

foglalmaz meg az alapvető életheleti, biztonságos, kényelmes, praktikus városi szolgáltatások, feltételek biztosítása irányába

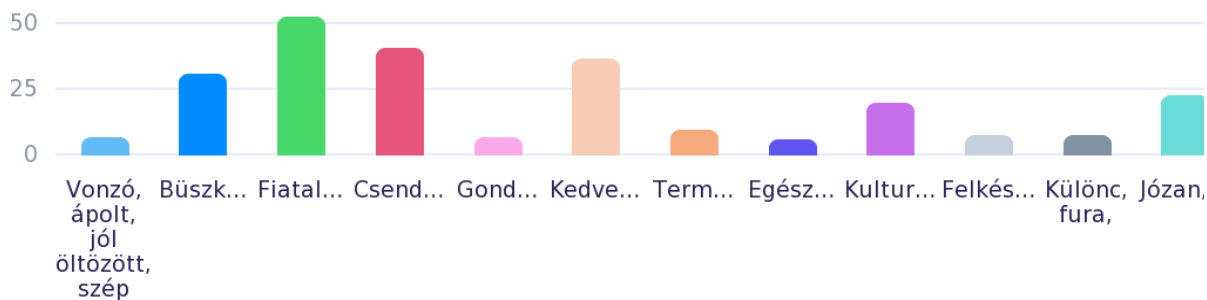
4.ábra: A városi pénzügyi források lakosság által preferált felhasználása (1-7 skálán)

Forrás: Várostervezési kutatások alapján

Az integrált városfejlesztési stratégia számos konkrét fejlesztési súlypontjait, témáit, azok preferenciáit külön kiemelten értékeltettük, mely felhívta a figyelmet a lakosság és különböző szegmensei eltérő preferenciáira, ugyanakkor a „közös infrastrukturális és biztonsági alapelvárás” kiemelt kezelésére.

Milyen irányba fejlesztené a várost, mely területre helyezné a súlypontot, hogyan pozicionálná Szikszót? Milyen városnak tudná elképzelni a jövőben? – jellegű kérdésre adott válaszok, a fejlesztési súlypontok, a jövőképelemek prioritásainak meghatározásában a lakosság alapvetően megerősíti a célul kitűzött slow-városi elveket, ahol az iparosítás eröltetése helyett helyi értékeket, hagyományokat, környezettudatosságot, tudást-oktatást és a szolgáltatások fejlesztését emelték ki, míg bizonytalanság, vélhetően információhiányt tükröz a digitális, smart városi fejlesztések alulértékelése.

A klasszikus „városszemélyiség” megtestesítésére vonatkozó kérdésben emberi tulajdonságokkal kértük jellemezni a várost, melynek eredménye izgalmas, hasznos aspektusokra hívta fel a figyelmet.

5.ábra: Ha Szikszó, nem város, hanem ember lenne, miként jellemezné a személyiségét, "emberi" tulajdonságait?

Vonzó, ápol, jól öltözött, szép - Büszke, önérvényesítő, lokálpatrióta - Fiatalos, kezdeményező, megújuló - Csendes, visszafogott, unalmas - Gondoskodó, nagylelkű, segítőkész - Kedves, barátságos, vendégszerető - Természetes, természetkedvelő, környezettudatos magatartású - Egészséges, sportos, edzett - Kulturált, kreatív, alkotó - Felkészült, okos, modern, innovatív - Különc, fura, - Józan, reális, gondolkodó

Forrás: Várostervezési kutatások alapján

A személyiségelemekben még keverednek a csendes, visszafogott, unalmas város érzések, a formálódó, optimista és határozott fejlődni akaró, azt támogató tulajdonságok elismerésével. Mindezek megfelelő lakossági támogatói, bizalmi alapot jeleztek a város újrapozicionálására.

Mindezen kutatások, majd a „várostervezési esték” programsorozat beszélgetései alapján született meg a város jövőképe, s fejlesztésének célrendszere, stratégiai prioritásai az újrapozicionálásában. A mintegy 15 évre megfogalmazott jövőkép fő tartalmi elemei az alábbiak:

„Szikszó – hatezer lélekszámú – erős identitású, vonzó arculatú kisváros – mely fejlődésében a fenntarthatósági, a slow elvre épülő törekvések mellett a „kreatív, életmódtudatos városfejlesztési modell”, s egy kooperatív városmenedzsment, városmarketing sikeres példája.

A lakosság életkori összetételében megerősödött a középkorosztály részaránya, mely a nemzetközi ipari és turisztikai befektetések munkahelyteremtő vonzerejére, s a lakóparképítési, lakásfejlesztési programra érkező új polgárok révén jött létre. Pozitív a város természetes népességnövekedése is, s az életmód-változás következtében az átlagot meghaladja a születéskor várható élettartam.

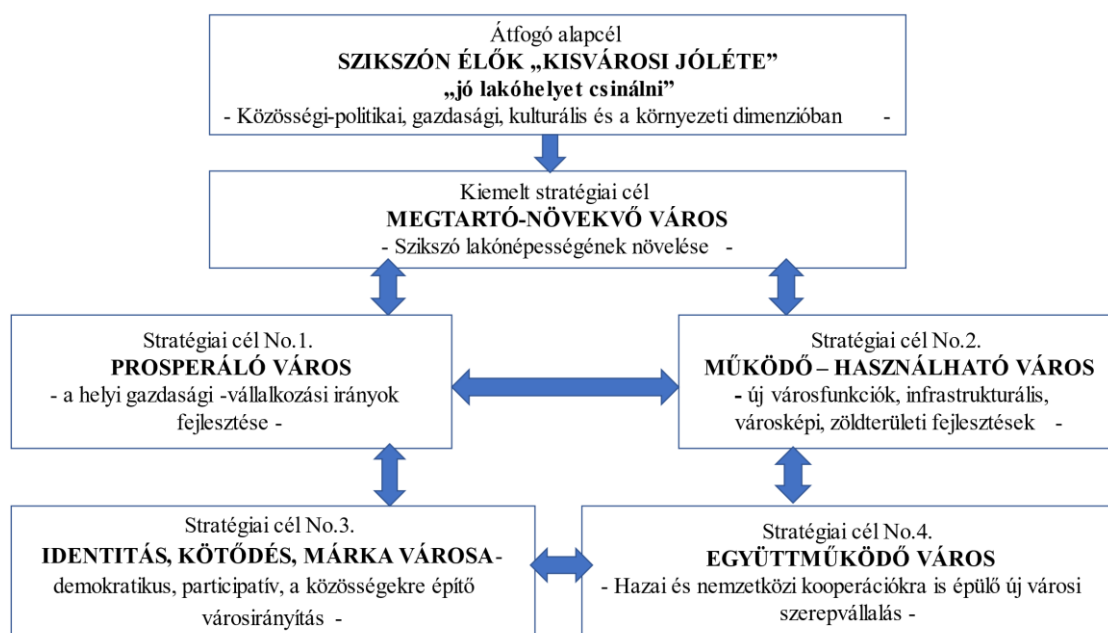
Szikszó az önálló, vonzó kisváros jellege mellett, hatásos térségi központ szerepet is betölt. A közös önkormányzati hivatalban együtt dolgozó településeken túl, a közvetlen szikszói-járásai településekkel történő számos szakmai, s ebben a mezőgazdasági integrált termelői, oktatási-képzési együttműködés is turizmus is megjelenik. Szikszó – kiemelt integrált hatású fejlesztési, pozicionálási stratégiájaként – a megvalósult turizmusteremtése lehetővé teszi, hogy kiépítse a Miskolc-térségi, az abaúji és a zempléni desztinációkhoz történő kapcsolódást, illetve az egészséges életmód, a kreatív-turizmus és rendezvények témában nagytérségi együttműködési hálózatot kezdeményező szerepének betöltését. Szikszó város kezdeményezésére és szakmai koordinációjával eredményesen működik az abaúji települési szövetség és program. A város a hazai országos települési szövetségek, kisvárosi együttműködések, a hagyományos és bővülő nemzetközi partnerségek mellett a „cittaslow”/slow (majd a kreatív) városok szervezethez is csatlakozott. A város egyedi értékének összetevői az alábbiak:

- A tradicionális kisváros jelleg, ennek megfelelő sajátos hangulatú, kellemes építészeti arculattal, melynek megóvása, folyamatos felújítása megtörténik. Ezen jelleg is fontos eleme a város egyedi értékének és kiemelkedő szerepet játszik abban is, hogy a városban élők jól érezzék magukat, erősödik identitásuk, lokálpatriotizmusuk.
- Belváros szakrális ereje identitásformáló, történelmi vármegyeszékhely jellegéből is következően, az „abaújiság” egyik hordozója, mely turisztikai vonzerővé válik.
- Kedvező földrajzi elhelyezkedés és elérhetőség: Miskolc agglomerációjában élvezzi a nagyváros közelségének előnyét, de önálló kisvárosi identitását megőrizve teremt munkahelyeket és kínál prosperáló gazdasági környezetet a kis és nagybefektetőknek.
- Múltjából építkező, gazdag hagyományokkal rendelkező, identitását őrző és erősítő, a helyi közösség erejére támaszkodó, de a modern kultúra elemeit is befogadó, a kínálatába beépítő város.
- Magyar-hegy borkultúra és gasztronómia lehetőségei, a Pincefalu, mint egyik turisztikai mag-attrakció fejlődésének mozgatója. A város potenciálisan jó lehetőségeket rejt a turizmus fejlesztésére és alkalmas hazai és külföldi turisták színvonalas fogadására.
- Hernád-völgy, elhelyezkedés ellenére a folyó hosszú évek óta nem volt összekötve a várossal, pedig a folyópart nemcsak nosztalgikus, egykori szabadidős helyszín a város közvéleménye számára, de kiváló akció-területi siker lett, mert sikerült pihenés- és sportolás alapú fejlesztését a természetvédelmi követelményeknek megfeleltetni.

A jövőkép „álma”, az elképzelt koncepció megvalósulása tudatos cselekvéssel érhető el, melynek érdekében világos és egyértelmű célokat kell kitűzni, s megtalálni, s az azok eléréséhez szükséges módszereket, a stratégiai és operatív megoldásokat kidolgozni. Kiemelt stratégiai célként kellett megjelölni, hogy

- a város növekvő jóléte érdekében növelni szükséges a „méretgazdaságot”, azaz a gazdaságilag (kereslet, munkaerő stb.), társadalmilag (kultúra, társadalmi szerkezet, közösségek stb.) és környezetileg (lakóhely, zöldterület stb.) is fenntartható fejlődés érdekében *a lakónépesség számának növekedése (nemcsak megtartása) alapvetően fontos cél, mely egyben ugyanakkor a hosszabb távon is lehetséges életminőség megteremtésének és fenntartásának feltétele, záloga.*

A négy stratégiai cél *a gazdaság, az infrastruktúra, a helyi közösség identitástudat erősítése, s a város szélesebb szakmai külső együttműködési rendszere, egyrészt eszköze a fejlődésnek, másrészt feltételezi is azt, ezen célok megvalósításához is szükséges feltétel a nagyobb erőforrások, s benne a humán erőforrás, lakosságszám növelése is.*

6. ábra: Stratégiai célrendszer

Forrás: Szikszó város tervezési dokumentumai

Ezen célok kölcsönös függősége, egymásra hatása képezi az igazi városfejlesztési kihívást, a folyamatos optimalizálást, a lépések összehangolt, arányos megvalósítását.

Szikszó jövőjének záloga egyrészt tehát lakosságmegtartó erejének növelése, másrészt a kivárosi életformájának minél vonzóbbá és élhetőbbé tétele, mely két cél szorosan összefügg és egymást erősíti. A város „felemelkedésének”, jólétének feltétele a népességszám-növekedés, az elvándorlás megállítása és új városlakók fogadásával, azaz

1. a város fiataljai elvándorlásának megállítása, a fiatalok kötődésének erősítése, karrier-életforma minták megmutatása, lehetőségek erősítése, (pl. sport, szórakozás, rendezvények, vállalkozásfejlesztés, családalapítás támogatása stb.)
2. a város és a HELL iparterületi befektetései munkahelyteremtése közvetlen betelepülési törekvést indukál, melyben jelentős szerepet kell, hogy játszanak a képzett fiatalok (y generáció), de a betanított és szakmunkás rétegek számára is lehetőségek adódnak a helyi vállalkozások, a turisztikai fejlesztések erősödésével,
3. a kisvárosi életforma irányába induló városfejlesztés mind a nagyvárosi „kitelepülés”, mind a falu-elhagyásra hatással lesz, melyet az autópálya közlekedési előnye is erősít, a lakóhelyi vonzerő növekedése okán a nagyvárosból kitelepülő érett, családos középkorosztály (X generáció), s a pihenő inaktívak egyaránt megjelennek majd,
4. a kisvárosi életforma, a város szolgáltatási, kereskedelmi kínálatának „hatékony, gazdaságos” működtetése szükségessé teszi az „eltartó-képesség növelését”, így a népességszám növekedése és az „ideiglenesen itt tartózkodó turisták, látogatók száma” nem csak fejlesztési eredmény, de feltétel is a szikszóiak jólétének növeléséhez, a város működéséhez.

Stratégiai cél 1 (SC1): Prosperáló város - A helyi gazdaságfejlesztés, új gazdasági, szolgáltatási, turisztikai irányok létrehozása – a kis- és középvállalkozásokra súlyozó gazdasági klaszter, a szereplők együttműködési rendszerével

- Részcél 1. (SR1.1.): Vállalkozásfejlesztés és versenyképesség erősítése helyi gazdasági együttműködések révén, helyi termék-program, vállalkozói ökoszisztémák erősítése - program

- Részcél 2. (SR1.2.): Iparterületfejlesztés és befektetésösztönzés - program
- Részcél 3. (SR1.3.): Helyi gazdasági igényekre reagáló humán potenciál fejlesztése - program
- Részcél 4. (SR1.4.): Szikszó adottságaira építő kulturális, kreatív és életmód, aktív, bor-gasztrónómia - turizmus teremtése, fejlesztése program

Stratégiai cél 2. (SC2): Jól működő – jól használható város – új városfunkciók, infrastrukturális, a városképi, zöldterületi fejlesztések

- Részcél 1. (SR2.1.): A városba letelepedést ösztönző és életminőséget növelő lakóterületfejlesztés
- Részcél 2. (SR2.2.): A város kék- és zöldfelületi rendszerének fejlesztése a vonzó és élhető települési környezet biztosítása érdekében
- Részcél 3. (SR2.3.): Fenntartható közlekedésfejlesztés, a város és térségi mobilitás fejlesztése
- Részcél 4. (SR2.4.): Vonzó, kisvárosi közszolgáltatások, illetve humán infrastruktúra fejlesztése

Stratégiai cél 3. (SC3): identitás, kötődés, városmárkázás – participatív, a közösségekre építő városirányítás

- Részcél 1. (SR3.1.): Kulturális sokszínűség fenntartása, tradíciókra alapozott helyi identitás program
- Részcél 2. (SR3.2.): Aktív városmarketing és kommunikáció a slow kisvárosi modell program
- Részcél 3. (SR3.3.): Közösségi kezdeményezések és társadalmi együttműködés erősítése program

Stratégiai cél 4. (SC4) EGYÜTTMŰKÖDŐ VÁROS - hazai és nemzetközi kooperációkra is épülő új városi szerepvállalás

- Részcél 1. (SR4.1.): Szikszó járási, térségi integrátor szerepkörének kiterjesztése, együttműködés bővítése, turisztikai fejlesztése és az agrárprogram által
- Részcél 2. (SR4.2.): az Abauj térség együttműködésének erősítése, turisztikai fejlesztése program
- Részcél 3. (SR4.3.): Hazai és nemzetközi kisvárosi hálózatban való szerepvállalás, együttműködési, partnerségi programok

A négy jóléti stratégiai és további horizontális célok mentén felsorolt részcélok, program és projektcélok, intézkedések meghatározása után az ITS kijelöli – bemutatja a fejlesztések területi, városrészi súlypontjait, s ezekre is épülően a jövőbeni akcióterületeket, melyekre részletes fejlesztési tervek készülnek, s alkalmassá teszik a célok - pályázatok, befektetők, partnerek bevonásával történő - megvalósítását. A településrészi lehatárolás alapját a településrészekre vonatkozó szerkezeti terv szerinti besorolás, a területeket jellemző markáns eltérések, ebből eredő eltérő fejlesztési szükségletek és lehetőségek, eltérő fejlesztési irányok jelentik. A településrészi lehatároláson alapuló területi célok beazonosítását követően, a projekttervek lokalizációja során határozzuk meg Szikszó városában az akcióterületeket, illeszkedve a városrészi lehatároláshoz, de azt teljes mértékben nem lefedve. Ez alapján Szikszó városa hat akcióterületet jelöl ki a 2022-2027/2030-as fejlesztési ciklusra:

1. *Belvárosi akcióterület*
2. *Pincefalu akcióterület*
3. *Szociális célú rehabilitáció akcióterülete*
4. *Déli városrész akcióterület*
5. *Keleti városrész - kreatív park*
6. *Hernád parti térség akcióterület*

Szikszó város az akcióterületi fejlesztések mellett ún. kulcsprojekteket is meghatároz. A kulcsprojektek azok a fejlesztések, amelyek megvalósulása alapvetően hozzájárul a város átfogó céljainak megvalósulásához.

Városmárka, arculat és közösségépítés

A város szakmai, fejlesztési újrapozicionálása jelentős városmenedzsment, városmarketing feladatot ad, hiszen olyan belső identitáserősítésre van, volt szükség, ahol az „új, meggyőző kezdeményezésekre nyitottnak tűnő”, előzetes bizalmat adó helyiek attitűdje mellett az előző évtized „semmi nem történtjéből” táplálkozó pesszimizmust, inaktivitást is meg kell változtatni. Az együttműködés, a stakeholder menedzsment hiánya a város esetében a megnyilvánuló esély elvesztegetésének veszélyével járhat. A város fő üzenete, szlogenje a „Szikszó - erőt ad”, „Szikszó – power for us” és logója:

7.ábra: Szikszó város logója

A madár szimbóluma a történelmi címerből származik, a sokszínű (de a domináns városszíneket megtartó logó határozottságot, a tudatos (elemekből, mozaikokból történő) építkezést is szimbolizálja. A város fő üzenete, márkamagja: „Szikszó erőt ad”. Az új üzenet *megújulást, újat teremtést, optimizmust, határozottságot* tükröz, melyet alapvetően újonnan, új programokkal, fejlesztésekkel hitelesít. „Szikszó erőt ad” – *márkaépítés tervei keretében* olyan várost építünk,

- *mely képes erőt adni polgárainak.* (a tudás, a kreativitás, a kultúra-szórakozás, a közösség, az egészség, a kényelem, a vonzó munka- és vállalkozási lehetőség, a biztonság ... erejét)
- *mely képes erőt adni vállalkozásainak, cégeinek* (az infrastruktúra, az oktatás, a tudás-képzettség, a kreativitás, a szakmai- és pénzügyi erőforrás, a kooperáció-hálózati pozíció, a kapcsolat ... erejét)
- *mely képes erőt adni a vendégeinek, turistáinak* (az autentikus, a slow és kreatív turizmus szemléletére épülő kínálatával, a helyi értékekre, összehangolt vállalkozói-lakossági-közösségi turisztikai teljesítményekre épülő ... desztináció erejét)
- A márka-portfólió építés fontos eleme a helyi termékmárkát kialakítása, melynek arculati keretei kidolgozásra kerültek, s első komplett alkalmazását a helyi térszerteüzemben indítottuk útjára.

8.ábra: Helyi termékek márkázása, a logó és aktuális alkalmazása

- A SIXO, mint a 16.században használt városnév tudatosan használandó márkanév lett...mely az intézményei neveibe, arculatába is beépítésre került

9. ábra: A városi márka-portfólió, s arculat a helyi tévé, az önkormányzati cégek példáján

A SZIA-SZIKSZÓ PROGRAM

„Egy egyedi kezdeményezés, mozgalom, annak érdekében, hogy minél komfortosabban, nyitottabban, együttműködően, közös élményeket szerezve, egymást is támogatva, a várost szépítve, jöjjenek létre közösségek Szikszón. A SZIA név, a „SZikszón Itthon Aktívan” szlogenből született, mely jól kifejezi a „program lazaságát”, formálhatóságát, célját. A SZIA-programmal nem titkolt cél, hogy új közösségek jöjjenek létre, a régi, ismertségek, barátságok megerősödjenek és újak alakuljanak ki, együtt programokat szervezzünk, új terveket valósítsunk meg, mindezzel erősítsük a városunkhoz való kötődést, a kölcsönös tenni akarást, a lokálpatriotizmust, azaz „erőt adni Szikszónak”. A mozgalomnak már négy városrészi közössége jött létre – a „Belvárosi összefogás”, a „Békés Kiskassa”, - a „Szikszolin” és a „Tette-kész újtelepesek”

10.ábra: A közösségépítő program logója

A SZIA-SZIKSZÓ program önálló programkezdeményezésekkel rendelkezik, természetesen a városon belüli együttműködés, kooperáció mentén, ilyenek: a városi futóverseny – Thököly-rejtély – városjáték – „Ehető város” – koncepció és helyeinek tervezése - SZIA – kreatív város falfestés – Kreatív városlátogató-túra applikáció - Bringaverseny SIXO-Kupa vagy XIXO-Kupa - „Szikszó fotókon” – képgyűjtemény. Sikeres programsorozat volt a „Nyáresti filmterasz”, a szabadtéri filmvetítés, a Közösségek közötti kvízbajnokság és sakkverseny, illetve a közösségi játékpártik, s megalakult au öntevékeny” öko-kör” is. A SZIA-SZIKSZÓ keretében meghirdetett ötletpályázaton megszületett a város kabala-figurájának ötlete, s „Szikszó Bor-Asza” és más városhoz kötődő társasjáték, írások és kisfilm-történet is. Látható,

hogyan az elmúlt időszakban sikerült számos új kezdeményezést indítani, az említetteken túl pl. a közösségi ruhavásárokat, segíteni az egyházi közösségek kezdeményezéseit, rendezvényeit.

A városfejlesztés, a márka- és identitásépítés fontos szereplője a „helyi média”, a SIXO-TV, a Szik-Szó kéthavi magazin, illetve az aktív honlap és közösségi, interaktív médiafelületek.

A város marketingorientált fejlesztési és márkaépítési újrapozicionálása a városvezetők, polgármester, alpolgármester és a képviselő-testületi tagok aktív kezdeményezéseivel, közvetlen részvétellel, személyes aktivitással – munkamegosztást kialakítva történik, akik munkáját menedzserek, közte az alpolgármester által irányított városmarketingmenedzser, illetve a város tulajdonában lévő társaságok, intézmények segítik, támogatják.

Összegzés

Természetesen egy rövid tanulmányban nem részletezhető mindaz a tervezési, s megvalósítási lépés, mely a konkrét városban a választott fejlesztési koncepció megfogalmazását és realizálását befolyásolja, megjeleníti, visszaigazolja az elképzelések helyességét. Ugyanakkor megállapítható, hogy nemcsak a stratégiában, hanem a projektek, akciók esetében is törekvés van a városmarketing, mint társadalmi marketing módszertanának, a stakeholder-menedzsmentnek az érvényesítésére való törekvést, ha nem is jár mindig teljes eredménnyel. Ha a szakirodalmi áttekintésben szerepelt németországi gyakorlati chek-listet Szikszó vonatkozásában mércének tekintjük, akkor az alábbi értékelést adhatjuk:

1. táblázat: A kisvárosi tervezés elvárási kritériumainak megfelelés Szikszónál

1. <i>Kritikus állapotfelmérés elvégzése – a „hol és a hová tartunk” meghatározása!</i>	Számos online és személyes megkérdezés, vita-fórum, stratégiai szinten egyaránt.
2. <i>A kisváros-fejlesztés szükséges stratégiai partnereit magában a közösségben keressük!</i>	SZIA-Szikszó mozgalom, civil szervezetek,
3. <i>Építsük ki a magán-tulajdonosok, vállalkozások számára a szükséges támogatási kínálatot, együttműködési ajánlatok, nyitott projekteket!</i>	gazdaságfejlesztési program, adókedvezmények, turizmus és helyi termék-program, bor-falu projekt, belvárosfejlesztés,
4. <i>Elköteleződés, a saját, helyi kezdeményezések támogató légkör kialakítása, mint helyi „erőforrások” felszabadítása!</i>	helyi vállalkozói klaszter, nyitott programok, vállalkozói klub,
2. <i>Minden élethelyzetben jól élni, azt jelenti, hogy minden generációt egyaránt szolgáló, átfogó feltételeket kell kialakítani!</i>	Óvoda-bölcsőde fejlesztés, fiatalok letelepedés-támogatása, ME partnerség, szak és továbbképzés koordináció, minőségi munkahelyteremtő befektetések, gazdaságfejlesztés, Szikszó-jegy,
3. <i>A városmagot, belvárost a szomszédos területekkel, közösségekkel funkcionálisan összehangolva, együtt kell fejleszteni!</i>	Önálló belvárosfejlesztő, revitalizációs program, kultúra, szórakozás, vendégfogadás, vendéglátás projektek
4. <i>Zöldterületeket, szabadidős-tereket összehangoltan alakítsuk ki!</i>	Kreatív városi park, „Virágos-kert projekt, Ehető-város projekt, rendezvény-tér,
5. <i>A közszolgáltatási, kereskedelmi kínálatot erősíteni, tervezni, irányítani kell!</i>	Digitalizáció, belváros-fejlesztés, helyi termékek, helyipiac és vásár,

6. <i>Meg kell határozni a kisváros kulcsingatlanjainak, emblematikus épületeinek, identitást hordozó hagyományainak, eseményeinek, településhez kötődő ismert személyeinek körét.</i>	Belváros – Megyeháza - régi iskola - Déli iparterület, Kreatív park – városnap, szünet, - történelmi események, 2 nyertes csata, történelmi személyiségek és művészek megjelenése a pozicionálásban.
7. <i>A bátor kísérletezés, a stakeholderek meglévő kompetenciáira, tapasztalati kincsére épülően – különböző innovatív technikákkal történő – új megoldásokat generálása,</i>	Kreatív és újszerű megoldások a turizmusteremtés (egészséges életmód, slow terén) bor/pincefalu koncepció, a kreatív turizmus, okos/smart város megoldások telepítése terén.

A megfeleltetés egyértelmű, a modell tartalmában és formájában is működik. Ugyanakkor az összegzés, tapasztalat-megerősítés terén még egy „városmarketing” minőségi megfelelésre utalni kell. Mind az üzleti marketing, mind pedig a társadalmi marketing gyakorlatának fejlődése egyre kevésbé nélkülözheti a holisztikus megközelítést, melynek legfrissebb, aktuális összegzését egy korábbi cikkemben bemutattam (Piskóti 2022).

A jelen kisvárosi tanulmány áttekintései mind a szakirodalmi, mind a gyakorlati megvalósítás sajátosságai és a városok szakmai feladatai, funkciói egyértelműen igazolták, hogy a kis- és középvárosok esetében is szükséges olyan mértékű szakmai és pénzügyi erőforrások biztosítása, melyek *a holisztikus megközelítés érvényesülését biztosítják*, annak elkerülésére, hogy adott esetben a „hamis spórolás” ne okozzon fölös kiadásokat, a várt hatások nemteljesülését, s ezáltal jelentős hatékonyságromlást a város irányításában, fejlesztésében és marketingjében sem.

Irodalomjegyzék

- Andreasen, A. (2006): Social Marketing in the 21st Century. Thousand Oaks California, Sage Publications doi: 10.4135/9781483329192
- BBSR (2019): Strategien der Innenentwicklung – Lebendige und nutzungsgemischte Wohn- und Versorgungstandorte in kleineren Städten und Gemeinden - Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung, Bonn,
- Beluzky,P.-Sikos.T.T.(2020): Városi szerepkör, városi rang – Dialóg Campus Budapest
- Birkner,Z.-Máhr,T-Berkes 2017: The Opportunities of Small and Medium-Sized Cities in the Globalizing World ENTRENOVA 7-9, September 2017 Dubrovnik, Croatia
- Bruhn, M. – Tilmes, J. (1989): Social marketing. Stuttgart, W. Kohlhammer
- Cox,E-Longlands,S(2016): The Role of Small and Medium-sized Towns and Cities in Growing The Northern Powerhose - IPPR North Spinningfields, Manchester
- Daskiewicz,M;Pukas,A.(2016):City marketing communication – challenges and inspirations - Jagiellonian Journal of Management vol. 2 (2016), no. 2, pp. 85–100 doi: 10.4467/2450114XJJM.16.007.5557
- Ebert, Ch. (2004): Identitätsorientiertes Stadtmarketing. In: Meffert, H. – Burmann, Ch. – Koers, M. (Hrsg.): Marken-management. 2. Aufl. Wiesbaden, Gabler Verlag, pp. 563–588.
- Farelnik, E. - Stanowicka, A. (2016): Smart city, slow city and smart slow city as development models of modern cities, OLSZTYN ECONOMIC JOURNAL, 11(4)
- Heitmann, S.-Robinson, P.-Povey, G. (2011): Slow Food, Slow Cities, Slow Tourism, Research themes of tourism – Publ.CABI Wallingford - ISBN-9781845936846.0114
- Gromberg, E. C. (2006): Handbuch Sozial-Marketing. Berlin, Cornelsen Verlag,

- Heur,B.van(2010): Small cities and the geographical bias of creative industries research and policy in Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events, Publ. Routledge Volume 2, Issue, 2 Pages 189-192
- Kotler, P. – Haider, H. D. – Rein, I. (1993): Marketing Places. New York, Maxwell Macmillan
- Kotler, P. – Lee, N. (2010): Social Marketing für eine bessere Welt. München, mi-Wirtschaftsbuch Verlag,
- Kotler,P.-Kartajaya,H.-Setiawan,I.(2010): Marketing 3.0 – From Products to Customers to the Human Spirit - John Wiley + Sons ISBN 9780470598825
- Kresl,P-K.-Ietri,D.(2019): Smaller Cities in a World of Competitiveness, Published by Routledge 200 Pages
- Piskóti,I.(2012):Elemek a társadalmi marketing modelljéhez Marketing+Menedzsment XLVI.:(3.)pp.64-73.
- Piskóti,I.(2016): Régió- és településmarketing: Marketingorientált fejlesztés, márkázás Budapest: Akadémiai Kiadó, 400 p. doi:10.1556/9789630597265
- Piskóti,I.(2022): A településmarketing holisztikus modellje - elmélet és gyakorlat in.Feuerverger.C.F.(szerk.): A gazdaságföldrajzi és településmarketing Központ 2022. évi kutatásai 4. kötet pp. 23 ISBN: 978-615-6435-20-0
- Piskóti, I.(2022): Szikszó – a kisvárosi újrapozicionálási modell: Marketingorientált fejlesztés, márkázás, arculat és közösségépítés In: Jenes, Barbara (szerk.) Városmarketingtől a városarculatig : Válogatott tanulmányok a helymarketing területeiről Kecskemét, Magyarország : Neumann János Egyetem Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ (2022) Paper: 07.007
- Piskóti, I.;Morva,A.(2022): A marketing-elmélet és az egyetemek fejlődése In: Piskóti, István; Molnár, László (szerk.) Marketingkaleidoszkóp 2022: Tanulmányok a Marketing és Turizmus Intézet kutatási eredményeiből Miskolc, Miskolci Egyetem Marketing és Turizmus Intézet (2022) 245 p. pp. 4-21. , 18 p.
- Piskóti, I.;Marien,A.;Papp,A.;Nagy,K.(2023): Slow és turizmus - a kisvárosfejlesztési alternatíva!?
- MARKETING ÉS MENEDZSMENT 57 : Különszám EMOK 2 pp. 55-64. , 10 p.
- Richards, Greg (2020): Placemaking for Small Cities – video | Webinar 2020-05-01 (www.academia.edu)
- Ruckh, M. – Noll, Ch. – Bornholdt, M. (Hrsg.) (2006): Sozialmarketing als Stakeholder-Management. Bern– Stuttgart–Wien, Haupt Verlag, 343.
- Sept,A.(2021): ‘Slowing down’ in small and medium-sized towns: Cittaslow in Germany and Italy from a social innovation perspective REGIONAL STUDIES, REGIONAL SCIENCE 2021, VOL. 8, NO. 1, 259–268. doi.org/10.1080/21681376.2021.1919190
- Tomaz,E.(2012): Culture and Development Strategies in Small and Medium-sized European Cities REGIONAL STUDIES ASSOCIATION CONFERENCE European Conference in Delft, 13th-16th May
- Wehrli,H-P.(1985): Führung öffentlicher Organisationen Die Unternehmung Vol. 39, No. 1 (1985 März), pp. 2-16 (15 pages) Published By: Nomos Verlagsgesellschaft mbH
- Will Lambe (2008): Small Towns Big Ideas – Case Studies in Small Town Community Economic Development. UNC School of Government, N.C.Rural Economic Development Center, North Carolina
- Zenker,S;-Rütter,N.(2013): Is satisfaction the key? The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior Cities 38 (2014) 11-17. DOI: 10.1016/j.cities.2013.12.009

A GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY ÉS AZ INNOVÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI A V4+2 ORSZÁGOKBAN

Szendi Dóra
Miskolci Egyetem

1. Bevezetés

A növekvő területi egyenlőtlenségek hatalmas kihívást jelentenek az Európai Unió számára. Az egy főre jutó GDP (bruttó hazai termék) esetében jelentős különbségek vannak Európa egyes részei között. Az Európai Bizottság legutóbbi kohéziós jelentése alapján 2000 óta, a komoly mértékű strukturális és területi támogatások hatására az EU tagállamai közötti egyenlőtlenségek csökkentek (tehát a konvergencia felgyorsult), de a belső regionális egyenlőtlenségek nőttek a régiók között (Európai Bizottság, 2022a). A tradicionálisan fennálló nyugat-keleti differenciák mellett észak-déli különbségek is azonosíthatók. A 2021-es adatok alapján az EU tagállamai között a legmagasabb 1 főre jutó GDP Wolfsburgban (GER) volt a NUTS3-as térségek szintjén 172100 euróval, míg a legalacsonyabb Silistrában (BG) 4200 euróval, tehát a különbség 40-szeres volt (Eurostat, 2023). Ugyanez a helyzet a kelet-közép-európai V4+2 országok (Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország, Bulgária, Románia) területén belül a következőképpen alakul. A legmagasabb érték Prágához (CZE) köthető 44300 EUR/fővel, a legalacsonyabb pedig itt is Silistra (BG) 4200 EUR/fővel. Itt a különbség 10x-es (Eurostat, 2023). Tovább élezheti a problémákat az a tény, hogy a régió hozzáadott értékében jelentős súlyt képvisel a feldolgozóipar, amely az ipar 4.0 hatásai (robotizáció, automatizáció) által egyik leginkább veszélyeztetett szektor (Losonci et al. 2019).

Az innováció és a hozzáadott érték szintén fontos mutatója a régiók gazdasági fejlettségének, versenyképességének. Például az innovációs teljesítmény javulása növelheti az országok versenyképességét (Lukovics – Nádas, 2021). Jelen vizsgálat a bruttó hozzáadott érték (GVA) és az innováció térbeli mintázatait elemzi az európai NUTS3 (megyei szintű) régiókban, különös hangsúllyal a Visegrádi országok, Bulgária és Románia területére. A cél a térszerkezetben a koncentráció fő tendenciáinak azonosítása és a mutatók értékeiben bekövetkező változások feltárása.

2. Az innováció és a gazdasági növekedés kapcsolatának elméleti háttere

Az innováció alapvető célja a termelékenység növelése és a versenyelőny megszerzése, ami az országok és régiók gazdasági fejlettségének növekedéséhez vezet (Paas & Vahi, 2012). A kérdéskört vizsgálva a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy az innováció a regionális fejlődés egyik kritikus tényezője. Például Schumpeter megfogalmazásában „az innováció a növekedés motorja az egyes vállalatok, régiók és nemzetek számára is” (Lim, 2006, 4. o.).

Az innováció és a gazdasági növekedés kapcsolatáról Lee és Rodriguez-Pose azt a kijelentést tette, hogy „az innováció a városi és regionális gazdasági siker egyik legfontosabb mozgatórugója. Az innovatív városok és régiók általában gyorsabban növekednek és magasabbak az elérhető átlagbérek is” (Lee & Rodríguez-Pose, 2013, 1. o.). Ennek oka véleményük szerint, a magasan fejlett technológiákban, a több szabadalmi bejelentésben és a több K+F (kutatás-fejlesztési) kiadásban keresendő. Mások azt hangsúlyozzák, hogy „az innovatív régiók általában magasabb termelékenységgel és jövedelemszintekkel rendelkeznek, ami a gazdasági fejlődés regionális szintjének különbségeihez vezet” (Paas & Vaahi, 2012, 118-119. o.). Kvázi tény tehát, hogy a regionális fejlődés és konvergenciafolyamat az innovációtól függ, de lehetnek más befolyásoló tényezők is (Paas & Vaahi, 2012).

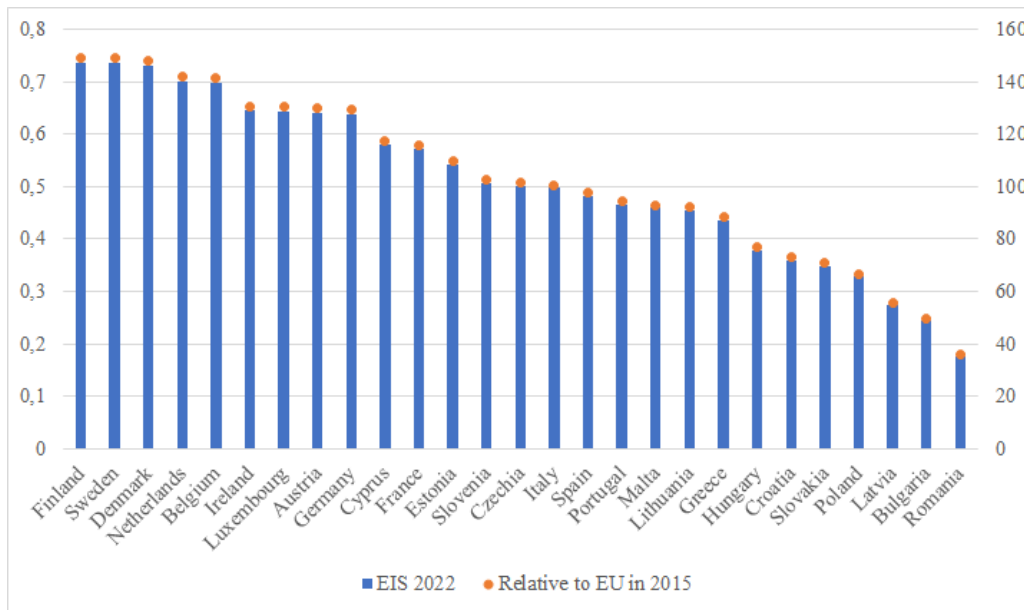
Az Európai Unióban az Európai Bizottság elemzi a régiók innovációs potenciálját és annak hozzájárulását a versenyképességhez. Elemzéseik szerint ugyan a leginnovatívabb régiók a leginnovatívabb országokban találhatóak, de vannak „regionális kiválósági központok” néhány mérsékelt innovatív országban is (Európai Bizottság, 2022b). További érdekesség, hogy napjainkban a klasszikus technológiai innovációs potenciál mellett a perifériák esetében megjelent egy új típusú innováció is, amely megoldást jelenthet a hátrányos helyzetű térségek egyes problémáira, a társadalmi innováció (Szendi, 2018), amely napjaink egyik népszerű vizsgálati területe.

A tanulmány célja a V4+2 országokban (Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia) az innovációs teljesítmény és a gazdasági növekedés összefüggéseinek vizsgálata regionális szinten, rövid kitekintést adva a nagyvárosi régiók szerepéről is. Az elemzések során áttekintem a fajlagos bruttó hozzáadott érték eloszlását Európában, és a szűkebben vett régióban, ill. kitérek az EU regionális innovációs potenciáljának elemzésére is. Az eredmények, és a kialakuló mintázatok alátámasztása érdekében térökonometriai elemzést végzek.

3. Innovációs teljesítmény eloszlása az Európai Unióban

Az Európai Bizottság elemzései szerint jelentős különbségek vannak az EU tagországainak innovációs teljesítményében. 2022-ben készült el az Innovációs Eredménytábla legfrissebb változata, amely az EU országainak innovációs kapacitásait hasonlítja össze. A tanulmány alapján a regionális innovációs teljesítmény és a regionális versenyképesség között szoros és pozitív irányú, szignifikáns kapcsolat áll fenn, ugyanakkor még a hasonló innovációs kapacitással rendelkező régiók is eltérő gazdasági növekedési mintákkal rendelkezhetnek (Európai Bizottság, 2022b). A jelentés megállapítja, hogy az EU innovációs teljesítménye 2015 óta összességében 9,9%-ponttal javult. Az időszakban három ország kiemelkedő javulást mutatott innovációs teljesítményében: Ciprus, Észtország és Görögország, szignifikánsan javítva korábbi pozícióin. 2015 óta a tagállamok közötti differenciák csökkentek ugyan, de a legrosszabb helyzetű csoportok felzárkózása elmaradt (1. ábra).

Az Innovációs Eredménytábla alapján a leginnovatívabb térségek az EU skandináv tagállamai (Finnország, Svédország és Dánia), akik az ún. vezető innovátorok csoportjába tartoznak, ahol az innovációs teljesítmény magasan átlag fölötti. Az országok második klasztere, az erős innovátorok is átlag feletti teljesítménnyel rendelkeznek, azonban ezek aránya elmarad a vezető térségektől. Összességében azonban igaz, hogy ez az első két csoport foglalja magában észak és nyugat Európa legtöbb tagországát, míg a keleti és déli tagországok döntően a második két klaszter tagjai, ahol az innovációs teljesítmény kicsit (mérsékelt innovátorok), vagy szignifikánsan (feltörekvő innovátorok) elmarad az EU átlagától.

1. ábra: Az EU országainak innovációs teljesítménye, 2022. (bal tengely, indexérték), és mértéke az EU átlagához képest (jobb tengely, EU2015=100%, %)

Forrás: Európai Bizottság, 2022b. alapján saját szerkesztés

A vizsgált V4+2 térség országai Csehország kivételével a feltörekvő innovátorok csoportját alkotják, összességében jelentősen elmaradva a vezető térségektől. Az érintett országok sorrendjében 2015 óta nem történt változás (1. CZE; 2. HUN; 3. SVK; 4. POL; 5. BUL; 6. ROM), azonban az indexértékek közti különbségek több esetben is növekedtek. Csehország 2022-re közelíti az EU átlagát (92%-on áll, az EU 2015-ös átlagát már meg is haladta: 101%), ugyanakkor a többi öt ország 70% alatt maradt. Teljes Európát tekintve az EU 2015-ös átlagához viszonyítva legtöbb esetben javulás ment végbe, ugyanakkor ennek mértéke csak a mérsékelt innovátorok csoportjában volt számottevő.

A fenti eredmények ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy összefüggés fedezhető fel az EU-tagállamok gazdasági fejlettsége (amelyet az egy főre jutó GDP/ vagy hozzáadott érték jellemez) és innovációs kapacitása (amelyet az EIS eredményei jellemeznek) között. 2022-ben az alábbi megállapítás tehető. Az EU egészére vonatkozóan közepesen erős, szignifikáns pozitív kapcsolat igazolható a két mutató között (0,6937), de ennek mértéke országonként változhat. Megvizsgáltam a Visegrádi országok és a 2007-ben csatlakozott két tagállam helyzetében is a kapcsolatot, ahol még szorosabb összefüggés mutatható ki a két dimenzió eloszlásában (0,8897).

Az innovációs teljesítmény vizsgálatára az Európai Bizottság Regionális Innovációs Eredménytáblája is rendelkezésre áll, amely regionális szinten a korábbiakhoz hasonlóan klasztereket alkot az európai térségek között. A legfrissebb, 2021-es változata összességében 22 ország 240 régióját elemzi. A vezető innovátorok csoportjába 38 olyan régió tartozik, amelyek teljesítménye több mint 20%-kal meghaladja az uniós átlagot. Ezek a kontinens északi és északnyugati részéből származó területek. További 67 régió erős innovációs potenciállal rendelkezik (az uniós átlag 90-120%-a között). Az EU leginnovatívabb régiója a svédországi Stockholm, amelyet a finnországi Helsinki-Uusimaa és a német Oberbayern követ (Európai Bizottság, 2021). Az országos elemzéshez hasonlóan a regionális elemzések is erős észak-déli és nyugat-keleti differenciákat mutatnak a térségek innovációs teljesítményében. A vizsgált V4+2 térség régiói legnagyobb részben a feltörekvő innovátorok csoportját alkotják, értékeikben komolyabban elmaradva az EU átlagától. Bulgária és Románia valamennyi régiója ebbe a klaszterbe sorolható, Szlovákia és Magyarország régiói a fővárosi térségek kivételével (akik a mérsékelt innovátorok klaszter tagjai) szintén ebben a kategóriában helyezkednek el.

Lengyelországban Varsó mellett a főváros környéki régió is mérsékelt innovátor. Csehország helyzete a legkedvezőbb, egy régiója kivételével valamennyi legalább mérsékelt innovátor, míg Prága a V4+2 tagok közül egyedülként az erős innovátorok közé sorolható. A fővárosi régiók pozíciója az összesített rangsorban a következőképpen alakul (Σ240 NUTS2): Prága a 76., Budapest a 107., Varsó a 132., Pozsony a 133., Szófia a 193., míg Románia a 191. helyezett, tehát a cseh és magyar főváros kivételével a lista második felében helyezkednek el.

Megvizsgáltam a gazdasági fejlettség és innovációs kapacitás közti kapcsolatot regionális szinten is, és 2021-re az alábbiakra jutottam. Az EU egészére vonatkozóan erős, szignifikáns pozitív kapcsolat igazolható a két mutató között regionális szinten (0,8309), amely a V4+2 országok tekintetében is erős, pozitív és szignifikáns (0,7854), azonban gyengébb, mint teljes Európára vetítve. A kapcsolat a két mutató között tehát regionális szinten is fennáll, azonban mértéke eltérő. Regionális szinten a vizsgált országcsoport vonatkozásában kevésbé erős összefüggést találunk, mint az EU egészére vonatkozóan ellentétben az országos szintű vizsgálatokkal.

4. Nagyvárosi régiók szerepe az EU-ban

A gazdasági növekedés szempontjából elvitathatatlan szerep jut a nagyvárosoknak, a Világbank elemzése szerint napjainkban a globális GDP 80%-a ugyanis a nagyvárosi térségekben koncentrálódik (Worldbank, 2018). A nagyvárosi régiók rendelkeznek a működő vállalkozások legnagyobb arányával, a működő tőke legnagyobb részével, és ezeket nevezik az EU irányító központjainak. A tőke és a vállalkozások ilyen koncentrációja miatt a kutatási és fejlesztési potenciál inputjai (kutatók és ráfordítások) is főként ezekhez a területekhez tartoznak, így várhatóan az outputok (szabadalmi bejelentések, publikációk) is itt halmozódnak fel a legnagyobb arányban. A csúcstechnológiai ágazaton alapuló szabadalmi bejelentések tekintetében a nagyvárosi területek koncentrációs funkciója még érdekesebb, mivel az ilyen típusú tevékenységek erősen tőkeigényesek. Az Európai Unión belül az összes csúcstechnológiai szabadalmi bejelentés 75%-a nagyvárosi területeken valósul meg, míg Kelet-Közép-Európában ez az arány valamivel alacsonyabb, körülbelül 64%. Az is figyelemre méltó, hogy a nagyvárosi területek csúcstechnológiai szabadalmainak csak 1,3%-a keletkezik a kelet-közép-európai országokon belül, így e régió szerepe viszonylag gyenge (regionális szinten ez az arány mindössze 1,5%), ugyanakkor az elemzők véleménye szerint egyre növekvő intenzitású (Nuttal, 2019).

A szűkebb régióból, a visegrádi országokból és a két 2007-ben csatlakozott tagországból 43 metrorégiót (nagyvárosi térséget) találunk az Eurostat elemzéseiben, a következő struktúrában. Magyarország (5): Budapest, Miskolc, Pécs, Debrecen, Székesfehérvár; Szlovákia (2): Pozsony, Kassa; Csehország (4): Prága, Brno, Osztrava, Plzen; Lengyelország (19): Varsó, Lódz, Krakkó, Wroclaw, Poznan, Gdansk, Szczecin, Bydgoszcz - Torun, Lublin, Katowice, Bialystok, Kielce, Olsztyn, Rzeszów, Opole, Czestochowa, Radom, Bielsko-Biala, Tarnów; Bulgária (4): Szófia, Plovdiv, Várna, Burgasz; Románia (9): Bukarest, Kolozsvár, Temesvár, Craiova, Constanta, Iasi, Galati, Brassó, Ploiesti.

Megvizsgáltam esetükben a gazdasági teljesítmény koncentrációját és differenciáit az EU egészéhez képest, hogy képet kapjak koncentrációs szerepükről.

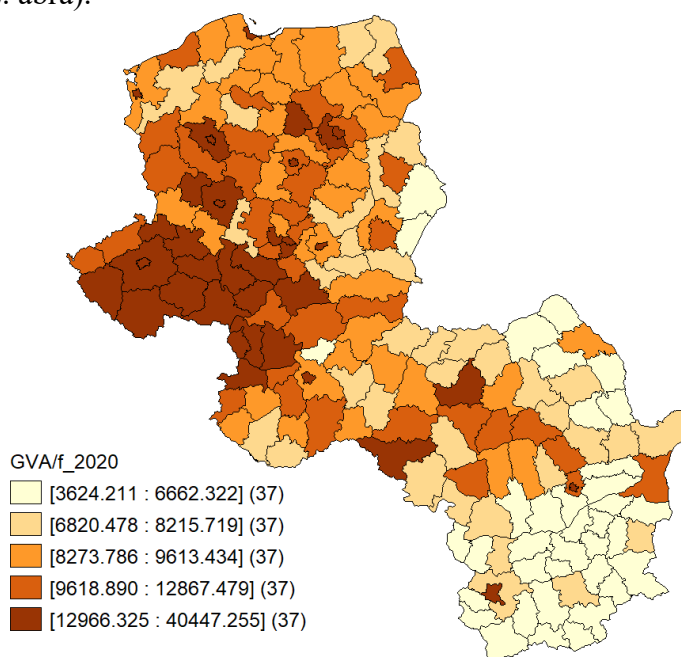
1. táblázat: A nagyvárosi régiók részesedése a fajlagos bruttó hozzáadott értékből (GVA) a Visegrádi országokban

		EU (%)	BUL	CZE	HUN	POL	ROM	SVK
GVA (millió Euro)	2004	65,9	49,0	63,3	60,9	60,3	50,0	37,8
	2008	66,1	55,9	64,7	63,1	60,7	54,2	38,1
	2012	66,5	57,6	64,7	63,2	61,0	56,1	38,8
	2015	65,7	58,7	65,3	62,1	61,5	57,5	40,0
	2020	68,9	65,0	63,0	62,8	61,4	55,6	40,4

Forrás: Eurostat adatai alapján saját számítás

Az eredmények alapján látható, hogy az EU-ban és a Visegrádi országokban, kiegészülve Bulgáriával és Romániával, a hozzáadott érték nagyvárosi koncentrációja Szlovákia kivételével meglehetősen magas. Az uniós átlagot leginkább Csehország közelíti, de Magyarország és Lengyelország elmaradása sem számottevő, Bulgária pedig uniós csatlakozása óta szintén közelíti az átlagot. Ezekben az országokban tehát a gazdasági teljesítmény erős nagyvárosi koncentrációt mutat.

A fajlagos bruttó hozzáadott érték eloszlását vizsgálva a 6 ország területén elmondható, hogy legmagasabb értékeit Csehországban, Nyugat-Szlovákia, Északnyugat-Magyarország, valamint a fővárosi régiók körzetében veszi föl, míg a legnagyobb problémák a térség keleti felében, továbbá Románia és Bulgária területén azonosíthatók. Utóbbi két ország vonatkozásában mindössze a fővárosi régiók koncentrálnak jelentősebb hozzáadott értéket, valamint Románia erdélyi része. A lenti ábra ugyanakkor fölhívja a figyelmet a mutató mintázatainak és szomszédsági relációinak vizsgálati fontosságára is, utalva az értékek térbeli koncentráltóságára (2. ábra).

2. ábra: A bruttó hozzáadott érték eloszlása a V4+2 országok NUTS3-as régióiban
Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

5. Módszertan, eredmények

„Minden dolog mindennel összefügg, de a közeli dolgok jobban kapcsolódnak egymáshoz, mint a távoliak” (Tobler, 1970, 236. o.).

A fenti idézetből kiindulva vizsgáltam meg elsőként az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték térségi eloszlását és autokorrelációját az EU-ban, a szomszédsági hatások figyelembevételével. Az autokorreláció azt jelenti, hogy „egy változó magas vagy alacsony értékei hajlamosak a térben csoportosulni (pozitív térbeli autokorreláció), vagy az egyes pontokat hajlamosak nagyon eltérő értékű szomszédok körülvenni (negatív térbeli autokorreláció)” (Anselin-Bera, 1998, 241. o.). Először a globális térbeli autokorrelációra összpontosítottam, amelyet a Moran I indexszel mértem, ami a térbeli autokorreláció egyik leggyakrabban használt mérési módszere. Az index maximuma 1, míg minimuma nulla. Ha $I > \frac{-1}{N-1}$, akkor pozitív, ha $I < \frac{-1}{N-1}$, akkor negatív térbeli autokorreláció áll fenn (Dusek, 2004). Kritikus kérdés a szomszédsági mátrix kiválasztása, ez határozza meg a súlyszerkezetet. A szomszédsági mátrixok leggyakrabban használt típusai a sorstandardizált ($n \times n$ mátrix nullákkal az átlóban), a távolság alapú mátrixok és a k legközelebbi szomszédok módszere (Abdulhafedh, 2017). A tanulmányban a NUTS3-as régiók vonatkozásában királynőszomszédságot, míg a nagyvárosi térségek esetében a 4 legközelebbi szomszéd módszerét alkalmaztam. A lokális térbeli autokorreláció a különböző mutatók mintázatainak vizsgálatára alkalmas. A lokális térökonometriai módszerek közül (LISA-mutatók, mint a Local Moran I, Local Geary C, Local G mutató) a Local G_i^* mutatót használtam, amelyet Getis & Ord (1992) fejlesztett ki. A G statisztika 0 és 1 között változhat. A pozitív G_i^* a magas értékek (hot spotok) helyi klaszteresedését, míg a negatív G_i^* az alacsony értékek (cold spotok) helyi klaszteresedését jelenti. Fontos megjegyezni, hogy a G -statisztika nem veszi figyelembe a térben kiugró értékeket (spatial outlier) (Anselin, 2016).

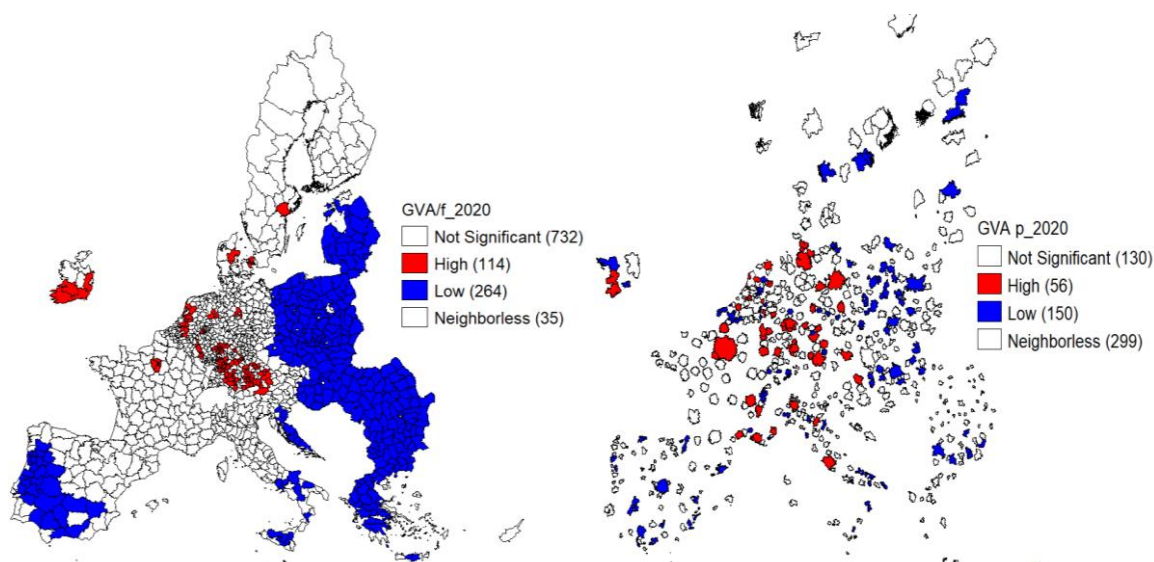
2. táblázat: A mutatók globális területi autokorrelációja (NUTS3, 2020)

	Egy főre jutó bruttó hozzáadott érték	Egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (nagyvárosi régiók)
Moran I	0.469***	0.523***
pseudo-p	0.001	0.001
z-score	23.62	7.33

Forrás: A szerző eredményei. *** a 0,01-es szinten való szignifikanciát jelzi.

Az értékek globális területi autokorrelációját vizsgálva elmondható, hogy közepesen erős, szignifikáns autokorreláció igazolható NUTS3-as szinten a területek között, így mindenképpen érdemes számba venni a szomszédsági hatásokat az indikátorok mintázatának vizsgálatakor, melyet az alábbi, 3. ábra szemléltet.

A fenti mintázatok alapján megállapítható, hogy Európában, megyei szinten a fajlagos bruttó hozzáadott érték jelentős koncentrációt mutat. A legnagyobb összefüggően magas bruttó hozzáadott értékkel rendelkező területeket Dél- és Nyugat-Németországban, Ausztria északnyugati részén, a skandináv országok területén (Dánia, Svédország egyes részei), illetve Hollandia és Írország területén tapasztaljuk. A legkedvezőtlenebb értékek koncentrációja ennél jóval sűrűbb mintázatot vesz fel, a mediterrán térség és a balti államok mellett a vizsgált Kelet-Közép-Európai térség szinte teljesen egybefüggő low-low klaszter tagja. A térségből csupán Csehország nyugati fele, Pozsony környéke, és a nagyvárosi központok értékei kedvezőbbek. A nagyvárosi régiók tekintetében a helyzet hasonló, ugyanazon térségekben azonosíthatjuk a hot és cold spot térségeket.

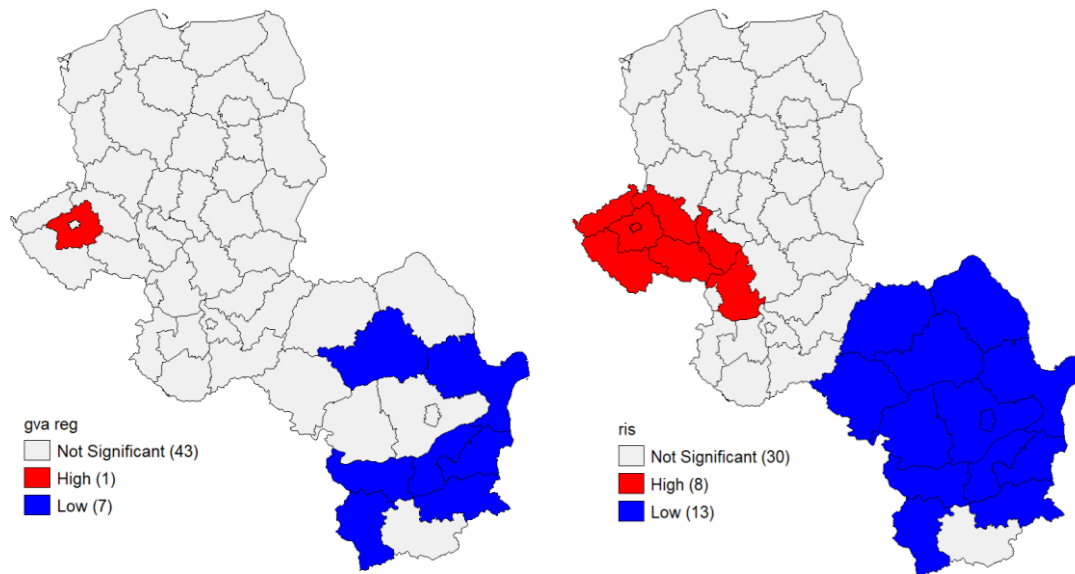

3. ábra: A bruttó hozzáadott érték Local G_i^* klaszterei a NUTS3-as térségekben (bal oldal, 2021) és a nagyvárosi régiókban (jobb oldal, 2021)

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

A szűkebben vett régióból például egyebek mellett Varsó (26700), Lublin (11000), Kielce (9400, POL), Ostrava (14000, CZE), Debrecen (8700, HUN), Szófia (15000) és Várna (7000, BUL) is a low-low klaszter tagja, ahol mind a város, mind a környező nagyvárosok hozzáadott értéke relatíve alacsony (*zárójelben dőlt jelöléssel a fajlagos bruttó hozzáadott érték, Euró/fő*). Pozsony (35400, SVK) vélhetően Bécs (40600) közelsége miatt kimaradt a cold spot térségek csoportjából. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a térség egyetlen nagyvárosi régiója sem tartozik a hot spot térségek közé, ahol a nagyváros és a környező nagyvárosok is kiemelkedő értékekkel rendelkeznek, és lemaradásuk komoly mértékű Észak- és Nyugat-Európa legkiemelkedőbb térségeihez viszonyítva, mivel esetükben nem ritka a két-háromszoros eltérés a fajlagos gazdasági teljesítmény vonatkozásában (1. Dublin: 136690; 2. Luxemburg: 94490; 3. Cork: 82750; 4. München: 62060; 5. Stockholm: 57500 Euro/fő).

A fentiek alapján valószínűsíthető térbeli együttmozgás áll fenn az innovációs teljesítmény és a fajlagos hozzáadott érték eloszlásában a szűkebb vizsgálati területen is, ezért regionális összehasonlítást készítettem, szintén a térökonometria módszereivel elmezve a mintázatokat. Az eredmények alapján kimutatható, hogy főként az alacsony értékek koncentrációja esetében komoly térbeli együtt mozgás áll fenn a mutatók között, amit az támaszt alá, hogy mindkét esetben Románia és Bulgária területén találjuk a low-low klaszter elemeit. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a regionális innovációs teljesítmény esetében a klaszter számossága magasabb, hiszen a fajlagos bruttó hozzáadott érték vonatkozásában, Romániában a fővárosi régió és környéke, valamint egyes erdélyi régiók tekintetében nem mutatható ki szignifikáns autokorreláció. A high-high klaszter értékeinek eloszlása annyiban hasonló, hogy a Prága környéki régió mindkét esetben tagja a csoportnak. Ugyanakkor a regionális innovációs teljesítmény szinte teljes Csehországban a legkedvezőbb értékeket veszi föl, illetve a nyugat-szlovákiai régió is a klaszter tagja.

4. ábra: A bruttó hozzáadott érték (bal oldal, 2021) és a regionális innovációs teljesítmény (jobb oldal, 2021) Local G_i^* klaszterei a V4+2 országok NUTS2-es térségeiben

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai alapján

Megjegyzendő továbbá, hogy amennyiben a spatial outlier értékeket is megvizsgáljuk (például Local Moran I mutatóval), a hasonlóság a magas-alacsony klaszter esetében is szembeötlő. Yugozapaden régió (bolgár főváros, Szófia régiója), mindkét indikátor esetében a high-low klaszter tagja. Emellett Bukarest térsége a hozzáadott érték esetében tagja ennek a csoportnak, míg szintén a hozzáadott érték szempontjából Severozápad (CZE) a low-high csoportba sorolható.

6. Összegzés

Az országok, régiók innovációs teljesítménye elengedhetetlenül hozzájárul a területegységek gazdasági növekedéséhez. Érdekes tehát megvizsgálni, vagy az egyes térségekben milyen szerepet játszik ezen indikátor eloszlása. Tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen a V4+2 országok esetében a gazdasági növekedés és az innovációs teljesítmény együttmozgása. Az elemzések arra világítottak rá, hogy mind Európában, mind pedig a vizsgált térségben a fajlagos megyei bruttó hozzáadott érték jelentős koncentrációt mutat. A vizsgált kelet-közép-európai térség szinte teljes egészében az egybefüggően alacsony értékekkel rendelkező klaszter tagja. A térségből európai összehasonlításban, a fővárosi régiók mellett, csupán Csehország és Szlovákia nyugati része emelkedik ki, valamint a nagyvárosi térségek. A vizsgált területegységben is megfigyelhető az innovációs teljesítmény és a hozzáadott érték kapcsolata, melyet a térökonometriai vizsgálatok eredményei is alátámasztanak. Ugyanakkor nem elhanyagolható szempont, hogy a régió egy része a low-low klaszter tagja, vagyis innovációs és gazdasági periféria, ahol sok esetben inkább a társadalmi innováció eredményezhet kitörési pontot.

Irodalomjegyzék

Abdulhafedh, A. (2017): A Novel Hybrid Method for Measuring the Spatial Autocorrelation of Vehicular Crashes: Combining Moran's Index and Getis-Ord G_i^* Statistic. *Open Journal of Civil Engineering*, Vol. 7, pp. 208-221.

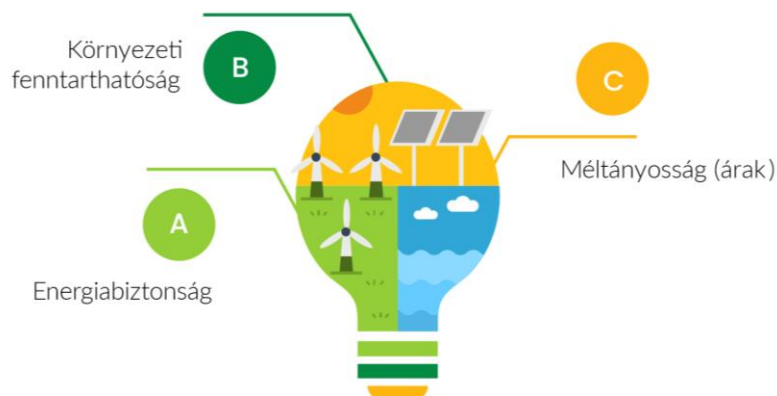
- Anselin, L. (2016): *Local Spatial Autocorrelation Clusters*. https://spatial.uchicago.edu/sites/spacial-data.uchicago.edu/files/6a_local_SA_r.pdf
- Anselin, L., Bera, A. K. (1998): Spatial Dependence in linear Regression Models with an Introduction to Spatial Econometrics. In: *Handbook of Applied Economic Statistics*, NY, pp. 237-289.
- Dusek, T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. Regionális tudományi tanulmányok 10. Budapest: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTAELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport.
- Európai Bizottság (2021): *Regional innovation scoreboard 2021*. Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2873/674111>
- Európai Bizottság (2022a): 8. *Kohéziós jelentés*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_762/IP_22_762_EN.pdf.
- Európai Bizottság (2022b): *European Innovation Scoreboard 2022*. Directorate-General for Research and Innovation, Hollanders, H., Es-Sadki, N., Khalilova, Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/309907>
- Eurostat (2023): *Regional database 2023*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en
- Getis, A., Ord, J. K. (1992): The Analysis of Spatial Association by Use of Distance Statistics. *Geographical Analysis*, Vol. 24, pp. 189-206.
- Lee, N., Rodríguez-Pose, A. (2013): Innovation and spatial inequality in Europe and the USA. *Journal of Economic Geography*, Vol. 13. pp. 1–22. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/jeg/lbs022>
- Lim, J. D. (2006): *Regional Innovation System and Regional Development: Survey and a Korean case*. Working Paper Series Vol. 05. <http://en.agi.or.jp/workingpapers/WP2006-05.pdf>
- Losonci, D., Takács, O., Demeter, K. (2019): Az ipar 4.0 hatásainak nyomában – a magyarországi járműipar elemzése. *Közgazdasági Szemle*, LXVI. évf., 2019. február, pp. 185–218.
- Lukovics, M., Nadas, N. (2021): A térségi versenyképesség és a felelősségteljes innováció kapcsolatrendszer. *Polgári Szemle*, 17. évf. 1–3. szám, pp. 15-29. <http://dx.doi.org/10.24307/psz.2021.0703>
- Nuttal, C. (2019): European patent applications from CEE states rise. <https://www.intellinews.com/european-patent-applications-from-cee-states-rise-157792/>
- Paas, T., Vahi, T. (2012): Economic Growth, Convergence and Innovation in the EU Regions. *Discussions on Estonian Economic Policy: Theory and Practice of Economic Policy*. Vol 20, No 1.
- Szendi, D. (2018): A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális szintű lehetőségei. *Erdélyi Társadalom*. Vol. 16, Issue 1, pp. 31-58.
- Tobler, W., R. (1970): A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography* 46: 234-240. doi: <https://doi.org/10.2307/143141>
- Worldbank (2018): *Urban Development Overview*. <http://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview>

AZ ENERGIAÁTMENET ELŐREHALADÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Szép Tekla
Miskolci Egyetem

Helyzetértékelés

A 2022. február 24-én kezdődött orosz-ukrán háború nem várt kihívások elé állította az Európai Uniót. A jól ismert energia trilemma pillérei átrendeződtek, előtérbe került az energiabiztonság és háttérbe szorult a környezeti fenntarthatóság, sőt, sok tekintetben már az árak is másodlagossá váltak, elsődleges cél az ellátásbiztonság lett (vagyis, hogy egyáltalán legyen energia) (1. ábra).

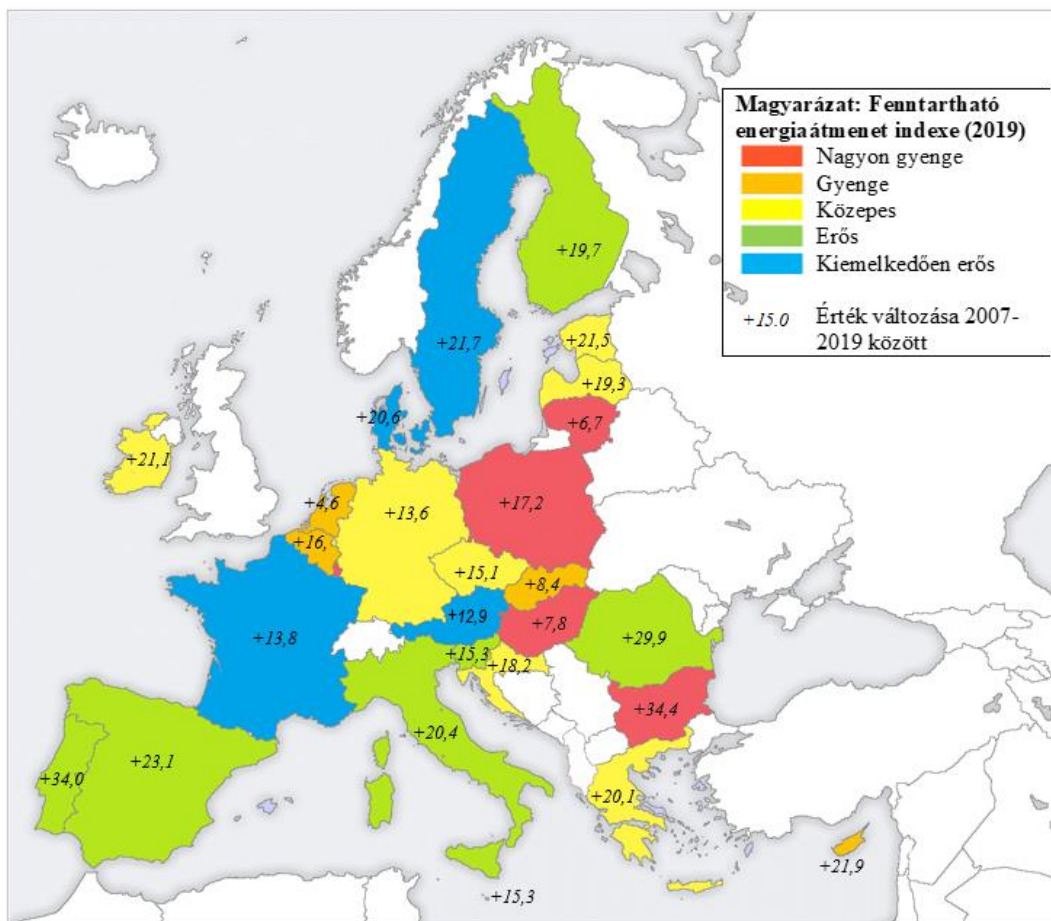
1. ábra: Energia trilemma

Forrás: saját szerkesztés

Az Európai Bizottság - kevesebb, mint negyedév alatt – 2022 májusában benyújtotta az Európai Parlament számára a REPowerEU tervet. Ez nem kevesebbet tűz ki célul, mint az orosz energiafüggőség drasztikus csökkentését és a zöld energiaátmenet felgyorsítását. Mit is jelent ez? Összefoglalva: az energiahatékonyság javítását, energiatakarékosságot, a megújuló energiaforrások részarányának növelését és a beszerzési források diverzifikációját.

Tulajdonképpen azok a célkitűzések jelennek meg újra - még hangsúlyosabb formában - amelyek már évtizedek óta az energetikai diskurzusok alapját képezik. A terv nagyon ambiciózus, különösen az energiaátmenet gyorsítása tekintetében. Fontos tudni, hogy az energiaátmenetek végig kísérték az emberiség történetét, és sokszor évtizedeket öleltek fel. A mostani, ún. 'zöld energiaátmenet' (vagyis áttérés a fosszilis energiaforrásokról a megújuló energiaforrásokra) is megfelelő szakpolitikával, célzott támogatásokkal alakítható, akár még gyorsítható is.

Ugyanakkor ez már a háborút megelőzően is komoly kihívást jelentett a tagállamok számára. Korábbi tanulmányunkban (lásd Szép, Pálvölgyi, and Kármán-Tamus (2022; 2021) egy kompozit indikátor (fenntartható energiaátmenet indexe) segítségével mértük és értékeltük az energiaátmenet folyamatát, rangsorba állítjuk az Európai Unió tagállamokat. Az eredmények megerősítik, hogy már a Covid-19 járvány kitörését megelőzően is lassú volt az Európai Unió előrehaladása az energiaátmenet tekintetében, kisebb elmozdulások azonosíthatóak csak.

2. ábra: A fenntartható energiaátmenet indexének földrajzi megoszlása az Európai Unióban 2019-ben és a változás (% , 2007 és 2019 között)
 Forrás: Szép, Pálvölgyi, and Kármán-Tamus (2022)

A fenntartható energiaátmenet indexe alapján kijelenthető, hogy komoly területi különbségek jelennek meg nemcsak a tagállamok között, hanem a tagállamokon belül is az egyes régiók között. Hazánk energiaátmeneti indexe sajnos európai összehasonlításban kifejezetten gyenge (2. ábra).

Figyelembe véve tehát a Fenntartható Fejlődési Célok (különös tekintettel a klímavédelemhez és a fenntartható energiagazdálkodáshoz kapcsolódó célokra; SDG7 és SDG13) teljesítéséről szóló jelentéseket (Sachs et al., 2020, 2019; United Nations, 2020), a fenntartható energiaátmenet indexét, továbbá a 20-20-20-as célok terén elért eredményeket, kijelenthető, hogy a tagállamok előrehaladása lassú, de kiegyensúlyozott az Európai Unióban. Míg a rövid távú trendek (2014-2019) több tekintetben aggasztóak, addig a hosszú távon (2004-2019) vizsgálva az indikátorokat még mindig biztató a kép (European Commission, 2021, 2017, 2014; Eurostat, 2020a, p. 138, 2020b).

2020-ra végül mindhárom célkitűzését elérte az Európai Unió, bár tagállami szinten vannak elmaradások. Ugyanakkor azt az EEA (2022) is elismeri, hogy a sikeres teljesítésben a Covid-19 vírus okozta globális járványnak és az annak eredményeként kialakuló gazdasági visszaesésnek, korlátozásoknak kiemelkedő szerepe volt. 2019-ben mindhárom cél tekintetében messze volt az Európai Unió a teljesítéstől. Ekkor a primer és végső energiafelhasználás csökkentésére (vagyis az energiahatékonyságra vonatkozó) célkitűzéseket a tagállamok mintegy fele teljesítette, a megújulóknál és az emisszió esetében kicsit több, mint az országok fele (15 és 14 tagállam). A részletes eredményeket az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: A 20-20-20-as célok teljesülése az Európai Unióban

	Energiahatékonyság				Megújuló energiaforrások részaránya		Emisszió	
	Végső energiafelhasználás		Primer energiafelhasználás		2019	2020	2019	2020
	2019	2020	2019	2020				
Európai Unió	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓	✓	✓
Belgium	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	✓	⊗	✓
Bulgária	⊗	⊗	⊗	⊗	✓	✓	✓	⊗
Csehország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Dánia	✓	✓	✓	✓	✓	✓	⊗	✓
Németország	⊗	⊗	⊗	✓	⊗	✓	⊗	⊗
Észtország	⊗	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Írország	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓	⊗	⊗
Görögország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Spanyolország	✓	✓	✓	✓	⊗	✓	⊗	✓
Franciaország	⊗	✓	⊗	✓	⊗	⊗	⊗	✓
Horvátország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Olaszország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	⊗	✓
Ciprus	✓	✓	⊗	✓	✓	✓	⊗	⊗
Lettország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Litvánia	⊗	⊗	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Luxemburg	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓
Magyarország	⊗	✓	✓	✓	⊗	✓	✓	✓
Málta	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓	✓	⊗
Hollandia	✓	✓	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓
Ausztria	⊗	⊗	⊗	✓	⊗	✓	⊗	✓
Lengyelország	⊗	✓	⊗	⊗	✓	✓	✓	✓
Portugália	✓	✓	✓	✓	⊗	✓	✓	✓
Románia	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Szlovénia	✓	✓	✓	✓	⊗	✓	✓	✓
Szlovákia	⊗	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Finnország	✓	✓	✓	✓	✓	✓	⊗	⊗
Svédország	⊗	⊗	⊗	✓	✓	✓	⊗	✓
Célkitűzést teljesítő országok száma	13	21	15	24	15	26	14	21

Megjegyzés: ✓ a célkitűzés teljesítve; ⊗ a célkitűzés nincs teljesítve.

Forrás: (EEA, 2022) adatai alapján saját szerkesztés

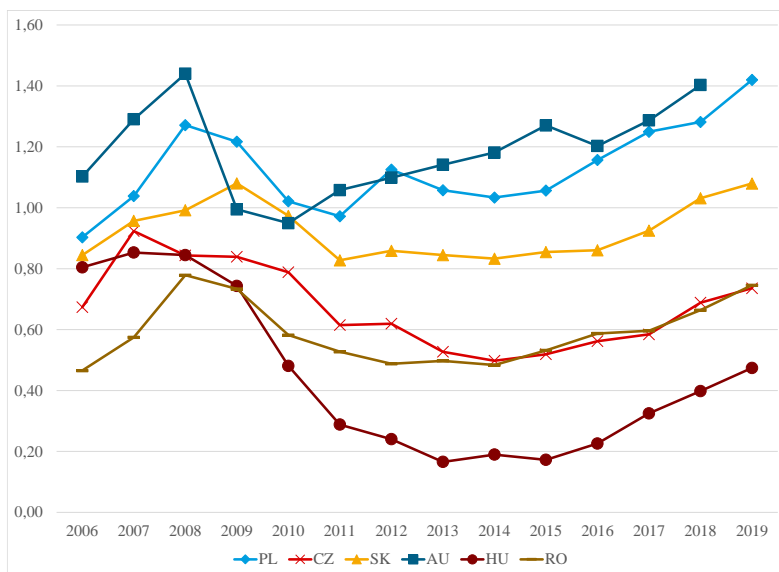
A Covid-19 járvány kezelése érdekében meghozott intézkedések (lezárások, kijárási tilalom, kötelező maszkviselés), a szokások és a napi rutin (home office tömegessé válása) megváltozása 2020-ban jelentősen csökkentették mind az elsődleges, mind a végső energiafelhasználást (European Commission, 2020a), erőteljesen hozzájárulva a 2020-as energiahatékonysági célkitűzés megvalósulásához. De véleményem szerint ez csak kérész életű lesz, és hosszabb távon egy erőteljes visszapattnás várható. Az eredmények megtartásához

mélyebb strukturális reformokra lenne szükség, különösen a háztartási szektorban. A műszakilag elavult, alacsony energiahatékonyságú lakossági épületek modernizációja (az 'energiahatékonyság az első' elv alapján) az egész CEE régióban komoly kihívást jelent, az energiahatékonysági potenciál számottevő (LaBelle and Georgiev, 2016; Weiner and Szép, 2022). Az 'energiahatékonyság az első' elvét az Európai Bizottság definiálta először 2015-ben (European Commission, 2023), ez Sáfíán (2022) megfogalmazásában azt jelenti, hogy „az energiapolitika alakítása és a vonatkozó beruházási döntések meghozatala során a lehető legnagyobb mértékben figyelembe kell venni a költséghatékony energiahatékonysági intézkedéseket”.

Az 'Annual Sustainable Growth Strategy' (European Commission, 2020b) dokumentum felhívja a figyelmet a mélyfelújítások fontosságára, melyhez a megoldást a részletesebb tervekben, továbbá a célzott támogatásokban látja. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a dokumentum nem tesz különbséget magán- és középületek között (szemben például a magyar NEKT-tel).

A MEHI tanulmányában, Bajai (2021) úgy határozza meg a mélyfelújítást, hogy ez alatt „az épület egyes szerkezeteinek és gépészetének átfogó korszerűsítését értjük, mely során az épület energiafogyasztása – az energiamegtakarítási potenciált lehetőség szerint legjobban kihasználva – jelentősen csökken”. Ez számszerűsítve bizonyos forrásokban a 60%-nál nagyobb primerenergia-megtakarítást jelent (Portfolio, 2022), de van ahol 75% van megjelölve (Global Buildings Performance Network, 2013). Tehát nincs egységes definíció, de technikailag a nyílászárók cseréjét, a külső (beleértve a födém) hőszigetelést, továbbá a fűtésrendszerek korszerűsítését jelenti. Hosszú távon biztosan az épületekkel szembeni energiahatékonysági elvárások szigorodása várható (a fő cél a nulla kibocsátású épületek elérése). A mélyfelújítás történhet több lépésben is, de figyelembe kell venni az ún. visszapattanó és a lock-in hatást is.

Ez előbbiről részletesen a doktori disszertációmban írtam, ahol elfogadva Steve Sorrell (2009) definícióját, az alábbiak szerint határoztam meg azt: „a visszapattanó hatás egy gyűjtőfogalom, melyet mindazon jelenségekre, mechanizmusokra használunk, melyek csökkentik az energiahatékonyság-növekedés hatására bekövetkező potenciális energiamegtakarítást”. Ez arra utal, hogy még egy teljes körű mélyfelújítás esetében se lehet teljes mértékben elérni azt az energiamegtakarítást, ami technikailag elvárható. Megváltoznak a fogyasztó szokások, az energiakiadások csökkenésével megnő(het) azok kereslete (Karcagi-Kováts and Szemerédi, 2019). A lock-in hatás nevéből adódóan arra utal, hogy a felújítás során mindig a legnagyobb energiahatékonysági potenciál elérésére kell törekedni, mert legalább 10-15 éven belül nem fogjuk a felújítást megismételni (Fehér, 2022), tehát 'bebetonozzuk' az elért állapotot.

3. ábra: A lakásállomány éves megújulási aránya a CEE régió néhány kiválasztott országában, % (2006-2019)

Forrás: MNB (2020) alapján saját szerkesztés

A leírtakhoz szolgál további adalékul a lakásállomány éves megújulási aránya (3. ábra). Azt minden energiahatékonysággal foglalkozó kutatás elismeri, hogy a legnagyobb energiahatékonysági potenciál a háztartási szektorban, az épületeinkben van. Ahhoz, hogy az épületállomány 30 év alatt (tehát belátható időn belül) megújuljon, legalább évi 3%-os megújulási arány (vagy másnéven felújításra ráta) szükséges (az 1%-os ráta már 100 évre tolja ki az épületállomány megújulását). Az Európai Unióban az átlagos felújítási ráta 1% (BPIE, 2020), míg a mélyfelújítási ráta (mely legalább 60%-os energiahatékonyság-javulást eredményez) mindössze 0,2%¹¹ (BPIE, 2021). Ez egyúttal azt is jelzi, hogy minden erőfeszítés ellenére az energiahatékonyság fejlesztése nem volt prioritás az elmúlt évtizedben. A lakásállomány éves megújulási arányát tekintve 2006-2019 között az átlag felett teljesített a 3. ábrán bemutatott országok közül Ausztria és Lengyelország, míg hazánk a sereghajtók közé tartozik (bár a trend pozitív).

Konklúzió

A karbonsemlegesség és az energiaátmenet megvalósításának kulcsát az energiahatékonyság fejlesztése és a megújuló energiaforrások jelentik. Ugyanakkor a megújuló energiaforrások végső energiafelhasználáson belüli részarányán túl az energiamixnek is jelentős szerepe van. A hagyományos biomasszát mindenféleképpen meg kell különböztetni a modern megújuló energiaforrásoktól. A fenntartható energiaátmenetnek ez utóbbiakra kell épülnie, ha el akarjuk kerülni a tűzifa csapdát.

A háztartási szektor különösen sok kihívással küzd. Az energiahatékonysági beruházások és fejlesztések elégtelensége itt a leglátványosabb. Az Európai Unióban az éves átlagos felújítási ráta mindössze 1%-ot, de a legrosszabbul teljesítő országokban még a 0,5%-ot sem éri el. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a teljes épületállomány megújulásához legalább 200 évre lenne szükség (miközben a cél az lenne, hogy nagyjából 30 évre vigyük le az ehhez szükséges időt). A szerkezetváltási indexek azt mutatják, hogy az energiamix rendkívül merev, csak nagyon lassan változik. A rossz energiahatékonyságú épületek, a tűzifahasználat magas aránya és a magas

¹¹ A mélyfelújítási rátát a vállalások alapján 3%-ra (vagyis a tizenötszörösére) kellene növelni 2030-ra és fenntartani 2050-ig az Európai Unióban.

energiaárak (sok országban alacsony elkölthető jövedelem) komoly energiaszegénységet eredményeznek (ez különösen igaz a CEE régióban). Ezt a kedvezőtlen helyzetet mindenképpen kezelni szükséges.

Irodalomjegyzék

- Bajai, K., 2021. Hazai Felújítási Hullám: a lakóépületek mélyfelújításának ösztönzése szükséges és megéri [WWW Document]. MEHI. URL <https://mehi.hu/tanulmanyok/hazai-felujitasi-hullam/> (accessed 1.1.23).
- BPIE, 2021. Deep Renovation: Shifting from exception to standard practice in EU Policy. Buildings Performance Institute Europe.
- BPIE, 2020. Contributions from the building sector to a strengthened 2030 climate target. Buildings Performance Institute Europe.
- EEA, 2022. Indicators [WWW Document]. URL <https://www.eea.europa.eu/ims> (accessed 9.16.22).
- European Commission, 2023. Energy efficiency first principle [WWW Document]. URL https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficiency-targets-directive-and-rules/energy-efficiency-first-principle_en (accessed 1.1.23).
- European Commission, 2021. 2030 climate & energy framework [WWW Document]. Climate Action - European Commission. URL https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_en (accessed 2.4.21).
- European Commission, 2020a. 2019 assessment of the progress made by Member States towards the national energy efficiency targets for 2020 and towards the implementation of the Energy Efficiency Directive as required by Article 24(3) of the Energy Efficiency Directive 2012/27/EU. COM(2020) 326 final.
- European Commission, 2020b. Annual Sustainable Growth Strategy 2021. COM(2020) 575 final.
- European Commission, 2017. Europe 2020 targets.
- European Commission, 2014. Energy efficiency targets [WWW Document]. Energy - European Commission. URL https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-efficiency/targets-directive-and-rules/eu-targets-energy-efficiency_en (accessed 4.15.21).
- Eurostat, 2020a. Sustainable development in the European Union: monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context: 2020 edition.
- Eurostat, 2020b. Energy consumption in 2018. Primary and final energy consumption still 5% and 3% away from 2020 targets. News release.
- Fehér J., 2022. A rezsi bajnok átgondolatlanul szórja a pénzt, évtizedekre energiacsapdába kerülhetnek a felújított lakások [WWW Document]. telex. URL <https://telex.hu/gazdasag/2022/01/10/energiahatekonysag-epuletfelujitas-magyarorszag-gyenge-rezsi-koritar-zsuzsanna-nincs-allami-program-maganszektor> (accessed 1.1.23).
- Global Buildings Performance Network, 2013. What is a deep renovation definition? (Technical Report).
- Karcagi-Kováts A., Szemerédi E., 2019. A fenntartható fogyasztás egy lehetséges ösztönzője. International Journal of Engineering and Management Sciences 4, 21–40. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2019.3.4>
- LaBelle, M.C., Georgiev, A., 2016. The Socio-Political Capture of Utilities: The expense of low energy prices in Bulgaria and Hungary. <https://erranet.org/download/socio-political-capture-of-utilities-bulgaria-hungary/>, p. 21.
- MNB, 2020. Lakáspiacei jelentés, 2020. június. MNB.

- Portfolio, 2022. Magyar otthonok tízezreinek javulhatna az energiahatékonysága - Ha megindulnak az uniós források [WWW Document]. Portfolio.hu. URL <https://www.portfolio.hu/ingatlan/20221130/magyar-otthonok-tizezreinek-javulhatna-az-energiahatekonysaga-ha-megindulnak-az-unios-forrasok-582260> (accessed 1.1.23).
- Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., 2019. Sustainable Development Report 2019. Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network, New York.
- Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F., 2020. The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sáfián, F., 2022. Energiahatékonyság az első elve: legyen első az energiahatékonyság! [WWW Document]. MEHI. URL <https://mehi.hu/hirek/energiahatekonysag-az-első-elve-lyegyen-első-az-energiahatekonysag/> (accessed 1.1.23).
- Sorrell, S., 2009. Jevons' Paradox revisited: The evidence for backfire from improved energy efficiency. *Energy Policy* 37, 1456–1469. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.12.003>
- Szép, T., Pálvölgyi, T., Kármán-Tamus, É., 2022. Indicator-based assessment of sustainable energy performance in the European Union. *International Journal of Sustainable Energy Planning and Management* 34, 107–124. <https://doi.org/10.54337/ijsepm.7055>
- Szép, T., Pálvölgyi, T., Kármán-Tamus, É., 2021. A comprehensive indicator set for measuring the sustainable energy performance in the European Union, in: *Entrepreneurship in the Raw Materials Sector. Proceedings of the International Conference of the University of Miskolc, Faculty of Economics, Miskolc (LIMBRA)*. Taylor & Francis Group.
- United Nations, 2020. The Sustainable Development Goals: Our Framework for COVID-19 Recovery. United Nations Sustainable Development. URL <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sdgs-framework-for-covid-19-recovery/> (accessed 4.4.21).
- Weiner, C., Szép, T., 2022. The Hungarian utility cost reduction programme: An impact assessment. *Energy Strategy Reviews* 40, 100817. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2022.100817>

ANGOLSZÁSZ TÁVKÖZLÉSFÖLDRAJZI KUTATÁSOK A 20. SZÁZADBAN – KERESKEDELEMFÖLDRAJZI EREDMÉNYEKKEL

Tiner Tibor

ELKH CSFK Földrajztudományi Intézet

Bevezetés

A szűkebb értelemben vett telekommunikáció (hírközlés, távközlés) területi sajátosságai és gazdasági térszerkezeti hatásai lényegében egészen az 1970-es évekig kívül maradtak a geográfusok többségének érdeklődési körén, emiatt a diszciplína alárendelt szerepet kapott a földrajztudományban, amit jól reprezentált az e tárgyban megjelent publikációk nem túl nagy mennyisége.

Az Amerikai Egyesült Államokban és Európa fejlett térségeiben csak az 1970-es évektől nőtt meg a geográfia és a területi gazdaságtan művelői részéről az érdeklődés a modern távközlés területi és települési szinten érvényesülő gazdasági hatásai iránt. Ennek elsődleges oka abban keresendő, hogy csak ekkorra váltak tömegesen alkalmazhatóvá az infrastruktúra ezen ágazatában az előző évtizedek – nagyrészt haditechnikai eredetű – műszaki-technológiai fejlesztéseinek eredményei, amelyek azután a gazdasági életben belül a kereskedelmi szférában is kezdték kifejteni egyre szélesebb és sokoldalúbb hatásukat.

Tanulmányozva a 20. század angol nyelvű távközlésföldrajzi szakirodalmát, megállapítható, hogy az angolszász területeken és a velük szoros tudományos kapcsolatban álló európai térségekben (pl. Svédország) folyó távközlésföldrajzi kutatások történetében három időszakasz különíthető el:

A) Az 1950-es évektől az 1970-es évek elejéig tartó kezdeti szakasz, amelynek jellemzője, hogy a távközlés a gazdasági életre való szerény hatása miatt kifejezetten alárendelt szerepet játszott a gazdaság- és kereskedelemföldrajzi kutatásokban.

B) A második időszakasz lényegében az 1970-es évek testesítik meg, amikor gyakoribbá válnak az angolszász térségekben a távközlés folyamatára, valamint a gazdaság – és azon belül a kiskereskedelem – területi-települési hatásainak felderítésére irányuló földrajzi jellegű vizsgálatok.

C) Az 1980-as évektől kibontakozó, majd az 1990-es évektől kiteljesedő harmadik szakasz során a távközlési technikák a fejlett országokban robbanásszerű és látványos fejlődésnek indultak. Az új távközlési eszközök és rendszerek tömeges megjelenésének hatására egyfelől megindult a távközlésföldrajzi kutatások erős differenciálódása. Másrészt az új információs technológiák, telematikai szolgáltatások sokoldalú gazdasági hatásainak felderítése céljából megsokasodtak a komplex szemléletű, szintetizáló igényű, regionális telekommunikációs vizsgálatok, melyekben a kereskedelmi-szolgáltató szférát érintő eredmények is születtek.

A 20. század távközlésének fejlődését a geográfia oldaláról tanulmányozó angolszász munkákban meglehetősen periférikus szerepet kapott a gazdasági oldal, és azon belül is a kereskedelmi-szolgáltató szféra. E rövid tanulmány megkísérli pótolni az e téren jelentkező hiányt, azaz felhívni a figyelmet a korabeli kutatások néhány jelentős kereskedelemföldrajzi eredményére.

A diszciplína első jelentősebb „tudományos termékei”

Áttekintve a 20. századi angolszász telekommunikáció-földrajzi kutatások legjelentősebb eredményeit, megállapítható, hogy az 1950-es években főként amerikai tanulmányok gazdagították a távközlés földrajzot, amelyen belül már helyet kaptak kereskedelemföldrajzi elemek is. A New Yorkra és környékére irányuló korai vizsgálatok pl. kimutatták, hogy a

különböző gazdasági tevékenységek – közöttük a kiskereskedelem – diszperziója nagymértékben függ a távolság legyőzése érdekében felmerülő költségektől és időigényességtől az elektronikus információáramlás pedig egyre fontosabb szerepet kap nagy távolságú kereskedelmi kapcsolatok fejlődésében (Innis, 1951). Néhány kutató már ekkor felfigyelt arra, hogy a kiskereskedelmi boltok áruellátását végző közúti áruforgalom szervezésében egyre nagyobb szerepet kap a telekommunikáció (Ullman, 1957).

A távközlési innovációk gyors diffúziójának településföldrajzi hatásai is hamarosan jelentkeztek. Gottman a városok közötti telefonhívások iránya és mennyisége, továbbá a postai levélforgalom térszerkezeti sajátosságainak elemzése alapján már 1961-ben megállapítja, hogy a vásárlási célú információk áramlás irányának és mennyiségi növekedése kitüntetett szerepet kapott az amerikai megalopoliszok kialakulásában és kiskereskedelmi vonzáskörzetük ugrásszerű bővülésében (Gottmann, 1961). Jipp közvetlen összefüggést mutatott ki az egyes országok nemzeti jövedelmének nagysága, kiskereskedelmi forgalma, valamint az egyre nagyobb vásárlóerővel rendelkező állampolgáraik telefonnal való ellátottsági szintje között (Jipp, 1963).

Az automatikus távhívás lehetőségének megteremtődésével bebizonyosodott, hogy a vásárlók és az eladók közötti, telefonon történő információcsere gyakoriságának emelkedése regionális léptékben is elősegítette a kiskereskedelmi bolthálózatok forgalmának növekedését (Abler, 1970)

Az 1960-as években Európában elsősorban a svéd gazdaságföldrajzosok e téren elért eredményei voltak figyelemre méltók. A nagy területű Svédországnak már az 1950-es évektől kiemelt érdeke fűződött a távközlési ágazat fejlesztéséhez, amit meg is valósított. Akkoriban ez a skandináv állam volt éveken át a világ telefonnal legjobban ellátott országa, és lényegében ott alkalmaztak először (1956) autóba beépített mobiltelefon rendszert. Egymástól nagy távolságra fekvő települések automata távhívó hálózatba való integrálása, valamint a fizikai helyhez (lakás, iroda stb.) nem kötött, hordozható telefonok számbeli növekedése lehetővé tette a kiskereskedelemben is az áruk házhoz szállításának alternatív – azaz vezetékes vagy hordozható telefonkészülékekkel történő – megrendelését. Ily módon a kor legmagasabb technikai színvonalán megvalósuló elektronikus információáramlási feltételek kiemelten segítettek a svédországi kiskereskedelmi üzlethálózatok optimális telephelyválasztását és hatékony működését (Törnquist, 1968)

A távközlési technika fejlődése a társadalomtudományok más ágaiban is felkeltette néhány kutató érdeklődését. Többek között a szociológia művelői közül Ball megállapította, hogy a távbeszélő egyre fontosabb szerepet játszik a nagyvárosok individualizálódó társadalmában, többek között az egyének bevásárlási szokásainak alakításában és a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférésben (Ball, 1968).

1970-es évek: célkeresztben a távközlési innovációk terület- és településfejlesztési hatásai

Az 1970-es évektől az angolszász területen sokasodtak a távközlésföldrajzi kutatások, s a geográfusok a telekommunikáció fejlődésének belföldi és nemzetközi hatásaira egyaránt kezdtek felfigyelni. Ide sorolhatók J. B. Goddard eredményei, aki a kereskedelmi világcégek irodaházainak telepítése és a nagy kapacitású távbeszélő hálózatokhoz való hozzáférési lehetőség közötti szoros kapcsolatot mutatott ki egy London központi részére vonatkozó vizsgálat során (Goddard, 1973), amit a néhány évvel később, további angol városokra elvégzett vizsgálatok is megerősítettek.

A távközlési infrastruktúra korszerűsödése és a hálózati kapacitások bővülése mélyreható változásokat eredményezett a kiskereskedelmi boltok termékkínálatához való vásárlói hozzáférés terén is: egyszerűsítette és gyorsabbá tette a termékkel kapcsolatos információk

megszerzését, átalakítva ezzel a vásárlók viselkedési attitűdjeit, ami egy újfajta szociológiai tér kialakulását is eredményezte (Aronson, 1971).

Short és társai a távközlési eszközöket naponta használó vásárlók viselkedésében megfigyelhető önbizalom, magabiztosság és döntési képesség-növekedésről számoltak be pszichológiai indíttatású közös tanulmányban (Short, et al., 1976). A fenti vizsgálatok mellett az 1970-es években az amerikai városi társadalom különböző nemű, korú és társadalmi státusú lakossági csoportjainak eltérő telefonálási szokásairól is készült összefoglaló áttekintés, amelyben többször is utalás történik a vásárlói magatartásban tapasztalható változásokra is (Pool, 1977).

Az 1970-es évek végén H. Perlmutter vizsgálatai rámutattak, hogy Philadelphia regionális és nemzetközi kereskedelmi kapcsolatainak gyors bővülése nem kis részben a magas fokú távbeszélő-ellátottságnak és a metropolisz telefonhálózati csomópont-szerepének tulajdonítható (Perlmutter, 1979).

Több kutatás is kimutatta, hogy az évtized végére az amerikai és angol nagyvárosok belső szerkezeti átalakulásában és a körülöttük kialakuló, egyre nagyobb területet elfoglaló agglomerációs gyűrű településeinek formálódásában a legmarkánsabb hatótényezők a korszerű telekommunikációs hálózatok bizonyultak, amelyek mélyen beépültek a kiskereskedelmi hálózatok működtetésének logisztikai rendszereibe is (Wise, 1979, Brooker-Gross, 1980).

Látható tehát, hogy az 1970-es évek végére a távközlés fejlődése már domináns módon hozzájárult a nagyvárosok kiskereskedelmi-szolgáltatási funkcióinak bővüléséhez, ellentétben azokkal a félelmekkel, amelyek a tradicionális nagyvárosok kereskedelmének elsorvadásának veszélyét látják a telekommunikációs robbanás hosszú távú hatásában (Lehman-Wilzig, 1981).

1980-as évek: a távközlésföldrajzi kutatások fellendülésének időszaka

Az angolszász területeken az 1980-as években a legszélesebb körű kutatások az új telekommunikációs technikák és a városfejlődés alaptényezői közötti kapcsolatok feltárására irányultak. Az alaptényezők fontossági sorrendjében a kiskereskedelmi-szolgáltató szféra fejlődése kiemelkedő jelentőséget kapott.

Az évtized első felében elvégzett, sokoldalú vizsgálatok kimutatták, hogy a nagyvárosokban a telekommunikációs technikák koncentrációja és decentralizációja egyaránt végbemegy oly módon, hogy a CBD távközlési centrumpozícióba kerül, ami egyfelől gazdasági irányító pozíciójának megerősödéséhez vezet, másfelől a kiskereskedelmi funkciók háttérbe szorulásával jár együtt (Mandeville, 1983; Kellermann, 1984; Nicol, 1985). A városi perifériák – látványosan javuló távközlési ellátottságuk ellenére – a centrumtól egyre jobban függő helyzetbe kerülnek, viszont a gépkocsival történő bevásárlások tömegessé válása miatt a perifériák kiskereskedelmi pozíciója jelentős javulhat (Downs, 1985). Tapasztalatok szerint a folyamat további eredője a szuburbanizációs folyamatok felerősödése, amelyek révén az urbanizációs övezet települései egyre növekvő kiskereskedelmi vonzáskörzettel rendelkező centrummá emelkednek, mivel az új telekommunikációs technológiák a kiskereskedelmi funkciók belvárosi koncentrációját fölöslegessé teszik (Moss, 1987).

A kutatásokból kiderül, hogy új távközlési technológiák igen gyorsan elfoglalták helyüket az amerikai nagyvárosok valamennyi gazdasági szektorában (a termelő ágazatoktól a kiskereskedelmen át az anyagi és nem anyagi szolgáltatásokig), azaz jelenlétük „multiszektorálisá” vált (Kellerman és Krakover, 1986; Langdale, 1989). A fenti fejlődés viszont az egyes ágazatok között és azokon belül rendkívül egyenlőtlenül ment végbe, ami területi terjedésük idő- és térbeni sajátosságainak különbözőségében is tükröződik. A kereskedelmi objektumok telepítési szempontjai között a nagyváros belsejében való működés hátrányaitól való megszabadulás, de a nagyvárosi vásárlótömeghez való relatív közelség és a

jó közlekedési helyzet előnyeinek kihasználása motiválta a nagy területű bevásárlóközpontok helyszínválasztását (Langdale, 1989)

Többen az termelési célú és kiskereskedelmi munkahelyek elhelyezésére vonatkozó döntéshozatal szempontjainak megváltozására is felhívták a figyelmet, mivel a fejlődő távközlési technológiák minden korábbinál nagyobb szabadságot kínálnak kiskereskedelmi üzlethelyiségek optimális telephelyválasztásában, ami különösen a logisztikai célú adminisztratív tevékenység terén kínál jelentős költségmegtakarításokat (Moss és Donau, 1986).

Kutatók népes csapata foglalkozott a piac változásaihoz legrugalmasabban alkalmazkodni képes kereskedelmi és szolgáltató szektor „telematizálódásával”, amely versenyelőnyhöz juttatta a távközlési innovációk korai felhasználóit a „később ébredőkkel” szemben (Corey, 1982; Daniels, 1982; Kellerman, 1985; Thrift, 1987; Price és Blair, 1989). Különösen élen jártak ebben a pénzügyi és banki szféra mellett a multinacionális kereskedelmi cégek, amelyek megengedheti maguknak – a piaci megjelenésük idején még elég drága – innovációk, így az új telekommunikációs technológiák alkalmazását is (Adrian-Bueckling, 1982).

Az új távközlési technológiák foglalkoztatási hatásait vizsgálva kiderült, hogy a kiskereskedelem és szolgáltatások terén – időben párhuzamosan, különböző területi szinteken, ráadásul közvetlen és közvetett formában – egyaránt jelentkeznek a munkahelycsökkentő- és teremtő hatások, amelyek között még bonyolult kölcsönkapcsolat is megfigyelhető (Sassen-Koob, 1985).

A korabeli kutatások egy része a telekommunikációs fejlődés gazdasági versengést élénkítő hatásainak feltárására irányult, amelyek során rámutattak a különböző távközlési cégek közötti piaci verseny távközlési tarifacsökkenéshez vezető élesedésére (Gillespie és Williams, 1988), amelyből a kiskereskedelmi cégek is profitálhattak. Arról sem szabad megfeledkezni hogy nagyvárosok peremén elhelyezkedő bevásárlóközpontok és hipermarketek széles áru kínálatukkal új utazási szükségleteket generálnak (Salomon, I. 1985).

A telekommunikációs technikák és technológiák vidékfejlesztésre gyakorolt ellentmondásos hatásaira is felhívták a figyelmet a téma művelői (Goddard és Gillespie, 1986), akik a kiskereskedelem területén teret nyerő decentralizációs folyamatok érvényesülése mellett kizárják a területi kiegyenlítődés megvalósulását, ráadásul a technológiai fejlődés iránya a távközlési szektorban tevékenykedő nemzetközi nagyvállalatok érdekei szerint alakul. Mások arra figyelnek fel, hogy miközben az elmaradott területeken következik be a legnagyobb arányú mennyiségi növekedés e technikák meghonosodásában (az igen alacsony viszonyítási alapok miatt), eközben nem csökken, sőt használatuk minőségét és hatékonyságát illetően folyamatosan nő a legtöbb vidéki térség lemaradása a városrégióktól, ami a kiskereskedelmi hálózatok fejlődésének irányai is tükröznek

1990-es évek: a kiteljesedés időszaka

Az 1990-es évek a „távközlési-telematikai galaxis” gyors tágulását hozta magával, amely során erősödött az a felismerés, hogy a gazdasági rendszerek és a társadalmak kölcsönös függősége egyre inkább globálissá válik, amelynek igen sokoldalú és következményei lesznek.

E téren az egyik leglátványosabb fejlemény a fejlett országokkal versenyre kelő Kína világkereskedelmi szerepének növekedése volt. A folyamatban kiemelt szerep jutott annak, hogy a kelet-ázsiai óriás egyre magasabb műszaki színvonalú távközlési infrastruktúra kiépítésére törekedett, hogy azt minél hatékonyabban használhassa fel világkereskedelmi pozícióinak növelésére, amire az amerikai multinacionális kereskedelmi cégeinek is meg kellett találniuk a megfelelő választ.

Ugyancsak az 90-es évtized „felfedezése”, hogy a korszerű telekommunikációs rendszerek a kiskereskedelem és a szolgáltatóipar hagyományos vállalatszervezési struktúrában való

alkalmazása nem hozza meg a várt eredményeket. Megszületett a felismerés: az eladási hatékonyság növelését mielőbb az új technika kínálta lehetőségeihez kell igazítani, azaz meg kell változtatni a korábbi vállalatirányítási módszereket, összehangolva ezeket az új telematikai tér működési követelményeivel (Daniels, 1991). Ennek egyszerűbb, lényegre törőbb megfogalmazását korábban Charreyron-Perchet publikálta, aki a multinacionális kereskedelmi cégek hatékony működését leginkább akadályozó szervezeti elemek felderítését és kicserélését javasolta (Charreyron-Perchet, 1990). A bonyolult kölcsönhatások miatt viszont nem volt rá garancia, hogy néhány rosszul működő szervezeti elem eltávolítása elegendő lesz működésük rendszerszintű hatékonyabbá tételére.

Hepworth vizsgálataira arra mutattak rá, hogy a korszerű távközlési technológiák elterjedése elősegíti a közlekedés hatékonyabb szervezését és megváltoztat(hat)ja a bevásárlási célú utazási szokásokat, főként a nagyvárosokon belül (Hepworth, 1991), ugyanakkor kétséges, hogy távközlés fejlődése a közlekedési költségek terén megtakarításokhoz vezetne, sőt a bevásárlási célú információszerezés elektronikus úton való megszerzési lehetőségének megtöbbszöröződése inkább újabb utazásokra serkent (Salomon, et al., 1991).

Az új távközlési technikák alkalmazásának eltérő terjedési sebességét figyelte meg K. A. Phillips, aki az üzleti szférában sokkal gyorsabb terjedést tapasztalt, mint az állami intézményeknél (Phillips, 1991). Ennek nyilvánvaló oka, hogy terjeszkedési és profitnövelési szempontjaik miatt a kiskereskedelmi vállalatok is sokkal jobban érdekeltek a korszerű távközlési technológiák mielőbbi bevezetésében, mint az erősebb költségkorlátokkal rendelkező, általában deficitesebb állami költségvetésből finanszírozható közintézmények.

Az 1990-es években az új távközlési technológiák városfejlődésre gyakorolt hatásait többen is vizsgálták. A városok gazdasági fejlődésének „új szálait” emlegeti (Moss, 1991), aminek következménye, hogy a különböző célú számítógépes hálózatok fejlesztése lett a nagyvárosi kiskereskedelem logisztikai alapja (Batty, 1991). Erre alapozódik – és a városfejlődés szempontjából kulcsfontosságúvá válik – a nagyvárosi kiskereskedelmi és szolgáltató szektor „nemzetköziesedése” és szerkezeti átalakulása, amelyben a telematikai szolgáltatások gyors térnyerése figyelhető meg a foglalkoztatásban és a bolthálózat funkcionális változásaiban (Daniels, 1991).

A városszerkezet új elemeinek megjelenéséhez kapcsolódóan felvetődik a kérdés: az új távközlési technológiák gyors terjedését figyelembe veszi-e a városfejlesztési politika (Fox-Przeworski, 1990), amire a válasz korántsem egyértelmű, mivel nem különíthetők el egyértelműen az új telekommunikációs technikáknak a nagyvárosok kiskereskedelmi vonzáskörzetét közvetett vagy közvetlen módon elősegítő sajátosságai és hatásai.

Egyet lehet érteni viszont azzal a következtetéssel, hogy a 21. század nagyvárosainak kiskereskedelme már egyértelműen a globális kapcsolataik bővülését leghatékonyabban elősegítő telematikai technológiák alkalmazása körül fog szerveződni, amely egyre mélyebben épül be az egyén mindennapi életébe (Hall és Newton, 1994). Ebben a pénzügyi szolgáltatások mellett élen járnak a bevásárlóközpontok hálózatai, amelyek tovább erősítik a tradicionális világvárosok egyébként is globális hatókörét, továbbá elősegítik a feltörekvő gazdaságú országokban az pénzügyi-kereskedelmi központok születését. Megindul tehát a nagyvárosi kereskedelmi terek telematikai alapon való informatikai újjá szerveződése (Kellerman, 1991), és az is valószínűsíthető, hogy az új technikák a nagyvárosok és a hozzájuk kapcsolódó agglomerációs övezet legnagyobb településeiben a kiskereskedelmi és szolgáltatási funkciók megőrzését sokkal jobban elősegítik, mint a településhierarchia alacsonyabb szinten álló egységeit.

Nem ilyen egyértelmű, hogy a vidéki települések kiskereskedelmére hosszú távon milyen hatással lesz az új telekommunikációs technikák elterjedése. Nincs ugyanis egyértelmű bizonyíték arra, hogy az új távközlési technológiák – megfelelő sűrűségben kiépült kiskereskedelmi bolthálózat hiányában – hatékony eszköznek bizonyulnának a leszakadó

térségekben élő lakosok vásárlási igényeinek kielégítésére (Hansen, et al., 1990), noha az új rendszerelemek (pl. a telekunyhók) megjelenése (Selby, 1995) a ritkán lakott falus térségekben újfajta minőségi lehetőségét biztosíthatnak fogyasztási cikkek elektronikus úton történő megrendelésére. Bízható lehet, ha a fejlett távközlési rendszerbe integrálódás lehetősége révén a kiskereskedelmi és szolgáltató funkciók egy része elhagyja a városokat és leköltözik vidékre (Howland, 1991), ám csak akkor, ha olyan típusú funkció hagyja el a várost, amely vidéki térségekben gyorsabb fejlődésre és jövedelemtermelésre képes, mint a városi telephelyen. Egyébként nem képes meggátolni az adott vidéki térség további leszakadását.

Vitatható viszont a nevezetes Bangemann-jelentés (Bangemann, 1994) konklúziója, amely szerint a vidéki kis és közepes méretű kiskereskedelmi és szolgáltatóipari cégek csatlakoztatása az új telekommunikációs technológiájú hálózatokba elősegíti egyes hátrányos kistérségekben élők életminőségének javulását. Annak ugyanis számos egyéb feltétele van. Ilyenek többek között a megfelelő szintű technológiai és gazdasági kultúra, a széles regionális és lokális politika kapcsolatok, kedvezőbb foglalkoztatási viszonyok, megfelelő oktatási és egészségügyi infrastrukturális ellátás biztosítása, a vidéki térségek népességmegtartó képességének fenntartása stb. A fenti – felületesnek tekinthető – megállapítás visszavezethető arra, hogy kevés kutatás foglalkozik a korszerű telekommunikációs technikák rurális térségekben kifejtett hatásaival (Grimes, 1992). Ott ugyanis a fő gond a társadalom alacsony szintű adaptációs készsége, emiatt igen lassú az alkalmazások terjedési sebessége. Ily módon megalapozatlan volt MacLuhan jól hangzó kijelentése a Föld „globális faluvá” válásáról (MacLuhan, 1994), és persze azok is tévedtek, akik az ellenkezőjét várták, azaz nem lett bolygónkból „globális város” sem.

Már az 1990-es években kísérletek történnek az új távközlési technikák elterjedése által kiváltott műszaki, gazdasági és társadalmi trendek felvázolására, amelyek C. J. Hamelink szerint a következő hat „-ció” végződésű kulcsfogalomban ragadhatók meg: *digitalizáció, dereguláció, koncentráció, globalizáció, konszolidáció* és a felerősödő *civil akciók* (Hamelink, 1994). Hamelink ezeket tekinti egyben az ipari korszakból az információs korszakba való átmenet legfontosabb trendjeinek, amelyek valamennyi gazdasági ágat – közöttük a kereskedelem és a szolgáltatás szféráját is – forradalmi módon érintenek. Nem kapunk viszont a szerzőtől érdemi választ az egyes „-ciók” várható területi következményeivel kapcsolatosan feltehető fontos kérdésekre. Ilyennek tekinthető pl. a digitális perifériák létrejötte, vagy a távközlési globalizáció pozitív hatásaiból kimaradó, a folyamatnak csak a negatívumait elszenvedő, többszörösen hátrányos helyzetű telekommunikációs régiók kialakulásának veszélye stb.

Végül az 1990-es évek telekommunikációföldrajzi kutatásainak átfogó angolszász terméke Manuel Castells enciklopédikus igényű műve, a háromkötetes „The Information Age” (Castells, 1996-1998), amely jól érzékelteti, hogy az ezredfordulóra hogyan nőtte ki magát az egykoron csak „új távközlési technológiák elterjedésének” nevezett folyamat információs társadalommá. Olyan formációvá, ahol a globális gazdaságot az információ, a tőke és a kommunikáció napról-napra bővülő folyamatos, elektronikus áramlása és azonnali cseréje jellemzi, amely többek között az egyre népszerűbb e-kereskedelem megjelenését és globális méretű elterjedését is eredményezte. Ám e témakör áttekintése már jóval túlmutatna e munka keretein.

Irodalomjegyzék

- Abler, R. F., 1970. What makes cities important? The Bell Telephone Magazine, 49(2), pp. 10-15.
- Adrian-Bueckling, M., 1982. Commercial space satellites and the problems associated with them. Universitas, 24, pp. 239-244.

- Aronson, S., 1971. The sociology of the telephone. *International Journal of Comparative Sociology*, 12, pp. 153-167.
- Ball, D. W., 1968. Toward a sociology of telephones and telephoners. In: Truzzi, M., ed., 1968. *Sociology and Everyday Life*. New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall. pp. 59-75.
- Bangemann, M., 1994. Europe and the global information society: Recommendations to the European Council. Brussels: High-Level Group on the Information Society.
- Batty, M., 1991. Urban information networks: the evolution and planning of computer-communications infrastructure. In: Brotchie, J., et al., eds., 1991. *Cities of the 21st Century: New Technologies and Spatial Systems*, New York: Halsted Press. pp. 139-157.
- Castells, M., 1996, 1997, 1998. *The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Vol. I-III. Oxford: Blackwell.
- Charreyron-Perchet, A., 1990. Technological innovation in the urban service. *Next Generation Sequencing*, 112, pp. 129-134.
- Corey, K. E., 1982. Transactional forces and the metropolis. *Ekistics*, 297, pp. 16-23.
- Daniels, P. W., 1982. *Service Industries: Growth and Location*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniels, P. W., 1991. Service sector restructuring and metropolitan development: processes and prospects. In: Daniels, P. W., ed., 1991. *Services and Metropolitan Development: International Perspectives*, London: Routledge, pp. 1-25.
- Downs, A., 1985. Living with advanced telecommunications. *Society*, 23(1), pp. 26-34.
- Fox-Przeworski, J., 1990. Information and communication technologies: are there urban policy concerns? *Netcom*, 4, pp. 188-211.
- Gillespie, A. & Williams, H., 1988. Telecommunications and the reconstruction of regional comparative advantage. *Environment and Planning, A*, 20(10), pp. 1311-1321.
- Goddard, J. B. 1973., *Office Linkage and Location: A Study of Communication and Spatial Pattern in Central London*. Oxford: Oxford University Press.
- Goddard, J. B. & Gillespie, A. E., 1986. Advanced telecommunications and regional economic development. *The Geographical Journal*, 152, pp. 383-397.
- Gottmann, J., 1961. *Megalopolis*. New York: The Twentieth Century Fund Publication.
- Grimes, S., 1992. Exploiting information and communication technologies for rural development. *Journal of Rural Studies*, 8(3), pp. 268-278.
- Hall, P. & Newton, P. 1994. *Cities of the 21st Century: New Technologies and Spatial Systems*. New York: Halsted Press.
- Hamelink, C. J., 1994. *Trends in world communication*. – Kuala Lumpur: Southbound.
- Hansen, S. & Cleavelly, D. & Wadsworth, S. & Bailey, H. & Bakewell O. 1990. Telecommunications in rural Europe: economic implications. *Telecommunications Policy*, 14, pp. 207-222.
- Hepworth, M., 1991. Information technology and the global restructuring of capital markets. – In: Brunn, S. D. & Leinbach, T. R. eds., 1991. *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communication and Information*, London: Harper Collins Academic. pp. 132-148.
- Howland, M., 1991. Producer services: will they follow manufacturing out of urban centres? *Economic Development Commentary*, 15(3), pp. 4-8.
- Innis, H. A., 1951. *The Bias of Communications*. Toronto: University of Toronto.
- Jipp, A., 1963. Wealth of nations and telephone density. *Telecommunications Journal*, 4, pp. 199-210.
- Kellerman, A., 1984. Telecommunications and the geography of metropolitan areas. *Progress in Human Geography*, 8, pp. 222-246.

- Kellerman, A., 1985. The evolution of service economies: a geographical perspective. *The Professional Geographer*, 37, pp. 133-143.
- Kellerman, A., 1991. The decycling of time and the reorganization of urban space. *Cultural Dynamics*, 4., pp. 38-54.
- Kellerman, A. & Krakover, S., 1986. Multi-sectoral urban growth in space and time: an empirical approach. *Regional Studies*, 20, pp. 117-129.
- Langdale, J. V., 1989. International telecommunications and trade in services: policy perspectives. *Telecommunications Policy*, 13(3), pp. 203-222.
- Lehman-Wilzig, S., 1981. Will cities become obsolete? *Telecommunications Policy*, 5, pp. 326-328.
- MacLuhan, M., 1994. *The Global Village*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Mandeville, T., 1983. The spatial effects of information technology. *Futures*, 15(1), pp. 65-72.
- Moss, M. L. & Donau, A., 1986. Offices, information technology, and locational trends. In: Black, J. T., et al., eds., 1986. *The Changing Office Workplace*, Washington, D. C: The Urban Land Institute. pp. 171-182.
- Moss, M. L., 1986. Telecommunications and the future of cities. *Land Development Studies*, 3, pp. 33-44.
- Moss, M. L., 1987. Telecommunications, world cities, and urban policy. *Urban Studies*, 24, pp. 534-546.
- Moss, M. L., 1991. The new fibres of urban economic development. *Portfolio*, 4, pp. 11-18.
- Nicol, L., 1985. Communications technology Economic and Spatial impacts. In: Castells, M. ed., 1985. *High technology, Space and Society*. Beverly Hills: Sage. pp. 191-209.
- Perlmutter, H., 1979. *Philadelphia: the emerging international city*. Philadelphia: La Salle College.
- Price, D. G. & Blair, A. M., 1989. *The Changing Geography of the Service Sector*. London: Belhaven Press.
- Phillips, K. A., 1991. Changing markets and institutional inertia: a review of US telecommunications policy. *Telecommunications Policy*, 15, pp. 49-61.
- Selby, J., 1995. *Telecottages in their Context: The Welsh Experience*. Swansea: University of Wales.
- Salomon, I., 1985. Telecommunications and travel: substitution or modified mobility? *Journal of Transport Economics and Policy*, 19, pp. 219-235.
- Salomon, I. & Schneider, H. N. & Schofer, J., 1991. Is telecommunicating cheaper than travel? An examination of interaction costs in a business setting. *Transportation*, 18, pp. 291-318.
- Sassen-Koob, S., 1985. Capital mobility and labour migration: their expression in core cities. In: Timberlake, M., ed., 1985. *Urbanization in the World System*. New York: Academic Press. pp. 231-265.
- Thrift, N., 1987. The fixers: the urban geography of international commercial capital. In: Henderson, J. & Castells, M., eds., 1987. *Global Restructuring and Territorial Development*. London: Sage. pp. 203-33.
- Törnquist, G., 1968. Flows of information and the location of economic activities. *Geografiska Annaler*, 50, pp. 99-108.
- Ullman, E. L., 1957. *American Commodity Flow*. Seattle: University of Washington Press.
- Wise, A., 1979. The impact of electronic communications on metropolitan form. *Ekistics*, 188, pp. 22-31.

AZ EMBERI FEJLETTSÉG TÖRÉSPONTJAI – AZ ORSZÁGHATÁROK ELVÁLASZTÓ SZEREPE

Tisztelgés Sikos T. Tamás professzor úr előtt

Tóth Géza
Miskolci Egyetem

Előszó

Sikos T. Tamás professzor úr életútja során írt publikációk számomra – mivel nem voltam tanítványa – az egyik legfontosabb szakirodalmi forrást jelentették. A következőkben – nagyon szubjektíven – az életút egy-egy momentumára kívánom felhívni a figyelmet.

Nagyjából tizenöt éve történhetett, hogy a KSH Könyvtárából kölcsönöztük ki az általa szerkesztett módszertani kötetet (1984), s mivel egyidőben mindketten használni akartuk, kedves kollegámmal hétfőnként komoly vitát folytattunk arról, hogy éppen az adott héten ki forgathatja. Mind egyetemi tanulmányaim, mind tudományos pályám során igen sokszor használtam a Beluszky professzor úrral közösen jegyzett nagy falukutatásait (1982, 2007, 2011). Magam részéről most mégis az életút egy másik szeletére szeretném ráirányítani a figyelmet, ez pedig a térinformatika, a térképek kérdésköre. Professzor úr ebben a témában is igen fontos tanulmányokat jegyzett (2005, 2009), de máig több tanulmányában találkozhatunk a térképek gyakorlati alkalmazásával (többek között Sikos T.–Szendi 2022). Tanulmányom témaválasztásának oka tehát kettős. Egyrészt az elmúlt években oly sokat elemzett társadalmi innováció kérdésköréhez kapcsolódó (2021), társadalmi jólétet mérő emberi fejlettségi index felhasználásáról szerettem volna bemutatni egy lehetséges példát. Másrészt pedig professzor úr térképes munkái előtt tisztelegve kívánok ismertetni egy alkalmazást.

Bevezető

Az emberi fejlettségi indexet hosszú ideje használják az egyes országok komplex összehasonlítására (UNDP 2023). Az egyes országok adata a térben szomszédos országok értékéhez a Waldo Tobler féle „Földrajz első törvénye” alapján elméletileg hasonlóknak kellene lennie. Legalábbis abban az esetben, ha a szárazföldi határokat vesszük figyelembe, hiszen a tengeri határok szerepe országok közötti hasonlóság vonatkozásában nehezen értelmezhető. A következő ábrán (1. ábra) az egyes országok emberi fejlettségi indexének különbségeit vizsgálom, melyet a fejlettség töréspontjainak tekintem. Azon országok esetében, amelyek között van szárazföldi határvonal, megnézem az index különbségét és a határvonalat a különbség mértékében ábrázolom. A különbség természetesen nem pusztán mértékében fontos, hanem annyiban is, hogy milyen népességű országok között figyelhető meg. Ezért az országok területét a 2023-as népességükkel arányosan módosítottam. Az adatok forrása a worldometers.info, míg a térképi munka a ScapeToad szoftver segítségével készült.

Egy-egy konfliktus kialakulása véleményem szerint igen valószínű lehet amennyiben az egyes országok töréspontok mentén helyezkednek el. Vizsgálati módszerem hasonló a világhálón található megközelítéshez (Vividmaps 2023), ahol az országok GDP-jét vetették össze hasonló módon. A vizsgálat alapvető korlátja az, hogy csupán a szárazföldi határookra koncentrál, s így a szigetországokat, illetve tengeri határokat nem tudtam figyelembe venni.

Eredmények

A térképre pillantva az első benyomásunk az, hogy a legnagyobb törésvonalak az országok között Ázsiában és Afrikában találhatók. A *világ 15 legnagyobb törésvonalából* 9 Ázsiában, 5 Afrikában és 1 Amerikában található. A legnagyobb törésvonal a hosszú ideje háborúban álló Yemen tekintetében látszik, hatalmas a HDI különbség Szaud Arábiával és Ománnal. A közelmúlt háborús konfliktusai miatt hasonló helyzetben van Afganisztán is, Irán, Kína, Türkmenisztán és Üzbegisztánnal közös határán. Végül ide sorolhatók még a szíriai konfliktus következményei, jelentős törés figyelhető meg Izrael-Szíria és Törökország-Szíria között.

Hatalmas törésvonalat látunk a szubszaharai afrika és Észak-Afrika államainak tekintetében is (Algéria-Niger, Líbia-Csád, Líbia-Niger, Algéria-Mali).

A 15 legjelentősebb törésvonalból kiemelésre méltó még Dél-Korea és Észak-Korea, Dél-Afrikai Köztársaság és Mozambique, valamint a Haiti és a Dominikai Köztársaság közti határvonal.

A kontinensek közül az afrikaiak az ázsiaiaknál némileg kisebbek. *Afrika* legnagyobb törésvonalai a világ fentebb jelzett különbségei között már olvashatók. Rajtuk kívül megemlíthető Egyiptom-Szudán, Líbia-Szudán határa, mely a nagy szubszaharai törésvonalhoz kapcsolható. Nagy különbséget láthatunk még Ceuta és Melilla és Marokkó között, igaz ezek területi kiterjedése igen kicsi. Végül megemlíthető még Kenya és Szomália között kirajzolódó jelentős különbség.

Amerika országainak HDI különbségei kisebbek, mint az ázsiai és afrikai törésvonalak. A kontinens tekintetében Francia Guayana helyzetére érdemes felhívni a figyelmet, hiszen jelentős törést láthatunk az országrész Suriname-mal és Brazíliával közös határán. (megjegyzendő, hogy számításainkat az országos adatokkal és nem regionális adatokkal végeztük. Franciaországon belül e tengerentúli megye adata vélhetően némileg alacsonyabb, így a különbség a valóságban valamivel kisebb lehet, de a törésvonal biztosan jelen van.) Bolívia emberi fejlettségi indexe jelentősen elmarad a szomszédaitól, jelentős törésvonalak rajzolódni ki az ország Chilével és Argentínával közös határán. A kontinens legklasszikusabb törésvonalát az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó határán láthatjuk, a különbség a Bolívia-Chile különbséggel lényegében azonos. A kontinens 10 legnagyobb törésvonalából kiemelhető még Costa Rica-Nicaragua, Mexikó-Guatemala, Argentína-Paraguay és Chile-Peru határszakaszai.

Ázsia rendelkezik a legnagyobb törésvonalakkal a világon. A kontinens legnagyobb törésvonalai, mint azt korábban jeleztük elsősorban a yemeni az afganisztáni és a szír válsághoz, illetve e jelzett országok határszakaszaihoz kötődik. A két Korea közötti töréspont mellett fontosnak tartom felhívni a figyelmet Irán és Pakisztán közötti jelentős különbségre, mely a kontinens 10. legnagyobb törésvonalát mutatja.

Európában láthatjuk a legkisebb HDI különbségeket. A legnagyobb különbségeket Oroszország és Ukrajna és szomszédai, valamint a Balkán vonatkozásában látható. A legfontosabb törésvonal Norvégia-Oroszország, Finnország-Oroszország határvidékén látható. Ebbe a csoportba sorolhatjuk még Lengyelország, Szlovákia és Magyarország Ukrajnával közös határát. A Balkán területén kiemelendő Görögországnak Észak-Macedóniával, Bulgáriával és Albániával közös határát. A térségben jelentős törést láthatunk még Horvátország-Bosznia Hercegovina, és Szlovénia-Magyarország között, igaz ezek a törésvonalak csak Európán belül jelentősek, világ szinten nem emelkednek ki.

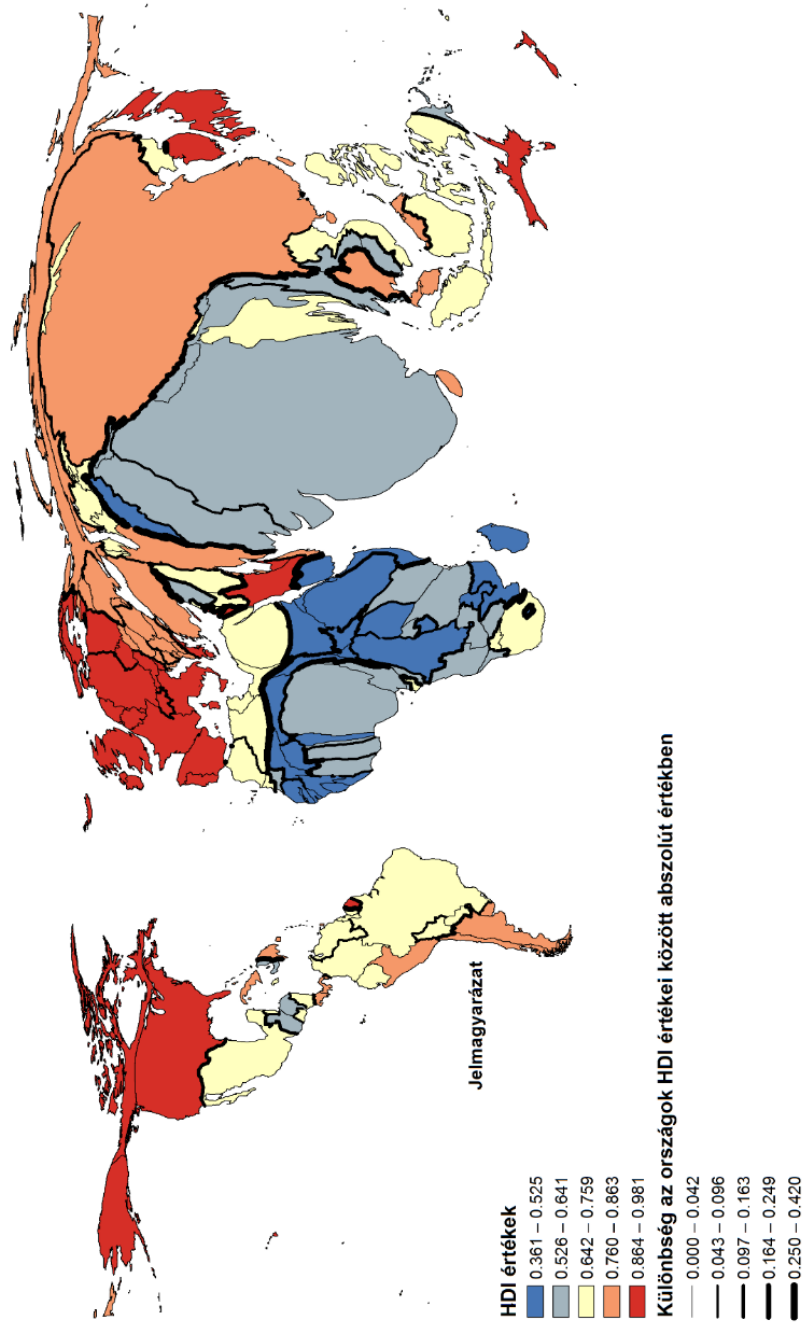
Összegzés

A területi folyamatok viszonylag lassúak, jelentős, drasztikus változás inkább csak középtávon várható a társadalmi jólét tekintetében. Ennek ellenére érdemes felhívni a figyelmet, hogy az országok közötti HDI különbségek várhatóan folyamatosan nőnek, s így a törésvonalak tovább erősödnek, illetve új törésvonalak jelennek meg. Véleményem szerint ezért a törésvonalakkal kapcsolatos vizsgálatot érdemes folyamatosan elvégezni, hogy a stratégiai tervezés időben jelzéseket kapjon a jövőben felmerülő problémákról, s időben megelőzhetőek legyenek a nagy humanitárius katasztrófák.

Irodalomjegyzék

- Beluszky, P. – Sikos T., T. (szerk.) (1982): *Magyarország falutípusai* MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Beluszky, P. – Sikos T., T. (szerk.) (2007): *Változó falvaink: Magyarország falutípusai az ezredfordulón* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Beluszky, P. – Sikos T., T. (szerk.) (2011): *Változó falvaink: Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sikos T., T. – Szendi, D. (2022): Evolution of smart village models in Hungarian Abaúj micro-region *Regional Statistics* 12 (4): 152–175.
- Sikos T., T. (2005): GIS felhasználásának lehetőségei a területfejlesztésben In: *A Magyar Regionális Tudományi Társaság III. Vándorgyűlése* Magyar Regionális Tudományi Társaság.
- Sikos T., T. (2009): GIS – Telephelyválasztás In: *Társadalom és térinformatika - Innovatív módszerek a társadalom területi kutatásában* ELTE, TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszéke; MTA, Regionális Tudományos Bizottságának Kutatásmódszertani Albizottsága.
- Sikos T., T. (szerk.) (1984): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sikos T., T. (szerk.) (2021): *Társadalmi innováció – társadalmi jólét* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Tobler, W., (1970): A computer movie simulating urban growth in the Detroit region *Economic Geography* 46(Supplement): 234–240. <https://doi.org/10.2307/143141>
- UNDP (2023): <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
<https://vividmaps.com/difference-in-gdp-per-capita-along/>
<https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>
<https://sourceforge.net/projects/scapetoad/>

1. ábra
Az emberi fejlettségi index törésvonalai

A FOGYASZTÓK ÉRTÉKE

Várkonyiné Juhász Mária

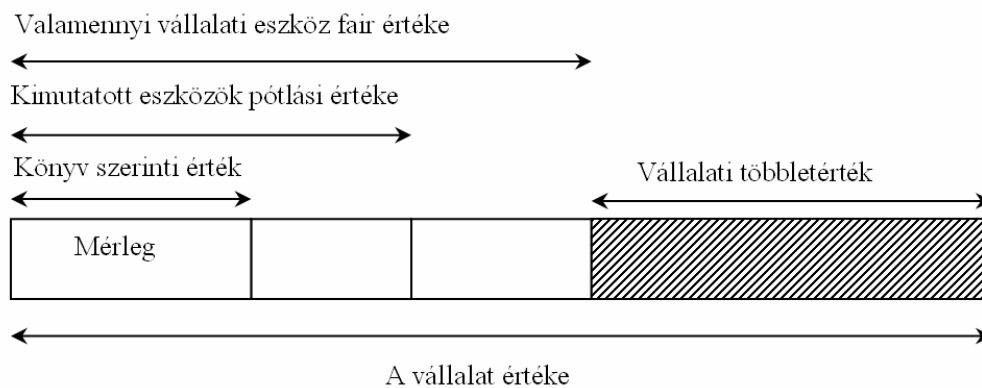
Miskolci Egyetem

A beszámolóban szereplő könyv szerinti érték és a vállalkozások piaci értéke közötti eltérés számottevő, mely eltérés három főokra vezethető vissza. Az első, hogy a makrogazdasági és iparági hatások értékbecsélyező hatása is hat az üzleti értékre, de ezek bemutatása a számvitelnek nem feladata. A második, hogy a számviteli előírások nem egységesek nemzetközi szinten, vagyis az egyes helyi számviteli szabályozások között komoly eltérések lehetnek. A harmadik, pedig, hogy a számvitel alapvetően múltorientált, míg a pénzügyi szemléletmód a jövőre irányul, ezért a könyv szerinti érték szinte minden tétel esetében alulbecsüli azok tényleges értékét.

Bevezetés

„Nem jó ötlet megpiszkálni a mérleget. Bár a szellemi tőke nagyon fontos, ki kell hagyni a mérlegből. A mérleg a kézzel fogható dolgoknak való... nem az embereknek, vagy ötleteknek”
(Rutledge 1997)

Egyik számviteli szabályrendszer sem engedi aktiválni a kapcsolati listákat, (Pál, 2014.) pedig ezek értékét is érzékelhetjük amennyiben egy kezdő és egy működő cég értékét összevetjük. A számvitel elsődleges célja nem a vállalat értékének meghatározása, hanem jogszabályilag rögzített keretek között az információ szolgáltatása az érdekeltek részére. Ennek az alapvető konfliktusnak az ellenére, a számvitel területén is tapasztalható egyfajta fejlődés annak érdekében, hogy a kimutatások – az óvatosság elvének érvényesülése mellett – reálisabb képet alkossanak a gazdálkodók vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzetéről.

1. ábra: A mérlegen kívüli tételek kategóriái

Forrás: Juhász, 2004.

Juhász három megoldandó probléma áthidalására hívja fel a figyelmet, amennyiben egy vállalat értékét a számviteli kimutatások tartalmazta értékéből kiindulva akarjuk megállapítani, melyet az 1. ábra is szemléltet. Az egyes vagyonelemek könyv szerinti értéke nem egyezik meg azok piaci értékével, hiszen amennyiben az értékelendő céget létre akarnánk hozni a mérlegbe feltüntetett eszközök megszerzése többbe kerülne, mint a nyilvántartási értékük. Ez azzal is magyarázható, hogy az eszközök vásárlása nem közelmúltban történt, és ezért van a két érték közötti rés, vagy az az indoka, hogy az eszközök nagyobb része befektetett eszköz, ami miatt nagy hatása van a szubjektív és a tényleges értékcsökkenés eltérésének. A kimutatott eszközökön kívül a gazdálkodók rendelkeznek olyan önállóan értékesíthető vagyonelemekkel – például saját márkanév –, amelyek a számviteli nyilvántartásokban nem szerepelnek az értékelési bizonytalanságaik vagy a vonatkozó előírások miatt. Biztosan nagy lesz az eltérés, amennyiben az immateriális javak nagy súlyt képviselnek az eszközök között, mivel ezeknek csak meghatározott hányada mutatható ki a beszámolóban, (Füredi-Fülöp, 2022.) illetve az is nagy különbséghez vezethet, ha a vállalkozás komoly értékű mérlegen kívüli tételekkel rendelkezik. (Barker, 2001.)

A fogyasztók megjelenése a beszámolóban

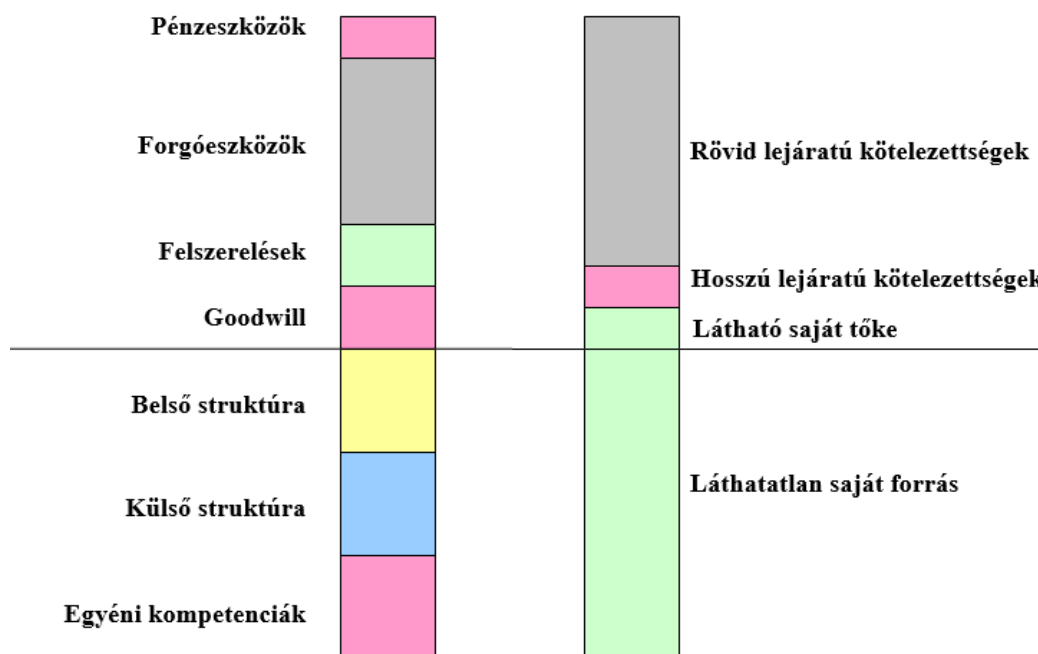
A vagyoni értékű jogokkal, illetve a szellemi termékekkel kapcsolatban ki kell térni a hazai jogszabályt alapvetően meghatározó nemzetközi standardokra. Az IAS 38. alapvetően rögzíti ugyan, hogy a beszerzett és a saját előállítású immateriális javakat azonos alapon kell megítélni, de a saját előállítású immateriális javakra az általános előírásokon túl specifikus követelmény rendszert is előír, és a 63. bekezdése kifejezetten megtiltja, a saját márkanevek, vevőlisták, és más hasonló tartalmú tételek szerepeltetését. (Lakatos et al., 2018.)

A kapcsolati listák aktiválásának kérdése is fontos lenne, hiszen ezek értékét is érzékelhetjük amennyiben egy kezdő és egy működő cég értékét összevetjük. Sargeant (Sargeant, 2001.) véleménye alapján a marketing ügyfélszemléletének középpontjába a kiépített kapcsolat hosszú távú megtérülése került az egyszeri eladásra koncentráló tranzakció alapú marketinggel szemben. Ebben a megközelítésben már nem a haszonkulcs lesz a meghatározó, hanem a kapcsolat alatt teremtett érték, így a megszerzési költségeket aktiválni kellene, és a kapcsolat időtartama alatt amortizálni.

A szerzési költségek aktívák közötti elszámolására lehetőséget biztosít a biztosítók éves beszámoló készítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól szóló 192/2000. (XI. 24.) kormányrendelet 4. § (11) bekezdése, amely szerint *„az aktív időbeli elhatárolások között - a módosítási sajátosságok figyelembevételével - halasztott szerzési költségként (élet- és nem-életbiztosítások szerint elkülönítetten) kell kimutatni a mérlegfordulónapot megelőzően felmerült szerzési költségek tárgyát követő üzleti éve(ke)t terhelő összegét is, amennyiben a későbbi üzleti években a díjbevételek (ideértve a befektetési egységekhez kötött (unit-linked) életbiztosítások tartalékának csökkenése miatt az eredménykimutatásban tartalékváltozásként elszámolt összeget is) erre fedezetet nyújtanak és ezen költségeket a tartalékok képzésénél csökkentő tényezőként nem vették figyelembe, vagy nem lehetett figyelembe venni.”* Mivel egy Magyarországon hatályos szabályozás már tartalmazza az üzleti kapcsolatok megszerzésének eszközként történő elszámolását, indokoltnak látnám a számviteli törvény ez irányú módosítását is, mivel ezáltal az olyan – például telekommunikációs – társaságoknál, amelyeknél általános szerződésbeli kikötés a hűség nyilatkozat az immateriális javak ezen része kimutathatóvá válna.

Az időbeli elhatárolással ekvivalens megoldás lenne a költségek – akár külön soron történő – aktiválása, és értékcsökkenésének elszámolása, és ezzel a megoldással a szerzési költségek ténylegesen a helyükre kerülnének a mérlegben, hiszen ezek immateriális jóságok.

A kapcsolatok bekerülési értékének ilyen módon történő megállapítása, illetve ennek könyvvizsgálata is megoldható lenne.

2. ábra: Az immateriális javak mérlege

Forrás: Sveiby, 1998.

Sveiby megalkotta a Morgan & Banks cég esetében az immateriális javak mérlegét, amelyet a 2. ábra szemléltet. A hatályos előírások értelmében az immateriális javak körében kizárólag a vagyoni értékű jogok, illetve a szellemi termékek esetében számolható el értékhelyesbítés. A saját tőkén belül, így az értékhelyesbítés forrás oldali párjaként, az értékelési tartalék jelenleg is tartalmazhat piaci értékeléssel összefüggő elemeket. Ez megfelel a jelenlegi nemzetközi számviteli standardoknak, hiszen az az elszámolás feltételeként szabja meg az aktív piac meglétét. (Lakatos et al, 2018) Sveiby gondolatmenete úgy vélem, alapján az értékhelyesbítéstől illetve az értékelési különbözettől – a fogalmi keveredést megelőzendő – elkülönítve, elképzelhető lenne ezeknek az értékcorrekcióknak a bemutatása, így az eredmény objektivitása mellett mutatná ezeknek a kapcsolatoknak az értékét.

Amennyiben az értékelés során az egyes eszközöknek a mérlegkészítéskor érvényes piaci értéke és könyv szerinti értéke közötti különbség:

- kevesebb, mint az előző értékeléskor volt, az értékcorrekció csökkenésével egyidejűleg az értékcorrekció tartalékát is csökkenteni kell,
- több, mint az előző értékeléskor volt, a korábbi értékcorrekciót növelni kell az értékcorrekció tartalékának növelésével egyidejűleg.

Ez az új elem természetesen – az értékhelyesbítéshez illetve a valós értéken történő értékeléshez hasonlóan – csak alternatíva lehetne a vállalkozások körében.

Az új tételek éves beszámoló „A” típusú mérlegében történő elhelyezését szemlélteti a következő sematikus ábra.

Mérleg	
<p>A. Befektetett eszközök</p> <p>I. Immateriális javak</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Alapítás-átszervezés aktivált értéke 2. Kísérleti-fejlesztés aktivált értéke 3. <u>Vagyoni értékű jogok</u> 4. Szellemi termékek 5. Üzleti vagy cégérték 6. Immateriális javakra adott előlegek 7. Immateriális javak érték helyesbítése 8. <u>Immateriális javak érték korrekciója</u> <p>II. Tárgyi eszközök</p> <p>III. Befektetett pénzügyi eszközök</p>	<p>D. Saját tőke</p> <ol style="list-style-type: none"> I. Jegyzett tőke II. Jegyzett, de még be nem fizetett tőke III. Tőketartalék IV. Eredménytartalék V. Lekötött tartalék VI. Értékelési tartalék <u>VII. Látens saját tőke</u> <u>VIII. Immateriális javak érték korrekciójának tartaléka</u> IX. Adózott eredmény
<p>B. Forgó eszközök</p> <ol style="list-style-type: none"> I. Készletek II. Követelések III. Értékpapírok IV. Pénzeszközök 	<p>E. Céltartalék</p>
<p>C. Aktív időbeli elhatárolások</p>	<p>F. Kötelezettségek</p> <ol style="list-style-type: none"> I. Hátrasorolt kötelezettségek II. Hosszú lejáratú kötelezettségek III. Rövid lejáratú kötelezettségek
	<p>G. Passzív időbeli elhatárolások</p>

3. ábra: A fogyasztók értékelésének potenciális megjelenítése az éves beszámoló „A” típusú mérlegében

Forrás: Saját szerkesztés

A kapcsolatok bekerülési értékét azonban – a korábban is említett néhány kivételes esettől eltekintve – nem lehet hitelt érdemlő módon bizonylatolni. Különbséget kell tenni az egyes vállalkozások tevékenysége alapján.

A termelő vállalkozások esetében, ha a vevőkör igen speciális az „értékesítés pótlási költségét” az alapján lehetne meghatározni, hogy az alternatív vevő felkutatásával számszerűsítjük az alternatív vevő felé történő értékesítéshez kapcsolódó költségnövekményt. (Például a vasércet a nyersvasgyártás során az un. nagyolvasztóban használják fel a legnagyobb mennyiségben, így azt kellene megvizsgálni, hogy a környező országokban hol találunk ilyen technológiát.) A legközelebbi potenciális vásárló meghatározását követően a szállító cégek árajánlatai alapján lehetne megállapítani a pótlási költséget, amely a hazai és a nemzetközi szállítmányozás tarifa különbsége miatt a közelebb elhelyezkedő külföldi vevő esetén is lehet sokkal kedvezőtlenebb, mert a belföldi fuvarozás árai alacsonyabbak.

A szolgáltató szektorban sokszor a vevőkör ugyan pontosan meghatározható (például a hőszolgáltatók esetében), az előfizetők számával azonosítható, (Süveges, 2018.) azonban a vevő megszerzésének ebben az esetben nincs költsége.

A kereskedelmi ágazatban a vásárlóterületi térképek alapján kalkulált piaci részesedés lehetne a vevőkör bekerülési értéke. Azonban az e-kereskedelem számításba vételétől sem lehet eltekinteni, mivel a COVID hatására a fogyasztók a kiskereskedelmi láncot kihagyva, e-kereskedelem keretében szerezték be a szükséges termékeket nagykereskedelmi láncok segítségével (Bozsik, Szemán, 2023.), és a járvány hatására az új vásárlási szokások részben megmaradtak. A kiskereskedők is kihasználják ezt az értékesítési csatornát, és sokszor a boltinál alacsonyabb áron online próbálják értékesíteni termékeiket területileg szélesebb vevőkör számára.

A bevásárlóközpontok három fő típusa (Urban Land Institute, 1981):

- regionális bevásárlóközpontok,
- kerületi bevásárlóközpontok,
- lakónegyedek bevásárlóközpontjai.

A lakónegyedek bevásárlóközpontjai esetében függ elsősorban az üzlet vonzáskörzetének népsűrűségétől a vevőszám, hiszen például egy regionális bevásárló központ esetében még az internetes eladások figyelmen kívül hagyása mellett is sok tényezőt kell megvizsgálni.

A vásárlóterületi térképek átalakulásához, azaz a kapcsolati tőke év végi értékeléséhez, a vonzerőre és a piaci részesedésre hatást gyakorol:

- a népességszám változása,
- új közlekedési útvonalak kiépítése,
- online értékesítési terület fejlesztése,
- új üzleti szereplők megjelenése, vagy
- az üzlet modernizálása a célközönség számára vonzó design elemekkel. (Sikos, 2000)

Összefoglalás

Annak ellenére, hogy az immateriális javak pénzben történő kifejezése nem egyszerű feladat érdemes fontolóra venni megjelenítését a mérlegben. A téma szakirodalmában számos megoldás található, amelyekben két főirányzat alakult ki. Egyrészt a hagyományos számviteli rendszer és pénzügyi kalkulációk továbbfejlesztése, másrészt a természetes összetevők mennyiségi jellemzői alapján történő közelítés.

Az immateriális javak bekerülési értékének felvételével párhuzamosan a saját tőke értékét megnövelve – az értékhelyesbítéshez illetve a valós értéken történő értékeléshez hasonlóan – az eredményt nem befolyásolná a megjelenítés, csak információt szolgáltatna.

Irodalomjegyzék

Barker, R.: Determining value, Valuation models and financial statements, Financial Times – Prentice Hall, Pearson Education Limited, Harlow, England, 2001.

Bozsik, S., Szemán, J.: A Covid-19 járvány hatása Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági ágazataira a 2019-es és a 2020-as pénzügyi beszámolók alapján, ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI STRATÉGIAI FÜZETEK 20 : 01 pp. 73-84. , 12 p. (2023)

Füredi-Fülöp, J.: Nem pénzügyi információk térnyerésének lehetséges hatása a könyvvizsgálati elvárásai részre, In: Bozsik, Sándor (szerk.) Pénzügy-számvitel füzetek VI. : 2022, Miskolc-Egyetemváros, Magyarország : Miskolci Egyetemi Kiadó (2022) 89 p. pp. 58-66. , 9 p.

Juhász, P.: Iránytű nélkül – Információs válságban a pénzügyi döntéshozatal, Vezetéstudomány, XXXV. évf., 2004. 7-8. szám, 30-31. oldal, 2004.

Lakatos L. P., Kovács D. M., Mohl G., Rózsa I., Madarasiné Szirmai A.: Nemzetközi Beszámolási Standardok elmélete és gyakorlata 2018, MKVKOK, 2018.

- Pál, T.: Nemzetközi számvitel - nemzetközi könyvvizsgálat? A minősítés kérdései, SZÁMVITEL ADÓ KÖNYVVIZSGÁLAT: SZAKMA 56 : 2 pp. 84-85. , 2 p. (2014)
- Rutledge, John (1997): You're a Fool If You Buy Into this. Online (2016.01.04): http://www.rutledgecapital.com/Articles/19970407_you%27re_a_fool_if_you_buy_into_this.html
- Sargeant, A.: Customer lifetime value and marketing strategy: How to forge a link, in: Marketing Review, Summer 2001, pp. 427-441.
- Sikos T. T.: Marketingföldrajz, ISBN 963 00 3218 X, Váti, 2000.
- Süveges, G.: Eszközkészlet hűszolgáltatók környezetének elemzéséhez, In: Bozsik, Sándor (szerk.) Pénzügy-számvitel füzetek III. : 2017, Miskolc-Egyetemváros, Magyarország : Miskolci Egyetemi Kiadó (2018) 74 p. pp. 69-74. , 6 p.
- Sveiby, K. E.: Measuring Intangibles and Intellectual Capital - An Emerging First Standard, Internet version Aug 5, 1998.
- Urban Land Institute (1981) Dollars and Cents of Shopping Centers. Urban Land Institute, Washington, DC.
- a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény, és annak módosításai
- a biztosítók éves beszámoló készítési és könyvvezetési kötelezettségének sajátosságairól szóló 192/2000. (XI. 24.) kormányrendelet, és annak módosításai

KÖSZÖNTÉSEK

SIKOS T. TAMÁS, A KUTYABARÁT

Bakó Tamás

Miskolci Egyetem

Nekem Sikos Tamásról a kutyák jutnak az eszembe, mivel ez a mi közös hobbink. Ez akkor derült ki számomra, amikor ismerősök lettünk a facebook-on, és kezdtem megosztani német juhász kutyám fotóit. Ő pedig rendszeresen lájkolta azokat. Aki a kutyákat szereti, rossz ember nem lehet – gondoltam magamban.

Ez nem jelenti azt, hogy korábban ne beszélgettünk volna különböző témákról. De azt megérzi az ember, amikor szóba kerül valami, ami iránt mindketten lelkesedünk. És ez a kutyák különböző dolgairól szólt.

Kiderült, hogy Sikos Tamásnak is van kutyája, egy bichon. Korábban volt német juhásza is, tehát voltak tapasztalatai ezen a téren is. Nekem viszont nem volt még bichon-om, tehát érdekes információkat tudtam meg erről a fajtáról. Teljesen más egyéniség, mint a nagytestű kutyák, noha a macskák üldözésében ő is járatos. És nagyon szeret lustálkodni, továbbá nem hajlandó többet futkosni, mint amennyi szerinte elegendő és szükséges. Megbeszéltük elképzeléseinket az ebnevelés és a kutyatartás kapcsán és meséltünk kedvenceinkről a büszke gazdik elhivatottságával.

Még közelebb akkor került hozzám Tamás, amikor Zordon kutyámat megmérgezték és meghalt. Együtt éreztem velem és örült, amikor megvigasztalódtam egy újabb német juhász kölyökkel, Szigfriddel. Mostanság az ő képeit lájkolja nem kisebb szorgalommal.

Még egy felfedezésemet szeretném megosztani Tamással kapcsolatban. Nem nagyon foglalkoztam azzal, mi lehet a nevében a „T”. Teljesen véletlenül jöttem rá. A saját névnapját ritkán nézegeti ugyanis az ember (mindketten Tamások lévén...). Ez évben azonban új kalendáriumot vettem és véletlenül a saját névnapomat is megnéztem benne. Ekkor láttam, hogy Tamás-nap mellett Tomaj-nap is március 7. Azóta tudom, mit jelent Tamás nevében a „T”.

Végül nem szeretném, ha egy szót sem ejtenék róla, mint kollégáról. Már a második könyvet szerkeszti, amiben van szerencsém fejezetet írni. Igen lelkiismeretes lektor, és jobbitó szándékkal veszi szemügyre munkáimat. A korrekciói sokat segítettek nekem abban, hogy kijavítsam a hibákat és ez által emeljek a színvonalon. Egy-két kutatásával kapcsolatos kérdőívet is kitöltöttem, ezek nem szokványos témák voltak és ezért örömmel szántam rájuk időt.

Kollégáim disszertációinak munkahelyi vitáin és nyilvános védésein is rendszeresen veszünk részt együtt. Bírálati előre mutatóak, jól átgondoltak és alaposak. Kérdései lényegbevágóak és mély szakmai tudást tükröznek. Úgy gondolom, a számos díj, testületi tagság és publikációs listája egy sikeres embert mutat be nekünk. Számomra azonban továbbra is az az ember marad, aki nagyon szereti a kutyákat.

DEBRECENI KÖSZÖNTŐ ÉS JÓKÍVÁNSÁGOK

Berde Csaba
Debreceni Egyetem

Annak idején, van az már talán negyven éve is, amikor az akkori tanszékvezetőnk, Dr. Ács Antal Professor Úr nyolcvan éves születésnapját ünnepeltük azt mondta nekünk a tanszék fiataljainak „Csak arra ügyeljétek, hogy a hetven évet megéljétek. A többi már ajándék.”

Nem is értettük akkor, hogy mit mond, betudtuk annak, hogy a Professor Úr már megöregedett és azt mond, amit akar. Csak most, túl a hetvenen jutnak eszembe egyre gyakrabban Ács Professor szavai és kezdem megérteni, hogy miről is beszélt. Az, hogy jó egészségi állapotban és aktívan megéltük a hetvenet azzal csak az intelem egy részének tettünk eleget. A nehezebb feladat, hogy az ajándékba kapott éveket, évtizedeket úgy éljük meg hogy valóban ajándék legyen. Ezt sok minden befolyásolja, de elsősorban tőlünk függ, rajtunk is múlik.

Kedves Tamás! Te úgy élted meg a hetvenet, hogy olyan eredményeket értél el szakterületeden, akadémiai pályádon, a felső oktatásban, a doktori képzésben és a tudományos tehetség gondozásban, amit kevesek mondhatnak el magukról. Mindezt úgy, hogy megőrizted optimizmusodat, a gáncs vetők és akadályozók nem tudtak elbizonytalanítani, aktivitásod ma is töretlen. A huncut tekintet, a tapasztalt tudós tudományos vagánysága, a cinikus mosoly és az ironikus humor mögött egy jószándékú, kapcsolat centrikus, másokat támogató embert ismertünk meg Benned, akivel élmény és kihívás együtt dolgozni, barátságba kerülni.

A Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Vezetés és Szervezéstudományi Intézete munkatársainak és a magam nevében köszöntünk hetvenedik születés napod alkalmából. Gratulálunk a tudományos és az oktatói pályádon elért eredményeidhez és sikereidhez. Kívánjuk, hogy sokáig őrizd meg hetvenen túl is ezt a fiatalos lendületed és aktivitásod optimista szemléleted. Találd meg azokat a feladatokat és tevékenységeket, amelyek segítenek abban hogy az ajándékba kapott időt valóban ajándékként tudd megélni.

PROF. SIKOS T. TAMÁS 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Hédi Csaba
Miskolci Egyetem

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Tamás!

Találkozásaink alkalmával nem volt igazán lehetőségünk, hogy pályánk állomásain túl, az élet dolgairól, a mindennapokról, a családról is beszélgessünk, hogy egymást jobban megismerhessük. Ezért így, ebben a formába szeretném ezt a néhány gondolatot megosztani Veled e jeles évfordulón.

Horatius szavait idézem: „Artificem commendat opus”. „Az alkotót alkotása dicséri”, amely szállóige - a távolról sem lezárt - tudományos és oktatói életpályádat leginkább jellemzi. Elismerésem számos megjelent könyvedhez, tudományos publikációdhoz, tanulmányodhoz, melyek – vélem – mérhetően előre vitték a hazai közgazdaságtan és gazdaságföldrajz általad vizsgált és kutatott területeit. A méltóbb szakmai laudációt a szakterületet nálam mélyebben ismerő tisztelőidre hagyom. Elismerésre méltó teljesítmény, példamutató életút!

Az évek gyorsan telnek, szinte nem is vesszük észre, ha valaki életkortól függetlenül még mindig aktívan, hitelesen, fáradhatatlanul végzi a láthatóan „szeretett” munkáját. Ennek lehetünk, lehettem tanúja esetekben.

Engedd meg, hogy Máraitól is idézzek: „Az élet tartalmát a nagy feszültség, az alkotás pillanatai jelentik, nem pedig a létezés kalendáriumi időszaka.” A körülöttünk lévők, de jómagunk is, a kor előrehaladtát különböző módon ítéljük és éljük meg. Benned egy korát nehezen meghatározható, fiatalos, megfontolt, visszafogott, és a tudást átadni kész és akaró kollégát látok. Kívánom maradj meg így sokáig, egészségben, családdal, tanítványaidnak, kollégáidnak.

Isten éltesse!

KÖSZÖNTŐ

Kunos István
Miskolci Egyetem

Kedves Tamás!

Engedd meg, hogy sok szeretettel köszöntselek nevezetes születésnapod alkalmából!

Azt hiszem, nem vagyok egyedül azzal az észrevétellel, hogy az eltelt évek száma nem látszik meg rajtad. Az idő legfőbb jellemzője pedig, hogy telik ... Ez alól egyikünk sem vonhatja ki magát, de Te mégis mintha kivétel lennél. Az időt illetően a világ legdemokratikusabb dolgáról beszélünk, ahol kivételek csupán a relativitáselméletből megismert gyakorlat szerint fordulhatnak elő, mi szerint a nagyobb tömegű testek közelében valamelyest lassabban telik az idő ... Hasonló hatást érhetünk el, ha a fénysebességet megközelítő sebességgel utazunk, de az ezekből – jelen korunkban – érezhető különbségek csak rendkívül finom műszerekkel kimutathatóak ...

... és hogy a kézzel fogható valóság se maradjon ki ...

Hosszú és tartalmas beszélgetéseink már az Intézetbe kerülésed első napjaiban mély gondolatokat indítottak el bennem, melyek kevésbé a szakma rejtelméről szóltak. Azt már a legelején jóleső érzéssel konstatáltam, hogy új kollégánk érzékenyen fogékony a növények, virágok szépségére és gondozására is. Ismerjük a mondást, ami az ilyen embereket méltatja ... Általad mélyíthettem el tudásom az angol rózsafajták megjelenési sajátosságairól, jellemzőiről, igényeiről és beszerzési lehetőségeiről. A beszélgetés élményteli sokoldalúságát növelte az építészet, a kereskedelem, az autók és a műszaki berendezések diskurzusa, ahol szintén alapos tájékozottságról tettél tanúbizonyságot.

Isten tartson meg ebben a formádban, erőt, egészséget kívánva!